

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ULUSLARARASI GÜVENLİK BAĞLAMINDA ORTA GÜÇLER: İRAN
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doktora Tezi

Danışman **Hazırlayan**
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ **Özkan AYIK**

MALATYA-2026

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI GÜVENLİK BAĞLAMINDA ORTA GÜÇLER: İRAN
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özkan AYIK

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

DANIŞMAN
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

MALATYA

2026

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'nin danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **“ULUSLARARASI GÜVENLİK BAĞLAMINDA ORTA GÜÇLER: İRAN ÜZERİNE BİR İNCELEME”** başlıklı bu araştırmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

29/ 06/ 2026

Özkan AYIK

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkiler disiplininde dinamik bir tartışma alanı olan orta güç kavramını kuramsal ve ampirik boyutlarıyla ele alan “Uluslararası Güvenlik Bağlamında Orta Güçler; İran Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu doktora tezi, uzun, son derece zorlu ve meşakkatli bir akademik sürecin ürünüdür. Büyük bir emek, sabır ve titizlikle yürütülen bu bilimsel araştırmanın, uluslararası güvenlik literatürüne ve özellikle orta güçler üzerine yapılan çalışmalara özgün ve anlamlı bir katkı sunması en büyük temennimdir. Bu yoğun ve zahmetli yolculuğun sonunda çalışmamı tamamlamış olmanın haklı gurur ve mutluluğunu yaşarken, tezin olgunlaşma sürecinde emeği geçen ve desteklerini esirgemeyen herkese şükranlarımı sunarım.

Öncelikle, akademik hayatım boyunca ve bu tez çalışmasının her aşamasında engin bilgisi, sabrı, vizyonu ve değerli yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden, yolumu aydınlatan kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez İzleme Komitesi (TİK) ve savunma jürisinde yer alarak titiz incelemeleri, yapıcı eleştirileri ve zenginleştirici katkılarıyla çalışmamın akademik kalitesini artırma konusunda yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ ve Sayın Prof. Dr. Nevzat TETİK hocalarıma en içten minnettarlığımı ifade ederim.

Ayrıca, tez savunmam esnasında çalışmayı daha ileri bir noktaya taşıyan değerli değerlendirmeleri ve katkıları için Sayın Doç. Dr. Süleyman TEMİZ ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Zehra AKSU hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, bu uzun ve yıpratıcı akademik süreçte en büyük fedakârlığı gösteren, çalışmalarım nedeniyle kendilerinden ödünç aldığım zamanı sonsuz bir sabırla karşılayan, manevi desteklerini ve sevgilerini benden hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme, kıymetli eşime ve canım oğluma en derin şükranlarımı sunarım. Bu çalışma, onların sabrına ve sarsılmaz desteğine ithaf olunmuştur.

Dr. Özkan AYIK

29/ 06/ 2026

ÖZET

Doktora Tezi

ULUSLARARASI GÜVENLİK BAĞLAMINDA ORTA GÜÇLER: İRAN ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özkan AYIK

Malatya-2026

Danışman: Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

Uluslararası politikada askeri ve ekonomik açıdan öne çıkan devletleri büyük güç olarak adlandırıp reel politikayı bu güçler arasındaki rekabete ve bu devletlerin uluslararası düzene ilişkin sorumluluklarına dayalı olarak açıklamak yaygın bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım 1990 sonrası dönemde kısmen terk edilmeye başlanarak, devletler arasında kapasitelerine göre yapılan bir güçler ayrımı öne çıkmıştır. Zira iki kutuplu yapılanmanın sona ermesiyle merkez ve periferde kalan ülkeler arasındaki makas kapanmaya başlamış; büyük güçler dışında kalan ülkelerin birbirleriyle ve farklı merkezlerle olan ilişkileri gelişim sürecine girmiş ve bu devletler de reel politikada yeni sorumluluklar üstlenmeye başlamışlardır. Bu durum uluslararası politikada orta güçlerin yükselişi olarak görülmüş ve literatürde klasik ve neo-orta güçler ayrımını ortaya çıkartmıştır.

Reel politikada güçler arasındaki ilişki genellikle askeri ve ekonomik kapasite üzerinden incelenirken, bu ilişkileri güvenlik odaklı olarak açıklamaya çalışan girişim ise Barry Buzan ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat “güvenlikçi” devletler diyebileceğimiz bazı devletlerin kapasitif olarak ve uluslararası politikada üstlendikleri yeni sorumluluklar açısından orta güçler teorisiyle buluşturulması sorunlu olmaktadır. Bu tez, bu konudaki sorunları tespit ederek “orta güçler” tanımını geliştirmeyi ve yeni bir tipoloji ortaya koymayı amaçlamış; bunun için de İran bir örnek olay olarak tercih edilmiştir. Bu kapsamda, bu çalışmada öncelikle Orta Güçler tanımının tarihsel gelişimi incelenmekte, ardından İran’ın uluslararası politikadaki rolü ele alınarak teori ve vakıa ortak bir paydada buluşturulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın alana olan katkısı klasik ve neo-orta güçler tanımını geliştirmek ve yükselen orta güçler olarak görülen fakat öz niteliksel açıdan klasik tanıma oturmayan devletler için bir tipoloji geliştirmek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Güvenlik, Güvenlik Durumları, Orta Güçler, İran

ABSTRACT

PhD Thesis

MIDDLE POWERS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL SECURITY: A STUDY ON IRAN

Özkan AYIK

Malatya-2026

Supervisor: Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

It is a common approach to define states according to their military and economic capacity, to call some of them great powers, and to explain realpolitik by competition among these powers and by their responsibilities regarding the international order in international politics. This approach began to be partially abandoned in the post-1990 period, with a separation of powers between all states based on their capacities coming to the forefront.

Because, by the end of the bipolar system, the gap between the countries in the center and the periphery began to close; relations among countries outside the great powers with each other and with different centers entered a process of development, and these states began to assume new responsibilities in realpolitik.

This situation has been seen as the rise of middle powers in international politics and has given way to the distinction between classical and neo-middle powers in the literature. While the relationship between powers in realpolitik is generally examined through the lens of military and economic capacity, an attempt to explain these relationships from a security-focused perspective was made by Barry Buzan and his colleagues.

However, it is problematic to reconcile the middle powers theory with some states that we might call "security-oriented" states, both in terms of their capacity and the new responsibilities they have undertaken in international politics.

This thesis aims to identify the problems in this area, develop a new definition of "middle powers," and establish a new typology from the perspective of "security states"; Iran has been chosen as a case study for this purpose. In this context, the study first examines the historical development of the definition of Middle Powers and then attempts to reconcile theory and reality by analyzing Iran's role in international politics.

Therefore, the contribution of this study to the field has been to refine the definitions of classical and neo-middle powers and to develop a typology for states that are seen as rising middle powers but do not fit the classical definition in terms of their essential qualities according to security theory.

Key Words: International Security, Security States, Middle Powers,

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
TABLOLAR	xii
HARİTALAR.....	xiii
ŞEKİLLER.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	14
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEORİK ÇERÇEVESİ.....	21
3.1. Araştırmanın Yöntemi	21
3.2. Araştırmanın Teorik Çerçevesi	25
3.2.1. Güvenlik ile İlgili Kavramlar ve Yaklaşımlar	29
3.2.1.1. Ulusal Güvenlik	29
3.2.1.2. Uluslararası Güvenlik	34
3.2.1.3. Küresel Güvenlik	40
3.2.1.4. Konstrüktivist Yaklaşım.....	43
3.2.1.5. Bölgesel Güvenlik Yaklaşımı.....	46
3.2.2. Realist Paradigma ve Uluslararasıında Güç Ayrımı.....	51
3.2.2.1. Realist Paradigmanın Reelpolitik Kavramları: Anarşi, Kendine Yetme, Savaş Durumu, Ulusal çıkarlar, Güç dengesi	52
3.2.2.2. Uluslararasıında Klasik Güç Ayrımı: Küresel Güç, Büyük Güçler, Bölgesel Güçler	54
4. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ORTA GÜÇLER.....	59
4.1. Orta Güç Kavramı ve Orta Güçlerin Tarihsel Gelişimi	59
4.1.1. Soğuk Savaş Dönemi	63
4.1.2. 1990-2000 Yılları Arası	65

4.1.3.	2000 Sonrası Dönem.....	65
4.2.	Orta Güçlere Yönelik Yaklaşımlar	67
4.2.1.	İşlevsel Yaklaşım	69
4.2.2.	Davranışsal Yaklaşım.....	71
4.2.3.	Kimlik Yaklaşımı	73
4.2.4.	Konumsal Yaklaşım	74
4.3.	Orta Güçlerde Sınıflandırma.....	75
4.3.1.	Geleneksel Orta Güçler.....	78
4.3.2.	Yeni Yükselen Orta Güçler	81
4.4.	Orta Güçlerin Genel Kriterleri	82
4.4.1.	Niş Diplomasisi.....	83
4.4.2.	Özerklik Eğilimi ve Riskten Korunma	84
4.4.3.	Arabuluculuk	86
4.4.4.	Faillik Politikaları	87
4.4.5.	Çok Taraflılık	89
4.4.6.	Yumuşak Güç.....	90
4.4.7.	İstikrar Sağlama	91
4.5.	Fonksiyonel Açıdan Orta Güçlerin Sınıflandırılması: Soft Politik Sınıflandırma	92
4.5.1.	Ekonomik Temelli Orta Güçler.....	96
4.5.2.	Normatif Güç Odaklı Orta Güçler	97
4.5.3.	İnovasyon ve Teknolojik Yatırım Temelli Orta Güçler	98
4.5.4.	Çevresel Savunucu Orta Güçler.....	100
4.5.5.	Yumuşak Güç Orta Güçleri.....	102
4.5.6.	Diplomatik Arabulucu Orta Güçler.....	104
4.6.	Fonksiyonel Açıdan Orta Güçlerin Sınıflandırılması: Hard Politik Sınıflandırma ya da Güvenlik Sınıflandırması	106
4.6.1.	Bölgesel Güvenlik Odaklı Orta Güçler.....	106
4.6.2.	Sınırlı Askeri Güç ile Etki Yaratabilen Orta Güçler.....	109
4.6.3.	Güvenlik Dengeleyici Orta Güçler	112
5.	ORTA GÜÇ KAVRAMI BAĞLAMINDA İRAN'IN KONUMU	115
5.1.	İran Dış Politikası	115

5.1.1.	Şah Dönemi Dış Politika.....	116
5.1.2.	Devrim ve Humeyni Dönemi Dış Politika.....	117
5.1.3.	Haşimi Rafsancani Dönemi Dış Politika	118
5.1.4.	Muhammed Hatemi Dönemi Dış Politika	119
5.1.5.	Mahmut Ahmedinejad Dönemi Dış Politika.....	120
5.1.6.	Hasan Ruhani Dönemi Dış Politika	121
5.1.7.	İbrahim Reisi Dönemi Dış Politika.....	128
5.2.	İran'ın Stratejik Kültürü.....	135
5.2.1.	Dış Politikada Fraksiyonizmin Etkisi	137
5.2.1.1.	Geleneksel Gruplar	138
5.2.1.2.	Reformist Gruplar	138
5.2.1.3.	Pragmatist Gruplar	139
5.2.1.4.	Yeni Muhafazakârlar ve Radikaller Grubu	139
5.2.2.	İran Stratejik Kültürünün Temel Dinamikleri, Bileşenleri ve Özellikleri.....	140
5.2.2.1.	Tarihsel Deneyimin Etkisi ve Güvensizlik	140
5.2.2.2.	Şehitlik	142
5.2.2.3.	Şiilik.....	143
5.2.2.4.	Milliyetçilik	145
5.2.3.	İran Stratejik Kültüründe Karar Alıcılar	147
5.2.4.	Dış Politikada Stratejik Kültürün Hedefleri ve Amaçları	148
5.2.4.1.	Rejimin Devamlılığını Sağlamak.....	148
5.2.4.2.	Caydırıcılık	149
5.2.4.3.	Pragmatizm	149
5.2.4.4.	Arap Kamuoyu Üzerinde Etki Oluşturmak	150
5.3.	Yumuşak Güç Unsurları.....	150
5.3.1.	İran'ın Dini ve İdeolojik Yayılma Stratejisi: Devrimin İhracı	151
5.3.2.	Propaganda.....	151
5.3.3.	İtibar ve İmaj Yönetimi.....	152
5.4.	Sert Güç Unsurları	152
5.4.1.	İran'ın Askeri Gücü ve Savunma Stratejileri.....	155
5.4.1.1.	İran'ın Askeri Doktrini ve Yol Bağımlılığı Teorisi	158

5.4.1.2.	Devrim Muhafızları Ordusu.....	164
5.4.1.2.1.	Kara Kuvvetleri	168
5.4.1.2.2.	Deniz Kuvvetleri	172
5.4.1.2.3.	Havacılık ve Uzay Kuvvetleri	174
5.4.1.2.4.	Kudüs Gücü	176
5.4.1.3.	Besic.....	183
5.4.1.4.	İran İslam Cumhuriyeti Ordusu (Arteş).....	186
5.4.1.5.	Asimetrik Savaş Yetenekleri (Füze Programı, İnsansız Hava Araçları, Siber Savaş)	188
5.4.1.5.1.	Balistik ve Seyir Füze Programı.....	190
5.4.1.5.2.	Proxy Savaşları ve Vekil Gruplar Aracılığıyla Nüfuz Kullanımı	204
5.4.1.6.	Nükleer Enerji Çalışmaları (Gelişim, Yaptırımlar, Bölgesel ve Küresel Yansımaları).....	226
5.4.1.6.1.	İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarının Kısa Geçmişi	227
5.4.1.6.2.	İran'ın Nükleer Enerji Çalışmaları İçin Öne Sürdüğü Nedenler	230
5.4.1.6.3.	Batı'nın İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarına Yönelik Argümanları	232
5.4.1.6.4.	Uluslararası Hukuk ve BM Kararlarına Göre Nükleer Enerji	234
5.4.1.6.5.	İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarına Yönelik Yapılan Denetimler ve Yaptırım Kararları	235
5.4.1.6.6.	İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarının Geleceği.....	244
5.4.2.	İran'ın Coğrafi Konumu (Jeopolitik Önemi)	246
5.4.3.	Ekonomik Kapasite ve Küresel Bağlantılar	254
5.5.	Diplomasisi ve Uluslararası Kurumlarla İlişkiler	268
5.5.1.	İran'ın Çok Taraflı Diplomasiye Yaklaşımı	278
5.5.2.	İran'ın Bölgesel ve Küresel Krizlerdeki Arabuluculuk Rolü.....	288
6.	ORTA GÜÇLERLE İLGİLİ YENİ TİPOLOJİ ARAYIŞI ve İRAN'IN ORTA GÜÇ KONUMUNUN DEĞERLENDİRMESİ	292
7.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	305
	KAYNAKÇA	322

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	Brasil, Russia, India, China, South Africa
DMO	Devrim Muhafızları Ordusu
G8	Group of Eight
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasılayla
IAEA	International Atomic Energy Agency
JCPOA	Joint Comprehensive Plan of Action
MIKTA	Mexico, Indonesia, South Korea, Türkiye, Australia
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	Non-Proliferation Treaty(Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
OKEP	Ortak Kapsamlı Eylem Planı
PKO	Peacekeeping Operations
RAND	<u>Research and Development</u>
RF	Rusya Federasyonu
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞiÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

TABLÖLAR

Tablo 1. Geleneksel Askeri Güç	167
Tablo 2. İslam Devrim Muhafızları Ordusu.....	167
Tablo 3. İran Askeri Yapısı ve Büyüklük Tahminleri.....	171
Tablo 5. Kudüs Gücü'nün üst düzey kayıpları (Mayıs 2022-Haziran 2025).	181
Tablo 6. İran'ın Sahip Olduğu Füzelelerin İsimleri ve Menzilleri	196
Tablo 7 İran'ın Başlıca Topçu Roket Tasarımları	199
Tablo 8 İran'ın Devlet Yönetimi, Strateji ve Güç Kullanımı Konusundaki Benzersiz Yaklaşımının Bazı Temel Unsurlar	224
Tablo 9 İran'ın İhracat ve İthalatında Yer Alan İlk 10 Ülke	258
Tablo 10. İran'ın İhracatında İlk 10 Ürün	259
Tablo 11. İran'ın İthalatında İlk 10 Ürün	260
Tablo 12 İran'ın 2016–2025 Dönemi Makroekonomik Göstergeleri	261
Tablo 13. Ülkelere Göre Petrol Rezervleri (2025).....	262
Tablo 14. İran Siyasi Liderlerinin Diplomasi Yaklaşımı	274
Tablo 15 Orta Güçler: Sınıflandırma ve Uluslararası Güvenlikteki Rollerini	294
Tablo 16 Orta Güçlerin Uluslararası Güvenlikteki Rollerini ve Etkileri	295
Tablo 17 Neo-orta güçlerle ilgili kategorik puanlama	297
Tablo 18 İran'ın Neo-Orta Güç Olarak Değerlendirmesi	298
Tablo 19 İran'ın Neo-Orta Güç Konumunun Özet Değerlendirmesi	304

HARİTALAR

<u>Harita No</u>	<u>Sayfa No</u>
Harita 1. İran'ın Vekil Güçler Üzerinden Ekti ve Erişim Alanları	179
Harita 2. İran'ın Sahip Olduğu Füzeler ve Menzilleri	200
Harita 3. Hürmüz Boğazı'nın İran ve Dünya Ticareti Açısından Önemi	248
Harita 4. Hürmüz Boğazı'ndan Taşınan Ham Petrol Miktarı	249

ŞEKİLLER

Sekil No	Sayfa No
Şekil 1. Kudüs Gücü'nü Kabiliyet Yitimi ile Karşı Karşıya Bırakan Faktörler.....	182
Şekil 2. ABD'nin İran Çerçevesinde Askeri Üsleri.....	202
Şekil 3. İran'ın Bölgesel Milis Güçleri.....	223

1. GİRİŞ

Uluslararası politikada temel aktörler olan devletleri “güç (power)” olarak adlandırmak, başta realizm olmak üzere tüm teori ve yaklaşımlarda yaygın bir kullanım haline gelmiştir. Bu kavram aslında devletler arasında bir hiyerarşi oluşturmayı kolaylaştırmakta, asıl hedef olan uluslararası alanda politikaya yön veren önde gelen devletleri ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle “güç” kavramı kullanılırken asıl kasıt “büyük güçler” denilen bir kısım devletlerdir. Bu gruba giren devletlerin hangi devletler olduğu ise statik bir tanımlamadan öte kapasitif bir değerlendirmeye tabi kılınmış ve özellikle realizmde devletler arasındaki ilişkiler de bir “güçler mücadelesi” olarak görülmüştür. Nitekim realizmin önde gelen teorisyenlerinden olan Hans Morgenthau uluslararası siyaseti esas olarak büyük güçlerin siyaseti olarak görmektedir(Edström ve Westberg, 2020: s. 178). Buna göre diğer devletler büyük güçlerin etkisi altında hareket eder ve uluslararası politikada denge ve istikrar büyük güçler arasında oluşturulan bir konsensüse bağlıdır. Dolayısıyla klasik realizmde “diğer devletlerden” pek az söz edilir.

Bu geleneği Kenneth Waltz Yapısal Realizm ile kırarak büyük güçlerin birbiriyle olan rekabetini sistemik bir tanıma oturtmaya çalışmış; bu nedenle büyük güçlerin dışında kalan diğer devletler de reel politik açıklamalarda ilk kez fonksiyonel bir konum elde etmiştir(Waltz, 1979: s. 126). Fakat yine de tek kutuplu, iki kutuplu veya çok kutuplu tanımlamalarda sistemin yapısını belirleyen büyük güçler olmuştur. Bu nedenle realist gelenek genellikle büyük güçlerin birbiriyle olan ilişkileri ve uluslararası politikadaki sorumlulukları etrafında gelişerek şekillenmeye devam etmiştir. Örneğin, klasik realizmle karşılaştırıldığında biraz daha liberal görünüm taşıyan İngiliz okulu bile esasında büyük güçleri yalnızca güçlü devletler olarak değil, aynı zamanda uluslararası toplumun yöneticileri olarak görmektedir. Buna göre düzeni korumak, uluslararası hukuku desteklemek, krizleri yönetmek ve savaşları sınırlamak büyük güçlerin sorumluluğundadır. Nitekim hâlen cari olan kurallara dayalı uluslararası sistemde Birleşmiş Milletler'in Güvenlik Konseyi'nin daimî üyelerinin sahip olduğu statüsü ve ayrıcalıkları, bu büyük güç statüsünün kurumsallaşmış bir yansımasıdır.

Real politikayı açıklarken tüm devletleri daha net bir sınıflandırma içine alan kişi ise Kenneth Organski olmuştur. Organskiye göre uluslararası alan dominant güçler, büyük güçler, orta güçler ve küçük güçlerden oluşur(Cooper, 2011, ss. 318-319). Bu tanımlamayla birlikte uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasındaki tartışmalar güç ayrımının temel parametreleri üzerinde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu gelenek “ Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri”ni açıklayan Paul Kennedy(2023) ile başlayıp; büyük güçler arasındaki rekabete odaklanan Mearsheimer’e, güç geçişine odaklanan Organski’ye, hegemonik istikrarı inceleyen Kindleberger ve Gilpin’e, ekonomik güce yoğunlaşan Wallerstein’e doğru ilerlemiştir. Bu listeye son olarak güçler arasındaki ilişkiyi güvenlik ekseninde inceleyen Barry Buzan ve arkadaşları eklenmiştir.

Bu doktora tezinde ise Barry Buzan’ın güvenlik yaklaşımı büyük güçler etrafında değil, orta güçler bağlamında ele alınarak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Zira Soğuk Savaş yılları olarak adlandırılan 1945-1990 arası dönemin kapanmasıyla, orta güçler olarak tanımlanan devletler uluslararası politikada daha önemli işlevler yüklenmeye başlamıştır. Böylelikle uluslararası siyasetin temel dinamiğinde geleneğe kıyasla bir merkez kayması yaşandığı söylenebilir.

1960 ve sonrasındaki yıllarda giderek öne çıkan orta güçler, genellikle diplomasi, uluslararası örgütlerde yüklendikleri işlevsellik ve arabuluculukları ile dikkat çekerken, bu çalışma orta güçlerin uluslararası güvenlik konusundaki etkileri ve işlevselliklerine odaklanmıştır. Bunun temel nedeni ise giderek gelişen ve genişleyen orta güç sınıflandırmasına yeni katılan İran gibi devletleri klasik tanıma yerleştirmenin zor olmasından kaynaklanıyor. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı İran üzerinden güvenlikçi orta güçleri mevcut tanım içine oturtmakla kalmayıp bununla ilgili temel kriterleri de belirlemek olmuştur.

Orta güçler için 1940-1960 yılları arası altın çağ olarak nitelendirilmiştir. 1960’lardan 1980’lerin başlarına kadarki süreçte konuyla ilgili çalışmalar yapan akademisyenler orta güç kavramını hiyerarşik bir tanım altında ölçmek ve tanımlamak için yeni nicel araştırma yöntemlerini benimseyerek metodolojik çerçeveleri revize ettiler(Robertson ve Carr, 2023). Aslında 1970’li yıllardan itibaren orta güç literatüründe önemli bir paradigma değişimi göze

çarpmaktadır. Bu dönemde sadece maddi güç kapasitesinin devletlerin uluslararası sistem içerisindeki rollerini açıklamakta yetersiz olduğu ileri sürülmüş olsa da bunun yerine devletlerin dış politika davranışlarını esas alan yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. 1980-1990 yılları arasında orta güçlerin kavramsallaştırmaya yönelik akademik ilgi zirve yapmıştır. Bunun nedeni Kanada, Norveç ve Avustralya'nın bu on yıllarda belirgin bir uluslararası aktivizm sergilemesidir. 1980'lerde gözlemlenen hiyerarşik metodolojiler neredeyse her açıdan oldukça heterojen bir grup ortaya çıkarmıştır(Zhukovskaya, 2018:173). Carsten Holbraad, Robert W. Cox, Andrew F. Cooper ve Andrew Hurrell gibi akademisyenler, orta güçlerin sadece sahip oldukları ekonomik ve askeri kapasiteleriyle değil; uluslararası hukuka bağlılıkları, koalisyon oluşturma yetenekleri, çok taraflı diplomasiye verdikleri önem, arabuluculuk faaliyetleri ve norm üretme kapasiteleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Fakat Soğuk Savaş'ın döneminin bitmesiyle orta güç kavramına yönelik yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. İki kutuplu sistemin sona ermesi, yükselen ekonomilerin uluslararası siyasette daha etkin hâle gelmesi, küresel ekonomik dinamiklerin değişmesi ve bölgesel güç merkezlerinin çeşitlenmesi gibi durumlar geleneksel orta güç tanımlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini zorunlu kılmıştır. Bu durumda özellikle Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye, Endonezya ve İran gibi ülkeler, klasik orta güç literatüründe tanımlanan davranış özelliklerini tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu ülkeler, uluslararası iş birliğini ve çok taraflı diplomasiye değer vermenin yanı sıra gerektiğinde sert güç unsurlarına başvurabilmekte(bunu saha operasyonlarında kimin zaman göstermektedirler), bölgesel güç projeksiyonu geliştirebilmekte ve stratejik özerkliklerini artırmaya yönelik dış politika tercihleri benimseyebilmektedir(Cooper, 2011, ss. 320-321). Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası sistem, orta güç kavramının yalnızca davranışsal, işlevsel ve konumsal özellikler üzerinden tanımlanmasının yeterli olmadığını göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda Eduard Jordaan başta olmak üzere birçok araştırmacı, orta güçler literatürünün yeniden değerlendirilmesi

gerektiğini ileri sürmektedir¹. Jordaan tarafından geliştirilen "geleneksel orta güçler" ve "yeni yükselen orta güçler" ayrımı, literatürde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Jordaan'a göre Kanada, Avustralya ve Hollanda gibi geleneksel orta güçler daha çok çok taraflılık, uzlaştırıcılık ve uluslararası normların geliştirilmesi yönünde faaliyet gösterirken; Brezilya, Türkiye, Hindistan ve benzeri yeni yükselen orta güçler ise bölgesel liderlik, stratejik özerklik, ekonomik büyüme ve küresel yönetim mekanizmalarında daha fazla söz sahibi olmayı hedeflemektedir². Bu ayrım, orta güç kavramının yalnızca diplomatik davranışlarla açıklanamayacağını aynı zamanda devletlerin bölgesel dış politika hedefleri, güç kapasitesi ve uluslararası sistemde üstlendikleri roller bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda, güncel literatürde orta güçler kavramına yönelik yapılan tanımlanmalarda tartışmaların hâlen devam ettiği görülmektedir. Yapılan çalışmaların önemli bir bölümü, orta güçleri kapasite temelli veya davranışsal ölçütler üzerinden değerlendirirken, özellikle Batı dışındaki yükselen güçlerin dış politika davranışlarını açıklamada ortak kabul gören bir kuramsal çerçeve oluşturulamamıştır. Bu durum, orta güç literatüründe kavramsal belirsizliklerin devam ettiğini ve yeni bir tipolojiye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Orta güçler kavramı yaklaşık yetmiş yıldır uluslararası ilişkiler disiplininde kullanılmasına rağmen halen kavram üzerinde uzlaşılan ortak bir tanımın olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bazı araştırmacıların devletlerin dış politika

¹ Eduard Jordaan tarafından 2003 yılında yazılan "The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers" çalışmada belirtilen ifadeler doğrultusunda bu ibare kullanılmaktadır.

² Orta güç kavramı doğrultusunda sınıflandırılan devletlerle ilgili yeni yapılan ilk sınıflandırma Eduard Jordaan tarafından 2003 yılında yazılan "The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers" adlı çalışmada ele alınmış ve orta güçler burada iki başlıkta tanımlanmaktadır. Birincisi "Geleneksel Orta Güçler", ikincisi ise "Yeni Yükselen Orta Güçler"dır". Bu sınıflandırma orta güç konumundaki devletlerin hangi şartlarda orta güç olduklarını hem süreçsel hem konjonktürel olarak ifade etmek için 2003-2017 yılları arasında kullanılmaktadır. Fakat genel olarak orta güçlerin geleneksel sınıflandırılmasında da ittifak edilen dört ana başlık ön plana çıkmaktadır. Çalışmada ise geleneksel orta güçlerin tanımlanmasındaki yaklaşımlar bu dört başlık esas alınarak belirtilmektedir. Bu yaklaşımlar ise: işlevsel yaklaşım, davranışsal yaklaşım, kimlik yaklaşımı ve konumsal yaklaşımlar olarak sıralanmaktadır.

davranışlarını esas alırken bazılarının ise orta güçleri sahip oldukları maddi kapasite üzerinden tanımlamalarıdır. Bu durum orta güç konumunun hangi kriterlere göre belirleneceği hususunda belirsizliğe yol açmaktadır. Bilhassa Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde Batı dışı aktörlerin yükselişi, geleneksel orta güç tanımı yetersiz kalmaktadır.

Literatürde Avustralya, Kanada, Hollanda ve Norveç gibi ülkeler çoğunlukla geleneksel orta güçlere örnek verilmektedir. Bu ülkeler, çok taraflı diplomasiye verdikleri önem, arabuluculuk faaliyetleri, uluslararası hukuka bağlılıkları ve barışı koruma operasyonlarına katılımları nedeniyle orta güç davranışının tipik örneklerini oluşturuyorlar. Fakat Hindistan, Brezilya, Türkiye ve İran gibi yükselen güçler söz konusu olduğunda aynı kriterlerin yetersiz kaldığı görülmektedir(Kříž vd., 2019, ss. 34-38). Çünkü bu ülkeler yalnızca çok taraflı diplomasi ve uluslararası iş birliği yoluyla değil, aynı zamanda askerî kapasite geliştirme, bölgesel güç projeksiyonu, stratejik özerklik arayışı ve zaman zaman revizyonist politikalar aracılığıyla da etkilerini artırmaktadır. Bu nedenle geleneksel orta güç literatürünün yeni yükselen güçleri açıklamada çeşitli kavramsal sınırlılıklar ve belirsizlikler taşıdığı söylenebilir.

Bu noktada araştırmanın temel problemi şu şekilde belirlenmiştir: Güncel uluslararası ilişkiler literatüründe orta güçlerin rolü ve etkinliği giderek artış göstermektedir. Batılı ülkeler dışında orta güç olarak nitelendirilen ve yeni yükselen orta güçler sınıfında yer alan devletlerin sayısı her geçen gün dikkat çekmektedir. Ancak bu devletlerin uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerini açıklayabilecek bütüncül bir teorik çerçeve literatürde henüz bulunmamaktadır. Mevcut literatürün önemli bir bölümü, orta güçleri uluslararası sistemin istikrarına katkı sağlayan, uzlaştırıcı ve iş birliğine yatkın aktörler olarak tanımlamaktadır. Fakat bazı orta güçlerin vekâlet savaşlarında aktif rol üstlenebildiği, sert güç unsurlarını dış politika araçları olarak kullanabildiği, bölgesel rekabetleri derinleştirebildiği ve bölgesel güvenlik dinamiklerini şekillendirebildiği görülmektedir. Böyle bir durumda tüm orta güçleri aynı davranış kalıpları içerisinde değerlendirmek, uluslararası güvenlik bağlamında ortaya çıkan yeni dinamikleri açıklamak bakımından yeterli görünmemektedir(Cooper, 2011, ss. 321-322). (Şahin vd., 2023, s. 33)

Bu çalışmanın hareket noktası da söz konusu Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük güçlerin güç kaybetmeleriyle oluşan kuramsal ve kavramsal boşluğu incelemektir. Araştırmada, orta güçlerin uluslararası güvenlik alanındaki rollerinin sadece geleneksel davranış kalıpları üzerinden açıklanamayacağı savunulmaktadır. Çünkü Batı dışı yeni yükselen orta güçlerin farklı özellikler ve davranışlar sergilediğini varsaymaktadır. Bu kapsamda çalışma, İran örneği üzerinden mevcut orta güç literatürünün açıklayıcılık kapasitesini değerlendirmeyi ve gerekli görülen noktalarda yeni bir kavramsal çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın altıncı ana başlığında bu konuyu neo-orta güçler olarak ele alınmaktadır. Bu başlık altında, orta güçlere yönelik güncel tanımlamalarda ve sınıflandırmalarda öne çıkan belirsizlikler ile boşluklar ele alınmaktadır. Bahse konu eksiklikleri gidermek amacıyla metinde yeni bir tipoloji geliştirmek hedeflenmektedir.

Bu bağlamda araştırma; uluslararası güvenlikte çeşitlenen veya değişen başlıkların orta güçler nezdindeki etkisini ve İran'ın söz konusu konjonktürdeki rolünü incelemek üzere üç temel konuya odaklanmaktadır:

Birinci Odak Nokta; Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası güvenlik konularında yapısal bir çeşitlilik yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte, büyük güçlerin söz konusu güvenlik alanlarında mutlak bir etki kapasitesine sahip olmadıkları düşüncesi öne çıkmaktadır. Buradaki odak nokta, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük güçlerin uluslararası güvenlik alanlarında mutlak bir etki kapasitesine sahip olamadıklarının vurgulanmasıdır. Bu durum neticesinde sistemde oluşan boşlukta, orta güçler kategorisindeki devletlerin önemi artmıştır.

İkinci Odak Nokta; “Orta Güçlerin” tanımı, ortaya çıkışı, uluslararası güvenliğe etkisi ve Soğuk Savaş sonrası yeni tanımlamalar bağlamında yapılan değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin yapılmasındaki en önemli referans ise orta güçler üzerine önemli çalışmaları olan Eduard Jordaan'ın 2003 yılında kaleme aldığı “The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers” çalışmasında orta güçleri 'geleneksel' ve 'yeni yükselen' orta güçler olarak iki gruba ayırmasıdır. Ancak Jordaan, 2017 tarihli “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” araştırmasında bu sınıflandırmanın yetersiz kaldığını belirterek mevcut orta

güçler teorisinin geçerliliğini yitirdiğini belirtmektedir. Bu durum, kavramla ilgili literatürde yeni tanımlama ve sınıflandırmalara ihtiyaç olduğunu açıkça göstermektedir. Mevcut sınıflandırmaların eksikliğine ve yeni yaklaşımların gerekliliği bu çalışmada da değinilmekte, kapsam dâhilinde yeni bir kavramsal model geliştirilmektedir. Bu tür ayrıntılı bir analiz çalışmanın altıncı ana başlığında ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, uluslararası güvenlik bağlamında orta güçlerin rolü ve İran'ın konumu, Jordaan'ın 2003 yılındaki geleneksel ve yeni yükselen orta güç teorik çerçevesi üzerinden değerlendirilmekle birlikte, çalışmanın özgün katkısı olan neo-orta güç kavramıyla da açıklanmaktadır.

Üçüncü Odak Nokta; Bu kısım çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Burada yeni yükselen bir orta güç olarak kabul edilen İran'ın 'neo-orta güç' niteliğine sahip olduğu yönündeki değerlendirmeyi içermektedir. Yapılan değerlendirme Tablo 18 ve Tablo 19'daki nicel ve nitel veriler üzerinden gerçekleştirilen analizle açıklanmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle İran'ın nükleer enerji çalışmaları vekil güçleri ve askeri güç kapasitesi incelenmektedir. Söz konusu üç unsurun, İran'ın bölgesel güvenlikte etkin bir rol oynadığı ve buna bağlı olarak güç kapasitesinin uluslararası güvenliği etkileyebileceği hipotezini desteklediği savunulmaktadır. Dolayısıyla, İran'ın özellikle bölgesel güvenlik politikaları orta güç sınıflandırması bağlamında analiz edilmekte; ülkenin yumuşak ve sert güç unsurları ilgili başlıklar altında ele alınmaktadır.

Araştırmanın temel amacı, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik anlayışında meydana gelen dönüşümün orta güçlerin uluslararası sistemdeki konumlarını nasıl etkilediğini incelemek ve İran'ın bu konjonktürdeki rolünü analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışma üç temel hedefe sahiptir. İlk olarak, uluslararası güvenlik çalışmalarında gerçekleşen dönüşümün orta güçlerin hareket alanlarını nasıl bir ölçüde etkilediği ortaya konulacaktır. İkinci olarak, orta güç kavramına yönelik mevcut literatür sistematik biçimde incelenecek ve orta güçlere yönelik geleneksel yaklaşımların güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilerek sistemde oluşan belirsizliklere çözüm aranacaktır. Üçüncü olarak ise İran'ın siyasi, askeri, ekonomik ve bölgesel etki kapasitesi gibi sert güç unsurları analiz edilerek mevcut orta güç sınıflandırmaları içerisindeki yeri sorgulanacaktır. Böylece orta güçlerle ilgili yine bir tipolojinin geliştirilmesinde önemli argümanlar elde edilecektir.

Çalışmada odak noktası olarak İran'ın seçilmesi tesadüfî değildir. Çünkü İran, sahip olduğu enerji kaynakları, askerî kapasitesi, jeostratejik konumu, demografik büyüklük ve bölgesel nüfuzu nedeniyle Ortadoğu'nun en etkili aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında geliştirdiği dış politika yaklaşımı, İran'ın bölgesel güvenlik meselelerinde daha etkili bir aktör hâline gelmesine katkı sunmuştur. İran'ın Irak, Yemen, Suriye ve Lübnan başta olmak üzere çeşitli bölgesel krizlerde askeri veya Proxy savaşlarıyla doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkili olması, ülkenin yalnızca ulusal güvenlik perspektifiyle değil, bölgesel ve uluslararası güvenlik bağlamında da ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

İran'ın araştırma kapsamında incelenmesi ve önemli görülmesinin bir diğer nedeni, ülkenin dış politika davranışlarının geleneksel orta güç literatüründe tanımlanan özelliklerle tam olarak örtüşmemesidir. İran, bir yandan uluslararası örgütlerde aktif rol almakta, bölgesel iş birlikleri geliştirmekte ve çok taraflı diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Diğer yandan ise askerî kapasitesini artırmaya yönelik politikaları, vekil aktörler üzerinden nüfuz alanı oluşturma çabaları ve bölgesel güç projeksiyonu faaliyetleriyle farklı bir görünüm sergilemektedir. Bu durum, İran'ın sergilediği paradoksal davranışlarının mevcut orta güç kategorileri içerisinde değerlendirilmesinin yeterli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. İşte çalışmanın temel tartışma alanlarından biri de bu soruya cevap aramaktır.

Aynı zamanda İran'ın nükleer enerji çalışmaları da uluslararası güvenlik bakımından ayrı bir öneme sahiptir. İran'ın nükleer enerji çalışmaları uzun yıllardır uluslararası toplumda yoğun eleştirilere ve tartışmalara konu olmaktadır. Söz konusu çalışmalar her ülke için aynı anlama gelmemektedir. Çünkü İran'ın nükleer çalışmalarını kendi güvenlikleri için farklı yorumlamaktadırlar. İran devlet yetkilileri nükleer faaliyetlerini barışçıl amaçlar yaptıklarını söyleseler de başta ABD ve İsrail olmak üzere çoğu devletler bu çalışmaları güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Bundan dolayı İran'ın nükleer enerji faaliyetleri sadece ulusal enerji politikalarının değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel güvenlik konularının da önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmektedir: “Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik bağlamında İran'ın bir orta güç olarak konumu

ve etkisi nasıl açıklanabilir?”. Bu temel sorudan yola çıkarak araştırma, orta güçlerin uluslararası güvenlik konularındaki çeşitlenen/değişen rolünü incelemekte ve İran örneği üzerinden mevcut teorik sınıflandırmaların/yaklaşımların açıklayıcılık kapasitelerini sorgulamaktadır. Böylece araştırma hem uluslararası güvenlik literatürüne hem de orta güçler ile ilgili yürütülen akademik tartışmalara ve çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın önemi, tam da bu hususta ortaya çıkmaktadır. Çalışma, Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik konularında orta güçlerin değişen/çeşitlenen rollerini sadece geleneksel teorik yaklaşımlar bağlamında ifade etmemektedir. Aynı zamanda mevcut konjonktürde ortaya çıkan kavramsal boşlukları ve belirsizlikleri tespit ederek bunlara yönelik yeni bir tipoloji modeli geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu tarz bir yaklaşımla çalışma, uluslararası güvenlik ile orta güçler literatürünü aynı analitik çerçevede inceleyerek disiplinler arası bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu araştırmanın bir diğer önemli kılan yönü, orta güç tartışmalarını sadece Batılı devletler nezdinde yürütmemesidir. Orta güçler çalışmalarının önemli bir kısmı Avustralya, Kanada, Norveç, İsveç ve Hollanda gibi geleneksel orta güçler üzerine odaklanmaktadır. Buna karşılık İran gibi Batı dışında kalan devletlerin orta güç yönleri az sayıda araştırmada değinilmektedir. Ekseriyetle İran'ın orta güç konumu mevcut teorik çerçeveler içerisine zorunlu olarak yerleştirilmektedir. Bundan dolayı bir orta güç olarak İran örneğinin uluslararası güvenlik bağlamında ayrıntılı bir şekilde incelenmesi hem bölgesel güvenlik çalışmalarına hem de orta güç literatürüne önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

Çalışmanın önemini artıran bir diğer husus ise İran'ın yer aldığı jeopolitik konumdur. Yani jeopolitik bağlamda Ortadoğu bölgesinde konumlanmasıdır. Zira Ortadoğu bölgesi, uluslararası güvenlik bakımından yer kürenin en kırılgan bölgelerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Bölgesel güç rekabeti, proxy savaşları, mezhepsel ayrışmalar, enerji kaynakları üzerine yapılan mücadeleler ve büyük güçlerin bölgeye yönelik stratejik politikaları, Ortadoğu'yu uluslararası güvenliğin merkezî çalışma alanlarından biri olarak konumlandırmaktadır. İran'ın bölgesel alandaki güvenlik konularındaki rolünün yalnızca bölgesel etkisinin bulunmamaktadır. Aynı zamanda küresel güç dengeleri üzerinde de etkiler

oluşturmaktadır. Dolayısıyla İran'ın orta güç konumunun uluslararası güvenlik perspektifiyle değerlendirilmesi hem teorik hem de uygulamalı açıdan önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın temel özgünlüğü ise, orta güç çalışmalarında uzun zamandır süregelen epistemolojik tartışmaları uluslararası güvenlik bağlamında tekrardan ele almasıdır. Şuana kadar yapılan çalışmaların önemli bir kısmı orta güçleri ya sadece kapasite endeksli göstergeler üzerinden ya da sadece davranışsal özellikler bağlamında ele almaktadır. Halbuki günümüz uluslararası sisteminde devletlerin güç konumları, sadece askerî veya ekonomik kapasiteyle açıklanamayacağı gibi sadece dış politika yaklaşımlarıyla da ölçülmemektedir. Güç kapasitesi, bölgesel nüfuz, stratejik özerklik, uluslararası sistem ve güvenlik politikaları içerisindeki fonksiyonların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu araştırma, söz konusu çok boyutlu ve farklı dinamikli yaklaşımları baz alarak orta güçler kavramının epistemolojik açıdan yeniden değerlendirilmesini önermektedir. Çalışma kapsamında geliştirilen "Neo-Orta Güç"³ yaklaşımı, güncel literatürde yer alan geleneksel ve yeni yükselen orta güçler ayrımını tamamen reddetmemektedir. Aksine bu sınıflandırmaların açıklama kapasitesini genişletmeyi ve bazı belirsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Böylece orta güçlerin sadece statükoyu koruyan ve uzlaştırıcı devletlerden müteşekkil olmadığı savunulmaktadır. Yani aynı zamanda bazı durumlarda güvenlik ortamını dönüştürebildiği, bölgesel güç rekabetini şekillendirebildiği ve uluslararası sistem üzerinde farklı alanlarda etkiler oluşturabildiği de savunulmaktadır. Bu bağlamda araştırma, sadece İran üzerine yapılmış bir vaka analizi olmanın ötesinde olmakta ve orta güçler teorisinin geliştirilmesine yönelik kavramsal bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla çalışmanın özgün değeri, İran örneği üzerinden mevcut orta güçler literatürünün belirsizliklerini ve sınırlarını ortaya

³ "Bu çalışmada, mevcut orta güçler literatürünün açıklamakta yetersiz kaldığı bazı olguların analiz edilebilmesi amacıyla 'Neo-Orta Güç' olarak adlandırılan analitik bir tipoloji önerilmektedir. Söz konusu tipolojinin geçerliliği, araştırma kapsamında elde edilen nitel ve nicel bulgular çerçevesinde değerlendirilmektedir." Bir diğer husus ise yapılan literatür taramasında neo-orta güç tabirini ilk olarak Stephen R. Nagy tarafından 2022 yılında yazılan Middle-Power Alignment in the Free and Open Indo-Pacific adlı çalışmada yer verilmiştir. Fakat Nagy'nin kavramı ele alma biçimi ve yüklediği anlam bu çalışmada belirtilen anlamla aynı değildir. Çalışmalarda söylem olarak aynı anlam olarak farklı biçimde kullanılmıştır.

koyması ve uluslararası güvenlik bağlamında yeni bir analitik değerlendirme tipoloji modeli önermesidir.

Araştırmanın temel problemi aşağıdaki ana araştırma sorusu etrafında şekillendirilmektedir:

Soğuk Savaş yeni yükselen bir orta güç olarak nitelendirilen İran'ın uluslararası güvenlik alanındaki konumu ve etkisi nedir? Sorusudur.

Bu temel soruya bağlı olarak çalışmada aşağıdaki alt sorulara cevap aranmaktadır:

- Uluslararası güvenlik anlayışında Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen dönüşüm orta güçlerin uluslararası sistemdeki rollerini nasıl etkilemiştir?
- Orta güçler (middle powers) uluslararası ilişkilerde nasıl bir rol oynamakta ve uluslararası güvenlik konularında ne tür etkilere sahiptir?
- Orta güçlerin tanımlanmasında yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç var mıdır?
- Orta güç literatürü; İran gibi istikrarsızlaştırıcı ve bölgesel hegemonya eğilimli aktörleri açıklamak için nasıl genişletilebilir?
- İran'ın askerî, ekonomik, teknolojik, diplomatik ve jeopolitik kapasitesi mevcut orta güç tanımlarıyla ne ölçüde örtüşmektedir?
- İran'ın dış politika davranışları geleneksel orta güç literatüründe tanımlanan özelliklerle hangi yönlerden benzerlik ve farklılık göstermektedir?
- Uluslararası güvenlik bağlamında özellikle Batı dışı yeni yükselen orta güçlerin tanımlanmasında ne tür belirsizlikler ve eksiklikler vardır?
- İran'ın uluslararası güvenlik alanındaki rolü mevcut orta güç tipolojileriyle açıklanabilir mi, yoksa yeni bir analitik sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmakta mıdır?
- Orta güçlerin gelecekte uluslararası güvenlik konularında ne tür rolleri ve etkileri olacaktır?

Bu sorular, araştırmanın teorik ve ampirik bölümleri arasında bütünlük sağlayacak biçimde oluşturulmuştur. Böylece araştırmanın ilerleyen bölümlerinde gerçekleştirilecek analizler doğrudan bu sorulara cevap üretmeyi hedeflemektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik konularının devlet ve asker odaklı klasik yaklaşımından insan güvenliğine odaklanması uluslararası güvenliğin konu başlıklarının sayısını önemli oranda arttırmış ve yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Orta güçlerin, bu dönemde daha etkili roller üstlenmesi ve İran'ın klasik bir orta güç olarak değerlendirmesine yönelik geliştirilen argümanların giderek belirsiz ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durum çalışmada farklı hipotezlere yönlendirerek üç tane hipotezle hareket edilmektedir. Araştırmanın teorik çerçevesi ve literatür incelemesi doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1; Soğuk Savaş sonrasında uluslararası güvenlik anlayışında meydana gelen dönüşüm, orta güçlerin uluslararası sistemdeki hareket alanını genişletmiş ve bölgesel güvenlik süreçleri üzerindeki etkilerini artırmıştır.

Hipotez 2; Küresel güç dengesindeki değişimler, orta güçlerin uluslararası arabuluculuk, kriz yönetimi ve barışın tesisi süreçlerindeki fonksiyonel etkinliğini derinleştirmektedir.

Hipotez 3; Orta güçlerin uluslararası sistemin istikrarına pozitif katkı sağladığı yönündeki yerleşik literatür anlayışının aksine İran; asimetrik güç unsurları ve gerilimi tırmandırma politikalarıyla "negatif/revizyonist bir orta güç" modeli oluşturmaktadır.

Araştırma aşağıdaki temel varsayımlar üzerine kurulmuştur:

- Uluslararası ilişkiler sistemi dinamik bir yapıya sahiptir. Böylece güvenlik anlayışı uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimlerden etkilenmektedir.
- Devletlerin uluslararası sistem içerisindeki konumları sadece maddi güç kapasitesi ve yetenekleriyle açıklanamaz. Aynı zamanda dış politika davranışları ve üstlendikleri roller de değerlendirmeye dâhil edilmelidir.

- Orta güç kavramı sabit bir güç kategorisi değil, uluslararası sistemde meydana gelen dönüşümler doğrultusunda yeniden tanımlanabilen dinamik bir analitik kavramdır.
- İran'ın uluslararası güvenlik alanındaki faaliyetleri, yalnızca Ortadoğu bölgesi açısından değil, küresel güvenlik dinamikleri bakımından da analiz edilmeye değerdir.

Bu varsayımlar, araştırmanın teorik çerçevesi ile yöntemsel yaklaşımı arasında bütünlük kurulmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmada, uluslararası güvenlik ile orta güçlerin literatürlerinin kesişim noktasında yer alıp ve analiz birimi olarak İran esas alınmaktadır. Esasında araştırma, İran'ın siyasi yapısını ayrıntılı olarak ele almayı değil; ülkenin bu yapısının dış politika ve uluslararası güvenlik stratejilerine yansıyan yönlerini analiz etmeyi amaçlanmaktadır. Bu nedenle ekonomik iç siyaset, toplumsal dönüşüm, kalkınma veya anayasal yapı gibi konular sadece uluslararası güvenlik ve dış politika analizini desteklediği ölçüde incelenmektedir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Uluslararası güvenlik bağlamında orta güçler üzerine doğrudan konuyla ilgili kaleme alınmış fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası güvenlik konularında yaşanan değişim ve dönüşümler güvenlik çalışmalarında yeni arayışlara yönlendirmiştir. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının devlet ve askeri meselelerin dışındaki konulara odaklanması güvenlik çalışmalarında yeni bir perspektif kazandırmaktadır. Bu süreçle birlikte uluslararası güvenlik çalışmalarına yönelik yazılan kitaplarda, makalelerde, analizlerde ve tezlerde önemli oranda bir artış yaşanmıştır. Ulusal Tez Merkezi veritabanından yapılan tarama sonucunda Türkiye’de uluslararası güvenlik ile ilgili 1993-2025 yılları arasında 12 doktora tezi ve 39 yüksek lisans tez çalışması gerçekleştirilmiştir. Uluslararası güvenlik çalışmalarının Türkiye’de asıl revaç bulduğu dönem son birkaç yılı kapsamaktadır. Çünkü Türkiye Ulusal Tez Merkezi veritabanında yapılan taramada uluslararası güvenlikle ilgili şu ana kadar yapılmış olan akademik tez çalışmalarının otuz beş tanesinin yirmisinin 2019-2023 yılları arasında yazıldığını görmekteyiz. Uluslararası güvenlik ile ilgili verilen bu rakamlar, kamu yönetimi ve hukuk alanında da yapılan çalışmalarla birlikte elliye bulmaktadır. Orta güçler üzerine Türkiye’de şu ana kadar bir yüksek lisans, iki adet doktora tez çalışması bulunmaktadır. Böylece yapılan bu tez çalışması Türkiye’de orta güçler üzerine yazılan ilk tezler arasında yer almaktadır. İran ile alakalı oldukça fazla çalışmalar dikkat çekmektedir. Türkiye’de İran’ı konu alan yüzlerce tez çalışması bu durumu özetlemektedir. Aşağıda çalışmanın konusuyla ilgi olan kitap makale ve tez çalışmalarının bulguları kısaca ifade edilmektedir.

Andrew F. Cooper 1997 yılında “Niche Diplomacy Middle Powers after the Cold War” adlı kitabında uluslararası ilişkiler çalışmaları Soğuk Savaş sonrası dönemde ağırlıklı olarak yukarıdan aşağıya bir yönelim sürdürüldüğünü belirterek büyük güçlerin yapısal liderliğinin bu süreçten sonra en önemli inisiyatif olmaktan çıktığını savunmaktadır. Soğuk Savaşın bitimiyle ortak bir düşmanın olmayışı süper güçlere bağımlılığın azalmasına yol açmıştır. Böyle bir ortamda orta güçlerin öneminin artmasıyla birlikte kavramın tanımsal belirsizliğine de vurgu yapılmaktadır. Niş diplomasisini tüm sahayı kaplamaya çalışmak

yerine, sahip olmaya değer getiriler sağlayabilecek belirli alanlarda kaynakları yoğunlaştırmayı içerdiği belirtilerek orta güçler için bu kavramın önemi vurgulanmaktadır. Çünkü Niş diplomasisi araçsal olarak yapıcı bir rol inşa etme imkânı sunmaktadır. Başka bir ifadeyle orta güçler dış politika yelpazesinin tamamının da etkili bir şekilde faaliyet gösterme kabiliyetine sahip değillerdir. Bunun için Niş diplomasisi orta güçler için büyük önem arz etmektedir.

Abdullah Yegin 2017 yılında “İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları” isminde yayınlamış olduğu kitabında İran’ın bölgesel ve uluslararası güvenlik açısından sahip olduğu güç unsurlarını(özellikle sert ve yumuşak güç unsurları) belirterek, bu unsurların nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada İran’la ilgili verilen nitel ve nicel veriler bölgesel güvenlik ve uluslararası güvenlik konularda İran’ın nasıl bir etkisinin olduğunu ve bu veriler İran’ın orta güç konumunun değerlendirilmesi açısından önemli donelere sahiptir.

Emel Parlar Dal 2018 yılında yayınladığı “Middle Powers in Global Governance The Rise of Turkey” adlı çalışmasındaki temel mantık bölgesel, küresel, kurumsal ve davranışsal düzeylerde Türkiye’nin orta gücünün kapsamlı ve kavramsal olarak zengin bir analizi sunulmaktadır. Orta güç kavramı maddi, davranışsal ve düşünsel atıfları ve çok bileşenlerin olduğu ve iç içe geçmiş bir kavram olarak ele alınmaktadır. Kitapta Türkiye, geleneksel ve geleneksel olmayan orta güçlerle hem benzerlikler hem de farklılıklar gösteren orta dereceli bir devlet olarak ele alınmaktadır. Kitapta yer alan bilgiler özelde Türkiye’nin orta güç konumu üzerinde dursa da orta güçlerle ilgili bilgilere de yer verildiğinden önem arz etmektedir.

Aşağıda sunulan makaleler de uluslararası güvenlik ve orta güçler üzerine yapılmış çalışmalar hakkında bilgi sunmaktadır.

Andrew F. Cooper 2016 yılında “Testing Middle Power’s Collective Action In A World Of Diffuse Power” adlı çalışmasında yeni yükselen orta güçleri uluslararası toplumu ABD düzenin değil, ortak çıkarı temsil eden bir düzen olduğuna ikna etmeye çalışmaktadırlar. Büyük güçlerin, çok büyük ve kendi sorumluluklarına çok fazla kilitlenmiş

durumda olmalarından orta güçlerin etki skalasında giderek daha fazla pozisyon işgal etmektedirler. Bu durumda orta güçlerin uluslararası ilişkilerde daha etkin bir konuma geldiğini göstermektedir. Yine yazar bu çalışmasında orta güç kavramının sürekli olarak yeniden güncellenip tanımlanması gerektiğine de değinmiştir.

Carsten Holbraad 1971 yılında “The Role of Middle Powers” adlı çalışmasında orta güçlerin kimler olduğu hususunda bir belirlemenin yapılması için ekonomik güç, askeri güç, coğrafi konumun, nükleer güç geliştirme kapasitesine sahip olma ve bu kapasiteyi gerçekleştirebilecek ekonomik gücün varlığına vurgu yapılmaktadır. Orta güçler ilgili yapılan çalışmaların yetersizliğine de vurgu yapılmaktadır. Orta güç kavramının Avrupa menşeli bir kavram olduğu belirtilmekle birlikte bu kavramın Avrupa’nın hayatta kalması için büyük önem ve gerekliliği hususuna dikkati çekmektedir. Çünkü Avrupa’nın hayatta kalması ve gelişmesi için belirli sayıda ve belirli büyüklükte devletlere ihtiyaç vardır. Orta güç konumunda olan devletler Avrupa’nın mevcut sisteminin devamlılığı için büyük avantajlar sağlayacağı savunulmaktadır.

Charles-Philippe David ve Stéphanie Roussel tarafından 1998 yılında American Review of Canadian Studies tarafından ““Middle Power Blues”: Canadian Policy and International Security after the Cold War” yayınlanmıştır. Bu makale Kanada dış politikasında orta güç rolüne olan geleneksel bağlılığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda orta güçler hakkında önemli bilgilere de yer vermiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde orta güçlerin uluslararası güvenlik konularında daha fazla nüfus sahibi olmak istemelerinin hangi ölçüde umut verdiği üzerine tartışılmaktadır. Arabuluculuk, çok taraflılık ve barışı koruma orta güçlerin önemli özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Fakat çalışmanın bulguları arasında Soğuk Savaş sonrası dönemde orta güçlerin etkisinin ve öneminin azaldığını açıklamaktadır.

David A. Cooper 2011 yılında Challenging Contemporary Notions of Middle Power Influence: Implications of the Proliferation Security Initiative for “Middle Power Theory” adlı çalışmasında Proliferation Security Initiative (Yayılma Güvenliği Girişimi)’inde belirtildiği üzere orta güçlere daha fazla küresel etki oluşturma fırsatı verilmektedir. Bütün bu fırsatlara rağmen orta güçler çıkarlarını sağlamada tek başına yeterli olamayacaklarını bunun için çok taraflı kurumları tercih edeceklerdir. Orta güçler çok taraflı politikalarını daha

çok küresel meselelerde uygularken bölgesel konularda daha az istekli davranırlar. Yine orta güçlerin pragmatik nedenlerden ötürü uzlaşmayı benimseme ve aracılık etme olasılığının yüksek olduğunu savunmaktadır. Dış politikalarında orta güçler tek başına hareket edip karar alamayacaklarını da dile getirmektedir.

Eduard Jordaan tarafından 2003 yılında yazılan “The Concept Of A Middle Power In International Relations: Distinguishing Between Emerging And Traditional Middle Powers” adlı çalışmasında orta güçlerle ilgili yeni bir perspektif geliştirmiştir. Bu perspektifte orta güçleri iki başlık altında ele almaktadır. Birincisi “Geleneksel Orta Güçler”, ikincisi ise “Yeni Yükselen Orta Güçlerdir”. Yapılan bu sınıflandırma orta güç konumundaki devletlerin hangi şartlarda orta güç olduklarını hem süreçsel hem konjonktürel olarak ifade etmek ve tarihsel süreç olarak orta güç kavramının yaşamış olduğu dönüşümü belirtmek için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle bir devletin orta güç olarak kabul edilmesinin şartları ve kriterleri nelerdir? Bir devletin kendisini orta güç olarak görmesi yeterli midir? Yoksa bir devletin orta güç konumuna sahip olduğu kaynaklar ve uluslararası ilişkiler bağlamında etkinliği üzerinden mi açıklanacaktır? Bu tarz sorular üzerinden orta güçlerle ilgili yeni bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

Eduard Jordaan tarafından 2017 yılında yazılan “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” adlı çalışmasında uluslararası ilişkilerde büyüklük, güç veya kabiliyet sıralamalarına dayanan orta güç tanımlarının yararsız olduğu ifade edilmektedir. Bunun nedeni olarak, bir devletin uluslararası eylemlerinin sadece belli başlı güç faktörlerine dayanarak tahmin edilemeyeceğini savunmasından kaynaklanmaktadır. Orta güçlerin güncel konjonktürde iyi vatandaş olma vasıflarının dışında davranışlar sergilediği kötü vatandaş denilecek eylemleri nedeni ile orta güç kavramı klasik tanımının yetersizliğini göstermektedir. Tanımları gereği orta güçler, uluslararası eylemlerinde sınırlı kapasitelere sahiptirler. Bundan dolayı niş veya köprü kurucu müdahalelerini sadece düzensiz bir şekilde yapabilmektedirler. Orta güçlerle ilgili gerek geleneksel gerekse de yeni tanımlamalar yapsak da orta güç kavramı yetersiz kalmaktadır.

Kayhan Barzegar 2009 yılında Ortadoğu Etütleri tarafından “Iran, the Middle East and International Security” yayınlanmıştır. Makale İran’ın uluslararası güvenlik sisteminde

ve Ortadoğu'daki konumunun önemini incelemektedir. 11 Eylül sonrası Ortadoğu'daki politik-güvenlik ve jeopolitik gelişmeler ile Irak'taki krizle birlikte bölgenin güvenlik yapısını uluslararası güvenlik sistemine bağlayarak yaşanan gelişmeler uluslararası tartışmaya evrilmiştir. Ortadoğu'daki yaşanan son gelişmeler, bölgedeki güç dengelerini bir anda yine değiştirmiştir. Bu durum İran'ın Ortadoğu'daki bölgesel rolünü ve bölgedeki olaylarda pazarlık gücünü arttırmıştır. İran'ın sahip olduğu doğal jeopolitik özelliklerinin ve ruhsal gücünün kültürel ve ideolojik unsurlarının bölgesel politik-güvenlik gelişmeleri etkilediğini ve bunun uluslararası güvenliğe karşı oluşan tehditlerin doğasının yeniden tanımlanmasının bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Tüm bu gelişmeler İran'ı uluslararası güvenlik ve Orta Doğu güvenliği arasında önemli bir bağlantı noktası konumuna getirmiştir.

Yasemin Konukçu tarafından 2018 yılında Bitlis Eren Üniversitesi Akademik Düşüm Dergisi tarafından “İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi” yayınlanmıştır. Makalede İran'ın analitik bir düzlemde müttefikleri ve rakipleri üzerinden asimetrik bölgesel etkisini ortaya koyulmuştur. İran'ın bölgesel anlamdaki güvenlik kaygısı 1979 İran devrimi sonrasındaki İran dış politikası, askeri planlama ve ekonomi sisteminde anahtar bir rol oynamaktadır. İran'ın Orta Doğuda sahip olduğu asimetrik gücü ile bir tartışma konusu olduğu herhangi bir devleti doğrudan resmi olarak temsil etmeyen grupların siyasal ve askerî açıdan etkili olarak kullandığı vurgulanmaktadır. Yine çalışmada İran'ın bölgedeki asimetrik mücadelesinin araçları olarak vekalet ve propaganda yöntemlerini kullandığı belirtilmiştir. Bu durum İran'ın dış düşman olarak ifade ettiği Batı özelde ise ABD ve İsrail'in güvenlik tehdidi olarak algılamasına yol açmaktadır.

Håkan Edström ve Jacob Westberg tarafından 2020 yılında yazılan Comparative Strategy tarafından “The Defense Strategies Of Middle Powers: Competing For Security, Influence and Status in an Era of Unipolar Demise” yayınlanmıştır. Makalede ana akım araştırmaların süper güçlerin ve büyük güçlerin stratejilerine odaklandığı belirtilmektedir. Çalışmada ele alınan iki temel soru vardır. Bunlardan birincisi, orta güçler benzer uyum ve askeri stratejiler geliştiriyor mu? İkincisi, orta güçler yararlı bir kategori midir? Bu değerlendirmeleri yapısal realizm ve eleştirel teorilerin öğretileri doğrultusunda

incelenmektedir. Orta güçler hakkında önemli bilgilere yer veren çalışma orta güçlerin riskten korunma eğiliminde olduğu, büyük ölçüde kolektif güç dengesi stratejilerini takip ettiğini ve ulusal savunmaya ilişkin askeri kapasiteler geliştirme çabasında oldukları vurgulanmaktadır. Orta güçlerin güvenlik stratejilerinde; güç dengesi, çoğunluğa katılma, izolasyon ve riskten korunma önceliklidir. Orta güç araştırmalarında kimlik yaklaşımı, davranışsal yaklaşım ve konumsal yaklaşım olarak üç başlıkta orta güçleri sınıflandırmaktadır.

Jeffrey Robertson ve Andrew Carr 2023 yılında “Is anyone a middle power? The case for historicization” adlı çalışmalarında orta güçlerle ilgili teoriler ve belirleyici özellikler daha çok 1940 ve 1960 yıllarını kapsayan dönemde şekillendiği görülmektedir. Orta güç konumunda olan Avustralya ve Kanada gibi bazı devletler baz alındığında günümüzde etkili olan yeni yükselen orta güçleri tanımlamada yetersiz olmaktadır. Yani klasik veya geleneksel orta güçlere ait olan özelliklerle yeni yükselen orta güçleri tanımlamak yetersiz kalmaktadır. Bu çıkarımda orta güç teorisinin günümüz şartlarında orta güçleri anlatmada ve tanımlamada yetersiz kaldığı savunulmaktadır. Yine yazar bu çalışmasında orta güçlerin 20. yüzyıl uluslararası yapısında analitik bir faydasının olduğunu fakat 21. yüzyıl uluslararası yapısında bu analitik faydanın azaldığını ve büyük olasılıkla da olmayacağını savunmaktadır. Ne güçlerin özellikleri arasında yer alan barış koruma çok taraflılık, arabuluculuk gibi özellikler yeni yükselen orta güçlerde zayıf görülmekle birlikte bu yerine kategoride yer alan kimi devletlerin barışık koruma yerine düzeni zayıflatmaya yönelik politikalar benimsediğini de belirtmektedir.

Natalia Yuryevna ZHUKOVSKAYA 2018 yılında ““Middle Powers” As an Element of the Modern World System: on the Theoretical Understanding of the Concept” adlı çalışmasında orta güç kavramının tarihsel süreçte ortaya çıkışını ve kavramın dönemsel olarak ele almış ve her dönemin kendi içerisindeki tanımsal dinamiklerine değinmiştir. Yazar bu çalışmasında orta güçler sınıflandırmasını 3 temel model üzerinde açıklamıştır: hiyerarşik model, normatif model ve davranışsal model. Burada orta güçlere yönelik realist ve liberalist yaklaşımların içeriğine de değinilmiştir.

Uluslararası güvenlik üzerine yapılmış doktora tezleri de aşağıda sunulduğu üzere incelenmiştir.

“International Security Politics: The Contribution of Intelligence Organizations In Turkey’s Security Policies” isimli doktora tez çalışması, devletlerin kendi varlıklarını sürdürebilmeleri birçok parametresi bulunmaktadır. Bunların ilki belki de en önemli olanı güvenlidir. Ekonomik olarak güçlenme, kurulan ittifaklar mevcut güç dengesine yer almak, askeri yatırımlar ve silahlanma gibi devletin güvenliğini sağlayabileceği birden fazla yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında tezin odak noktası güvenliği istihbarat bilgisi üzerinden nasıl sağlanacağıdır. İstihbarat faaliyetlerinin devletlerin güvenliği üzerinde nasıl bir rol aldığı çalışmada açıklanmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEORİK ÇERÇEVESİ

İlk olarak uluslararası güvenlik konularında yaşanan değişim ve dönüşümlerdeki temel argümanları analiz edip çalışmanın orijini belirlenecektir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenliğin genişleyen ve değişen yapısı, orta güçlerin bu yapı içindeki konumu ve İran'ın uluslararası güvenlik konularındaki davranışlarını ele almaktadır. Araştırmada kullanılan verilere; hakemli dergi makaleleri, uluslararası kuruluşların raporları, resmi devlet belgeleri, akademik monograflar ve birincil kaynak niteliğindeki antlaşma metinleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Söz konusu kaynaklara Google Scholar, JSTOR ve ilgili kurumsal arşivler üzerinden erişilmiş, böylece elde edilen bulgular tez yazım kılavuzunda belirtildiği şekilde hem metin içinde hem de kaynakça kısmında gösterilmiştir.

Bu tez, çalışmayla ilgili yapılan literatür taramasından derlenen bilgilerin yorumsamacı (Hermeneutik) analizini içeren karma bir yöntemle dayanmaktadır. Bunun için literatürde konu ile ilgili nicel ve nitel veriler aynı anda toplanmış ve birbirlerini açıklayıcı şekilde kullanılmıştır. Araştırmanın temel çatısı literatürde yer alan "orta güçler ile ilgili" tanım ve yaklaşımlar etrafında oluşturulmuş, İran hakkında elde edilen nicel ve nitel verilerin, söz konusu yaklaşımların temel perspektifleriyle uyuma düzeyi yorumsamacı yöntemle çözümlenmiştir. Araştırmada kullanılan nicel veriler İran'ın ekonomik ve askeri gücünü incelemektedir. Nicel analizin tezde kullanımı, İran'ın sahip olduğu askeri güç kapasitesinin ve bu kapasitenin bölgesel etkisinin somut göstergeler üzerinden ölçülmesi amacıyla uygulanmıştır. Savunma harcamaları, silahlı kuvvetlerin büyüklüğü ve füze kapasitesi gibi veriler bu yöntemle işlenmektedir.

Bunun için ihtiyaç duyulan güncel veriler SIPRI Veri tabanı, Global Firepower, Swall Wars Journal ve Iranian Air Power'ın verilerinden elde edilmiştir. Bu veri tabanları, yıllık fiyatlar ve sabit fiyatlarla karşılaştırmalı harcama verisi sunarak İran'ın askeri büyüme trendini ölçmeye imkân tanımaktadır. İran'ın orta güç konumuna yükselmesi dönemler

halinde ele alındığından, devlet düzeyi analiz ve birey düzeyi analiz yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bunun için de İran'ın tarihsel süreçteki gelişimi Ruhullah Humeyni, Ali Hamaney, Mahmud Ahmedinejad ve Hasan Ruhani gibi öne çıkan liderlerin iktidar dönemleri halinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda her bir dönem dönemin liderinin karakter analizi, siyasal eğilimi ve politik yelpazedeki konumu konuyla ilgili yapılan çalışmalardan derlenmiş ve tezin konusu bağlamında yorumlanmıştır. İran otoriter bir yönetime sahip olduğu için liderlerin kişilik özellikleri ve sistemin sınırlılıkları birlikte değerlendirilmiş, İran dış politikasına yön veren Humeyni'nin ifade ettiği "ABD büyük şeytan, SSCB ve İsrail küçük şeytan" gibi kurucu mottolar dikkate alınmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışma, tek bir araştırma yöntemi ya da kuramsal çerçeveye sınırlandırılmamaktadır. Bu durumun ana sebebi, araştırma nesnesinin çok boyutlu niteliğidir: Hem uluslararası güvenliğin değişen yapısı hem orta güçlerin dönüşen rolleriyle birlikte bu iki olgunun kesişiminde İran'ın stratejik davranışı yer almaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim bir paradigmanın, disiplinin tamamını açıklamada yetersiz kaldığı görüşü geniş ölçüde kabul görmektedir. Burchill ve diğerlerinin (2019, s. 37) ifade ettiği üzere, disiplin içindeki tartışmaların ve anlaşmazlıkların büyük bölümünü temel argümanlara yönelik ortaya atılan hiçbir görüşün tam anlamıyla tarafsız davranamayışdır. Buna bağlı olarak uluslararası ilişkiler disiplindeki kimi kavramlar evrensel bir kabul görememektedir. Bu epistemolojik gerçeklik, çalışmanın çok kuramsal ve çok yöntemli bir çerçeveye dayandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Fakat bu çalışmada araştırma yönteminin ana çerçevesini oluşturan teorik yaklaşımlar, tarihsel ve betimsel analiz yöntemleri, nitel ve nicel veriler, uluslararası güvenlik ve orta güçler açısından sistem ve bölge düzeyi analiz yöntemi ve son olarak İran için devlet ve birey düzeyi analiz yöntemleri içermektedir. Bu bağlamda Realist paradigma, eleştirel güvenlik yaklaşımı, uluslararası güvenlik, bölgesel güvenlik yaklaşımı ve Konstrüktivist yaklaşım çalışmanın temel kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Aşağıda, çalışmada belirtilen yöntemlerde çalışmada yer alan bilgiye nasıl ulaşıldığı, yöntemlerin nasıl kullanıldığı ve kuramsal çerçevelerinin kullanım amaçları örneklerle açıklanmaktadır.

Örneğin:

- Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenliğin değişen konuları⁴, orta güçlerin ortaya çıkışı ve dönüşüm süreçleri ve İran'ın devrimden sonra uluslararası güvenlikteki yaklaşımlarını açıklamak için tarihsel ve betimsel analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır
- İran'ın sahip olduğu askeri güç kapasitesini ve etkisini açıklamak için nicel analiz yöntemi
- Orta güçlerin ve İran'ın bölgesel ve küresel konularda üstlenmiş olduğu rolleri açıklamak için sistem ve bölge düzeyi analiz yöntemi
- İran'ın Orta Doğu bölgesinde yürütmüş olduğu vekalet savaşlarını uluslararası krizler (Irak ve Suriye'deki iç savaşlar) üzerinden nedensel mekanizmalarını açıklamak için süreç takibi analiz yöntemi,
- İran'ın 1980-1988 yılları arasında Irak'la yapılan savaş, 2001 yılında gizli yürütülen nükleer enerji çalışmalarının ortaya çıkmasıyla ABD ve BMGK ile yaşanan kriz, Suriye iç savaşında yaşanan çatışmalardaki gibi bölgesel ve küresel krizlerde sergilemiş olduğu davranışları birey düzeyi, devlet düzeyi ve bölgesel düzey analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Uluslararası ilişkiler alanında yer alan “geleneksel orta güçler” ve “yeni yükselen orta güçler” kavramlarına yönelik yapılan açıklamalar çalışmanın teorik çerçevesinde önemli bir bulmaktır. Bu iki kavramın tanımları ve özellikleri yapıldıktan sonra, İran'ın orta güç konumunun değerlendirilmesi yapılmaktadır. Fakat yapılan literatür taramasında orta güçlerle ilgili yeni bir tipoloji ihtiyaç olduğu görülmektedir. Buna da çalışmanın orta güçler ve İran'la ilgili başlıklarının sonlarına doğru değinilmektedir. Burada belirtilen iki kavrama ek olarak neo-orta güç kavramına vurgu yapılmaktadır.

Çalışmanın temel amacı uluslararası güvenliğin değişen yapısında orta güçlerin dönüşen rolleri incelenerek bir orta güç olarak nitelendirilen İran'ın uluslararası güvenlik davranışına etki etme kapasitesini ve bölgesel/küresel sonuçlarını analiz etmektir.

⁴ Soğuk Savaş döneminde, güvenlik konuları daha çok devlet merkezli ve askeri meseleler üzerinden ele alınırken, bu dönemden sonra güvenlik anlayışında meydana gelen değişikliklerle çevre güvenliği, insan güvenliği ve ekonomik güvenlik gibi başlıklar değişen güvenlik konularını belirtmektedir.

Çalışmanın temel sorunsalı ise: Orta güç literatürü; İran gibi istikrarsızlaştırıcı ve bölgesel hegemonya eğilimli aktörleri açıklamak için nasıl genişletilebilir? İran her ne kadar yeni yükselen orta güç olarak sınıflandırılrsa da bu kavram, İran'ın konumunu açıklamada giderek yetersiz kalmaktadır. Çalışmada İran, ağırlıklı olarak yeni yükselen bir orta güç olduğu vurgulanmaktadır. Fakat yapılan literatür taramasında genel olarak orta güçler için yapılan geleneksel orta güçler ve yeni yükselen orta güçler tanımlarının giderek yetersiz kaldığı görülmektedir⁵. İran gibi yeni yükselen orta güçleri başta olmak üzere diğer orta güçleri tanımlamak için orta güçler bağlamında yeni bir tipolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Buradaki sorunsal ise orta güç literatürü, İran gibi istikrarsızlaştırıcı/bölgesel hegemonya eğilimli aktörleri açıklamak için nasıl genişletilebilir? Şeklinde ifade edebiliriz. Yani İran, her ne kadar yeni yükselen bir orta güç olarak sınıflandırılrsa da bu kavram, İran'ın orta güç konumunu açıklamada giderek yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla orta güçleri tanımlamak için yeni bir kavramsal sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için yukarıda da belirtildiği gibi orta güçler için yeni bir tipoloji vurgusu yapılmaktadır. Yapılan literatür taramasında orta güçlerle ilgili yeni bir kavram olan neo-orta güç(yeni orta güç) kavramı geliştirilmekte ve çalışmanın bazı bölümlerinde yer verilmektedir.

Araştırmanın önemi ise:

- Uluslararası güvenlik konularında orta güçlerin giderek öneminin artması
- Batı merkezli orta güç teorilerinin İran gibi devletler için yetersizliğini göstermesi ve bu durumda orta güç tanımı analizi ile İran'ın nasıl bir orta güç olarak tanımlanacağına açıklanması ileriki çalışmalara referans sağlaması
- İran'ın nükleer anlaşma, vekalet savaşları, Gazze/Suriye/Irak/Lübnan krizleri gibi güncel konularda küresel güvenliği doğrudan etkilemesinin orta güçlerin davranışları üzerinden değerlendirmesi olarak sıralanabilir.
- Orta güçlerle ilgili yapılan sınıflandırmaların günümüz konjonktüründe giderek yetersiz kalması ve çalışmada orta güçlerle ilgili neo-orta güç kavramının

⁵ Burada belirtilen husus Eduward Joordan tarafından 2003 yılında yazılan "The Concept Of A Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers" ve 2017 yılında "The Emerging Middle Power Concept: Time To Say Goodbye?" adlı çalışmaları referans alınmaktadır.

geliştirilmesi açısından ileride yapılacak olan çalışmalarda önemli bir referans oluşturması olarak sıralayabiliriz.

Tezin literatüre sağlayacağı özgün katkı, orta güçlerin uluslararası güvenlik açısından önemine dayanmakta ve bu alanda yeni bir tipoloji geliştirilmesine referans olmayı amaçlamaktadır. 'Neo-orta güç' kavramı bu özgünlüğü destekler niteliktedir. Kapsamlı literatür taramasıyla elde edilen bulgular uygun başlıklar altında yapılandırılmakta, mevcut olgular ise öne çıkarılmaktadır.

Tezin temel başlıklarından biri olan İran'ın Orta Güç olarak uluslararası güvenliğe etkisini irdelemek amacıyla İran hakkında tarihsel bilgiler derlenerek İran için bir stratejik kültür çerçevesi oluşturulmaktadır. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular çalışmanın hipotezi bağlamında irdelenerek, araştırmanın hipotezi test edilecektir.

Araştırmanın temelini oluşturan olaylar, süreçlerin değerlendirilmesi ve konuyla ilgili bir sonuca varılması için araştırmanın teorik arka planı baz alınarak yorumlanmaktadır. Bu minvalde orta güç konumunda olan ülkelerin davranışlarının uluslararası güvenlik açısından nasıl şekillendiği ve İran'ın orta güç olarak uluslararası güvenlik konularındaki etkisi gibi konular incelenmektedir.

3.2. Araştırmanın Teorik Çerçevesi

Güvenlik kavramı tarihin başlangıcından günümüze kadar hayatın her aşamasında genel olarak birey temelli bir olgu olarak varlığını devam ettirmiştir. Güvenlik olgusu, başkası tarafından gelebilecek tehdit ve tehlikelerden kaynaklanan kaygıların tümünü kapsamaktadır. Zamansal dönüşümler doğrultusunda kavram farklı noktalardan ve durumlardan tehdit ve tehlikelerin algılanmasıyla varlığını sürdürmektedir. Güvenlik kavramı insanlık var oldukça anlamını canlı tutacak bir olgudur. Fakat şu noktanın unutulmaması gerekir ki güvenliğin öznesi sadece “devlet” veya sadece “insan” değildir.

Tehdit ve tehlikelerin bir güvenlik konusu olmasının nedenini anlamak için bu kavramlara retrospektif açıdan bakmak gerekir. Çünkü bir konunun, durumun veya olayın tehdit ve tehlike olarak algılanmasında ve kaygıya neden olmasında önceden yaşanılmış tecrübeler önemli rol oynamaktadır.

Güvenliğin tam olarak anlaşılması için öncelikle güvenlik nedir? kimin güvenliği? neden güvenlik? ve güvenliği kim ve ne kadar sağlayacak? benzeri sorular sorularak kavram sistematik olarak açıklanmalıdır. Bu husus çalışmanın ana kavramlarından olan uluslararası güvenlik kavramının anlaşılmasında önemli katkılar sunacaktır.

Güvenlikle ilgili önemli bir kavram olan ‘değer’ olgusu, değerlere sahip olan her varlık için herhangi bir durumda tehditle karşı karşıya olduğunda korunmaya ihtiyaç duyar. Bireylerin tehditlere yönelik ailesini ve kendisini koruması güvenlik ihtiyacının temelini oluştururken, bunun bir sonraki kademesi ise değeri olan ve sahip olunan bazı varlıkların da korunması ihtiyacını meydana getirir(Şahin, 2020:180-181).

Güvenlik kavramına yönelik birçok noktaya değinen farklı tanımlar bulunmaktadır. Araştırmadaki odak nokta, kavramın uluslararası ilişkiler düzeyinde yer alan anlamlarına uygun olarak açıklamaktır. Burada belirtilen ortak noktalar birey, toplum ve devlettir. Çünkü araştırmanın ileriki başlıklarında ele alınan orta güçler ve İran’ın davranışlarını anlamak için bu noktalar güvenlik politikalarını açıklamada önemli bir yere sahiptir.

Uluslararası ilişkilerde klasik güvenlik anlayışı daha çok askeri güvenlik açısından tek meşru gösterge nesnesi olarak devleti ön plana çıkaran bir düşünce etrafında şekillenmiştir. Bu düşünceden hareketle klasik güvenlik anlayışına göre güvenlik, ülkeler arası rekabet ve çekişme ile ilişkili olup askeri tehditleri geleneksel güvenlik anlayışının temel konusu olarak kabul etmektedir. Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik çalışmaları üzerine yeni yaklaşımların önemi artmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren güvenliğin odak nesneleri insan güvenliği, toplumsal güvenlik ve gezegenin güvenliği gibi farklı odak noktalarını ön plana çıkarmaya başlamıştır(Ağır, 2015:104).

Devletlerin bekası için güvenlik önemli bir zorunluluktur. Yani bir devlet uluslararası sistemde varlığını devam ettirebilmesi açısından güvenliğe büyük bir önem atfetmek zorundadır. Bu durum gösteriyor ki bir devletin güvenlik konularında dışa bağımlı olması kendisi açısından bir güvensizlik oluşturmaktadır. Haliyle böyle bir devletin varlığını sürdürmesi zorlaşmaktadır.

Güvenlik önceden edinilmiş değerlerin bir noktaya kadar korunmasına işaret etmektedir. Eğer bir ulus savaştan kaçınmak istiyorsa temel değerlerini feda etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacak bir durum söz konusu olmalıdır. Olası bir tehlikeyle karşı karşıya kalırsa böyle bir savaşta zafer kazanarak bu değerleri koruyabilir. Buradaki tanımın ifade ettiği güvenliğin, bir ulusun kendisine yönelik bir saldırıyı caydırma ya da yenilgiye uğratmak kabiliyetiyle yükselip düştüğüdür. Dolayısıyla güvenlik, bir ulusun az veya çok sahip olabileceği ve az ya da çok sahip olmayı arzulayabileceği bir değerdir. Bu da gösteriyor ki güvenlik uluslararası ilişkilerde büyük önem taşıyan güç veya zenginlikle birçok ortak noktası bulunmaktadır. Fakat zenginlik bir ulusu sahip olduğu maddi kaynakların miktarını ölçerken güvenlik ise nesne anlamında elde edinilen değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu öznel manada ise bu değerlerin saldırıya uğrayacağı korkusunun yokluğunu ifade etmektedir(Wolfers, 1952:481).

Soğuk Savaş Dönemi'nde güvenlik kavramı uluslararası politikanın stratejik sorunları bakımından “yüksek politika” konusu bağlamında ele alınmakta ve dar anlamda yani yalnızca stratejik/askeri çerçevede değerlendirilmiştir. Fakat geleneksel güvenlik anlayışını savunanların “alçak politika” konuları şeklinde ifade ettikleri birçok konu günümüzde uluslararası politikanın kapsamı arasında önemli bir yer edinmiştir. Uluslararası politikanın anarşik doğasını değerlendiren geleneksel güvenlik yaklaşımına göre Soğuk Savaşın sona ermesiyle kavramın temelden değişmediği iddiasından dolayı güvenlik kavramının genişletilmesi veya tanımlanmasına önemli bir gereksinimin olmadığını savunmuştur. Bu düşüncenin tersini savunanlar yani güvenlik kavramının genişletilmesi çağrısında bulunanlar; son yirmi beş yılda uluslararası politikanın önemli bir değişim yaşadığını bu yüzden de güvenlik kavramının hem normatif hem de ampirik değişiklikleri yansıtacak bir şekilde tekrardan tanımlanması ve askeri olmayan tehditleri de kapsayacak şekilde genişletmesi gerektiğini öne sürmektedir. Günümüzde yaşanan gelişmeler güvenliğin boyutlarında değişimlere yol açmış ve bu minvalde askeri boyutu da kapsayan lakin onu aşan yeni bir güvenlik anlayışı ön plana çıkmıştır(Ağır, 2015:106).

Güvenlik olgusunun gelişim gösterdiği ortamı dönüştürüyor olmasından dolayı küreselleşme ile arasında yakın bir etkileşim ve ilişki söz konusudur. Küreselleşme ile

birlikte meydana gelen istikrarsızlıklar ve belirsizlikler güvenlik çalışmalarının öncelikli konuları arasında yer almıştır. Güvenlik konularının küresel aktörler içerisinde yapılanmaya başlamasıyla, güvenlik kavramının yeniden kavramsallaştırılması ve genişletilmesi düşüncesi hâkim olmuştur. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında önceki dönemlerde hâkim olan anlayış küreselleşme süreçlerini düşünsel planlarında göz ardı etmiş olsa da bu yaklaşımın önde gelen isimleri bile günümüz şartlarında küreselleşmenin güvenlik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu kabul etmektedirler(Ağır, 2015:106). Günümüzde güvenlik tehditlerinin çeşitlenmesi, fiziksel olmayan güvenliğin önem kazanması ve yeni güvenlik gündemi ile küreselleşme arasındaki bağ, devletin vatandaşları için güvenlik üretme yeteneğinin zayıflaması, kimliğin bir güvenlik sorunu olarak kendisini güçlü bir şekilde ortaya çıkarması gibi durumlar güvenlik ile küreselleşmenin birbiriyle ilişkide olduğu temel alanlardır(Cha, 2000:391).

Güvenlik konuları bağlamında algılanan tehditler, korkular, tehlikeler ve kaygılar zamansal olarak farklı noktalardan kaynaklanmaktadır. Güvenliğin kişiler üzerinde oluşturduğu etki onların tarihsel süreçte yaşamış oldukları deneyim ve tecrübeler doğrultusunda şekillenmektedir. Başka bir deyişle aslında güvenlik algılaması bir kültüre işarettir. Yani gerek birey gerek toplum ve gerekse devlet olsun neyin kendisi için güvenlik konusu olduğuna ve nasıl davranması gerektiğine yönelik sergilemiş olduğu davranışlar onun güvenlik konusunda edinmiş olduğu kültürle ilgilidir. Uluslar ve uluslararası güvenlik konularında da kimin ve neyin güvenliği neye karşı güvenlik ve nasıl güvenlik soruları üzerinden yapılan güvenlik politikaları ulusların ve uluslararası sistemin içerisinde yer alan yapıların güvenlik kültürleri doğrultusunda yön bulmaktadır.

Güvenliğin ulusal ve uluslararası boyutunu açıkladıktan sonra kavramın orta güçler üzerinden nasıl algılandığı ve hangi ölçüde önem atfedildiğini açıklamak için öncelikle aşağıda bu kavramlar tanımlanacak, daha sonra ulusal ve uluslararası güvenlik konularında etkili olan faktörler ve bu faktörlerin uygulanan politikalarda nasıl bir yön verdiği belirtilecektir. Aynı zamanda güvenlik konularının bu iki kavramda nasıl şekillendiğini ve hangi konjonktürel değerler doğrultusunda yaklaşımlar geliştirildiği ifade edilerek İran'ın

orta güç konumunun güvenlik konularında hangi kuramsal çerçevelerin etkili olduğu açıklanacaktır.

3.2.1. Güvenlik ile İlgili Kavramlar ve Yaklaşımlar

Güvenlik teorileri, güvenlik kavramını farklı açılardan ele alarak çeşitli sınıflandırmalar yapar. Yapılan sınıflandırmalar, güvenliğin farklı boyutlarını ve analiz seviyelerini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik, küresel güvenlik, konstrüktivist yaklaşım ve bölgesel güvenlik yaklaşımı araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan önemli başlıklardır. Uluslararası güvenlik konularında orta güçlerin rollerini, etkilerini ve yaklaşımlarını anlamada ve çalışmada geliştirilen yine tipolojinin analiz edilmesinde bu kuramsal çerçeveler önemli katkılar sunmaktadır. Bunun için bu kavramlar tek tek açıklanacak ve bu kavramların orta güçler ve İran açısından güvenlik politikaları incelenecektir.

3.2.1.1. Ulusal Güvenlik

Ulusal güvenlik kavramının farklı biçimlerde tanımı yapılmaktadır. Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi ulusal güvenliği şu şekilde tanımlanmıştır; “bir ulusun kendine ait değerleri dış tehlikelerden koruma yeteneğidir.” Arnorld Wolfers ulusal güvenliği tanımlarken “bir ulusun kendisine yönelen bir saldırıyı önlenbilmesi ya da bu saldırıya karşı harekete geçerek galip görebilmesi” olarak tanımlanmaktadır(Özcan, 2011:449). Başka bir tanımlamada ulusal güvenlik “bir devletin ulusal sınırları ve çıkarlarının, başka devletlerin saldırı ve tehditlerinden uzak olması durumudur.”(Dağ, 2004:391).

Ulusal güvenlik kavramını daha iyi açıklamak için ulus kavramını tanımlamak gerekir. Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan ulus düşüncesi siyasal düşüncelere dayanmaktadır. Fakat ulusçuluk düşüncesi her şeyden önce Birinci Dünya Savaşından sonraki süreçte imparatorlukların yıkılmasıyla ortaya çıkan bir olgudur(Birdişli, 2022a:33). 1648 Vestfalya Antlaşması’ndan bu yana uluslararası sistemin en güçlü aktörlerin devletler olduğu kabul edilmektedir. İlişkileri düzenleyen bir üst otoritenin olmadığı bir sistemde, devletler siyasi meşruiyetin evrensel standardını oluşturmaktadır. Kendi kendine yeterliliğe dayanan bir sistemde devletler, kendilerini korumak dışında alternatifleri olmadığını düşünmektedirler.

Böyle bir sistemde ulusal güvenliğin nasıl sağlanacağı konusunda tarihsel tartışmada Machiavelli, Rousseau ve Hobbes gibi düşünürler devlet egemenliği konusunda oldukça karamsar bir düşünceye sahiptirler. Devletler arası ilişkilerin büyük ölçüde karamsar bakıldığı bu düşüncede Jhon Mearsheimer ve Kenneth Waltz gibi düşünürler tarafından da savunulmuştur. Neorealist(yapısal realistler) olan bu düşünürlere göre güvensizlik büyük oranda uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmaktadır(Baylis, 2008:72).

Ulusal güvenlik kavramı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD Başkanı Harry S. Truman döneminde kongre tarafından çıkarılan 18 Ekim 1947 tarihli Ulusal Güvenlik Yasası ile literatürde ve siyaset sahnesinde yaygınlık kazanmıştır. Salt teorik bir kavram olmanın ötesinde doğrudan uygulamaya ve politikalara atıfta bulunan bu yasa neticesinde, söz konusu tarihten itibaren 'ulusal güvenlik kavramı' ile birlikte 'ulusal güvenlik politikası' da eş zamanlı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu kavramla öne çıkan diğer önemli kavramlar ise “tehditler” ve “ulusal çıkarlar”dır. Ulusal çıkar olgusu ulusal güvenlikten daha önce kullanılmıştır. Ulusal çıkarların öne çıktığına dair somut gösterge ise 1930’lu yıllarda ekonomik bunalımı esnasında güçlü ulusaltı örgütlenmelerin ve baskı gruplarının çıkarlarını kolladığı gerekçesiyle ABD şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir. Çünkü bu yıllara kadar ABD ekonomisinin yaklaşık %50’si 200 şirketin eline geçmiş ve bu dönemde gerçekleşen ekonomik krizle birlikte ABD’nin siyasal ve sosyal hayatı alt üst olmuştur. Güvenliğe yönelik tehditler ise daima göreceli ve oldukça karmaşık bir anlayışla ele alınmıştır. Nelerin ya da neyin tehdit olarak algılanacağı konusu korunmak istenen değerlerin temelinde yer alan özneye göre değişmiştir(Birdişli, 2011:152).

Tarihsel açıdan güvenliğe en büyük tehdit olarak kabul edilen konular devletler arası savaşlar olmuştur. Soğuk Savaş döneminde en kötü savaşlardan sorumlu tutulan büyük güçler silahlanma yarışları, soğuk savaşlar, sert siyasi çekişmeler ve derin ideolojik bölünmeler üzerinden ulusal güvenliği ve uluslararası güvenliği tehdit etmişlerdir. Fakat Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte bu güçlerin kendi aralarında olası bir savaşın düşük olduğu nispeten daha güvenli bir ortama evrilmiştir. Bu dönemde oluşturulan koalisyonlar geleneksel hedefler için değil güvenliği artırmak için oluşturulmuştur. Yine de dünya yeterince güvenli olmaktan çok uzaktır. Zira devlet içi çatışmalar pek çok yerde artmakta ve her geçen gün daha ölümcül ve

yıkıcı bir duruma gelmektedir. Güvenlik açısından olumsuz etkileri olan bu çatışmalar hem ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmakta hem de günlük yaşamı özellikle sivillere yönelik ciddi zararlara yol açtığı görülmektedir. Uluslararası toplumda var olan insanoğlu ne birbirlerine karşı ne de devletlerine karşı güvende olmaktadır. Diğer bir deyişle dünya artık ciddi oranda güvensizdir. Çünkü ulusal güvenliği tehdit eden iç çatışmalar küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle terörizm küresel bir boyuta evrilmiştir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte terör olaylarının nitelik ve nicelik yönü önemli oranda artmıştır. Bu durum dünya çapında bir endişe ve eyleme yol açmaktadır. Birçok düşünür, güvenlik noktasında yaşanan bu gelişmelerden dolayı dünyanın daha az güvende olduğunu iddia etmektedir. Geleneksel güvenlik anlayışında güvenlik konuları daha çok devlet ve askeri noktalara odaklanmışken Soğuk Savaş sonrası dönemde eleştirel güvenlik yaklaşımlarının da üzerinde yoğunlaştığı güvenlik konuları hem daha kapsayıcı hem de spesifik konulara yoğunlaşmıştır. Yani fiziksel ve askeri güvenlik konularının dışında insan hakları, çevre sorunları, ekonomik felaketler, sağlık felaketleri vb. konular artık ulusal ve uluslararası güvenliğin başlıkları olarak yerini almıştır(Morgan, 2003:59).

Yakın dönemde küresel bir salgın haline gelen Covid 19 salgınının hem ulusal hem de uluslararası güvenlik açısından çok ciddi yansımaları olmuştur. Bu salgın ulusal güvenliğin nasıl anlaşıldığı ve uygulandığı konusunda önemli sorunları gündeme getirdi. Salgının yayılmasına zamanında müdahale edilememesi 2020'nin sonlarına doğru birçok bölgede küçük bir savaşa dahil olmalarından beklenebilecek türden kayıplara yol açmıştır. Ulusal güvenliğin devlet yetkilileri için en yüksek öncelik olması gerekir. Genel anlamda baktığımızda güvenlik kurumları savaşmaya ve gelecekteki çatışmalara hazırlanmaya çok dar bir şekilde odaklanmaktadır. Fakat 21. yüzyılın yeni koşulları ışığında birçok yerde insanların karşı karşıya olduğu daha büyük tehlikelerle etkili bir şekilde başa çıkarmıyorsa o zaman açıkça bir şeyler eksik veya yetersiz demektir. Bunlar ulusal güvenliğin nasıl tasavvur edildiği ve uygulandığı konusunda son derece yanlış uygulamaların olduğunu göstermektedir. Covid-19 salgınına yönelik önceden oluşturulmuş erken uyarı sistemlerinin bulunmaması ve salgınla mücadele için gerekli hazırlıkların yapılmamış olması, 2020 yılı boyunca izlenen politika ve prosedürlerin doğaçlama bir yaklaşımla yürütülmesine yol

açmıştır. Aceleyle uygulanan tecritlerden kaynaklanan ekonomik aksaklıklar çok büyük krizlere yol açtı. Bu durum küresel ekonomideki tedarik zinciri zayıflıklarını öngörmedeki başarısızlığı vurgulamaktadır. Tüm bu yaşananlar küresel anlamda ekonomik bir krize yol açmış ve birçok ülkenin hâlâ bu krizin etkisinde olduğu görülmektedir(Dalby, 2020:2).

Ulusal güvenlik ihtiyaçları birçok görüşe göre uluslararası güvenlikle örtüşmektedir. Küreselleşme uluslararası güvenlik konusunda uzlaşmaya varmak için bir araç olarak görülebilir. Küreselleşme bu yönüyle piyasaların serbestleştirilmesi, mülkiyetin özelleştirilmesi, devlet odaklı fonksiyonların geri çekilmesi, teknolojinin gelişmesi, imalat üretiminin uluslar ötesi dağılımı ve sermaye piyasalarının entegrasyonunu içeren birtakım ekonomik olgu ile karakterize edilebilir. 1989 yılında Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte güvenliğe ilişkin klasik yaklaşımlar giderek daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Geleneksel güvenlik yaklaşımların yerine modern bir güvenlik vizyonu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde güvenlik uzmanlarının yaptığı araştırmalarda güvenlik ile ilgili askeri olmayan boyutlara daha güçlü bir şekilde odaklandığını görüyoruz. Güvenliğin boyutlarını şu şekilde ifade edebiliriz: siyasi, askeri, sosyal, ekonomik, çevresel, kültürel ve toplumsal boyut. Burada dikkati çekmemiz gereken husus askeri nitelikteki davranışlar geleneksel olarak ulusal güvenlikte merkezi bir konuma sahiptir. Çünkü bu anlayışa göre askeri eylemler tüm devlet bileşenlerini tehlikeye atar, fiziksel olarak işgal edilebilir veya kurumsal yapıları parçalanabilir ve toplumda devlet fikri baltalanabilir. 1990’lardan itibaren uluslararası ilişkiler teori ve pratiğinde güç ilişkileri bağlamında ifade edilen uluslararası güvenlik, kıtasal güvenlik, küresel güvenlik, ulusal güvenlik, kolektif güvenlik, bölgesel güvenlik ve benzeri ifadeler daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni tehditlerin çeşitlenmesi aktörlerin çoğalması, strateji belirleme ve optimizasyon çözümlerine yönelik kaygıların daha da arttığı bir ortamın oluşmasıdır(Pişleag, 2016:69-72).

Güvenliğin bu denli farklı boyutlarıyla ele alınması eleştirel güvenlik yaklaşımlarının önemini daha da arttırmıştır. Bu yaklaşımda, güvenlik çalışmalarındaki odak noktanın devletten bireye bir kaydırma gerçekleştiği gözükse de asıl odak nokta iktidar ilişkileri ve etkileridir. İç ve dış politika arasındaki gerginliğin artmasıyla askeri ve siyasi güvenlik arasında simbiyotik bir ilişki gelişmiştir. Bu anlayışa göre devletler sürekli tehdit altındadırlar

ve devletlerin temel amacı kendi varlıklarını korumaktır. Devletler bir taraftan bekasını korumak ve vatandaşlarının refah düzeyini artırmakla ilgilenirken, diğer taraftan da egemenliklerini sürdürmek için otoriterleşen ve dolayısıyla halkının refahını erteleyen bir tutum sergilemektedirler. Diğer taraftan küreselleşmeyle birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ekonomik eşitsizlik, alt kimliklerin netleşmesi ve çatışmalar ulusal güvenlik konularından çıkıp küreselleşmektedir. Küreselleşmenin buradaki önemli bir etkisi de ulus devletler önemini kaybederken uluslararası şirketler ve kurumlar güçlenmektedir. Burada güvenlik anlamındaki sorun ise güç, sermaye ve bilginin belli ellerde toplanmasıdır. Ulus devletlerdeki merkezîyetçiliğin yerini yavaş yavaş âdem-i merkezîyetçilik alıyor. Tüm bu gelişmeler ulusal güvenlik kavramlarını ve doktrinlerini etkilemektedir(Şengöz, 2022:193-194).

Ülkeler içerisinde yaşanan etnik, din, dil, mezhepsel gibi çatışmalar her ulus devletin iç güvenliği noktasında önemli tehlikelere yol açmaktadır. İnsanların bu tür çatışmaların yaşandığı ülkelerde kendini güvende hissetmemesi onları başka ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Bu göç hareketleri hem bölgesel güvenlik hem de uluslararası güvenlik açısından güvensizliğe yol açmaktadır. Bunun yanı sıra terör eylemlerinin daha işlevsel bir nitelik kazanması ve aktörlerin hem nicelik hem de nitelik bakımından daha güçlü silahlara erişmesi, ulusal güvenlik sorunlarının uluslararası boyutta küresel bir güvensizliğe yol açmasına neden olmaktadır. Ulusal güvenlikle ilgili diğer önemli bir husus ise çevre sorunlarıdır. İklim değişikliği ve beraberinde gelen çevresel kirlilikler ulusal güvenliği olumsuz etkilemektedir. Güvenlikle ilgili tüm bu gelişmeler bir ulusun tek başına önlem alıp bu sorunlarla mücadele etmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla ülkeler göçmen meselesi, çevre sorunları, terörizm, etnik çatışmalar gibi güvenliği olumsuz etkileyen olaylarda uluslararası toplumda bir iş birliği yapmaya daha istekli davranmaktadırlar.

Konumuzla ilgili olarak bu tür sorunların yaşandığı ülkeler arasında yeni yükselen orta güçlerin de olduğu görülmektedir. Geleneksel orta güçlerin demokratik siyasi yapıları, güçlü ekonomik sistemleri ve insan haklarının daha eşitlikçi olmasından ulusal güvenlik bağlamında daha az tehlikelerle karşı karşıyadırlar. Yani geleneksel orta güçlerde iç etkenlerden doğacak ulusal güvenlik konuları nispeten daha azdır. Fakat yeni yükselen orta

güçlerde iç etkenlere bağlı olan ulusal güvenlik sorunları daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Çünkü yeni yükselen orta güçlerin, demokratik siyasal sistemleri zayıf, liberal ekonomik yapıları pek gelişmemiş ve insan hakları konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Bununla ilgili nicel ve nitel veriler ilerleyen başlıklarda daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

3.2.1.2. Uluslararası Güvenlik

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde uluslararası güvenlik olgusu merkezi bir konumda yer almaktadır. Uluslararası güvenlik çalışmalarının merkezi konumda yer alması; uluslararası sistemin kökeninde yatan ve uluslararası ilişkilerde sürekli tekrarlanan birer olgu olarak kabul edilen derin güvensizlik, risk ve belirsizlikleri aşma yönünde önemli gayretler ortaya koymuştur. Bu tür bir yaklaşım ulusal alanda istikrar ve düzen sağlar iken uluslararası alanda kaosa ve düzensizliğe neden olan devletin egemenliği ilkesine dayanmaktadır. Fakat liberal, eleştirel ve realist düşünürler tarafından birbirinden oldukça farklı uluslararası güvenlik yaklaşımlarını geliştirmeleri uluslararası alanda güvenlik meselesini önemli teorik tartışmaların konusu haline getirmiştir. Soğuk Savaşın sona erdiği dönemden itibaren modern dünyanın aktörleri arasında ilişkilerin, karşılıklı bağlanmış bir hal almasının etkisiyle bilhassa problematik olan değişik yeni güvenlik konuları ortaya çıkmıştır. Bu konular arasında ulus-ötesi terörizmin güçlenmesi, klasik devletler arası savaştan yeni savaflara geçilmiş olması ve nükleer silahların yayılması yer almaktadır. Konuyla ilgili diğer bir gelişme ise devlet güvenliği ya da ulusal güvenlik kavramları yerine insani güvenliğe daha fazla bir ilginin gösterilmesi güvenlik kavramını daha derin bir düzeyde tekrardan ele alınmasıdır. Andrew Heywood uluslararası güvenliği “Genelde kurallara göre yönetilen uluslararası bir düzen içinde devletlerin karşılık bekalarının ve güvenliklerinin, saldırganlığı önleme ya da cezalandırma amacıyla alınan tedbirlerle sağlanması” şeklinde tanımlamaktadır(Heywood, 2021:587).

Uluslararası güvenlik kavramına yönelik diğer bir tanımlamaya göre, Uluslararası sisteme dahil olan tüm aktörlerin söz sahibi olduğu bir güvenlik olgusunu tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Başka bir tanımlamada ise, uluslararası güvenlik, uluslararası örgütlerin ve devletlerin karşılıklı olarak uluslararası huzur, istikrar, güvenlik ve barışı sağlamaya yönelik alınan önlemlerin tamamı olarak belirtilmektedir. Yine uluslararası

güvenlik kavramı uluslararası sistemin askeri güç kullanımından ve bir savaş tehdidinden uzak tutulması ve bu doğrultuda ortaya çıkan küresel çatışmalardan korunması olarak tanımlanmaktadır. Küresel sorunların çözümünde devletlerin birbirleriyle ittifak yaptıkları görülmektedir. Burada etkin güç konumunda olan küresel güçlerin, uluslararası sistemde yer alan yeni kuralları belirleyebilme gücüne sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Büyük güçlerin bu yeni kuralları belirlerken de aynı zamanda uluslararası güvenlik kurallarını da belirlemekte ve bu büyük güçlere karşı koyamayan orta ve küçük ölçekteki güçler (konulan) bu kurallara uymak zorunda kalmaktadır(Dedeoğlu, 2014:84-86).

Uluslararası ilişkiler disiplininde güvenlik üzerine yapılan tartışmalar, güvenliğin gündemini dar bir biçimde ele alan ve askeri anlamda tanımlayan geleneksel yaklaşım ile bu gündemi daha geniş bir perspektifte yorumlayan eleştirel/yeni yaklaşımlar arasında gerçekleşmektedir. Soğuk Savaş sırasında ulus-devletin güvenliği esas alınırken, bu dönemin bitmesiyle uluslararası sistemde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin de etkisiyle güvenlik çalışmalarında yeni yaklaşımların önemi giderek artmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra güvenliğin gönderge meseleleri arasında toplumsal güvenlik, insani güvenlik ve dünyanın güvenliği gibi yeni nesneler ön plana çıkmaya başlamıştır. Konuyla ilgili tespitlerde bulunan Barry Buzan, Soğuk Savaş döneminin yaratmış olduğu askeri ve nükleer saplantılar ve aynı zamanda empoze ettiği yaklaşım güvenlik çalışmalarının alanını daraltmış ve bu alanda çalışanların tatmin olmamasına yol açmıştır. Bu konudaki ilk tatminsizlik çevresel ve ekonomik gündemlerin 1970'ler ve 1980'lerde uluslararası ilişkiler gündeminde ortaya çıkması ve akabinde 1990'larda ulus-aşırı ve kimlik sorunları ile ilgili kaygıların artmasıyla canlanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda gösteriyor ki uluslararası güvenlik çalışmalarına yönelik gerçekleşen genişlemelerin Soğuk Savaş dönemindeki yumuşama(detant) dönemine denk gelmektedir. İlerleyen süreçle birlikte askeri/stratejik güvenlik tehditlerine ek olarak güvenlik konularında algılanan tehditlerde çeşitliliğin çok boyutlu bir hale gelmesi uluslararası güvenlik ortamının daha dinamik bir gündem ile karşı karşıya getirmiştir. Yine bu gelişmeler(genişlemeler) ile Realist/neorealist yaklaşımlar bu dönemde giderek artan eleştirilere maruz kalmışlardır(Ağır, 2015).

Uluslararası güvenlik bağlamında Soğuk Savaş dönemi güç mücadelesinin temel parametreleri önemli rol oynamıştır. Bu dönemde 1948 İsrail'in kurulması, Kore Savaşı, Arap İsrail Savaşı, Doktrinler, Sovyet Rejimin yayılması, ABD kuşatması ve İngiltere-İran çatışması bu dönemin önemli güç parametreleri arasında yer almaktadır. Bu gelişmeler Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenlik konularının temel belirleyici parametrelerini oluşturmaktadır(Kantarıcı, 2012:54-58).

Disiplin bağlamında uluslararası güvenlik çalışmalarında Soğuk Savaş Dönemi ile Soğuk Savaş Sonrası dönemde güvenlik konularını açıklamada farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak realist ve neo-realist düşünceler ele alınacaktır. Uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlikle ilgili yapılan ilk çalışmalar Thucydides'e kadar uzanabilen Realizm ile, bu konudaki ilk örnekleri İmanuel Kant'ın çalışmaları sayılabilecek olan liberalizm kuramları dahilinde oluşturulmuştur(Şahin, 2020:194).Bu düşünceler incelendiğinde genel anlamda güvenlik, özel anlamda ise uluslararası güvenlik konularında iki grup düşünürün olduğunu söylemek mümkündür. Bu düşünürler iyimser ve kötümser realist yazarlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Karamsar realistlerin öncüleri arasında yer alan Kenneth Waltz ve John Mearshaimer'a göre Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin doğasında önemli bir değişim olmayacaktır. Bu iddialarını 1991 Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması, 2003 Irak Savaşı ve Ortadoğu'da devam eden çatışmalar üzerinden açıklamaktadırlar. Bu düşünürler uluslararası güvenliğin tesisi için devletlerin birtakım iş birliğine girdiklerini ve bu devletlerin birlikte hareket etmeleri için yeni fırsatların olduğunu savunmuşlardır. Fakat devletler arası iş birliğinin uzun vadeli devam etmeyeceğini söylemektedirler. Çünkü karşılıklı güvenmeme ve kendi çıkarlarını ön plana çıkarmaları iş birliğini kısıtlamaktadır. İyimser realistler sınıfında yer alan Charles Glaser ise yapısal realistlerin fikirlerine büyük oranda katılmakla beraber rekabet konumunda olan devletlerin bu minvaldeki rekabetçi politikalarının güvenlik amacına ulaşmada katkı sunmayacaklarını, bunun yerine mevcut koşulların müsaade ettiği iş birliğini destekleyen politikaların tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır(Baylis, 2008:73-75).

Klasik güvenlik yaklaşımları arasında gösterilen klasik realizm ve klasik liberalizm yaklaşımları, devleti güvenlik olgusunun merkezine koymaktadırlar. Yani güvenlik denildiği

zaman klasik yaklaşımda akla ilk gelen devletin güvenliğidir. Dolayısıyla Güvenlik denildiğinde devletin askeri anlamda kendini savunabilmesi olarak anlaşılmaktadır. Yine bu yaklaşımda güvenlik zaafı denildiği zaman akla başka bir devletin askeri operasyonlarına karşı herhangi bir cevap verememe durumu gelmektedir. Soğuk Savaş dönemi özellikle nükleer güçlerin çatışması olarak değerlendirildiğinden, güvenlik meseleleri tamamen askeri açıdan değerlendirilmiş ve devletlerin güvenliğini sağlanması üzerinden kurulmuştur. Fakat Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle güvenlik çalışmalarında değişim, dönüşüm ve gelişim meydana gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte güvenliğin öznesi devlet kavramının yanı sıra farklı özneleri de içinde barındırarak çeşitlenmiştir(Şahin, 2020:194-195).

Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli bir diğer özelliği de Batı'nın özelde de ABD'nin önemli avantajlar elde etmesidir. Bu avantajlarla birlikte Batı sistemleri ve genel olarak Batı etkileri tüm dünyaya hâkim olmaya başlamıştır. En belirgin özelliği de ABD'de görülmektedir. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze ABD'nin Kafkasya ve Ortadoğu'da nüfusu artmaktadır. Bu gelişmeler Batı hakimiyetini dünyaya dikte ederken bu durum egemenlik dünyasında hem istikrar hem de istikrarsızlık olarak kendini göstermektedir. Bir taraftan ABD'nin ekonomik gücü ve batı kökenli genişleme uluslararası örgütlerin anarşiyi azaltmalı ve dolayısıyla uluslararası istikrarı arttırmaya etkisi olumlu bir sonuç olarak görülmüştür. Diğer taraftan Batı'nın egemenliği Batı dışı toplumlarda Batıya yönelik birçok tepki ve meydan okumaya neden olmuştur. Bu tepkilerin çoğunluğu ise İslam medeniyetlerinden gelmektedir. Fakat bu tür tepkiler çoğunlukla dağınık ve daha az güçlü oldukları için Batıya yönelik ciddi bir meydan okuma gerçekleşmemektedir. Fakat Batı karşıtlığı devlet bazlı bir tehdit olmaktan ziyade daha çok terörizm üzerinden bir tehdit oluşturmaktadır(Yılmaz, 2008:47-48).

Küresel ölçekte uluslararası güvenlik konularına baktığımızda; Avrupa'da gerçekleşen stratejik görünümünün yeniden yapılandırılması ve güvenliğe yönelik yeni tanımlamalar bağlamında şekillenmiştir. Avrupa da yer alan devletlerin ekseriyetle ve NATO ittifakının güvenlik kaygıları genişlemiş ve bu süreçteki kaygılar sadece toprak bütünlüğü ve askeri güvenlik kaygılarını değil makro ekonomik istikrardan çevresel bozulmaya kadar uzanan konuları da kapsar bir hale gelmiştir. 1960'larda ekonomik konular daha belirgin bir

hale gelmiştir. Bu yıllardan itibaren ekonomik konular hem ulusal güvenliğin hem de daha geniş ölçekteki güvenlik düzeninin önemli siyasi ve daha geniş mimari unsurları olarak ele alınmaya başlanmıştır. 1970'lere doğru Batı ittifakı üzerine yapılan bazı araştırmalarda Atlantik İttifakı üyeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin önemini vurgulanmış, bu ilişkilerin Atlantik İttifakını ve üye devletlerin güvenliğini destekleyen kritik dayanaklar olarak önemine odaklanmıştır. 1980'lerde Ekonomik konular Atlantik bölgesindeki diplomatik söylemin üst masasına taşındı. Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1989'daki ani dönüşüm Avrupa devlet sisteminin yapısını değiştirmiş ekonomik güvenlik ve askeri güvenlik arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmış ve aynı zamanda bu durum askeri ve ekonomik ilişkilerde iş birliği için yeni olasılıklar ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenlik alanında devletlerin karşı karşıya kaldığı seçeneklerde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Askeri konular ve askeri güvenlik değişken toplamı bir oyuna dönüşmüştür. Devletler arasında askeri konularda iş birliği ulusal güvenliğin karşılıklı olarak artırılması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü askeri unsurunun öneminin azalması Avrupa'daki askeri kurumların küçülmesi ve savunma stratejilerine geçiş karşılıksız iş birliğine bağlı cezanın şiddetini azaltmıştır. Dolayısıyla askeri konularda kurumsallaşmış bir iş birliği ve güven artırıcı önlemler sistemi olasılığı daha az uzak görünmektedir. Devletler arası rekabetin askeri alandan ekonomik alana kaydırılması, başka bir deyişle sıcak savaşın gölgesinin ticaret savaşının gölgesiyle yer değiştirmesi sonucunu doğurmuştur. Tüm bu gelişmelerle birlikte Avrupa güvenlik sisteminin geleceği belirsizliğini korumaktadır ve hiçbir evrim yolu henüz kesinleşmemiştir(Sperling ve Kirchner: 1995).

Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok yeni tehdit ortaya çıktı. Bu tehditler ulus devletlerin hatta büyük güçlerin tamamen hâkim olacak kontrolünün dışında kalmaktadır. Bu tehditlerin en etkili olanları, ülke içi çatışmaların yayılması olmuş ve bunlar çoğunlukla kendi kaderini tayin etme konusundaki etnik temelli çatışmalardır. Dünya genelinde son yıllarda meydana gelen büyük silahlı çatışmaların %90'ından fazlası devlet içi çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Ve bu eğilimin hala devam ettiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütler bu sorunlarla başa çıkmak için kurulmuştur. Bilindiği üzere devletler arası sorunlar tarihsel olarak küresel barış ve güvenliğe yönelik tehdidin ana

kaynağıdır. Günümüzde ise ülke içi çatışmalar uluslararası güvenliğe yönelik tehdidin ana kaynağı konumuna geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ülkelerin kendi sınırları içerisindeki çatışmaların meydana gelmesiyle uluslararası örgütler kaçınma kaygısı ya da hukuki kaygılar nedeniyle müdahale etme konusunda isteksizdir. Diğer bir deyişle uluslararası toplum ülke içi çatışmalara müdahale etme konusunda karışmamayı tercih etmektedir. Ancak bu tür iç çatışmalar geçmişte olduğundan daha ciddi, yoğun ve maliyetli olabilmektedir. Bu yüzden bu tür çatışmaların bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Aksi halde uluslararası güvenlik daha da bozulacaktır. Çünkü her ne kadar devlet içi çatışmalar yerel gibi görünse de küreselleşmenin de etkisiyle küresel bir soruna dönüşebilmektedir. Haliyle bu çatışmalar uluslararası güvenliği tehdit etmektedir(Yılmaz, 2008).

21. yüzyıl küresel sisteminin dönüm noktası olarak kabul edilen 11 Eylül saldırılarıyla birlikte, ABD gibi küresel bir gücün El-Kaide terör örgütü tarafından kendi ana karasında hedef alınmasının, ülkenin küresel prestijine önemli bir darbe vurduğu çeşitli düşünürler tarafından belirtilmektedir. Bu saldırılar ile ulus devletlerin Vestfalyan anlamdaki egemenlikleri sorgulanır hale gelmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin sistemin diğer aktörlerini görmezden gelmesi, saldırgan dış politika stratejisi ve Afganistan ve Irak işgalleri ile yaşanan büyük güç kayıpları ABD'nin ve sistem yapısının pozisyonu yeniden sorgulanır hale getirmiştir(Emeklier, 2017:60). ABD'nin nispi güç kaybının işaretleri olarak; 11 Eylül sonrası siyasi güç politikalarında değişim yaşanması, 2008 ekonomik kriz ile finans sistemi üzerindeki kontrolün kaybedilmesi, askeri ve siyasi güç kaybı ve Trump döneminde izolasyonist ve korumacı bir profile geçiş girişimi söylenebilir. Bu durum ABD'nin normatif gücündeki değişim sonrası yaşanan boşluklarda alternatif güçlere bu boşlukları doldurma imkânı tanımıştır. Sistemde oluşan güç boşluklarını büyük ve orta güçler olarak tanımlanmaktadır(Tokatlı, 2023:204-205). Uluslararası sistem tek kutuplu olarak tanımlansa da yukarıda değinilen gelişmeler doğrultusunda ABD'nin gücü sorgulanmaya başlanmış ve sistemde belirli güç boşlukları meydana gelmiştir. Söz konusu boşluklar kapsamında, bilhassa ABD'nin Orta Doğu'daki hegemonik güç kaybı İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmasına zemin hazırlamıştır. Bölgesel nüfuzu genişleyen İran, bu süreçte orta güç pozisyonuna evrilerek sahip olduğu askeri, ekonomik ve jeopolitik potansiyel vasıtasıyla

uluslararası sisteme etki etme kapasitesine ulaşmıştır. Araştırma bulguları, İran'ın literatürdeki 'yeni yükselen orta güç' tanımlamalarına uygun biçimde yeni yükselen bir orta güç olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Gerek yönetim şekli gerek bölgesel etkinliği gerekse uluslararası sistemde üstlendiği roller ve uyguladığı politikalar, İran'ın yükselen orta güçler sınıfında⁶ yer aldığını doğrulamaktadır.

Uluslararası güvenlik çalışmalarında güncel güvenlik konularında tehditlerden ziyade risklerin hâkim olması güvenlikte durumsal determinizm olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda mevcut riskleri açıklamak için “güvenlik ikilemi” ve “güvenlik paradoksu” kavramlarını tanımlamak yararlı olacaktır. Çünkü bu iki kavram sistemdeki risklerin nasıl ortaya çıktığı ve bunlara yönelik hangi politikaların benimsediği konusunda önemli fikirler sunmaktadır.

3.2.1.3. Küresel Güvenlik

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmaya başlanan küresel güvenlik kavramı zamanla sık kullanılsa da birçok çalışmada kavramın açık bir tanımının olmadığı görülmektedir. Küresel güvenlik kavramı, 1944-1945 Döneminde yapılan çalışmalarda genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan güçler dengesiyle ilgili durumları ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin 1944 yılında Schuman'ın ele aldığı bir çalışmasında Sovyetler Birliği, ABD ve Avrupa gibi büyük güçlerin arasındaki denge ve uzlaşmanın sağlayacağı faydaların Avrupa'nın ve küresel güvenliğin oluşturulmasına katkı sunacağını belirtmektedir(Schuman, 1944:470). Bu ve benzeri çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda küresel güvenlik kavramı kimi zaman hegemonik stabilite ile ilgili kullanıldığı ve kimi zaman da özellikle Batı merkezli bir anlayışı yansıtmaktadır. Merkez konumundaki ülkeler arasında 1960'lı yıllarda yaşanan *detente* döneminin küresel güvenlik çalışmalarına da etki ettiğini görmekteyiz. 1979 yılında Jonat-han D. Pollack tarafından yazılan *The Implication of Sino-American Normalization* adlı çalışmada ABD ve Çin

⁶ Bahse konu bulguları kanıtlar nitelikte; Anoushiravan Ehteshami (2014, s. 40-42) “Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact” başlıklı çalışmasında İran'ın bir orta güç olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Zdeněk Kříž, Jana Urbanovská ve Stanislava Brajerčíková (2019, s. 36) da “The Middle Power Concept: Presenting a Complex Approach” adlı çalışmalarında İran'ın yükselen orta güçler kategorisinde yer aldığını ifade etmektedir.

arasında yaşanacak normalleşmenin Asya-Pasifik bölgesinde barış ve istikrara dolayısıyla bölgesel ve küresel güvenliğe katkı sunacağı vurgulanmıştır(Pollack, 1979:42). 1980'li yıllarda yapılan bazı çalışmalarda ise güvenlik sorunlarına farklı açılardan yaklaşmak gerektiğinden söz edilmiştir(Baldwin, 1997:26). 2000'li yıllarda ise küresel güvenlikle daha çok nükleer silahsızlanma, büyük güçler arasındaki ilişkilerin uluslararası alana yansımaları ve strateji konularının öne çıkmıştır. 2001 yılında ABD'ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül terör saldırılarıyla birlikte küresel terör kavramı büyük oranda küresel güvenlik çalışmalarının içeriğini oluşturdu.

Küresel güvenlik kavramı çoğu zaman uluslararası güvenlik kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Kavram başlangıçtan itibaren iğreti biçimde kullanıldığı, değişen şartlar bağlamında içeriğinin belirlendiğini ve değiştiğini söyleyebiliriz. Küresel güvenlik kavramını tanımlamak için kavramın referans nesnelerini belirlemek gerekir. Bu bağlamda ulusal güvenliğin referans nesnesi devlet iken, uluslararası güvenliğin referans meselesi uluslararası toplum ve sistem olarak tanımlanır. Küresel güvenliğin referans nesnesi ise gezegen/küre olması gerekir. Küresel güvenlikle de devlet en önemli aktördür. Ancak devlet küresel güvenlikle sorunların çözümü veya kaynağı olarak tek başına yeterli değildir. Bunun için diğer devletlerle işbirliği yapması zorunluluğuna tabidir(Birdişli, 2024).

Küresel güvenliğe yönelik Research and Development(RAND) tarafından yapılan tanıma göre küresel güvenlik, devletlerin ve BM ve NATO gibi uluslararası örgütlerin karşılıklı güvenlik ve emniyeti sağlamak için aldığı diplomatik ve askeri önlemleri içerir(RAND, 2024). RAND tarafından yapılan bu tanım, uluslararası güvenlik ile küresel güvenlik kavramlarını birbirinden ayırt edici bir nitelikte değildir. UN Chronicle web sayfasındaki makalesinde Segun Osisenya, konuya ilişkin daha kapsamlı bir küresel güvenlik tanımına yer vermiştir. Bu tanıma göre küresel güvenlik; küreselleşmenin ve doğanın devletlere yüklediği zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Bahse konu zorunluluklar, çoğu ulusal güvenlik aygıtının tek başına üstesinden gelebileceği nitelikte olmadığından, devletler arası iş birliğini kaçınılmaz kılmaktadır(Osisenya, 2014). Kimi çalışmalarda ise küresel güvenlik kavramının epistemolojik gereklilikten doğduğu ifade edilmektedir. Kimi akademisyenler ise Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tanımlamalarında devletler arası

çerçevenin yeterli görülmemesi sebebiyle ortaya çıkan bu duruma uluslararası güvenlik demiş ya da kavrama alternatif olarak küresel güvenlik tanımı yapılmıştır. Burada küresel güvenliğe değinilmiştir. Fakat yapılan tanımlamalar küresel güvenlik kavramını kategorize etmek ve bir yere yerleştirmek için yetersiz kalmaktadır. Osisenya'nın yapmış olduğu tanımlamadan yola çıkarak küresel güvenlik doğanın ve küreselleşmenin neden olduğu zorlukların uluslararası alanın aktörlerini işbirliğine zorlamasıyla ortaya çıkan bir güvenlik kategorisi olduğunu söyleyebiliriz(Birdiqli, 2024).

Küresel güvenliğin koruma alanları ve güncel küresel güvenlik sorunlarını; nükleer silahlar, küresel terör, siber suçlar, artık, yapay zeka, enerji, çevre, iklim, küresel göç ve sığınmacılar, küresel sağlık ve küresel yoksulluk şeklinde sıralayabiliriz. Bu başlıklar küresel güvenliğin sağlanması açısından uluslararası alanın aktörleri arasında işbirliğini zorunlu kılan insanlığın ortak kaygılarıyla uluslararası politikanın işleyişini olumsuz etkileyecek genel ve yaygın sorun alanlarını içermektedir. Bu doğrultuda küresel güvenliğin referans noktası insanlık ve gezegenin içerdiği tüm insanlığın ortak güvenliği anlamına gelmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki küresel güvenliğin sorunları bunlarla sınırlı kalmamakta konjonktürel bağlamda çeşitli denmektedir. Çünkü küresel güvenlik sorunlarının kaynağı küresel etkileşimdir. Uluslararası sistemde küresel etkileşim devam ettikçe yeni sorun alanları ortaya çıkacaktır(Birdiqli, 2024).

Küresel güvenliğin sağlanmasında görüldüğü üzere uluslararası işbirliği zorunlu bir durumdur. Bunun için sistemde yer alan devletlerin aktif rol almaları ve uluslararası örgütlerin bu konuda daha etkili bir seviyede olmaları gerekmektedir. Orta güçler bu konuda öncülük edebilecek etkin güçlerdir. Çünkü orta güçler küresel güvenin sağlanmasında ve uluslararası ilişkilerde dengeleyici roller üstlenirler. Aynı zamanda çok taraflılığa ve uluslararası işbirliğine yatkın olmaları süreci daha da hızlandıracaktır. Demokrasi, insan hakları ve çevre koruma gibi değerlerin savunuculuğunu yapan orta güçler normatif liderlik vasıflarından ötürü küresel güvenliğe konu olan sorunların çözümünde önemli etkiye sahiptirler.

3.2.1.4. Konstrüktivist Yaklaşım

1980'lerin sonlarından itibaren konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler teorisinde ve uluslararası politika da etkili olmaya başlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre insanlığın dünyası basitçe ortada duran ve doğal olan bir durum değildir. Aksine insanlığın dünyasını maharet ürünü olarak tanımlar. Yani insan dünyası, insanın kendi eylemleriyle inşa ettiği bir şeydir. Konstrüktivist yaklaşım eleştirel güvenlik çalışmalarının ortaya çıkmasıyla birlikte Soğuk Savaş sonrasında güvenliğin sosyal olarak oluşturulabileceğini iddia etmektedir(Agius, 2017, ss. 87-88). Konstrüktivist uluslararası ilişkiler alanında etkili olan siyasal ve toplumsal çözümlemelere ilişkin bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, siyasal gerçeklik ya da nesnel bir toplumsallığın bulunmadığını savunmaktadır. İnsanlar hareket sahalarında ister birey olarak isterse de toplumsal gruplar olarak hareket etsinler, içerisinde yer aldıkları dünyayı inşa ederler. Aynı zamanda inşa edilenlere de uygun hareket ederler. İnşacılığın(Konstrüktivist) uluslararası ilişkilerdeki çözümlemeleri *sistemik*⁷, *birey düzeyli*⁸ ve *bütünsel*⁹ olabilir(Heywood, 2020, s. 147).

İnşacılık materyal yapılar kadar normatif yapıların da uluslararası siyasette önemli olduklarını, yapılar ile aktörler arasında karşılıklı belirlenen bir ilişkisi olduğu ve devlet politikalarında kimliğin siyasi eylemleri şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan konstrüktivist ekolü, uluslararası ilişkilerde egemen olduğu iddia edilen Amerikan uluslararası ilişkiler teorisi söylemlerine yönelik yapılan tartışmalara, büyük çapta bir değişiklik meydana getirdi(Smit, 2021, ss. 285-286). Eleştirel teoriden önemli oranda esinlenen kimi konstrüktivist yazarlar dünya siyasetinin farklı boyutlarını ortaya koyma bağlamında eleştirel yaklaşımdan faydalanmaktadır. Şu hususu belirtmek gerekir ki konstrüktivizm; ampirik analize yapmış olduğu vurgu nedeniyle ilk dalga eleştirel teoriden farklı düşünülmektedir. Çünkü ilk dalga eleştirel teorisyenlerinin insanları, birbirinden kopuk ve bencil varlıklar ve toplumu da stratejik bir alan olarak benimsenen rasyonalist anlayışlarını reddetmişlerdir. Buna karşılık inşacı yaklaşım, toplumlar iletişimsel olarak inşa

⁷ Uluslararası sistemde yer alan devletlerin karşılıklı etkileşimine odaklanır

⁸ Yasal ve iç toplumsal normların devletlerin ve kimliklerini ve çıkarlarını nasıl biçimlendirdiği konusuna odaklanma

⁹ Devletlerin çıkarlarını ve kimliklerini koşullandıran bütün etmenler yelpazesi üzerine odaklanma

edilmiş, insanların topluma entegre ve kültürel anlamda güçlü varlıklar olduğu savunmaktadırlar. Yaklaşım bu yeni ontolojiyle neo-liberalizm ve neo-realizmin, açıklamakta güçlük çektiği dünya siyasetinin farklı boyutlarını yorumlamaya ve açıklamaya girişmektedir(Smit, 2021, s. 292).

Uluslararası düzeyde kurumsallaşan egemen normlar, kimlikler, kurallar ve söylemler uluslararası ilişkilerin temel belirleyici unsurları olarak kabul edilmektedir. Bu unsurlar aynı zamanda inşacı yaklaşımın en temel açıklayıcı kavramları ve teorik kategorileridirler. Konstrüktivizm perspektifinde bakıldığında uluslararası ilişkilerde egemenlik, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güçler dengesi, büyük güçler, uluslararası çıkarlar, güvenlik, devletler, tehdit, barış vb. olgular aktörler ve kurumlar esasında gerçekliği tamamen maddi ve sabit olmayan sosyal inşalardır. Kısacası konstrüktivizm gerçekliğin sosyal inşasına dikkat çeken idealist ve bütüncül bir ontolojik bakış açısıdır(Küçük, 2021: s. 361).

Devletlerin bölgesel ve küresel düzeyde izleyeceği politikalarda oluşan stratejik kültür bir günlük veya bir anlık kararın sonucunda oluşmamaktadır. Stratejik kültür veya diğer devletlere karşı sergilenen tutum ve davranışların geçmiş deneyim ve izlenimler sonucunda oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu oluşum süreci aynı zamanda karar alma mekanizmalarının oluşumunda da bir inşa sürecini ifade etmektedir. Yani devletlerin güvenlik konuları başta olmak üzere izlediği veya izleyeceği davranışlar tarihsel olarak inşa edilmiş tecrübeler ve kaygılara dayanmaktadır. Her devlet elbette dış politikada pragmatist ve realist yaklaşım bağlamında politikalar sergileyebilir. Ama bu durum kimi devletlerin dış politikalarında ideolojinin hâkim olmayacağı anlamına gelmez. Özellikle de İran gibi ülkelerin dış politikalarında her ne kadar realist ve pragmatist politikalar ağır bassa da temelde ve arka planda ideolojik söylemler(yani rejimin devamlılığı) ağır basmaktadır. Çalışmamızda özellikle orta güç olarak değerlendirilen İran'ın dış politikasında bölgesel ve küresel ölçekteki güvenlik konularında sergilemiş olduğu davranışların konstrüktivist yaklaşım bağlamında nasıl şekillendiği ve bu şekillenme ne ölçüde etkili olduğu üzerinde durulmaktadır.

İnşacı yaklaşım dış politikayı ve uluslararası ilişkileri sürekli değişim içerisinde olan sosyal ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Bu ilişki ve politikalar birbirini etkileyen süreçlerin

belirleyiciliğinin önem taşıdığını da iddia etmektedir. Kural temelli konstrüktivizmin, etnik kimliklerin devletlerin dış politikalarına etkisini analiz etmede, ana akım konstrüktivist yaklaşımlara kıyasla epistemolojik ve ontolojik temelleri açısından daha uygun bir kuramsal çerçeve sunduğu ileri sürülmektedir(Karakoç, 2013, s. 132). Bazı etnik gruplar ırk unsuruna bazı etnik gruplar ise kültürel unsurlara önem vermektedir. Ayrıca koşulların değişmesiyle birlikte bu konudaki tercihler de değişebilmektedir. Uluslararası ilişkilerde etnik kimliklerin giderek artan bir öneme sahip olduğu ve etkisinin de aynı şekilde arttığını söyleyebiliriz. Konstrüktivist yaklaşımı en temel özelliklerinden biri farklı ontolojik önermelere sahip olmasıdır. Çünkü bu yaklaşım kimlik politikalarına önem atfetmektedir. Ortodoks paradigmalar sosyal aktörlerin dışarıdan verili olduğunu varsaymasıyla ne söz konusu aktörlerin inşasını ne de kimliklerin kaynağını analiz etme gereği duymaktadır. Ama konstrüktivist yaklaşım kimlik inşasına özellikle vurgu yapmaktadır(Karakoç, 2013: s. 142). Konstrüktivizmin en önemli savunucularından olan Alexander Wendt'e göre yapı ve amiller birbirilerini inşa etmekte ve belirlemektedir. Başka bir deyişle bir taraftan sosyal yapılar kendilerini ve amillerin pratiklerini anlamlandırmalarına bağlı olarak inşa ediliyorken, diğer taraftan ise bu amillerin çıkarları da yapılar tarafından açıklanmakta ve inşa edilmektedir(Wendt, 1987, ss. 338-339). Konstrüktivizmin temsilcileri yapı ve amillerin inşasında ideational unsurların önemli olduğu savunmaktadır. Alexander Wendt'e göre sosyal yapılar büyük ölçüde dil, kültür ve kurallar gibi ideational unsurlar tarafından açıklanmaktadır. Paylaşılan bu normlar, fikirler ve kültürler uygun kimlik ve çıkarları inşa etmektedir. Böyle bir durum uluslararası yapının gelişimini inşa etmektedir(Wendt, 2021: ss. 26-31).

Konstrüktivizmin inşa sürecinde yapmış olduğu vurgu, devrimden günümüze geçen süreçte İran'ın dış politikasındaki stratejik kültür kimliğinin oluşumunu bölgesel ve küresel düzeyde derinden etkilemiştir. İran'ın özellikle devrim sonrası dış politika kararlarında önemli kırılmalar yaşandığı görülmektedir. Yaşanılan kırılmaların başında İran'daki yeni rejimin Batı karşıtı bir kimlik benimsemesi ve yeni rejiminin dış politikada kendisini yalnız ve güvensizlik içerisinde hissetmesi gelmektedir. Bu durumlar Batı ile İran arasında olumsuz yönde şekillenen bir ilişkinin temelini oluşturmuştur. Devrimden sonra yeni İran lideri

Ayetullah Humeyni ABD'yi “büyük şeytan”, İsrail'i ve Sovyetler Birliği'ni ise “küçük şeytan” olarak nitelendirmiştir. Devrimden kısa süre sonra başlayan İran-İrak savaşı süreci İran'ın bölge ülkelerine ve Batı'ya duyduğu güven, önemli oranda sarsılmıştır. Bu durum İran dış politikasında güvensizlik algısının inşasında belirleyici etkenlerden olmuştur.

İran'da Humeyni'nin karizmatik liderliğinde devrimin siyasi hedeflerinde önemli başarılar elde edilse de Irak ile sekiz yıl süren savaşın ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli etkileri oldu. Bu etkilere karşı Humeyni ve ekibi devrimin temel düsturlarından taviz vermeden pragmatizme dayalı kalarak İran'ın çevre ülkelerle de olan ilişkileri yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Ülkede yer alan reformistler gerçekleşen devrim ve ilkelerinin önemli oranda revize edilmesini savunarak İran'ın uluslararası toplumla daha fazla entegre olmasını desteklemektedirler. Aynı zamanda devrimci devlet kimliği anlayışının sınırlandırılması da belirtilmektedir. Unutulmaması gereken bir husus var ki İran'da gerçekleşen devrimde sadece muhafazakârlar yer almamıştır. Reformcular ve pragmatistler de devrimde önemli rol oynamıştır. Böyle bir durumdan mütevellî taraflar arasında süre gelen siyasi bir rekabet görülmektedir. Böylece İran devlet kimliği de bu taraflar arasındaki sistemdeki güçlerine ve rehberlik makamının sınırlamalarıyla değişim göstermektedir(Koç, 2022: ss. 93-94).

Çalışmada İran'ın gerek iç etkenler gerekse de dış etkenler doğrultusunda şekillenen kimliğinin ve buna bağlı olarak dış politikadaki etkisi için konstrüktivizm yaklaşımı önem taşımaktadır. Çünkü İran'ın dış politikasında aldığı kararlar ve bölgesel ve küresel güvenlik konularında, kimliğinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Orta güç olma yolundaki adımlar ve bölgesel meselelerde sergilenen davranışlarda İran kimliğinin önemli tezahürü olarak şekillenmektedir.

3.2.1.5. Bölgesel Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında bölge kavramıyla ilgili geçmişten günümüze birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu farklılıklar çeşitli disiplin ve kriterlerin kavramı ele almasından kaynaklanmaktadır. Haliyle ‘bölge’nin tanımına yönelik sadece bir hükümden yola çıkılarak sonuca varmak pek mümkün değildir. Bölgenin sınırlarının nasıl oluşturulacağı ve içeriğinin nasıl belirleneceği hâlâ tartışma konusudur. Bölgesel güvenlik

ilişkileri diğer değişkenlerden bağımsız, özerk bir alan içinde ele alınıp, sonuçları devlet ve sistem düzeyinde tanımlanmaktadır. Devletlerin ideolojik ve fiziksel olarak sahip oldukları güç analizi bölgesel güvenliğin anlaşılmasında kritik öneme sahiptir. Bölgesel güvenlik konularıyla ilgili yapılan kapsamlı çalışmalarda bölgesel düzey analizi yapılmaktadır. Bu çalışmalar, liberal ve eleştirel okul düşünürleri tarafından ele alınırken, realist teorisyenler bu konu üzerinde fazla durmamaktadır. Liberal ve eleştirel okul tarafından güvenlik kapsamında “bölge”nin anlamı, daha çok tarihsel bir düzlemde ele alınmaktadır. Kavram Avrupalı devletlerin ortaya koymuş olduğu güç dengesi teorisi referans verilerek açıklanmaktadır. Çünkü Avrupalı devletlerin büyük güçler olduğu ve bu güçlerin oluşturduğu taraflar çerçevesinde bölgesel gücün tanımı yapılmaktadır. Fakat burada belirtilen bölgesel güç unsuru devletin fiziksel veya siyasi gücünden dolayı değil uydusu olduğu büyük devlet politikalarına bağlılığı ile belirlenmektedir. İtalya ve Danimarka örneğinde görüldüğü üzere bu iki ülke güvenli bir konumda olmalarına rağmen dönemin şartlarında oluşturulan güç dengesi teorisi dahilinde bölgesel güvenlik alanı çerçevesinde aynı safta yer almışlardır. Bu konuyu ele alan realist görüş düşünürleri ise bölgesel güvenlik düzlemini sisteme dahil etmemektedir. Başka bir ifadeyle ülkelerin birbirleriyle kurduğu örgütler, uluslararası örgütlenmeler ve bölgesel işbirliklerini tanımamaktadırlar(Bardakçı, 2011).

Bölgeselcilik, coğrafi bölgelerin önemli siyasi ve ekonomik birimler haline dönüşmeleri ve kimlik ve işbirliğin temeli olarak hizmet görmeleri sürecini ifade eder. Hem güvenlik çalışmalarında hem de siyaset biliminde bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır(Heywood, 2016:568). Güvenlik bölgeselciliğinde bölge ile ilgili yapılan tanımlamada belli sayıdaki komşu devletler arasında sosyo-kültürel bir analiz kategorisi yapılarak bu ülkeler arasında dil, din, tarih ve ideolojik inanç bağlamında sahip oldukları benzerliklerden yola çıkılmaktadır. Siyaset biliminde ise bölgeselci yaklaşımla ilgili yapılan tanımlama, bölgeselciliğin küreselleşmeye rakip olarak ortaya çıktığı vurgusunun yapılmasıdır. Aynı zamanda bölgeselcilik hem küreselleşmenin bir alternatifi hem de ulus devletin yerine geçecek bir yapı olarak görülmektedir. Bu bağlamda bölgeselcilik, dünya haritasında fiziki olarak aynı bölgede yer alan devletler arasında bütünleşmeyi veya işbirliğini ifade etmektedir(Birdişli, 2020).

Ulusal ve uluslararası bölgelerin güvenlik konuları birbiriyle bağlantılı olarak değişmektedir. Aynı zamanda bölgesel değişiklikler de ulusal algıları etkilemektedir. Bu farklı düzeydeki parametrelerin etkileşim içerisinde olmaları, özellikle bölgesel düzeyde yaşanan değişimler, diğer aktörlerin de bu değişim(ler)den etkilenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Yapılan açıklamalarda görüldüğü üzere bölgesel güvenliğin oluşturulmasında ortak değerlerin önem kazanması ve buna bağlı olarak iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın artması önemli rol oynamaktadır. Enformasyon, teknolojinin paylaşılması ve savunma sisteminin geliştirilmesi alanlarında devletlerin işbirliği içerisinde olmaları bölgesel güvenliğin oluşturulmasında ciddi katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda Karl Deutch'ın "güvenlik toplulukları" kavramı da bölgesel güvenlik algısında önemli katkılar sunmaktadır. Deutch'ın işaret ettiği diğer bir kavram "spill over effect"tir. Yani bir alanda gerçekleştirilen işbirliği diğer alanlara da etki eder ve giderek önlenemez bir etki oluşturmaya başlar(Snyder, 2012:). Uluslararası Alanda güvenliği sağlamak için insani ilişkilerin radikal dönüşümü ve devletlerin işbirliği yapmasının önemini vurgulayan Kantçı yaklaşım, barışın korunması için işbirliğinin uluslararası ve bölgesel düzlemde gerçekleşeceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım Bölgesel düzlemde iş birliğinin ve barışın korunmasının uluslararası örgütlerden ziyade bölgede yer alan devletler arasındaki işbirliğiyle daha mümkün olacağı düşünülmektedir(Birdişli, 2020:314). Uluslararası ilişkilerde bölgeselciliğin yükselişe geçmesiyle birlikte yapılan açıklamalar siyaset, ekonomi ve güvenlikle ilgili yapılan ayrımları belirsiz hale getirecek kadar muğlaktır. Bölgesel güvenlik konularında fiziki coğrafyada birbirine yakın olan devletlerin hem komşularından hem de kendi bölgesinin dışında bulunan düşmanlardan korunmak adına yapılan iş birliğini ifade etmektedir(Heywood, 2016:569).

Bölge veya bölgeselcilik ile ilgili yukarıda bazı tanımlamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda bölge kavramının daha sağlam bir çerçevede tanımlanabilmesi için yakın coğrafyada yer alan ülkelerin ortak noktalarının olması, güvenlik dinamiklerinin ve güvenlik önceliklerinin örtüşmesi gerekmektedir. Böylece söz konusu unsurlarla devletlerin arasında bağlayıcılık ve bağımlılık giderek artacaktır(Bardakçı, 2011:2).

Orta güçlerin sahip olduğu siyasi, ekonomik ve askeri güç kapasitesinin etki alanının büyük ölçüde bölgesel düzeyde kalması, bölgesel güvenlik yaklaşımını bu çalışma açısından önemli kılmaktadır. Orta güçlerin etki ve faaliyet alanlarının bölgesel düzeyde olması ve bu konumda yer alan İran'ın güç ve güvenlik politikalarının açıklanmasını kolaylaştırmaktadır. Ama burada belirtmemiz gereken önemli bir husus ise orta güçlerin etki alanlarının sadece bölgesel düzeyde olmadığı özellikle kimi orta güç devletlerin küresel düzeyde de önemli etkilerinin olduğu gerçeğidir. Genel anlamda baktığımızda orta güçler bölgesel konularda öne çıkmakta ve bölgede oynadığı etki ve güç kapasitesine bağlı olarak küresel düzeyde de bazı etki kapasitesine sahip olabilmektedirler. Orta güç olarak değerlendirilen İran, bazı küresel konularda etki kapasitesi olsa da uluslararası güvenlik çalışmalarında daha çok bölgesel güç ve orta güç konumuyla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda İran'ın bölgesel güvenlik politikaları, prestij ve statü peşinde bölgesel güç olma iddiası, bölgesel güvenlik yaklaşımının çalışmadaki önemini göstermektedir.

Uluslararası ilişkilerde güvenlik bölgeselleşmesi hakkında yapılan güncel tartışmalarda İran önem taşımaktadır. İran'ın gerek sahip olduğu nükleer programı gerekse de Sünni ve Şii devletler ve gruplar arasındaki güç dengesi bakımından bölgesel güvenlik denkleminde üstlendiği merkezi rol göz önüne alındığında bu önem daha iyi anlaşılacaktır. Orta Doğu'da güvenlik bölgeselleşmesi diğer dünya bölgelerine nazaran az gelişmiştir. Bu durumun nedeni olarak çeşitli iddialar öne sürülmektedir. Bunlar arasında bölgesel bir liderin yokluğu, yüksek düzeyde bölgesel rekabet ve uluslararası müdahale yer almaktadır. Güvenli bölge genellemesinde sayılan bu maddeler bölgesel anlamda bir komploya da neden olmaktadır. Çalışmada bölgesel güvenlik yaklaşımı perspektifinde İran'ın bölgesel güvenliğe nasıl bir katkı sunduğu özellikle de İran gibi devrimci bir devletin bölgesel işbirliğinin az gelişmesinde nasıl bir rol oynadığı üzerinde durulmaktadır. 1979 Yılında İran'da gerçekleşen devrim, bölgesel düzenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kimi düşünürler tarafından bu devrim bölgesel güvensizliğin tırmanmasında kilit rol oynadığı düşüncesi ileri sürülmektedir. Fakat dikkat edilmesi gereken husus bölgesel güvensizlikte gerçekleştirilen devrim tek başına bir etken değildir. Bunun için kullanılacak uygun ifade devrimin bölgesel güvensizlikte etkili olduğu ama tek etken olmadığı gerçeğidir(Fawcett, 2015:646-647).

İran'ın gerçekleşen devrim sonrası süreçte bölgesel askeri stratejisi ve planlaması rejim güvenliğini sağlamanın bir parçası haline gelmiştir. Ülkede oluşan yeni rejim kendisini küresel ve bölgesel ölçekte güvensiz hissetmekte ve bu durum güvenlik politikalarını şekillendirmektedir. Mevcut rejimi koruma veya statüko anlayışı bölgesel faaliyetlerini değiştirme eğilimini kısıtlamaktadır. İran'ın bu tutumu askeri çalışmalarda radikal adımlar atmasını ve gerek bölgesel gerekse de küresel baskılara maruz bırakmıştır. Bu baskılara dayanmak ve karşılık verebilmek için dış politika çok eksenli güç araçlarıyla evrilmesi gerekmektedir. Bu konuda İran'ın dikkat etmesi gereken diğer önemli bir husus ise askeri faaliyetlerini şeffaflaştırması veya bir sınırlamaya yönelmesi beklenmektedir(Konukçu, 2018:76).

Uluslararası güvenlik bağlamında İran, küresel yönetim mimarisini altüst etme düşüncesinden ziyade sistemi etkilemeyi amaçlamaktadır. Yakın dönemlerde hızla dönüşüm içerisinde olan uluslararası sistemde, oyunun kurallarını etkilemeyi ve kendi çıkarlarına göre ayarlamayı hedefleyen revizyonist devletten ya da yükselen güçlerden biri olarak görülmektedir. Devrimden günümüze İran'ın izlemiş olduğu dış politika, bölgesel anlamda Suudi Arabistan ve küresel anlamda ABD gibi ülkelerle özellikle bazı dönemlerde ciddi krizlere sahne olmuştur. Bunun nedeni, izlenilen dış politika kararlarının devrimci hevesten ziyade realpolitik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bölgesel ve küresel alanlarda hem nükleer politika hedefleri hem de özellikle Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı süresince radikal iç grupların eylemlerini göstermesi, İran'ın bu alanlarda sosyalleşmesini güçleştirmiştir. Bu durum İran'ın ne beklediği düzeyde bir İslam devleti hayalini gerçekleştirebilmiş ne de Huntington'ın Batı hegemonyasına karşı çıkan medeniyetler çatışması öngörüsünü haklı çıkarmıştır(Fawcett, 2015:648).

Her ne kadar ulusal çıkarları ile siyasal ideolojisi bazı durumlarda çelişkili görünse de İran dış politikasındaki bu iki olgu belirli bir uyum içerisinde. Olguların uyumu doğrultusunda politikalar geliştiren İran, kendisini rekabet içerisinde olduğu Körfez ülkeleriyle kıyaslayıp onlardan üstün olduğunu ve bunlarla rekabet etmek için de bölgede yer alan Şii gruplara yönelik yakın siyasi politikalar izlemektedir(Konukçu, 2018:79-80). Burada vurgulanması gereken önemli bir husus ise İran dış politikasında ideoloji ve

pragmatizm olgularının kimi dönemlerde aynı kimi dönemlerde ise farklı hususlara dikkati çekmeleridir. Bu durumda İran daha çok pragmatizmi esas alır ve dış politikasını daha çok pragmatist değerler üzerinden şekillendirir. İdeolojik söylemler pragmatik çıkarlarla uyduğunda bu sefer ideolojik söylemleri daha ön planda tutabilmektedir.

Bölgesel güvenlik bağlamında İran'ın Irak ve Suriye başta olmak üzere Orta Doğu'daki ülkelerle ilişkileri ve bu gibi ülkelerde yapmış olduğu askeri faaliyetleri ele alınacaktır. Özellikle vekalet yoluyla desteklediği örgütlerin ve asimetrik savaş yöntemlerinin bölgesel ve küresel güvenliğe ne denli etki ettiği incelenecektir. Böylece İran'ın uluslararası güvenlik konularında nasıl bir rol oynadığı bölgesel anlamda izlemiş olduğu dış politika stratejisi mozaik doktrini¹⁰ bağlamında da göz önünde bulundurulmaktadır. Yine İran'ın bulunmuş olduğu bölgenin dinamikleri dikkate alınarak ABD gibi büyük güçlerin bölgedeki varlıklarının ve İran'ın rekabet içerisinde olduğu başta Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerle ilişkilerinin bölgesel güvenlikte ne denli rol oynadığı araştırmanın alt başlıklarında yer almaktadır. Asimetrik savaş yöntemleri ile Proxy savaşlarının İran'ın orta güç konumu ve bölgesel güvenlik konularındaki etkinliğini göstermektedir.

3.2.2. Realist Paradigma ve Uluslararasıında Güç Ayrımı

Realist paradigma uluslararası ilişkilerin en eski ve en fazla benimsenmiş teorisidir. Uluslararası sistemin anarşik doğasını vurgular ve devletlerin hayatta kalma ve güç arayışı içinde olduklarını savunur. Güç, bu paradigmanın merkezinde yer alır ve devletlerin davranışlarını belirleyen en önemli faktördür. Uluslararası sistemin anarşik olması, devlet merkezliliği, güvenlik ve hayatta kalma, güç mücadelesi ve rasyonel davranış bu paradigmanın en önemli özellikleri arasındadır(Burchill vd., 2019:53-55). Uluslararası ilişkilerde orta güçlerin üstlendikleri rolleri açıklamada realist paradigma kavramları önemli katkılar sunmaktadır.

¹⁰ Bu kavram İran sert güç unsurlarında yer alan “Kara kuvvetleri” başlığında ayrıntılı açıklanmıştır.

3.2.2.1. Realist Paradigmanın Reelpolitik Kavramları: Anarşi, Kendine Yetme, Savaş Durumu, Ulusal çıkarlar, Güç dengesi

a) *Anarşi*: Kelime anlamı “kuralın olmaması” anlamına gelmektedir. Ulusal düzeyde hiçbir anarşist parti iktidara gelmemiş olması anarşizmi diğer ideolojilerden farklı kılmaktadır. Fakat 20. yüzyılın başına kadar Rusya, İspanya, Meksika ve Fransa gibi ülkelerde oldukça etkili olmuştur. Hukuk, hükümet ve devletin yararlı ya da vazgeçilmez olduğu yönündeki geleneksel düşünceye karşı çıkan anarşist fikirler bu yönüyle siyasi tartışmayı alevlendirmeye devam etmektedir. Bu düşünce hareketi modern kapitalizm karşıtı ya da küreselleşme karşıtı hareket içinde de etkili olmaktadır. Bu hareketin merkezinde yer alan düşünce yapısı bütün türleriyle otoritenin özellikle de devlet otoritesinin kötü ve gereksiz olduğudur(Heywood, 2021:88).

Anarşi siyasal otoritenin, bütün formlarında ve özellikle de devlet formunda hem kötü hem de gereksiz olduğu biçimindeki temel inançla da tanımlanmaktadır. Bununla birlikte özgür bireylerin kendi işlerini gönüllü anlaşmalar ve işbirliği ile idare ettikleri devletsiz bir toplum yönündeki anarşist tercih iki farklı rakip gelenek üzerinden temellenmiş ve böylece gelişmiş bulunmaktadır. Bunlar liberal bireycilik ve sosyalist cemaatçiliklerdir. Bundan dolayı anarşizm liberalizm ve sosyalizm arasındaki her bir ideolojinin devlet karşıtı sonuçta ürettiği bir nokta olarak düşünülebilir. Anarşizm siyasal iktidarı kazanmak ve elde tutulmak için ideolojik bir temel oluşturmaktan ziyade diğer siyasal örgütlere meydan okumasından ve dolayısıyla onları verimli hale getirmesinden ötürü önem atfedilmektedir(Heywood, 2020:26).

b) *Kendine Yetme*: Realist uluslararası ilişkiler teorisinin temel kavramlardan birisi olan kendine yetme kavramı, başkalarına dayanmadan kendi kaynak ve çabalarıyla hedeflerine ulaşma olarak ifade edilir. Bu kavram Soğuk Savaş döneminde devlet davranışlarını açıklamada kilit rol oynamıştır. Günümüzde de uluslararası sistemde devlet davranışlarını açıklamada yaygın olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Kendine yetme kavramı genelde uluslararası ilişkiler özelde ise realist düşüncenin anahtar kavramları arasında yer alan anarşi ile doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkiden ötürü anarşi ile kendine yetme arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Sözlük anlamı kaos, şiddet, yıkım olarak karşımıza çıkan

anarşi kelimesi uluslararası sistemde devletlerin üzerinde bir otoritenin olmaması durumunu belirtmektedir. 17. yüzyıldan beri realistler tarafından, Thomas Hobbes'un betimlediği üzere, uluslararası ilişkilerin durumu anarşi olarak tanımlanmaktadır. Hans Morgenthau'nun belirttiği üzere uluslararası sistemin durumunun anarşi olması devletlerin sürekli güç peşinde koştukları dolayısıyla uluslararası politikanın sonu gelmez bir güç mücadelesi üzerine olmasından kaynaklanmaktadır. Sistemde devletler üzerinde bir yaptırım gücünün olmayışı devletlerin kendini güce dayanmak zorunda olduğunu göstermektedir. Bu durum devletler arasında güvensizliğe yol açmaktadır. Böyle bir durumda hiçbir devlet kendi varlığı ve güvenliği için başkasına dayanamaz. Sonuç olarak devletler bu durumda kendi başının çaresine bakmak, kendine dayanmak yani kendine yardım etmek zorundadır. Kendine yardım ile anarşi arasındaki ilişkiyi kavramsallaştıran neorealist teorinin kurucusu Kenneth Waltz olmuştur(Aksu, 2024). Kendine yetme kavramı kimi zaman otarşi kavramıyla da karıştırılabilmektedir. Otarşi, sözlük anlamı kendini yönetme olup, genellikle sömürgeci yayılma veya uluslararası ticaretten çekilmenin neden olduğu ekonomik anlamda kendine yeterli olma olarak ifade edilir(Heywood, 2016:295). Kendine yetme kavramı otarşiye göre daha geniş anlamda kullanılarak daha çok uluslararası sistemde güçlü olmayı, güç unsurlarıyla kendine yetmeyi ifade ederken, otarşi daha çok ekonomik konularda kendine yetmeyi ifade eder.

c) *Savaş Durumu*: uluslararası hukukta savaşın ilan edilmesinden itibaren başlayan hukuki durumdur. Devletler arasında çatışmaların başlamasıyla taraflar arasında diplomatik ilişkiler otomatikman kesilir. Devletler arasında daha önceden imzalanmış olan anlaşmaların birçoğu hükümsüz kalır veya birçoğunun fiilen uygulanması imkansızlaşır. Bu durumda uluslararası hukuk normları savaş hali durumunda olan devletlerin vatandaşlarının can ve mal güvenliğine saygı gösterilmesini devletlerden ister. Fakat yine de savaş durumunda olan devletlerin vatandaşları bu süreçte ne kadar tedbir alınırsa alınsın yine de mağduriyet yaşayacaklardır(Sönmezoğlu, 2010:576-577).

d) *Ulusal Çıkarlar*: Genel anlamda dış politika hedefleri, amaçları veya topluma yarar sağlayan politika tercihlerini ifade eder. Genellikle belirsiz ve tartışmaya açıktır. Kavramı en çok kullananlar, onun uluslararası anarşinin yapısal sonuçlarıyla tanımlandığını ve dolayısıyla ulusal güvenlik, ayakta kalma ve güç elde etme kavramlarıyla yakından ilintili

olduğunu düşünen realist kurumsalcılardır(Heywood, 2016:90). Karar Alma Teorisyenleri bakımından ulusal çıkar, her ne kadar kavramın sadece bir söylem konumuna itilmesi anlamına gelse de dış politikanın yürütülmesinden sorumlu olanların izlediği stratejileri ve amaçları ifade eder. Yani diğer bir ifadeyle demokratik süreçlerle onay almış dış politika amaçlarını kapsar(Heywood, 2016:170).

e) *Güç Dengesi*: Realizmin uluslararası politikayı anlamada en temel kavramlarından olan güç dengesi, devlet davranışlarının en belirleyici kaynağı olarak kabul edilir. Uluslararası sistem içinde devletin en temel kaygısı mevcut güç dengesini korumak veya kendi lehlerine çevirmektir. Kendilerinden ziyade sistem içindeki bir devletin ya da bir grup devletin güç dengesini bozacak şekilde güçlenmesini ve böylelikle de bir tehdide dönüşmesini önlemeyi öncelik olarak alırlar. Thukydides'in de belirttiği gibi sistemde bir devletin güç dengesini bozacak biçimde gücünü arttırması diğer devletleri harekete geçiren temel etkidir. Bu bağlamda realizme göre devlet davranışını belirleyen temel dinamik sistem içindeki güç dengesinin varlığıdır. Devletler güç dengesinde yaşanan değişimi veya bu değişim sonucunda meydana çıkan potansiyel tehditlere karşı üç farklı biçimde tepki gösterirler. İlki, güç dengesini yeniden sağlamak, ikincisi gücünü arttırma noktasında yeterli kapasiteye sahip olmayan devletlerin güç artırımına giden tarafı dengelemek için sistemdeki diğer devletlerle ittifaka girer. Üçüncüsü, savaştır. Savaşın temel nedeni güç dengesindeki gerçekleşen değişim olduğu gerçeğidir(Kardaş ve Balcı, 2017:127-128).

Güç dengesi bir sistem olarak ele alındığında, genel bir denge oluşturmak ve bütün devletlerin hegemonik tutkularını gemleme eğilimi göstererek tekil hiçbir devletin diğerleri üzerinde baskını kurmadığı bir durumu ifade eder. Realistlere göre güç dengesi uluslararası siyaset içinde savaş ve çatışmaya yönelik eylemlerin sınırlanabileceği temel araçlardandır(Heywood, 2020:112).

3.2.2.2. Uluslararasıında Klasik Güç Ayrımı: Küresel Güç, Büyük Güçler, Bölgesel Güçler

Küresel Güç: Küresel güç olarak nitelendirilen ülkeler askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda küresel bir etki yaratabilen ve uluslararası düzeni şekillendirme

kapasitesine sahip devletler olarak tanımlanmaktadır. Küresel güç merkezleri genel olarak ilgi alanları uzay olup etki alanları tüm dünyayı kapsamaktadır(Acar, 2019:26).

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte ABD tek küresel güç olarak kabul edildi. Bu durum belli bir sürede itiraz görmeden devam etti. Fakat 2000’li yılların başından itibaren bu durum değişmeye başladı. Modern dünyada yaşanan kriz bu süreçte uluslararası sistemde az ya da çok bir dönüşümün yakın olduğu düşüncesi birçok çevre tarafından dile getirildi. ABD’nin 2001 yılından itibaren Orta Doğu’da gereksiz bir mücadeleye girmesiyle güç ve prestij kaybetmiş ve tek başına küresel güç olma vasfını yitirmeye başlamıştır(Alpar, 2023:3). Böylece bu tarihten itibaren Çin ve Rusya uluslararası sistemde küresel güç olarak etkisini göstermeye başladı.

Küresel güç olarak sadece devletler ele alınmamaktadır. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerde yer alan diğer örgütler de küresel güç olarak nitelendirilmektedir. Cengiz DİNÇ tarafından ele alınan “Avrupa Birliği’nin Küresel ve Bölgesel Politikaları” başlıkta çalışmasında Avrupa Birliği’nin ekonomik güç kapasitesinden dolayı küresel bir etki yaptığını ve bu durumda Avrupa Birliği küresel etkiye sahip bir güç olarak belirtilmektedir. 15 trilyon avroluk ekonomik büyüklüğü ve 510 milyonluk nüfusuyla AB; Çin ve ABD ile dünyanın en büyük 3 ekonomisinden birisidir. Küresel güç etkisi genellikle ekonomik güçle ilişkili olsa da hem doğusunda hem güneyinde çatışma risklerini giderek arttığı bir dönemde AB askeri anlamda küresel etkiye sahip bir güç olamamıştır(Dinç, 2017:4-5). Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya dönüşmesini ve Güney ülkelerinin daha fazla söz sahibi olmasını isteyen Brezilya 2011 yılından itibaren yaşamış olduğu ekonomik kriz ve siyasal sorunlar, ülke ekonomisindeki küçülme, yükselen güç imajının zedelenmesi gibi sorunlara rağmen ülke yükselen güç konumunu sürdürmekte ve kimi akademisyenler tarafından küresel güç adayı olarak gösterilmektedir(Dinç, 2017:3).

Küresel güç konumunda olan ülkeler kendi vatandaşlarının refahını sağlamak adına dünya nüfusunun büyük bir bölümünü ateş çemberine itecek politikalar izlemekten kaçınmazlar. Fakat burada yaşanan önemli bir paradoks, gelişmiş ülkeler geliştirmek olan ülke insanların refahını sağlamadan kendi ülkelerindeki huzuru sağlamalarının pek mümkün olmamasıdır. Uluslararası sistemin istikrarı ve barışın korunması tüm dünya

lkeleri için önem taşımaktadır. Bu barış ve istikrar da yeni yükselen orta güçler gibi devletlerin üstlendiği rollerin büyük katkıları bulunmaktadır(Acar, 2019:23).

Büyük Güçler: Yerleşik devletler sisteminde en güçlü sayılan bir devlet demektir. Kendi güvenliklerini sağlamak ve potansiyel olarak diğer güçleri etkileme yeteneğinde olduklarından askeri yetenek bakımından birincil konumdadırlar. Bu devletler ekonomik olarak gelişmiş ve güçlü devletlerdir. şu husus unutulmamalıdır ki ekonominin büyük olması büyük g statüsü için gereklidir, fakat yeterli değildir. Büyük güçler hem bölgesel hem de küresel ilgi alanlarına sahiptirler. İleriye dönük bir dış politika benimsemektedirler. Büyük g kavramı 1815 Viyana kongresi sonucunda geliştirilen ahenk sistemi aracılığıyla Ortodoks bir diplomatik kavram olarak ortaya çıkmıştır(Heywood, 2020:52-53). Genelde neorealizm özelde saldırgan realizmin uluslararası sistem analizinde ele aldığı temel aktörler büyük devletlerdir. Bu teorisyenler küçük devletlere pek fazla yer vermezler. Kardaş ve Balcı (2017:138-39) alışmalarında Kennet Waltz’un bu konudaki çalışmalarına şu şekilde yer vermişlerdir; *“Uluslararası sistemin yapısını bütün aktörler tarafından değil sadece büyük aktörler tarafından şekillendirildiğini ve uluslararası siyaseti güçlerin siyaseti olarak tanımlar. Saldırgan realizm, bütünüyle büyük g siyasetini açıklamaya çalışan bir teori olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası sistemde hangi devletlerin büyük g olarak tanımlanacağı hususunda saldırgan realizmin en önemli kriterleri “en güçlü devlet en güçlü orduya sahip olan devlettir. Mearsheimer’a göre büyük güçlerin dört temel özelliği vardır: birincisi, kendi bölgelerinde hegemon yani tek büyük g olmak, ikincisi, büyük orduları beslemek için gerekli olan refaha sahip olmak, üçüncüsü, en güçlü kara ordusunu elinde bulundurmak, dördüncüsü nükleer üstünlüğü elde etmek. Büyük güçler için bütün dünyayı kontrol altına almak imkansız olduğu için kendi bölgelerini hegemonya altına alırlar. Büyük güçler yeni bölgeler işgal etmek yerine bu bölgelerde nüfus kurarak ekonomik güçlerini artırmaya yönelirler. Böyle bir durumun yapılabilmesi için de dışarıdan dengeleme siyasetinin başarılı bir biçimde uygulanması gerekir”*. Hedley Bull büyük güçlerin uluslararası düzende iki temel işlevi olduğunu belirtir. Bunlar, büyük güçlerin birbiriyle olan ilişkilerini yönetmek ve üstünlüklerini uluslararası toplumun işlerine bir dereceye kadar merkezi bir yön verecek şekilde kullanmak. Ancak Waltz’un aksine Bull, büyük g

işlevlerinin formüle edilmesinde sosyal olarak müzakere edilmiş süreçlerin rolünü kabul etmektedir(Sarah, 2021:13).

Orta güçler ile büyük güçler arasındaki ilişki çıkar uyumu, güç dengesi ve rekabeti karmaşık bir kombinasyonu olarak tanımlayabiliriz. Orta güçler uluslararası ilişkilerde çok taraflı, daha esnek ve diplomatik stratejilerle büyük güçlerin etkisini dengelemeye çalışırlar. Çünkü bu iki güç arasında asimetrik bir güç farkı vardır. Böyle bir durumda orta güçler uluslararası norm ve diplomasiyi baz alarak büyük güçlere karşı kendilerini korumaya çalışırlar.

Bölgesel Güçler: Güç literatüründe ülkeler küresel, bölgesel, büyük ya da orta büyüklükte güç, yükselen güç ve benzeri kavramlar ile tanımlanmaktadır. Aslında bu kavramların kendi aralarında görecelilik içerdiği söylenebilir. Bölgesel güçten kasıt hangi bölgenin olduğu yükselen denilirken kıstasın ve karşılaştırmanın nasıl yapıldığı da muğlak ve değişkendir. Bu konuda realist teorisyenler bölgesel gücü materyal kapasitelere bakarak değerlendirirken, liberaller ise dış politika karakter ve davranışlarına bakarak analiz ederler. Graham Fuller ve Jhon Arquilla bölgesel gücü uluslararası örgütler ya da büyük güçlerin etkisi veya tercihlerine göre değil, kendi amaçları ve hırslarına göre davranan, bu yönde motivasyonları olan devletler şeklinde nitelendirmektedirler. Bölgesel güçlerin giderek yükselmesinde Soğuk Savaş sonrası yaşanan ülke içi dönüşümler, liderlerin etkili olması ve küresel ve bölgesel gelişmeler olduğunu savunmaktadırlar. Fuller ve Arquilla'ya göre bölgesel güçler, bulundukları bölgelerdeki güvenliği ve istikrarı sağlayacak kapasiteye sahiptirler. Kimi akademisyenler Amerika Birleşik Devletleri gibi devletlerin yük paylaşımı yapmak için bölgesel güçlerle işbirliği yaptığını hatta onları güçlendirip teşvik ettiğini savunurlar. Böylece bu bölgesel güçler bölgenin hem istikrarını sağlamada hem de küresel sistemin devamında katkı sağlamaktadırlar(Fuller ve Arquilla, 1996:621).

Andrew Hurrell ABD gibi devletlerin, bölgesel güçleri küresel sistemin devamı ve kendi hırsları için güç paylaşımları yapmaları yönünde cesaretlendirdiğini iddia etmektedir. Schoeman ise bölgesel güç olabilmenin iç dinamikler, ülkenin kapasitesi, istekli olma ve diğer aktörler tarafından kabul edilmeye bağlı olduğunu belirtmektedir. Bölgesel güç olabilmek için farklı iddiaların farklı şart ve kriterleri varsa da genel bir tanımlama yapacak

olursak liderlik, diğ er aktörler de kabul edilebilme, istek, kapasite, i  dinamikler, bölge ülkeleriyle karşılıklı ekonomik, kültürel bağımlılık ve etki, bölgede güvenlik ve istikrara katkı gibi unsurlar gereklidir. Destari, bölgesel gücü ekonomik ve askeri kapasiteyle nüfus ve toprak gibi maddi kaynaklar konusunda baskın olan güçler şeklinde tanımlamaktadır(Y.  ahin, 2020:8-9).

4. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ORTA GÜÇLER

Uluslararası ilişkiler çalışmalarının büyük bir kısmı büyük güçler hakkındadır. Dolayısıyla bu alanda yapılan çalışmalar ister betimleyici ister analitik olsun genel olarak devletler sisteminin baskın üyelerine odaklanırlar ve daha küçük devletlere çok az ilgi gösterilmiştir. Almanya, Hindistan ve Kanada'nın da bulunduğu çeşitli ülkelerde bu tür güçlerin rolüne ilişkin düzenlenen sempozyum ve makalelerin çoğunluğu derin bir bilimsellikten ziyade özel bir savunmayla öne çıkmaktadır. Bu durum orta güçler için yapılan tanımların değişkenliğine neden olmaktadır. Orta güçlerin uluslararası rolüne yönelik yakın dönemdeki ilgi İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar götürülebilir iken önceki yüzyıllarda yaşamış bazı Avrupalı yazarlar da konuya değinmişlerdir. Hem eski hem de modern yazarlar orta güçler terimini farklı anlamlarda kullanmışlardır. Fakat bu güçleri diğer devletlerden ayırmak için tatmin edeceği kriterler oluşturamamışlardır(Holbraad, 1971:78).

4.1. Orta Güç Kavramı ve Orta Güçlerin Tarihsel Gelişimi

Uluslararası ilişkiler literatüründe orta güç kavramı oldukça belirsizdir. Kavram genelde büyük güç sayılacak kadar güçlü olmayan fakat yine de önemli etkiye ve stratejik öneme sahip olan devletler için kullanılır. Orta güçler tipik olarak coğrafi, demografik, askeri veya ekonomik açıdan belli bir ağırlık düzeyi ile karakterize edilir(Sweijjs ve Mazarr, 2023:1). Fakat bu karakterize edilme biçimi zamanla değişkenlik göstermektedir. Uluslararası ilişkilerdeki konjonktürel değişimlerle birlikte orta güçler için yapılacak olan tanımlarda da farklılık göstermektedir. Burada belirtilen asıl değişkenlik boyutu orta güçlerin uluslararası ilişkilerde üstlendikleri ve benimsedikleri roller ve dış politikalarının değişikliğidir. Soğuk Savaş'la birlikte orta güç teorisi bağlamında özellikleri belirtilen orta güçlerin Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bundan dolayı yapılan çalışmalarda konunun uzmanları, kavramın belirsizliğini vurgulamış ve ortak payda da bir tanım yapamamıştır.

Kimi akademisyenler orta güçler kavramına şüpheyile yaklaşmışlardır. David Black'e göre kavramda; "İndirgenemez bir eksiklik var", Andrew Hurrell, bu kavramı bir çıkmaz

sokak olarak görmektedir(Jordaan, 2017:2). Buna ek olarak hem orta güç kavramına hem de orta güç teorisine yönelik önemli eleştirileri olan Jeffrey Robertson ve Andrew Carr: *“orta güç kavramının İkinci Dünya Savaşı’ndan sonrası için 20. yüzyıl uluslararası yapısına analitik bir faydası vardı, fakat yeni ortaya çıkan 21. yüzyıl uluslararası yapısına analitik bir faydası yok ve büyük olasılıkla da olmayacaktır”*. Bu nedenle orta güçler kavramının tarihselleştirilmesini savunmuşlardır(Robertson ve Carr, 2023:380). Bu görüşlerin aksine kimi akademisyenler de bu kavramı kullanışlı bulmakta ve bu yazarlarla aynı fikirde değildirler. Daniel Flesmes, orta güç kavramını dış politika stratejilerindeki ortak kalıpları açıklamak için faydalı bulmaktadır. Dahası Güney Kore gibi bazı devletler tarafından dış politikalarını yönlendirmek adına orta güç fikri bilinçli olarak kullanılmaktadırlar. Andrew Cooper ise orta güç modelini tek kutupluluğun sarsılması karşısında yenilik ve uyum sağlama kapasitesini göstermesi açısından etkileyici olduğunu belirtmektedir(Jordaan, 2017:2). Robert Cox ise orta güç kavramını uluslararası sistemin değişen durumu bağlamında sabit bir evrensel kavram olmadığı ve sürekli yeniden düşünülmesi gereken bir kavram olarak nitelendirmektedir(Cox, 1989:825-826).

Orta güç terimi küçük devlet veya büyük güç terimleri gibi uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak var olan bir devletin statüsünü tanımlar. Bir yandan merkezi veya büyük güçlere diğer yandan küçük güçlere eşit uzaklıkta olan fakat yine de dünya sisteminin önemli bir unsuru olan orta güç fikri Thomas Aquinas zamanından beri teorik düşüncede yerini almıştır. En iyi şekliyle 16.yüzyıl İtalyan düşünür Giovanni Botero’nun çalışmalarında formüle edilmiştir. Botero devletleri üç kısma ayırmıştır: Grandissime(imparatorluklar), Mezani(Orta Güçler) ve Piccolo(Küçük Güçler)(Schweller, 2017:3). Botero’ya göre orta güçler dışarıdan yardım almadan bağımsız olarak var olabilecek kadar güçlü ve otoriterdirler. Ancak orta güç kavramının popüler hale gelmesi 1945’te San Francisco Konferansında Başbakan W.L.M. KING liderliğindeki Kanada delegasyonu, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden düzenlenmesine ve Birleşmiş Milletler’in kurulmasına katılma iddiasını haklı çıkarmak için bu kavramı kullanmasıyla olmuştur(Zhukovskaya, 2018:172). Fakat Carsten Holbranad orta güç kavramının popüler olmasının çıkış noktasını bu olaya bağlamamaktadır. Yazar orta güç teriminin ilk kez İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Kanada ve diğerlerinin o zamanlar

kurulmakta olan Birleşmiş Milletler’de etkili pozisyonlar için baskı yaptıkları sırada ortaya atıldığını doğru bulmamaktadır. Bu terim daha önceki yüzyılların siyasi yazılarında özellikle de Alman yazarlar tarafından kullanılmıştır. Kavram 19. yüzyıl yazılarında da yer almaktadır. Ancak 19. yüzyılın başlarında ve ortalarında Alman siyasi literatüründe orta güçler(miltelmacht) farklı anlamlara gelmekteydi. Alman birliği için çabalayan yazarlardan bazıları bu kelimeyi merkezi güç anlamında kullanmışlardır. Burada miltelmacht, devletler sisteminin güç yapısında ara bir konumda bulunan bir devlete değil, coğrafi olarak ortada yer alan bir güce atıfta bulunuyordu. Gerçekten de Herder’in orta güç fikrini ortaya atanlar hiç de ikinci bir devlet değil aksine doğuda Rusya ile batıda Fransa arasında kendi başına ayakta durabilecek kadar güçlü bir güç düşünüyorlardı. Carsten Holbranad orta güç terimini güce değerli bir hiyerarşide ara bir konumda yer alan bir devlete, devletler sisteminin başlıca üyelerinden oldukça zayıf olsa da küçük uluslardan çok daha güçlü bir ülkeye atıfta bulunarak tanımlamaktadır(Holbraad, 1971:78). Orta güç kategorisi ne olduklarından çok ne olmadıklarıyla ayırt edilen bir devletler yığındır. Bu devletler ne büyük güçler ne de küçük güçler olarak adlandırılabilirler. Büyük güçler her zaman gelişmiş ülkelerdir. Küçük güçler ise çoğunlukla küçük toprak ve nüfusa sahip gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdir. Orta güçler ise nüfus ve toprak bakımından küçük olsa da gelişmiş ülkelere(İsrail, Danimarka, Singapur Finlandiya gibi ülkeler) orta büyüklükte gelişmiş ülkelere(İspanya, Kanada, Güney Kore, Avustralya) ve gelişmekte olan ülkelere(Mısır, Meksika, Endonezya, İran) kadar uzanmaktadır(Schweller, 2017:4).

Orta güç kavramını tanımlamaya yönelik yapılan ilk çalışmalar bu devletlerin büyük ve küçük güçler arasında bir yerde yer aldığını vurgulamışlardır. Orta güçler kısaca, orta seviyede güce sahip devletlerdir. Bernard Wood oynadığı rolleri incelemek amacıyla orta güçler üzerine bir tanım yapmaktadır. Wood askeri güç, prestij, nüfus ve etki kapasitesini güç kaynakları olarak ifade etmektedir. Yaptığı çalışmada Orta güçleri Gayrisafi Milli Hasıla(GSMH) açısından dünyada 6. ile 36. sırada yer alan ülkeler olarak tanımlamaya karar vermiştir. Çünkü yazar GSMH’yi objektif ve hazır görüldüğü için bir kriter olarak seçmektedir. Daha sonra Pakistan, İran ve Cezayir’i özel *bölgesel veya küresel önlemleri*

nedeniyle¹¹ kendi orta güç listesine eklemiştir. Bernard Wood devlet gücünün tek bir ölçütüyle yakalanamayacağını kabul ederek Holbraad'ın da yaptığı gibi iç uyum, liderlik ve diplomatik beceri gibi unsurlar devlet gücünün ölçütleri olarak ele almıştır(Wood, 1987:5).

Julia Mager orta güçleri her şeyden önce yapıcı, işbirliğini amaçlayan dinamik, çatışmacı olmayan bir dış politika gündemine sahip, barışçı devletler olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayı yaptıktan sonra orta güçlerin bu özelliklerinin uluslararası ilişkilerde asimetrik bir etkiye sahip olduklarını belirtmektedir. Ve buna ek olarak orta güçleri tarihsel bağlamda dünya düzeninin istikrar sağlayıcısı rolünü oynamış, temel ilkelerini desteklemiş ve uluslararası normların aşınmasını sınırlayan aktörler olarak tanımlamaktadır. Mager, orta güçlerin dünya barışının korunmasında kilit bir rolünün olduğunu hatta küresel sorunların(karbondioksit emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliği vb.) çözümünde yer almadan bir çözüme ulaşılmamasının pek mümkün olmadığını da iddia etmektedir(Mager, 2024).

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda orta güçlerin genel tanımına baktığımızda klasik anlamdaki tanımı ile yeni dönemdeki tanımı arasında farklılık bulunmaktadır. Klasik anlamda orta güçler çoğunluğa katılma, arabuluculuk, liberal demokratik yönetim sistemleri, dış politikada daha çok hegemon güç olan ABD çıkarları doğrultusunda hareket eden, dünya barışını korumaya yönelik politikalar benimseyen ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Fakat günümüzdeki orta güçler burada sayılan özelliklerin dışına çıkmaktadır. Bunların daha çok belli bir hegemon gücün etkisinden kalmaktan ziyade dış politikasında daha esnek ve pragmatist hareket ettiği görülmektedir. Yine bu yeni dönemde orta güçler öncelikli olarak barışı korumaktan ziyade kendi çıkarlarını ön planda tutmaktadırlar. Aynı zamanda kendi çıkarları doğrultusunda büyük güçler arasında esnek dış politika izleyebilmektedirler. Soğuk Savaş sonrası dönemde orta güç sınıfında yer alan devletlerin sayısındaki büyük artış ve bu devletlerin farklı güç politik anlayışa sahip olmasından dolayı bu ülkeleri ortak bir tanım altında açıklamak pek mümkün değildir. Ama hem geleneksel anlamdaki orta güçler hem yeni yükselen ortak güçlerin uluslararası normlara atıfta bulunduğu, olası krizlerde prestij

¹¹ Bu ülkelerin kendi ulusal güvenliklerini ve çıkarlarını sağlamak amacıyla izlemiş oldukları politikalara işaret etmektedir. Özellikle İran'ın bu konudaki daha çok vekalet güçleri üzerinden aldığı önlemler öne çıkmaktadır.

anlamda arabuluculuk görevleri üstlendiği vb noktalarda ortak özelliklerin olduğu da söylenebilir.

Orta güç kavramı tanımıyla ilgili son kertede Carsten Holbraad'ın dediği gibi “*Büyük güçlerin hursını çekecek kadar büyük ya da zengin olan ancak onların saldırılarına dayanacak kadar güçlü olmayan devletlerdir*” diyebiliriz(Holbraad, 1971:89).

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte önceki dönemlerde orta güçlere yönelik yapılan tanımlamaların yetersiz olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemle birlikte orta güç olarak nitelendirilen devlet sayısında ciddi oranda bir artış yaşanmıştır. Haliyle bu artış kavramın tanımını daha da karmaşıklştırmıştır. Aslında buradaki temel sorun orta gücün “*kim olduğu*” değil orta gücün “*ne olduğuyla*” ilgilidir. Zira orta gücün *kim olduğu* sorusuna örnekler üzerinden cevap verilmektedir. Fakat orta güçlerin *ne olduğuyla* ilgili kimi yazarlar arasında ciddi fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla gelinen süreçte orta güç kavramının epistemolojik olarak bir olgunluğa ulaşamadığını söyleyebiliriz.

4.1.1. Soğuk Savaş Dönemi

Uluslararası ilişkiler sistemindeki güç dengesini daha iyi anlamak adına ve hem bölgesel hem de küresel düzeydeki uluslararası ve siyasi süreçleri kavramak için 1940'lara kadar dayanan ve Avustralya ile Kanada'nın kendilerini orta güç olarak konumlandırma girişimiyle ilişkilendirilen orta güçler bu süreçle modern anlamda tarihteki yerini almaya başlamıştır(Vershinina, 2020:28). 1940'lardan 1960'lara kadar olan süreçte akademisyenler çok taraflı ortamda orta güç rolünün doğası ve anlamı üzerine odaklandılar. Ve bu dönemde orta güçlerin barış ve düzenin korunmasına katkılarının olduğunu öne sürmüşlerdir. Ampirik olarak, araştırmaların ağırlık noktası Kanada olmak üzere Batılı liberal devletler üzerinde olmuştur. Bu yıllarda kimin orta ölçekli bir güç olabileceği en başından beri devletlerin hiyerarşi konumlarının ya da güçlerinin tarafsız bir şekilde tanımlanmasından ziyade ortaya çıkmakta olan ABD Liderliğindeki liberal düzenle olan uyumlarını yansıtıyordu(Robertson ve Carr, 2023:384).

Orta güçler 1945'ten sonraki yıllardan itibaren küresel sistemin şekillendirmedeki tekil yetenekleri nedeniyle tanınırlık kazanmışlardır. Bu güçlerin büyük güçlerin aksine veto

yetkileri ya da kurumsallaşmış özel ayrıcalıkları yoktu. Dolayısıyla sistemi etkilemek için tek yol sistemi büyük güçlerden bile daha fazla önemsediklerini göstermekti(Cooper, 2016:531). Soğuk Savaş döneminde orta güçler dünya siyasetinde önemli bir istikrar kaynağını temsil ediyordu. Ortak güçler kapitalist ve sosyalist iki başat dünya arasında bir nevi köprü rolü oynamaya çalıştılar. Uluslararası ilişkilerde çok taraflı diplomasi ve uzlaşımın tutarlı savunucuları olmuşlardır(Zhukovskaya, 2018:172).

1960'lardan 1980'lerin başlarına kadarki süreçte konuyla ilgili çalışmalar yapan akademisyenler orta güç kavramını hiyerarşik bir tanım altında ölçmek ve tanımlamak için yeni nicel araştırma yöntemlerini benimseyerek metodolojik çerçeveleri revize ettiler. Bu araştırmacılar orta güçler çalışmalarını liberal ve realist teori çerçevelere yerleştirmeye çalıştılar. Kavramın coğrafi kapsamını ve konularını önemli ölçüde arttırdılar. Fakat yine de kavrama neyin uyduğuna dair Avrupa merkezli kavramları büyük ölçüde onayladılar. Orta güçlerin hiyerarşik tanımı için ilke olarak maddi kabiliyetlerin niceliksel sıralaması yoluyla açık bir nesnelliğe sahip olmasını vurgulamışlardır. Fakat bu yaklaşım üzerinden çalışmaları yürüten akademisyenlerin ekserisi çalışmalarında örtük bir seçim süreci sergilemektedir(Robertson ve Carr, 2023).

1980-1990 yılları arasında orta güçlerin kavramsallaştırmaya yönelik akademik ilgi zirve yapmıştır. Bunun nedeni Kanada, Norveç ve Avustralya'nın bu on yıllarda belirgin bir uluslararası aktivizm sergilemesidir. 1980'lerde gözlemlenen hiyerarşik metodolojiler neredeyse her açıdan oldukça heterojen bir grup ortaya çıkarmıştır(Zhukovskaya, 2018:173). Yine bu yıllarda orta güç teorisinin büyük önem kazandığını görmekteyiz. Özellikle geleneksel orta güçler için 1940-1960 yılları arası altın çağ olarak nitelendirilmiştir. Orta güç teorisi üzerinden sınıflandırmaya çalışarak orta güçlerin kim oldukları ne oldukları ve ne yaptıkları konusunda daha açık cevaplarla ifade edilmektedir. Fakat Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte bu tanımlama yani orta güç teorisi giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü orta güç olarak tanımlanan batı ülkelerinin dışında farklı coğrafyalarda yeni ortak güçlerin ortaya çıkması orta güç teorisi varsayımlarını yetersiz kılmıştır. Yine bu dönemin orta güçler açısından önemli bir husus ise bu ülkelerin işlevsel yönlerinin daha belirgin olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

4.1.2. 1990-2000 Yılları Arası

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte konu hakkında çalışmalar yapan akademisyenler artık daha önceki literatürde üstü kapalı olan şeyi açık hale getirmeye istekliydiler. Bu dönemde orta güçler bir dizi karakteristik Batılı liberal davranışa bağlılıkları ile tanımlanıyordu. Bu gücün, rekabetin azalması ve liberal enternasyonalizmin normatif varsayımını yeniden güçlendirdiği savunuluyordu. 1993 Yılında Richard Higgot, Kem Nossal ve Andrew Cooper hazırladıkları bir çalışmada orta güçlerin tanımlanmasında davranışsal tanımı önerdiler. Bu tanım kısa sürede orta güçlerin tanımlanmasına yönelik en popüler yaklaşım olarak yerleşti ve günümüzde de öyle olmaya devam etmektedir. Yine bu dönemin önemli bir özelliği de orta güç kavramı etrafında akademi-politika bağı yeniden canlanmıştır. Kavramın uluslararası öneminin akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından ortak bir şekilde savunulması söz konusuydu. Davranışsal tanım ampirik faydası sebebiyle akademisyenler tarafından en çok saldırıya uğrayan tanım olmuştur(Robertson ve Carr, 2023:385).

1990'ların sonlarında önceki dönemin pragmatik, sessiz ve duygusuz diplomasi imajını tersine çeviren Kanada, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve kara mayınları gibi konuları çok daha yoğun bir şekilde ele aldı. Geleneksel orta güç diplomatik repertuarına sıkı sıkıya yerleşmiş olan orta güçlerdeki özellikler tepkisel nitelik yerine 1990'larda ortaya çıkan istekli koalisyonlar, aktivist ve misyon odaklıydı(Cooper, 2016). Bu gelişmeler orta güçlerin davranışları üzerinden daha etkin aktivist ve misyonlar benimsediğini göstermektedir.

4.1.3. 2000 Sonrası Dönem

Modern anlamda orta güçlerin ortaya çıktığı tarihten itibaren kavramın katkılarına yönelik iyimserlik azalmaya başlamış ve kavrama yönelik akademik memnuniyetsizlik artmıştır. Bu dönemin göze çarpan en önemli özelliklerinden birisi de dünyanın farklı bölgelerindeki devletlerin prestijli statüleri ve tarihleri ile ilişkilendirmek için orta güç statüsünü giderek daha fazla talep etmeleridir(Robertson ve Carr, 2023:285). Devletlerin kendilerini bu kavram üzerinden tanımlamaya başlamaları orta güç kavramının hem politika yapıcılar hem de akademisyenler tarafından kullanımına yeni bir coğrafi ve kültürel çeşitlilik getirdi. G8 ve BRIC Gruplarından dışlandıktan sonra orta güç kimliğini benimseyen bir avuç G-20 ülkesinden oluşan MIKTA'nın(Meksika, Endonezya, Kore Cumhuriyeti, Türkiye ve

Avustralya arasında gayri resmi bir istişare ve eşgüdüm platformudur) 2013 yılında kurulması bu eylemin bir örneğidir. Dışişleri bakanları bu kimliği ‘çok yanlılığın’ güçlendirilmesi, refah ve istikrar için küresel çabaların desteklenmesi, bölgesel ve küresel sorunlara pragmatik ve yaratıcı çözümlerin kolaylaştırılması yönündeki ortak çıkarı yansıtmak olarak nitelendirdi(Davutoğlu vd., 2014:145-150). Burada görüldüğü üzere 2000 yılı sonrası dönemde orta güçlerin tanımlanmasında kimliksel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım devletlerin kendilerini orta güç olarak ifade etmesi ve uluslararası sistemdeki yapının da kendilerini bu şekilde kabul etmelerini ifade etmektedir.

Her ne kadar akademisyenler kimlik tanımını işlevsel, hiyerarşik ve davranışsal tanımlarla dört ana tanımdan biri olarak kabul etmiş olsalar da bu tanımın benimsenme oranı düşük kalmıştır(Robertson, 2017). Bu dönemde orta güç teorisini canlandırmak amacıyla akademisyenler tarafından önemli reformlar önerilmiştir. Ancak her ne kadar kimileri tarafından yeni koalisyonlardan ve orta güç kavramının rönesansından iddialı bir şekilde bahsedilmiş olsa da bu reformların talihsiz olduğu kanıtlanmıştır. Bu reformlar iyi bir şekilde alıntılanmış ve tartışılmış olsa da çok azı literatürde önemini koruyabilmiştir. Son yıllarda orta güç araştırmalarının orta güç statüsünün teorileştirilmesi ve tanımlanmasına ilişkin soruları büyük ölçüde bir kenara bırakmıştır. Bunun yerine odak noktası 21. yüzyılın başlarında evrilen uluslararası yapıya yönelik politika uyarlamalarını araştırmaktadır. Yine bu dönemde birçok çalışma bu devletlerin potansiyeline ilişkin iyimserliğini korumuş, fakat fikir birliğinin olmaması ve yeni çerçevelerin çoğalması orta güç kavramının teorik faydasına ilişkin ortak bir kaygıyı ortaya koymaktadır. Kimi yazarlar bu dönemde yaptıkları çalışmalar doğrultusunda orta güç kavramının sadece Avustralya ve Kanada için geçerli olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunlara göre orta güç teorisi bağlamında güç açısından herhangi bir şekilde ortada olan fakat Batılı liberal yönüyle orta güç etiketine uygun olmadığı düşünülen Endonezya, Hindistan, Brezilya, Suudi Arabistan ve Nijerya gibi devletler için ‘garip güçler’ kategorisi önermektedirler. Bu kategorinin yararlı bir düşünce olup olmadığı tartışmaya açıktır. Fakat orta güç etiketini bu kadar küçük bir devlet kategorisine indirgeyerek uzun vadeli faydası önemli ölçüde sorgulanmalıdır(Robertson ve Carr, 2023:386).

Yukarıda dönemler halinde orta güçler üzerine yapılan tanımlamalara ilişkin farklılıkların olduğu görülmektedir. Özellikle 2000 yılından sonraki dönemdeki tanımlarda köklü değişimlere gidilmiş, orta güç teorisinin artık yetersiz ve önemini yitirdiği hatta karşılığının olmadığı da dile getirilmiştir. Çalışmamızda belirtmemiz gereken önemli bir husus şudur ki, orta güç teorisinin halihazırdaki orta güçleri tanımlamadaki yetersizliği orta güçlerin önemsizliğinden kaynaklanmamaktadır. Buradaki temel sorun mevcut teorinin güncel kavramı tanımlamadaki yetersizliğidir. Jeffrey Robertson ve Andrew Carr gibi akademisyenler orta güç teorisinin karşılığının pek olmadığını bunu da orta güçler üzerine önemli çalışmaları olan Eduard Jordaan'ın 2017 yılında orta güçler üzerine yaptığı çalışmaya dayandırmaktadırlar. Hatta bunlara göre orta güçler kavramının bile pek bir anlam ifade etmediği iddia edilmektedir. Fakat bu düşünceleri kabul etmemekle birlikte orta güçlerin giderek daha önemli hale geleceğini söyleyebiliriz. Buradaki temel sorun orta güç konumundaki devletlerin farklı kimlik ve politika anlayışına sahip olmasına rağmen bütün bu güçleri tek bir kavramla tanımlamaya çalışmaktır. Aslında epistemolojik olarak bu kadar farklı ülkenin tek bir tanımla veya tek bir teoriyle ya da tek bir yaklaşımla ifade etmek hiç de kolay olmayacaktır. Bunun için Eduard Jordaan'ın 2003 yılında kaleme aldığı bir çalışmasında orta güçlere yönelik ifade ettiği geleneksel orta güçler ve yeni yükselen orta güçler şeklinde iki yeni sınıflandırma önermiştir. Fakat yazar daha sonraki çalışmasında bu iki sınıflandırmanın orta güçleri açıklamada yetersiz kaldığını ve bu durumu orta güçlerin orta güç teorisinin dışında hareketler sergilemesine bağlamaktadır. Bundan dolayı çalışmanın ilerleyen kısımlarında orta güçler üzerine yeni bir tipoloji geliştirerek Eduard Jordaan'ın yapmış olduğu geleneksel orta güçler ve yeni yükselen sınıflandırmanın üzerine yeni bir sınıflandırma yapılmaktadır.

4.2. Orta Güçlere Yönelik Yaklaşımlar

Dünya meselelerinde orta güçler ile ilgili geniş bir literatür mevcuttur. Konuyla ilgili çalışmaları olan akademisyenlerin orta güçlerin ortak özellikleri olduğu varsayılan hususları vurgulamışlardır. Genel anlamda orta güçlerin ortak özellikleri şöyle sıralanmaktadır; koalisyon kurucular, çatışma yöneticiler, bölgesel liderler, çok taraflılığı desteklerler, arabuluculardır ve hedeflerini gerçekleştirmek için çok taraflı örgütlere yoğun bir şekilde

katılmaktadırlar. Bu özelliklerine rağmen orta güç kavramı genel anlamda anlaşılması zor bir kavramdır. Kavram bir yandan yapısal bir yandan da durumsaldır. Kimi devletlerin kendi sistemi içindeki göreceli konumlarına ve bu konumun yetenekleri ve güç kaynakları açısından sonuçlarına işaret eder. Öte yandan uluslararası sistemde ara bir konumda yer alan devletlere özgü bir dizi değer, davranış ve siyasi tarzı tanımlayan düşünsel ve davranışsaldır. Bu bağlamda orta güçler, tipik davranışlarıyla olduğu kadar ekonomik ve askeri gücün küresel dağılımındaki konumlarıyla da tanımlanmıştır(Guimaraes ve Almedia, 2017:28).

Orta güçler hakkındaki yapılan tartışmalarda genellikle belli bir kategorinin ayırt ediciliği ve kullanışlılığı etrafında dönmüştür. Özellikle neorealistler için orta güç kavramının fazla bir önemi yoktur. Çünkü onlar için dünya devletleri büyük güçler ve geri kalanlar olarak ikiye ayrılır ve aynı zamanda uluslararası ilişkilerin siyasi gidişatını belirleyen de yine büyük güçlerin eylemleridir. Diğer taraftan kurumsal liberalizm ve konstrüktivizm küresel meselelerde orta güç eylemi ve inisiyatifi için çok daha geniş bir kapsam sunmaktadır. Bu ikinci düşünce ekolleri orta güç teorisi üzerine birçok çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Orta güçlerin sınıflandırmasına yönelik yapılan çalışmalarda öne çıkan tartışmaların başında, orta güçlerin davranışlarının benzersizliği ile ilgili olmuştur. Bilhassa orta güçler davranışlarıyla kendilerini büyük güçlerden ve daha küçük devletlerden nasıl ayırabilir? Üzerinde tartışılan bu soruya verilen en popüler cevap ise genellikle orta güçlerin orta halli kaynakları veya kimlikleriyle dış politikalarında çok taraflılığa, yumuşak güce ve niş diplomasisine yöneldikleri argümanıdır(Sarah, 2021:3).

Orta güçlerin dış politikalarına ilişkin literatür oldukça yetersizdir. Bu ülkelerle ilgili yapılacak olan sınıflandırmalarda sadece birkaç çalışmanın yapıldığını ve bu çalışmaların orta güç dış politikalarının karşılaştırmalı analizini yaptığını görmekteyiz. Son zamanlarda yapılmış olan çalışmalar orta güçlerin GSMH ve nüfus rakamları gibi nesnel güç ölçütlerinden ziyade uluslararası davranışlarına dayanarak devletleri orta güçler olarak sınıflandırma eğilimindedir(Behringer, 2005:307). Orta güçlerin sınıflandırması için kullanılan bu yöntemin kimi zaman yeterli olmadığı da görülmektedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi Soğuk Savaş sonrası orta güçlerin sayısındaki artış ve aynı zamanda farklı

bölgelerden de orta güç konumunda olan devletlerin ortaya çıkması, yapılacak olan sınıflandırmaların da daha esnek olmasına yol açmaktadır.

Orta güce ilişkin nesnel bir anlayış geliştirmek için en temel analizle başlamak gerekir. Öncelikle orta güç bir devlettir. Bu kavramın kullanılmasıyla güçlerin coğrafi bakımından sınırlandırılmış varlıklar olarak tanımlandığı devlet merkezli bir uluslararası toplum anlayışını varsaymaktadır. Terimsel olarak incelendiğinde uçlarda eşit uzaklıkta anlamına gelen orta kelimesi geleneksel olarak büyük ve küçük olarak adlandırılan en az iki güç türünü daha ima eder. Bu haliyle orta güç için ne büyük ne de küçük bir güç olan bir devlet olduğunu söyleyebiliriz. Kavramın sınıflandırılması için uç noktaları tanımlamak gerekir. Literatür çalışmasında orta güçlerin sınıflandırmasıyla ilgili genelde üç farklı sınıflandırmaya yer verilmektedir. İşlevsel, davranışsal ve kimliksel. Fakat kimi çalışmalarda da bunlara ek olarak hiyerarşik, sistemsel ve konumsal boyut da sınıflandırmaya dahil edilmektedir. Bu sınıflandırmalarda karşılaşılan bir handikap bu modellerden bir tanesinde orta güç olarak tanımlanan bir devletin bir diğerinde küçük güç olabildiği görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkması modern bilim dünyasını tutarlı bir tanımdan mahrum bırakmakta ve kavramı belirsizleştirmektedir(Chapnick, 1999:73).

Çalışmada orta güçlerin geleneksel bağlamdaki sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımları işlevsel, davranışsal, kimlik ve konumsal yaklaşım şeklinde dört başlık altında incelenmektedir. Çünkü sınıflandırmaya yönelik yapılan yaklaşımlar kavramın belirsizliğini ve nesnel bir çerçevede dahilinde ifade etmenin zorluğunu göstermektedir. Haliyle konunun daha iyi anlaşılması için yapılan yaklaşımların en önde gelen dört tanesini kısaca ele alıyoruz.

4.2.1. İşlevsel Yaklaşım

Kanadalı diplomat Hume Wrong'un 1942'de Kanada'nın uluslararası ilişkilere katılımının ilk felsefesini ortaya koydu. Bu katılım felsefesinin adını işlevsel ilke olarak belirledi. Dönemin Kanada Başbakan'ının onayıyla da Wrong'un teorisi savunulmuş ve daha sonra işlevsel ülkeyi kendi orta güçlülük anlayışıyla birleştirmişlerdir. Yaklaşımın bir şekilde kabul edilmesi Kanadalı bürokratlar tarafından uluslararası ilişkilerde işlevsel çıkarları olan devletlerin olmayanlara göre daha önemli olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır.

Çünkü orta güç olarak sınıflandırılan bir devletin büyük güçler tarafından farklı gözle bakılan etkili uluslararası politika yapıcılar konumundaydı. Bu yaklaşımı destekleyen Lionel Gelber bu konuda şöyle bir çıkarımda bulunmuştur; *“büyük güçler diğerlerinden daha büyük işlevleriyle ayrıldıklarına göre, orta güçler de daha küçük olanlardan aynı kriterlerle ayırt edilmelerini isterler. Kararlarda söz sahibi olmak, uygulamadaki güce karşılık gelmelidir.”*(Chapnick, 1999:74).

İşlevsel yaklaşım orta güçlerin Niş diplomasisi şeklinde ifade edilen çaba yatırımlarından en iyi getiriye sağlayan belirli alanlarda bir de şu politika izleme eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Gareth Evans bu durumu *“sahayı kaplamaya çalışmak yerine, kaynakları sahip olmaya değer getiriler üretebilecek en iyi belirli alanlarda yoğunlaştırmak”* olarak tanımlamaktadır. Bu düşünce anlayışı Andrew Cooper’ın orta güçlerin büyük güçlerden daha az güce sahip olduğu tespitine dayanmaktadır(Thies ve Sarı, 2018:399-400).

Uluslararası ilişkilerde bir devletin arzuladığı rolü beyan etmek için orta güç kavramının araçsal bir şekilde ele alınması, işlevsel yaklaşımla açıklanmaktadır. Bu yaklaşımın politika yapıcı ve akademik çevrelerin dış politika gündemlerinin operasyonel hale getirmek için normatif bir platform olarak orta güçlülük fikrini kullandıkları devletlerde belirgin olarak gözükmemektedir. İşlevselcilik, orta güçlülüğün ‘ideolojileştirilmesini’ temsil eder. Bu yaklaşımın bünyesindeki Kanada ve Avustralya gibi bazı devletler orta güç diplomasisine özgü köprü kurucu diplomasisi ve insancılık gibi belirli normları benimseyerek uluslararası toplumdaki rollerini orta güçler ve sorumlu küresel vatandaşlar olarak hayal edip kendilerinde bir orta güç kimliğini içselleştirebilir ve yansıtabilirler(Charalampos, 2018:3).

Bu yaklaşımla ilgili yapılan diğer bir değerlendirme ise orta gücü, diğer devletlerden daha yüksek düzeyde uluslararası sistemin temel işlevlerinin küresel aşamada yerine getirilmesine yardımcı olan bir devlet olarak tanımlanmasıdır. Bu yaklaşım doğal olarak devletin orta güç olarak sınıflandırılabilmesi için uluslararası sistemin hangi işlevlerinin devlet tarafından yerine getirilmesi gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Uluslararası sistemin işlevlerine ilişkin tartışmalarda liberaller, realistler, marksistler ve yapılandırmacılar arasındaki tartışmalı konulardan ötürü uluslararası ilişkiler içinde uluslararası sistemin en

önemli işlevinin çatışmaları düzenlemek ve yönetmek, şiddet patlamalarını önlemek ve istikrarı sürdürmek olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. İşlevsel yaklaşım tam da bu noktada orta güç yeterli kapasite ve yeteneklere sahip olduğu belirli alanlarda orta gücün bulunduğu bölgenin ötesine geçerek daha fazla sorumluluk üstlenebilir ve yeteneklerinin tüm uluslararası sistem lehine kullanabileceğini söyler. Bu ifadeyle orta güçlerin genel olarak uluslararası sistemin istikrarını korumak ve artırmak amacıyla olduğunu görmekteyiz. Fakat tüm bu tanımlamalara rağmen işlevsel yaklaşım orta güçlerin davranışları ile diğer güç kategorileri bilhassa süper güçlerin davranışları arasında ayırım yapmayı da oldukça zorlaştırmaktadır. Hegemon güç olan Amerika ile orta güç arasında ampirik olarak gözlemlenen davranış sapmalarını tespit etmek ve orta gücü tek başına bu zemine tanımlamak bu yaklaşım bünyesinde oldukça zor olabilir(Kříž vd., 2019:46-47).

İşlevsel yaklaşım modern anlamdaki orta güçlerin altın çağı(bilhassa 1940-1960 yılları) olarak bilinen Soğuk Savaş dönemindeki sınıflandırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu yaklaşım ilerleyen dönemlerde orta güçleri sınıflandırmada yetersiz kalmaya başladı.

4.2.2. Davranışsal Yaklaşım

Orta güç kriterlerinin tanımlanmasında iki teori ön plana çıkmaktadır; realizm ve liberalizm. Realizme göre uluslararası ilişkilerde bir devletin maddi yetenekleri temel rolleri oluşturmaktadır. Bunlar ekonomik güç, askeri güç nüfus vb. dir. C. Holbraad “Middle Powers In International Politics” kitabında devletlerin önce bölgesel bazda karşılaştırılmasını ve daha sonra bu devletlerin ortak kriterlerinin belirlenmesini önermektedir. Genel olarak bu yaklaşım devletin gelişiminde vurgulanan kriterlerin özel önemi nedeniyle orta ve küçük ölçekli güçlerin birbirinden ayrılmasını sağlar. Liberal yaklaşımın savunucularının realistlere en büyük eleştirisi realistlerin niceliksel göstergeler kullanmalarıdır. Liberalistler, devletlerin uluslararası arenadaki davranışları ve yumuşak güç gibi olgular da orta düzey bir gücün tanımlanmasında önemli göstergeleri olduğunu savunurlar(Guzaerov, 2023:104).

M. Stephen Walt, yaklaşım üzerinden şu cümleleri kullanmıştır: “davranış temelli tanım, gözlemcilerin bir dizi davranışsal gösterge belirlemesini ve daha sonra bunlara dayanarak orta güçleri tanımlanmasını gerektirir. Orta gücü tanımlamasında davranışsal

tutumların doğasını anlamaya yönelik temel çalışma Andreew Cooper ve arkadaşlarının 1990'ların başında yazdığı “Displacing Middle Powers” adlı kitabıdır. Cooper'ın gözlemlediği gibi orta güçlerin uluslar hiyerarşisinde ayrı bir ülke sınıfı olarak tanımlanması, onların öznel kimliklerine değil, bu aktör kategorisinin bir tür ayırt edici faaliyet biçimiyle meşgul olduğu gerçeğinde beklenmektedir(Kříž vd., 2019:42).

Davranışsal yaklaşımın yapmış olduğu sınıflandırmaya göre orta güçler; uluslararası düzeni ve çok taraflılığı desteklemek, iyi bir uluslararası vatandaş olmak veya anlaşmazlıklarda arabulucu olmaya hizmet etmek gibi davranışlarla karakterize edilmektedir. James Souter, iyi uluslararası vatandaşlığın nitelikleri konusundaki fikir birliğinin çok taraflılık, uluslararası hukuk ve insan hakları gibi ortak değer ve kurallara bağlılığı içerdiğini savunmaktadır(Thies ve Sarı, 2018:6).

Kimi akademisyenler Ortak güçleri uluslararası sorunlara çok taraflı çözümler arama eğilimleri, diplomalarını yönlendirmek için iyi uluslararası vatandaşlık kavramlarını benimseme eğilimleri ve uluslararası sorunlara çok taraflı çözümler arama eğilimleri ile tanımlayarak buradaki çatışma yönetimi, ahlaki yük, güç ve çok taraflı davranışsal literatürün çoğunun bir sentezini temsil ettiğini belirtmektedir. Davranışsal model aynı zamanda orta güçleri daha fazla uluslararası statü için ifade ettikleri arzularıyla tanımlar. Hatta bu doğrultuda Bernard Wood Orta güçleri çatışma yöneticileri, çok taraflı ahlaki güçler, bölgesel liderler ve statü arayanlar olarak nitelendirmektedir(Chapnick, 1999:75).

Toparlayacak olursak davranışsal yaklaşım çoğunlukla ya da sadece orta güçler tarafından uygulanan dış politika kalıplarını tanımlamakta ve bu kalıpları orta güçleri diğer devlet kategorilerinden ayırmak için kullanılmaktadır. David Cooper ve Roussel'in belirttiği gibi orta güçler büyük güçlerinkinden farklı bir güvenlik ve dış politika tarzı sergilemektedirler. Bu tür diplomatik davranışlar aynı zamanda küçük devletler ve diğer orta dereceli güçlerinkinden de farklı olmaktadır. Davranışsal yaklaşım enternasyonalizmi ve dış politika aktivizmi teşvik eden önemli derecede bir eylemlilik ve ülke liderliği algısı varsayar. Bundan dolayı bu model genelde devletlerin nasıl açıkça bir orta güç rolü üstlendiğini inceleyen işlevsel, hiyerarşik ve kimlik yaklaşımlarıyla ilişkilendirilmiştir(Charalampos, 2018:75).

Davranışsal yaklaşım daha çok Soğuk Savaş sonrası dönemde orta güçleri tanımlamak için Andrew Cooper ve Richard Higgott tarafından yapılan çalışmalarla önerilmiştir. Bu yaklaşımın geliştirmiş olduğu orta güç tanımı günümüzde de popülerliği en fazla olan yaklaşım konumundadır.

4.2.3. Kimlik Yaklaşımı

Uluslararası ilişkilerde bir ülkenin kendini orta güç olarak tanımlayıp tanımlamadığını ve diğer devletlerin bu kimliği kabul edip etmediğini incelemeyi içeren bir yaklaşımdır. Kimlik yaklaşımı askeri yetenekler, diplomatik nüfus ve ekonomik büyüklük gibi belirli bir devletin değerli nitelikler açısından sıralanması hakkındaki kolektif inançlar olarak tanımlanan statü kavramıyla yakından ilişkilidir. Daha önce orta güç kavramı üzerine yapılan birçok çalışma, açıkça ifade edilip edilmemesine bakılmaksızın, statü ve kimliği bir başlangıç noktası olarak ele almıştır. Literatür taramalarındaki ortak tema büyük güçler, orta güçler ve küçük güçlerin statüleri ve kimlikleri arasında oluşan farkın tam olarak ne olduğu? Her zaman net olmasa da bilinen bir gerçek şudur ki aralarında bir farkın olduğudur(Sarah, 2021:6).

Siyasi liderlerin orta güç statüsüne ve kamuoyuna ilişkin iddialarını dikkate alan kimlik yaklaşımına göre kendisini orta güç olarak gören bir ülke ortak güçtür. Fakat bu ifade doğrultusunda kendisini orta güç olarak tanımlayan devletlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Endonezya, Meksika, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Türkiye, Arjantin ve Güney Kore kendi devletlerini orta güç olarak gören siyasi temsilcilere örnek olarak gösterilebilir. Zděnek Kríž, Jana Urbanovská ve Stanislava Brajerčíková'nın yaptıkları ortak bir çalışmada kimlik yaklaşımı çerçevesinde bir devletin kimliğini nasıl algıladığını bilmek söz konusu devletin nasıl davranacağını bulmamıza önemli katkılar sağlayacağı belirtilmiştir. Çünkü bir ülkenin uluslararası sistemde kendine yüklediği özel rol devletin ulusal çıkarlarını ve mevcut maddi güç kaynaklarını kendi avantajına nasıl kullanacağını tanımlamada önemli bir değişkendir(Kríž vd., 2019:40-41). Teo Sarah, kimlik yaklaşımıyla ilgili tanımlamada farklı bir hususu dikkate alarak şöyle yapmaktadır: tipik olarak kendilerini orta güç olarak gören ve başkaları tarafından da öyle kabul edilen ülkeleri orta güç olarak tanımlamaktadır. Sarah yaklaşımındaki orta güç kriterini ekonomik büyüklük, diplomatik nüfus ve askeri

yetenekler gibi belirli bir devletin değerli nitelikler açısından sıralaması hakkındaki kolektif inançlar olarak yapılan tanımını statü kavramıyla yakından ilişkilendirmektedir(Sarah, 2021:5-6).

Kimlik yaklaşımı üzerine çalışmalar yapan akademisyenler kimlik tanımını işlevsel, hiyerarşik ve davranışsal tanımlarla birlikte dört ana tarımdan biri olarak kabul etmiş olsalar da bu tanımın uluslararası ilişkilerde orta güçleri tanımlamak bakımından benimsenme oranı düşük kalmıştır. Bu yaklaşım daha çok uluslararası ilişkilerde 2000’li yıllardan sonra popüler hale gelmiştir(Robertson ve Carr, 2023:386). Kendilerini orta güç olarak tanımlayan orta güçlerin, aslında statü kaygısı yaşadıkları görülmektedir. Çünkü bu devletler statülerinin başkaları tarafından tanınmaması halinde kaybedecek çok şeyin olduğu düşüncesine sahiptirler. Büyük güçlerin aksine orta güç statüsünün bazı özel hak ve görevlerle birlikte gelmediğini bundan dolayı bu tür devletler için kendilerini orta güç olarak tanımlamak önemlidir(Sarah, 2021:6).

4.2.4. Konumsal Yaklaşım

Bu yaklaşımda orta güç; genellikle nüfus, ekonomik güç, yüz ölçümü ve askeri potansiyel gibi niceliksel kriterler üzerinden ölçülen, büyük ile küçük devletler arasında ortalama bir konuma sahip devlet olarak tanımlanır(Guzaerov, 2023:102). Bu tanımlamada görüldüğü üzere orta güçlerde daha çok maddi kabiliyetlerine göre bir sınıflandırma yapılmaktadır. Güç ölçümünde maddi kabiliyetler önemli bir ölçüttür. Çünkü yeterli miktarda kaynaklar olmadan bir ülkenin orta güç olma iddiasını desteklemesi zordur. Konumsal yaklaşımı kullanan akademisyenleri iki gruba ayırabiliriz: ilk grup, gücün temel tamamlayıcı özelliği olarak ekonomik güç kapasitesinin faydasını vurgulamaktadır(Sarah, 2021:6). İkinci grup askeri, ekonomik ve/veya sosyal sektörleri kapsayan birleşik endekslerin hangi devletlerin orta güç olduğuna dair daha kapsamlı bir belirleme sunacağını iddia etmektedirler(Gilley ve O’neil, 2014:5-6).

Orta güçler uluslararası sistemde özel bir konuma sahiptirler. Çünkü bir yandan büyük olacak kadar güçlü değillerdir diğer yandan önemsiz sayılacak kadar da zayıf değillerdir. Konumsal yaklaşım bu bağlamda maddi güç kaynaklarına göre devletler arasında bir

hiyerarşi oluşturmaya çalışır. Diğer bir deyişle gücü belirli maddi kaynakların mülkiyetine indirger. Bu yaklaşımda güç çok dar bir açıdan uluslararası politikadaki tartışmalı konuların çözümünde kişinin çıkarlarını savunma yeteneği olarak değil daha çok devletin maddi kaynaklarının toplamının bir oranı olarak algılanmaktadır. Devletin toplam maddi kapasitesi diğer olası göstergeler olarak da ortalama başarılı eğitim düzeyi, insanların okur yazarlığı veya devletin teknolojik düzeyi ile ölçülebilen insan sevmesi de yer almaktadır. Bu açıklamalar gösteriyor ki bir orta gücün tanımı yapıldığında sadece bir odak noktasının yetersiz kalacağı görülmektedir. Yani sadece askeri güç faktörlerini dikkate alarak bir ülkenin orta güç konumunda olduğunu belirlemek zordur. Bir devletin toprakları geniş olabilir ama nüfusu yeterince fazla olmayabilir. Yine aynı şekilde ekonomik anlamda büyük bir güce sahip olan fakat askeri anlamda nispeten zayıf bir devlet olabilir. Görüldüğü üzere tek kriter tek başına orta gücü tanımlamaya yetmemektedir. Bunun için birbirinden farklı etkiye sahip olan maddi güçlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Fakat bu göstergeleri kendi konfigürasyonları içinde ele alırsak bu yaklaşım ufuk açıcı olabilir. Çünkü bu durum daha fazla faktörü dikkate almamıza ve devletleri uluslararası sistemin güç hiyerarşisindeki göreceli konumlarına göre kümeler halinde sınıflandırmamıza olanak tanır. Tüm bu faktörlerle birlikte konumsal yaklaşımın birtakım zorlukları ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Çok sayıda faktörün kesin olarak ölçülmesinde bir zorluk vardır. Yani bir devletin hem askeri hem ekonomik hem sosyal hem yetişmiş insan sayısı ve benzeri durumları kesin olarak ölçmek beraberinde bir zorluk getirmektedir. Diğer bir husus ise belirli maddi güç bileşenlerine sahip olmak ile bir devletin uluslararası ilişkilerdeki davranışı arasında doğrudan bir ilişki olmayabilir(Kříž vd., 2019:37-40).

4.3. Orta Güçlerde Sınıflandırma

Bugün sınırları henüz net bir şekilde belirlenmemiş olan yeni bir uluslararası sistem dönüşüm ve kurulum aşamasındadır. Bununla birlikte modern dünya düzeninin oluşturulması ve sürdürülmesinde merkezi rol hâlâ önde gelen devletler tarafından üstlenmektedir(Vershinina, 2020:27). İkinci Dünya Savaşıyla birlikte dünya sisteminde sınırları belirlenmiş bir düzenin ortaya çıkması yapılacak tanım ve sınıflandırmaları kolaylaştırmıştır. Bu sistem günümüz konjonktürüne göre daha sistematik ve daha

öngörülebilirlik düzeyi yüksek olmuştur. Başka bir deyişle böyle bir dönemde yani iki kutuplu düzende orta güçleri sınıflandırmak ve tanımlamak günümüze göre daha kolaydı.

Orta güç konumunda olan devletler İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde uluslararası ilişkilerdeki yerini Kanada ve Avustralya'nın girişimleri sonucu almıştır. Bu dönemde yapılan tanımlamalar sabit olup, orta güç olarak tanımlanan her devlet için bu kriterler geçerli olmaktaydı. Bu dönemde orta güç kimdir ve nedir diye sorulduğunda bu sorunun cevabını orta güç teorisi bağlamında cevaplamak mümkündü. Soğuk Savaş döneminde orta güçler tipik olarak coğrafi, ekonomik, askeri ve demografik açıdan belirli bir ağırlıkla karakterize edilirdi(Swejs ve Mazarr, 2023:1). Orta güçlerin repütasyonunun yüksek olduğu bu dönemde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçten beri üç temel misyona sahip olmuştur; arabuluculuk, çok taraflılık ve barışı koruma. Günümüz konjonktüründe bu misyonlar hala devam etmektedir. Fakat üzerinde tartışılan konu bu üç misyonun ne kadar etkili oldukları ve yeni misyonların nasıl etkili olacaklardır.

Eduard Jordaan yaptığı bir değerlendirmede Robert Cox, orta güçleri hegemonyanın destekçileri olarak görmekte ve büyük güçlere karşı yeteri derecede özerkliğe ihtiyaç duyduğunu iddia etmektedir(Jordaan, 2017:5). Bu bağlamda bir değerlendirme yapacak olursak klasik anlamda orta güçler Soğuk Savaş döneminde ABD hegemonyasına örtüşen politikalar benimsediğini söyleyebiliriz. Orta güçlerin yukarıda da belirtildiği gibi Soğuk Savaş döneminde genel kriterleri çok taraflılık, barışı koruma, arabuluculuk, iyi dünya vatandaşı ve Liberal demokratik yönetim anlayışı benimseyen batılı ülkeler olarak tanınmaktaydı. Fakat Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte orta güçler sadece Batı menşeli değil aynı zamanda doğu veya güneyden de orta güç konumundaki devletler uluslararası ilişkilerdeki yerini almaya başlamıştır. Bu yeni orta güçlerin klasik olarak bilinen orta güçlerle ortak sayılabilecek özellikleri olmakla birlikte, aynı zamanda ayırt edici kriterlerin ve özelliklerinin de olduğu görülmektedir. Örneğin bu dönemde ortaya çıkan orta güçlerin bazıları liberal ve demokratik yönetim anlayışına sahip değildi. Ve yine yeni ortaya çıkan orta güçlerin ABD hegemonyasının çıkarlarına ters düşecek politikalar izledikleri görülmektedir.

Orta güçlerin Soğuk Savaş sonrası dönemle birlikte yapısının ve sayısının değişmesiyle klasik anlamda yapılan kriter ve tanımlamalar artık yeterince cevap vermemeye başlamıştır. Yapılan çalışmalar orta güçler üzerine geliştiren teorileri eleştirel ve yapısalcı teorik çerçevesinde değerlendirmeye yöneldi. Tam da bu noktada 2003 yılında Eduard Jordaan tarafından yapılan bir çalışmada orta güçler iki başlık altında ele alınmıştır: Geleneksel Orta Güçler ve Yeni Yükselen Orta Güçler. Yapılan bu çalışma formülasyonu bu alanda makul bir yer edinmeye başladı. Fakat 2017 yılında Eduard Jordaan literatürün durumunu değerlendirmek için “The Emerging Middle Power Concept: Time To Say Goodbye?” adlı çalışmasını yaparak reform hükmünde olan önceki çalışmasının açıkça başarısız olduğu ve bu nedenle akademisyenlerin orta güç terimini liberal hegemonik projeyi aktif olarak destekleyen orta menzilli devletlerle sınırlandırılması gerektiği sonucuna vardı(Robertson ve Carr, 2023:396).

Jeffrey Robertson ve Andrew Carr 2023 yılında “Is Anyone A Middle Power? The Case For Historicization” adlı çalışması orta güç teorisinin değerini kaybettiğini ve hatta bu teorisin tarihe gömülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yazarlar bu düşüncelerini orta güçlerin üç temel özelliği olan çok taraflılık, davranışta iyi vatandaş ve barışı korumadan uzaklaşmalarına dayandırmaktadırlar. Böyle bir ayrımın yapılmasında orta güçlerin hem dönemsel olarak üstlendiği rollerin değişkenliğini ortaya koymak hem de ana başlık orta güçler diye belirtilse de bu kategoride ifade edilen devletlerin kendi içlerinde bu konuma farklı karakteristik yapılarıyla geldiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Fakat Robertson ve Carr’ın ortaya koydukları bu iddiaların eleştiriye açık yönleri bulunmaktadır. Çalışmamızda yazarların ifade ettiği kimi hususlar kabul edilmekte olup, orta güçlerin öneminin kalmadığı ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara ihtiyaç duyulmadığı konusundaki düşüncelere katılmamaktadır. Orta güç teorisinin öneminin azalması orta güçlerin önemsizliği anlamına gelmemektedir. Çünkü Soğuk Savaş döneminde geliştirilen orta güç teorisi günümüz konjonktürdeki orta güçleri tanımlamakta yetersiz kalabilir. Fakat birçok akademisyen ve devlet yöneticilerinin orta güç kavramını birçok platformda dile getirmesi ve önemini vurgulaması bu kavramın gerekliliğini göstermektedir. Burada orta güçleri tanımlamak açısından Eduard Jordaan’ın yaptığı sınıflandırma tarihselleştirilmiş ve

yazarın kendisinin de bu kavramların yetersiz kaldığını belirtmiş olsa da bu sınıflandırma hâlâ birçok kesim tarafından kullanılmaktadır. O yüzden biz de çalışmamızda orta güçlerin tarihsel süreçteki gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan bu sınıflandırma bünyesindeki orta güçleri kısaca açıklayacağız.

4.3.1. Geleneksel Orta Güçler

Ülkeleri güç kapasitelerine göre sınıflandırma girişimleri çok daha uzun bir geçmişe sahiptir. Bu durum birkaç yüzyıl boyunca uluslararası ilişkiler üzerine yazılan yazılarda yerini almıştır. Martin Wight, Thomas Aquinas'ın devletleri güç kapasitelerine göre sınıflandırmaya çalışan ilk yazarlardan biri olduğunu ve kavram olarak orta güç fikrini tarihte ilk defa 16. Yüzyılda Milano başpiskoposu Giovanni Botero Olduğunu belirtmektedir. Jhon W. Holmes, modern anlamda orta güç fikrinin kökeninin Jan Smuts'un 1918 yılında yayınladığı *The League of Nations: A Practical Suggestion* çalışmasına dayandığını savunmaktadır. Fakat orta güç kavramının popüler hale gelmesi 1945'ten sonra Kanada'nın orta güç statüsü konusundaki ısrarlı iddiaları olmuştur(Ravenhill, 1998:309). Kanada ve Avustralya gücün işlevsel ve mantığa dayalı yeni yükseltilmiş bir konu oluşturmaya çalıştıkları bu dönemde orta güçler sınıflandırması yapıldığında Geleneksel Orta Güçler tabiri kullanılmaktadır(Cooper ve Dal, 2016:517). Ortak güçlerin geleneksel orta güç olarak sınıflandırıldığı bu dönemde 1945 Sen Francisco konferansında Başbakan W. L. M. King Liderliğindeki Kanada delegasyonu savaş sonrası dünyanın yeniden düzenlenmesine ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasına katılma iddiasını haklı çıkarmak için bu kavramı kullandı(Zhukovskaya, 2018:172). Soğuk Savaş dönemiyle birlikte geleneksel orta güçler dendiğinde akla ilk gelen Avustralya ve Kanada bu dönemde uluslararası sistemde ayrıcalıklı bir konum elde etmek istiyorlardı. İki ülkenin kendilerini orta güç olarak tanımlama eğilimleri istedikleri hedefe ulaşmaya yardımcı olan birçok etkenden birisi olmuştur(Kříž vd., 2019:34). Bu iki ülke başta olmak üzere İki Kutuplu Sistem dönemine baktığımızda orta güçler dünya siyasetinde önemli bir istikrar kaynağını temsil ediyordu. Bu dönemde büyük güçlerin küresel çıkarlarından ve ideolojik kısıtlamalarından yoksul kalan bu geleneksel orta güçler kapitalist ve sosyalist iki başat dünya arasında bir köprü rolü oynamaya çalışmışlardır.

Yine bu dönemde bu devletlerin öne çıkan özellikleri uzlaşının ve çok taraflı diplomasinin tutarlı savunucuları olmalarıdır(Zhukovskaya, 2018: 172).

Geleneksel orta güçler her şeyden evvel uluslararası politikadaki rollerine göre tanımlanmaktadır. Geleneksel orta güçlerin bu özelliği işlevsel yaklaşım bağlamında değerlendirilmektedir. Orta güç retoriğın kullanarak uluslararası sistemde özel bir konumu meşrulaştırmak geleneksel ve yeni ortaya çıkan ortak güçler kümesi açısından önemli bir benzerliğı temsil etmektedir(Kriş vd., 2019:35).

Kanadalı araştırmacı George Glazer 1947 yılında yayınladığı bir eserinde geleneksel Orta güçleri karakterize eden parametreler arasında şöyle bir sıralama yapmıştır; Büyük güçlerin uluslararası arenadaki baskı etkisini sınırlama girişimi, ortak hareket etme eylemleri ve tek tek orta güçler dünya sahnesindeki konumlarının güçlenmesi parametrelerini benimsemişlerdir(Vershinina, 2020:29).

Geleneksel ortak güçler üzerine önemli çalışmaları olan Carsten Holbraad, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğı arasında kalan ve her iki tarafın da baskısına maruz kalan orta güçlerin çoğı en çok ortak noktaları olanla da en çok korktukları kişiye karşı askeri ittifaklara girmişlerdir. Sadece İngiltere ve Japonya gibi üst orta sınıf güçler¹² değıl aynı zamanda Kanada ve Avustralya gibi alt orta sınıf güçler de bu yolu seçmiştir. Doğı ve Batı arasındaki geriliminden biraz daha uzak olan devletler ise iki taraf arasında dengeleyici pozisyonlar alabilmişlerdir. Bağılantısızlar olarak isimlendirilen bu yolu seçenlerin önde gelen örneklerinden biri de Hindistan'dır. Soğuk Savaş döneminde bağılantısız olan orta güçler uluslararası ilişkilerde üstlendikleri rolleri daha çok arabuluculuk ve uzlaşma sağlamaya çalıştıkları görölmektedir. Bu tür güçler için iki kutuplu sistem sadece tehlikeler oluşturmamakta aynı zamanda fırsatlar da sunmaktadır. Diğeri bir deyişle dönemin büyük güçleri arasındaki gerilimin kontrolden çıkma ihtimali sistemdeki bütün ölkeler için tehlikeli olsa da merkezi ilişkilerde yüksek derecede tamamen kontrolsüz olmayan bir gerilim onlara bazı avantajlar sunar. Örneğın Nehru'nun Kore Savaşı'nın patlak vermesinden hemen sonra büyük rakiplere iyi niyetlerini sunarak bu tür ara güçler yerel çatışmaları kontrol

¹² Burada çalışmamızın orta güçler üzerine odaklandığı bir sınıflandırmanın dışında bir tanımlamaya/sınıflandırmaya yer verilmiştir.

altına almak ve genel savaşı önlemek için ellerinden geleni yapabilir ve aynı zamanda Soğuk Savaşın varlığından elde edilecek azami faydayı elde edebilirler(Holbraad, 1971:84).

Her dönemde orta güçlerin en büyük kaygısı büyük güç karşısında egemenliğini korumak olmuştur. İki kutuplu veya çok kutuplu bir sistemde orta güçler büyük bir güç ile karşı karşıya gelmesi durumunda öncelikle güvenliğini sağlayabilecek kendisine yakın gördüğü büyük bir gücün de içerisinde olduğu bir ittifak arayışına yönelir. Büyük güçler bölgedeki hegemon gücün üstünlüğünü kabul etmişlerse orta güç tek başına büyük gücü engelleyemez bu durum orta güç için büyük bir güvenlik sorununa neden olacaktır(Mares, 1988:457).

İki Kutuplu Sistemde Batılı orta güçler olarak da tanınmadan geleneksel orta güçler liberal bir statükoyu güçlendirdikleri ve yine liberal düzenin iyi uluslararası vatandaşları olarak görülmektedir. Özellikle nükleer caydırıcılık gibi güvenlik konularında büyük bir güç rekabetini yönlendirirken, küresel normların kuralların ve kurumların korunmasında hayati bir rol oynama eğiliminde ve sorumluluğundadırlar. Yine bu güçler liberal düzeni istikrarsızlaştıran krizlerin çözümünde katalizör rolü oynamaktadır. Statükoyu desteklerler ve gerçek değişimi teşvik etmekten kaçınırlar. Özelleştirme, liberalleşme ve deregülasyon gibi neoliberalizmin temel normlarının yeniden üretilmesine katkı sağlarlar(Efstathopoulos, 2018:216-217).

Geleneksel orta güçler tabiri daha çok 1945-1990(resmi olarak 2003'te dile getirildi) yılları arasındaki orta güçler için kullanılmaktadır. Eduard Jordaan'ın 2003 yılında yapmış olduğu çalışmayla Geleneksel orta güçler ve yeni yükselen orta güçler sınıflandırılmasıyla ilk defa dile getirilmiştir. Geleneksel orta güçleri genel özelliklerini toparlayacak olursak; liberal demokratik yönetim anlayışına sahiptirler, ekonomik anlamda gelişmişlerdir, uluslararası normlara öncelik verirler, çok taraflılığı tercih ederler, düşük bölgesel etkiye sahiptirler, ABD vizyonunu ve çıkarların destekleme eğilimindedirler, dünya düzeninin istikrar sağlayıcıları ve meşrulaştırıcılarıdır, dış politikalarında niş diplomasisini kullanırlar.

4.3.2. Yeni Yükselen Orta Güçler

Orta güç kavramı 20. yüzyılın ortalarında öne çıktı ve sonraki birkaç on yıl boyunca etkili bir kavram oldu. Aynı zamanda bu kavram önemli bir uygulayıcı-akademisyen bağlantısı kurmuştur. Bu dönemde prestijli bir tarihe sahip olan orta güçler çok taraflı, uluslararası ilişkilerde iyi davranış sergileyen bir vatandaş, barışı korumak ve uluslararası normlara azami dikkat eden özellikleriyle ön plana çıkmaktaydı. Fakat Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte orta güçler önceki dönemde sahip oldukları bu özelliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Haliyle bu durum orta güçlerin davranışlarını ve karakteristik özelliklerini tanımlayan Orta güç teorisinin de artık önemini yitirmesine yol açtı. Bu dönemde orta güçlerle ilgili tanımlamaların yetersiz ve eksik kalmasının önemli bir nedeni ise orta güçlerle ilgili teoriler ve belirleyici özellikler daha çok 1940-1960 yılları kapsayan dönemde orta güç olan Kanada ve Avustralya gibi devletler baz alındığından günümüzde etkili olan yeni yükselen orta güçleri tanımlamanın yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır (Robertson ve Carr, 2023:379).

Orta güçlerle ilgili yapılan çağdaş literatürün büyük bir kısmı genelde geleneksel olmayan orta güçlere ilişkin vaka çalışmalarından oluşmaktadır. Yeni, yükselen, ikinci nesil, geleneksel olmayan veya güneyli orta güçlerin(bu sıfatlar birbirinin yerine kullanılmaktadır) geleneksel orta güçlerden farklı olduğu konusunda çok az tartışma yapılmıştır.

Yeni yükselen orta güçler dünya siyasetinin yeniden şekillenmesinde katkı sağlamaktadır. Hindistan gibi orta güç konumunda olan bir ülkenin ekonomik ve askeri güç açısından hızla büyümesi ABD'nin daha önceki hegemonik konumu noktasında tehdit oluşturmaktadır. Aynı şekilde Latin Amerika'da orta güç konumundaki Brezilya'nın büyümesiyle ABD ile rekabet etmektedir(Kim ve Urpelainen, 2015:214). Brezilya ve Hindistan örneğinde olduğu gibi yeni yükselen orta güçler, geleneksel güçler gibi ABD çıkarları doğrultusunda değil kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak daha pragmatist ve realist politikalar izlemektedirler.

Yeni yükselen orta güçlerin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: bu güçler reformisttirler, egemen güçlere karşı kararsızdırlar, uluslararası yapı içerisinde statülerini

değiştirebilecekleri durumlar yaratmaya çalışırlar, genellikle bölgesel güçlerdir, yumuşak güç kapasiteleri geleneksel orta güçlere göre daha sınırlıdır. Askeri güç kapasiteleri ise nispeten daha baskın olup liberal demokratik yönetim anlayışına genelde pek yakın değildirler(Guimaraes ve Almedia, 2017:30). Bu orta güç sınıfı da uluslararası sistemde arabuluculuk, uluslararası normlara başvurma, çok taraflı örgütlerde yer alma ve çıkarları doğrultusunda büyük güçler arasında esnek politikalar izleme eğilimindedirler.

Güney Kore örneğinde olduğu gibi yeni yükselen orta güçler ekonomik baskılara direnmek ve Çin ve ABD ekonomisiyle bağlarını korumak için krizden korunma stratejilerini kullanmaktadırlar. Aynı şekilde Endonezya ve Malezya korunma stratejisi izlemekte, bu durum liberal düzeni desteklemek veya ona meydan okumak vb. durumlarda esneklik katmaktadır. Yeni yükselen orta güçlerin yapıcı roller, kriz yönetimi diplomasisi ve iç siyasi tartışmaların ve demokratik normların tersine dönmesiyle çok tarafsızlığın sorgulanması gibi davranışlar sergileyebilirler. Son olarak bu güçler genelde sömürge geçmişleri vardır, Son yıllarda önemli bir yükseliş trendindeler dış politikalarında idealist bir yaklaşım hakimdir(Efstathopoulos, 2018:220).

4.4. Orta Güçlerin Genel Kriterleri

1940'lerden günümüze kadar orta güçler hem sahip olduğu karakteristik kriterler hem de dış politikalarında uyguladıkları yöntemler doğrultusunda bazı kriterler öne çıkmaktadır. Orta güçler her ne kadar maddi olarak önemli kaynaklara sahip olsalar da tek başlarına uluslararası sistemde hareket edebilecek ve sistemi doğrudan etkileyebilecek bir kapasiteye sahip değildirler. Özellikle büyük güçlerle aralarında asimetrik güç farkının olması orta güçlerin sınırlı ölçüde hareket etmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte orta güçler sahip olduğu kriterler doğrultusunda maddi gücünde yetersiz kaldığında uluslararası normlara ve diplomasiye yönelirler. Orta güçler, gerek bulundukları bölgelerde gerekse küresel sistemde çıkarlarını korumak ve maksimize etmek adına belirli davranış kriterleri sergilerler. Uluslararası sistemde varlık gösterme ve nüfuz alanı yaratma aracı olarak işlev gören bu kriterler, bir orta güçten beklenen genel niteliklerdir. Bununla birlikte, orta güç statüsündeki bir devletin bu kriterlerin tamamını karşılaması gerekmemektedir; zira konjonktüre bağlı

olarak bu özelliklerden yalnızca birini veya birkaçını taşıyan devletler de orta güç olarak kabul edilmektedir.

4.4.1. Niş Diplomasisi

Niş kelime olarak dış politika stratejisinde belirli bir alanda uzmanlaşmak anlamına gelir. Bu alan söz konusu ülkenin askeri, siyasi veya ekonomik konuların birinde dış politika stratejisinde etkili bir fırsat sağladığını gösterir.

Nişlerin ayrıcalıklı bir hale gelmesi orta güçlerin davranış kalıplarında temel düzenleyici ilke olarak işlevsellik ile ilgili yerleşik bir teori ve uygulamaya dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kanada ve Avustralya gibi kendini orta güç olarak tanımlayan ülkeler bu kavramı yaygın olarak benimsemiş ve dış politikada kullanmıştır. Bu kavramın temelinde uluslararası organizasyonun seçilmiş alanlarında sorumluluğun üstlenilen yüklerle dengeli olması gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Yani belirli karar alma forumlarına ilişkin özel çıkarlara, duruş ve görevle ilgili deneyime dayanmaktadır. Bu kriterler doğrultusunda Avustralya ve Kanada dikkatlerini büyük oranda itibar ve kaynak niteliklerine sahip oldukları alanlara yöneltmiştir. Bu kavramla birlikte işlevselliği benimsemenin iki yönlü faydası olmuştur. Sembolik olarak bu yaklaşım bu ülkelere uluslararası sistemde daha yüksek bir statü sağladı. Araçsal olarak ise onları büyük güçlerden ayıran bir şekilde yapıcı bir rol inşa etme imkanı sundu. 1960'lardan 1980'lerin sonlarına kadar gündemde önemli bir yer tutan, akabinde uzun bir ara gündeme gelmeyen niş diplomasisi kavramı 1990'larda tekrardan gündeme gelmiştir. Dönemin Avustralya Dışişleri Bakanı olan Gareth Evans tecrübelerinden ötürü niş diplomasisini şöyle tanımlamıştır: *“tüm sahayı kaplamaya çalışmak yerine sahip olmaya değer getiriler sağlayabilecek belirli alanlarda kaynakları yoğunlaştırmayı içermektedir.”*(Cooper, 1997:7-8).

Martin Wight, büyük güçlerin genel çıkarları olan yani çıkarları devletler sisteminin kendisi kadar geniş olan güçler olduğunu, büyük olmayan güçlerin ise sınırlı çıkarları olan güçler olduğunu etkili bir şekilde savunmaktadır. Orta güçler, sınırlı kaynaklarından dolayı uluslararası ilişkilerde yalnızca belirli alanlarında etkili liderlik yapabilmektedirler(Sarah, 2021:9). Andrew F. Cooper, niş diplomasisi üzerine kaleme aldığı kitabında konuya, orta

gücün belirli karar alma forumlarına ilişkin duruşunun uzmanlaşmış çıkarlara ve görevle ilgili deneyime dayandığını açıklamaktadır(A. F. Cooper, 1997). Bu açıklama orta güçleri uluslararası katılımının sahip olduğu kaynaklara bağlı olarak muhtemelen en fazla etkiye sahip olabileceği konularla sınırlanması gerektiği anlamına gelebilir. Büyük güçler uzmanlaşma ihtiyaç duymazken, küçük güçlerin uzmanlaşarak bile küresel etki yaratacak güçten yoksun oldukları düşünülmektedir(D. A. Cooper, 2011:321)

Bir devletin niş alanlardaki liderliği diğer alanlarda kadraj görevi görebilir. Aynı zamanda, niş liderlik için çabalamak oynamak istediğin meşruluğu üzerinde uzlaşmayı ve diğer devletlerin bu rolü tanınmasını gerektirir. Niş liderliğini tercih eden tüm devletler böyle bir iddiaya sahip değildirler. Mesela İsveç, insani yardım ve barışı koruma konularında potansiyel genel olarak bir niş lider olsa da kendisini küçük bir devlet olarak görmeyi tercih etmektedir. Niş diplomasisini kullanarak liderlik peşinde koşan devletler genellikle orta güçler olmakla birlikte, bu güçler sert güce büyük yatırım yapacak kaynaklara sahip olmadıklarından ulus markalaşmasına ve kamu diplomasisine odaklanırlar. Hollanda buna örnek olarak gösterilebilir. Hollanda dış politika elitleri ekonomisinin özellikle de finans sektörünün büyüklüğünden ve kayıtlı çok uluslu firmaların sayısından ötürü kendisinin kullandığı niş diplomasisinde gurur duyduklarını ifade etmektedirler(Giacomello ve Verbeek, 2024:528).

4.4.2. Özerklik Eğilimi ve Riskten Korunma

Kurumlar arasında geçiş yapmaları işlevleri de vardır. Orta güçlerin askeri araçta kullanarak bile olsa daha fazla özerklik elde etme istekliliği maddi kaynakları aşırı gerilemesine ve izolasyonizmi veya yeni bağımlılık biçimlerine yol açabilir(Öniş ve Kutlay, 2017:167).

Belki de orta güçlerin en karakteristik özelliği olan duruş, büyük güçler arasındaki yeni iki kutuplu bir çatışmaya dahil edilmeye karşı duyulan alerjidir. Orta güçler bunun birçok çeşidini sergilemektedir. Bazıları katı bir bağlantısızlık peşinde koşarken, bazıları Çin gibi bölgesel ve küresel güç karşısında ‘yumuşak dengeleme’yi sürdürerek ABD'ye daha fazla bağlanmak istiyor. Bazıları ABD ile resmi ittifaklarını sürdürüyor fakat temel rekabetler

konusunda tamamen farklı bir görüşe sahip. Siyaset bilimci Hunter Marston'un yakın zamanda tartıştığı gibi tüm bu stratejiler riskten korunmayı yalnızca "dengeleme" veya "birlikte hareket etme" meselesi değil, bunun yerine kapsamlı ve temel bir dış politika vizyonu haline getiriyor. Bu, gelişmekte olan bir avuç aktivist ülkenin(orta güçlerin) dünya siyasetinde tutarlı, sömürgecilik karşıtı bir üçüncü blok oluşturmaya çalıştığı 21. yüzyıldaki Bağlantısızlar Hareketi değil. Bu, öncelikli olarak milliyetçilik tarafından motive edilen daha dağınık bir mozaiktir; kendi çıkarlarını düşünen, bağımsız düşünceye sahip, Soğuk Savaş'taki atalarından çok daha fazla güce sahip, karmaşık ve akıcı bir küresel hizalama, koalisyon ve ittifak modelinin gelişini hızlandıran ulusların bir koleksiyonudur. Fransa ve Almanya, Ukrayna'nın işgalinin ardından güçlü bir şekilde Rusya'ya yönelirken, Çin'e karşı daha az çatışmacı pozisyonlar oluşturuyor. Almanya Şansölyesi Olaf Scholz, Çin ile “yeni bir Soğuk Savaş” fikrini reddeden bir dış politika vizyonu sunarak, “Çin'in yükselişinin Pekin'i izole etmeyi veya iş birliğini kısıtlamayı garanti etmediğini” öne sürüyor. Fransa'nın 2022 Ulusal Stratejik İncelemesi, "Dengeli bir güç olan Fransa, blok jeopolitiğine kilitlenmeyi reddediyor". Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü'nden Michael Singh, Orta Doğu devletlerinin giderek aynı zihniyeti yansıttığını savunuyor ve bunu: "*Giderek daha fazla sayıda ABD ortağı, taraf seçmekten tamamen kaçınmaya ve tüm büyük güçlerle aynı anda ilişkilerini sürdürmeye çalışıyor.*" Şeklinde ifade ediyor. Suudi Arabistan, dengelemeye yönelik giderek bu çok boyutlu, çok ortaklı yaklaşımın önde gelen örneği olabilir. Aaron David Miller, "[bugünün] Soğuk Savaş'ında" Suudi Arabistan'ın basitçe "*taraf seçmeyi reddetmeyeceğini*", ancak büyük olasılıkla "kendi çıkarları gerektirdiğinde Pekin ve Moskova'ya yaklaşacağını" iddia ediyor. Karen Young, Muhammed bin Selman'ın Riyad'ın giderek şekillendirilebilir hale gelen dünya düzeninde değişen bir ortaklar takımıyla çalışma hakkına sahip olduğuna inandığını ekliyor(Swejs ve Mazarr, 2023). Burada adı geçen devletlerin izlemiş olduğu bu esnek politikalar orta güçlerin büyük güçlere karşı kendilerini hem riskten koruma hem de uluslararası ilişkilerde kendilerine özerk bir konum atfettiklerini göstermektedir.

Orta güçlerin özerklik eğilimleri ve riskten korunma politikaları Soğuk Savaş sonrası dönemde daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Çünkü bu güçler artık önceki

döneme göre askeri, ekonomik ve siyasi olarak küçümsenmeyecek kadar büyümüşlerdir. Buna karşılık büyük güçler eskisi kadar büyük güce sahip değillerdir. Dolayısıyla büyük güçlerin sistemdeki etki kapasitesinin bir önceki döneme göre daralması ve orta güçlerin güç kapasitelerinin bir önceki döneme göre genişlemesi bu ülkelerin özerklik eğilimleri ve riskten koruma politikalarına daha da arttırmıştır.

4.4.3. Arabuluculuk

Orta güçlerin uzlaşmaya ve arabuluculuğa yönelme eğilimlerinin arkasında tamamen pragmatik nedenlerin yattığı düşünülmektedir. Bu eğilim, orta güçlerin ulusal çıkarlarını takip ederken çerçeveleme/kadraj güçlerini maksimize etmeye yönelik taktiksel hamlelerinden kaynaklanmaktadır. Bu teorik zemin, Norveç'in kurumsallaşma ve uzlaşmacı arabuluculuk davranışlarını realist bir perspektife oturtmayı kolaylaştırır. Çünkü büyük güçler için statükoyu veya mevcut gücü sınırlayıcı riskler barındıran bu tür faaliyetler, orta güçler açısından sistemdeki etki ve güçlerini artırma araçlarına dönüşmektedir(Cooper, 2011:322).

Kanada, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki rekabetten doğan çatışmalarda arabuluculuk yapma veya yapısal olarak işlevsel roller üstlenme konumunda yer almıştır. Nitekim bazı araştırmacılar, Kanada'nın bu dönemde sergilediği arabuluculuk performansını, ülkenin uluslararası ilişkiler literatüründeki 'orta güç' kavramına ve uygulamasına sağladığı en büyük katkı olarak nitelendirmektedir(Holbraad, 1971).

Orta gücün düşünsel yönünden ziyade işlevsel yönüyle ilgilenen Türkiye son zamanlarda uluslararası alanda orta güç konumuna atfedilebilecek üç alandan da faydalanmaktadır: artan ekonomik etkisi, artan uluslararası kalkınma işbirliği faaliyetleri ve MIKTA ve G20 gibi gruplara artan ilgisi. Fakat Suriye'de devam eden iç savaş ve son zamanlarda yükselen DAESH tehdidinin gölgesinde Ortadoğu'nun değişen güvenlik bağlamı Türkiye'nin gündem belirleme, ağ oluşturma, koalisyon kurma, demokrasi teşviki, niş diplomasisi ve arabuluculuk gibi orta güç diplomasi araçlarını aktif bir şekilde operasyonel hale getirmesini zorlaştırmıştır. Orta Doğu'da istediği düzeyde bir başarı elde edemeyen

Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında tipik bir orta güç olarak hareket edip iyi bir uluslararası vatandaş olarak uluslararası ilişkiler için bir arabulucu görevi üstlenmiştir(Parlar Dal, 2018:15-18).

Uluslararası sistemde daha aktif rol almak ve ülkesinin repitasyonunu uluslararası topluma kabul ettirmek açısından orta güçler, arabuluculuk rollerini üstlenmeye isteklidirler. Sahip oldukları orta güç pozisyonunu olası kriz ve çatışmalarda arabuluculuk yaparak kendi adına prestij sağlayacağı düşünüldüğünde ayrı bir önem atfedilmektedir. Son zamanlarda bölgesel veya devletler arası kriz ve çatışmalarda Türkiye ve Brezilya arabuluculuk yönlerini daha aktif göstermektedir. Bunu iki nedene bağlayabiliriz; birincisi, yukarıda da belirtildiği gibi uluslararası toplum nezdinde repütasyonunu arttırmak, ikincisi, olası çatışmanın kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesinden önleyici bir diplomasiyle arabuluculuk rolü üstlenmektedir.

Brezilya son yıllarda uluslararası sistemin temel güvenlik meselelerinde yer almak isteyen küresel bir oyuncu olarak diplomatik potansiyelini test etmeye çalışmaktadır. Buradaki amaç Brezilya'nın bir arabulucu olarak gücünü ortaya koymak ve aynı zamanda ülkenin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi bir koltuk için yaptığı teklife daha fazla ağırlık vermektir. Brezilya'nın gelişmekte olan ülkeler arasında yer alması, 2000'li yıllarda aktif diplomasinin yarattığı bağlantılar ve tarihsel olarak barışçıl bir oyuncu olması sayesinde büyük çatışmalarda sesini duyurmaya çalışmıştır. Lula hükümeti daha fazla müdahil olmayı haklı göstermek için 1988 Federal Anayasasında yer alan klasik müdahale etmeme ve karışmama ilkelerini "kayıtsız kalma" ilkesiyle birleştirmek durumunda kalmıştır. Bu yaklaşım Brezilya'nın İsrail-Filistin çatışmasında ve İran nükleer krizinde arabuluculuk yapma girişimlerine kanıtlanmıştır. Yine Brezilya'nın Birleşmiş Milletlerin barışı koruma misyonlarına giderek artan yatırımlarda etkinliğini artırarak bunu göstermektedir(Muxagato, 2015:75-76).

4.4.4. Faillik Politikaları

Orta güç kavramı doğası gereği Batı merkezli olarak görülebilir ve Batı'nın deneyimlerini ve dış politikasını yansıtır. Bu durum Batı menşeli olan geleneksel orta güçleri

sınıflandırmayı ve tanımlamayı kolaylaştırmaktadır. Fakat kavram aynı zamanda yeni yükselen ortak güçler olarak tanımlanan çeşitli devletlerin dış politikasını analitik olarak açıklayacak kadar da esnek değildir(Cooper ve Dal, 2016).

Batılı olan deneysel orta güçlerin liberal düzene yönelmelerinin de büyük ölçüde konformist olarak görüldüğü ve yeni yükselen orta güçlerin çoğunlukla reformist bir şekilde hareket ettiği tek boyutlu ve monolitik bir eylemlilik yaklaşımını sürdürmektedir(Jordaan, 2003; Jordaan, 2017). Burada da görüldüğü üzere, geleneksel orta güçlerin faillik politikaları, yeni yükselen orta güçlere kıyasla daha kısır bir döngü içerisinde gerçekleşmektedir. Yani yeni yükselen orta güçler uluslararası ilişkilerde nispeten daha rahat bir şekilde iradesini kullanarak politikalar geliştirmektedir. Farklı bölgesel ve ulusal okulların ve bu okullardan çıkan farklı anlayışların faillik konusunda küresel uluslararası ilişkiler ile sürekli bir diyalog içindedirler. Küresel uluslararası ilişkilerin kilit bir noktası direniş, normatif eylem ve küresel düzenin yerel inşaları dahil olmak üzere maddi gücün ötesinde çokluğu faillik biçimleri olarak tanınmasıdır. Böyle bir faillik anlayışının moderniteye giden çoklu yolların tanınması, küreselleşme, karşılıklı bağımlılık ve dünya tarihi gibi küresel uluslararası ilişkilerin diğer kritik yönlerine bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Burada vurgulanan failliği uluslararası ilişkiler açısından şöyle tanımlayabiliriz: bir devletin uluslararası arenada kendi iradesiyle eylemde bulunabilme kapasitesini ifade eder. Burada devlet amaçlarına ulaşmak için stratejik seçimler yapar ve bu eylemlerin sonuçlarından da sorumludur(Efstathopoulos, 2018:216-219).

Faillik politikalarını Avustralya üzerinden açıklayabiliriz. Kimi araştırmacılara göre Avustralya'nın dış politikasında ortaya çıkan realizm, orijinal orta güç kavramının erozyona uğradığına işaret etmektedir. Fakat bu konuda küresel uluslararası ilişkiler için odak noktası Avustralya orta güç aktörlüğünü farklı olasılıklara daha açık olarak yeniden yorumlamaktadır. Bu nedenle küresel uluslararası ilişkiler Avustralya'nın uluslararası ilişkilerinin realist bir dünya görüşü tarafından nasıl koşullandırması gerektiğini belirtmek için yakın zamanda kullanılan ilerici realizm kavramı gibi yeni aktörlerin olasılığına dikkat çeken çalışmalarla diyalogu genişletilebilir. Avustralya liberal uluslararası düzendeki konumunu yakalamak açısından konformizm gibi tekil bir fikirle sınırlı kalmak

yerine farklı faillik türlerinin bir arada varoluşunun tanımlamaya ve vurgulamaya olanak tanır. Bu süreçte Avustralya'nın failliği belirli dönemler için kararsızlık durumunda kalabilir ya da kararlı çok taraflılık, liberal enternasyonalizm ve iyi bir uluslararası vatandaş olarak geleneksel dış politika çerçevesini aşan bir fail diye kayabilir bu durum orta güç tanımının kullanımını ve uygulanmasını sınırladığı düşünülse de küresel uluslararası ilişkiler orta güç kavramını korumak ve ayarlamak için bir yol sunar. Böylece tek bir eylemlilik türü tarafından koşullandırma olmaz(Efstathopoulos, 2018:219).

Faillik politikaları konusunda genelde orta güçlerden beklenen tipik sınırlı karakteristik yapıların esnemesi olanağı sunar. Bu esneklik orta güçlerin önemini azaltmakla birlikte uluslararası ilişkilerdeki konjonktürel gelişmeler bağlamında kendi çıkarlarını koruyabilme ve daha rahat hareket edebilme imkanı sağlamaktadır. Bir devletin dış politikasındaki sınırlı seçenek uluslararası sistemde hareket sahasının kısıtlanması anlamına gelir. Yukarıda da belirtildiği gibi Avustralya Soğuk Savaş döneminde geleneksel bir orta güç olarak tanımlanırken günümüzde hem Amerika ile yakın ilişkiler sürdürüp hem de Çin ile iyi ilişkiler geliştirme çabasında olup iki büyük güç arasında denge politikası izlemektedir. Böyle bir durumda Avustralya'nın faillik politikasını benimsemesi kenti çıkarları ve güvenliği açısından önem taşımaktadır.

4.4.5. Çok Taraflılık

Ronald M. Behringer, orta güçlüğü birbiriyle ilişkili üç temel unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. Bunların çok taraflılıkla ilgili olan unsur kısmı konu başlığı açısından önem taşımaktadır. Bu unsura göre orta güçler kendi lehlerine olacak sonuçları şekillendirmek için çok taraflı süreçlere büyük ölçüde bağımlıdırlar(Behringer, 2013:16). Yapılan bu tercih orta güçlerin büyüklük ve kapasitelerinin bir fonksiyonudur. Çünkü küresel meseleleri tek başlarına etkilemeleri mümkün değildir. Bundan ötürü endişelerini global gündemlere dahil etmek ve çıkarlarının korunmasını sağlamak için benzer düşünen koalisyonlar kurmaya güvenirlir. Orta güçler tarafından böyle platformlara olan bağımlılığın sebebi bu platformların askeri kapasiteye veya ekonomik büyüklüğe bakılmaksızın tüm katılımcıları için geçerli olan kural ve normların kurumsallaşmasını kolaylaştırdığı algısından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu tür platformların büyük güçlerin kendi tercihlerini daha

zayıf ülkelere tamamen dayatmasını engellemeye yardımcı olması beklenmektedir. Uluslararası ilişkilerde diğer devletlere nazaran orta güçlerin çok taraflılık için daha uygun olduğu söylenebilir(Sarah, 2021:7).

Steven Holloway, *'Why Great Powers Do Not Make Great Multilateralists'* başlıklı çalışmada; büyük güçlerin kendi güç avantajlarına dayandıkları, küçük güçlerin ise hukuka ve uluslararası örgütlere güvendikleri sonucuna varmıştır. Yazar, çok taraflı platformlarda yer alan orta güçlerin, büyük güçleri ittifaklar, hukuk ve diğer çok taraflı kurumlar aracılığıyla bağlayarak kendi güç dezavantajlarını azaltma noktasında stratejik bir avantaj elde edeceklerini belirtmektedir(Holloway, 2000:364). Andrew F. Cooper ve Emel Dal yaptıkları orta çalışmada orta güç diplomasisinin üç farklı dalga içinde tanımlanabileceğini savunmuşlardır. Buradaki ilk dalga İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde ortaya çıkmış orta güçlerin çok taraflı Birleşmiş Milletler ve ilgili organlar aracılığıyla şekillenmiştir. Bu dönemde Kanada ve Avustralya geleneksel orta güçler olarak ortaya çıkmıştır. İkinci dalga ise, belirli sorun alanlarında ortaya çıkan diğer bazı orta güçlerin geçici aktivizmi etrafında biçimlenmiştir. Son olarak çağdaş orta güç çok tarafsızlığı BRICS, G20 ve MIKTA gibi gayri resmi örgütler içerisinde zemin kazanmaya başlamıştır(Cooper ve Dal, 2016).

4.4.6. Yumuşak Güç

Uluslararası ilişkilerde varlığını sürdürmek isteyen orta güçler, sert güç ve yumuşak güç unsurlarının bir arada olduğu sistemde faaliyet göstermek zorundadır. Sistemdeki tüm devletler yumuşak güç söz konusu olduğunda yumuşak güç oyunlarının kendi tercihlerini ilerletme konusunda oluşturacağı etkiye karşı duyarlı hale gelmişlerdir. Günümüzde küresel bir güç konumunda olan ABD gibi hegemon bir güç dahi çıkarlarını ilerletmek için sert güç yerine yumuşak gücü tercih etmektedir(Giacomello ve Verbeek, 2024).

Yumuşak güç diğerlerinin tercihlerini şekillendirme becerisine dayanır. Günlük demokratik siyasetin temel unsurları arasında yer alır. Diğerlerinin tercihlerini belirleme becerisi dahası çekici bir kişilik, siyasi değerler, kültür ve kurumlar ile meşru görülen ya da ahlaki otoritesi olan politikalar gibi soyut değerlerle ilgili bir kavramdır. Yumuşak gücün en

önemli özellikleri arasında ikna etme, harekete geçirme becerisi ve cezbetme yer almaktadır(Nye, 2017:24-25).

Orta güçler diğer paydaşların eylemlerini etkilemek için yumuşak güç taktiklerini kullanırlar. Bu devletlerin yumuşak güç olarak kullandıkları argümanlar arasında diplomatik veya ikna edici beceriler, güvenilir bir itibar ile teknik ve entelektüel yetenekler yer alır(Behringer, 2013:18). Andrew F. Cooper, Richard A. Higgott ve Kim Rishard Nossal gibi akademisyenlerin ortaya koyduğu gibi Kanada ve Avustralya sahip olduğu tamamlayıcı ve alternatif gelişim odaklı liderlik kaynakları, konuya özgü bağlamlarda gelişmiş koalisyon oluşturma, teknik ve girişimci kapasitelere sahip olma gibi yetenekler orta güçlerin girişimlerinin katalizörü, gündemlerin kolaylaştırıcı ve kurumların yöneticisi olmalarını sağlar. Büyük güçlerin de bu kapasitelere sahip oldukları açıktır. Hatta büyük güçler bu tür yeteneklerin çok daha üst seviyelerine sahiptirler. Burada vurgulanmak istenen husus, orta güçlerin büyük güçlerin sahip olduğu zorlayıcı ya da sert küçük varlıklarından yoksun olmalarından dolayı çıkarlarını korumak ve küresel meselelerdeki önemlerini sürdürmek için yumuşak güç yeteneklerine daha fazla güvenmek zorunda olduklarıdır(Sarah, 2021:8). Çünkü maddi güç kaynakları bakımından ortak güçler ile büyük güçler arasında asimetrik bir fark vardır. Böyle bir farkın olduğu bir sistemde orta güçler için yumuşak güç kapasitesinin taktiksel anlamda önemli katkıları olabilir.

Küçük güçlerle kıyaslandığında orta güçlerin yumuşak güç stratejilerinden yararlanmak için daha donanımlı ve daha iyi konumda oldukları görülmektedir. Hem küçük güçlerin hem de orta güçlerin kurallara dayalı bir düzen inşa etme vizyonunu paylaşmalarına rağmen bu tür çabaların genellikle küçük güçlerin liderlik edebilecek bir çaba olmadığını ve buradaki liderliğin orta güçler tarafından üstlenmesinin daha muhtemel olduğu gözlemlenmektedir(Gilley ve O'neil, 2014:12).

4.4.7. İstikrar Sağlama

Davranış temelli orta güç yaklaşımı uluslararası ilişkilerde orta güçlerin sistemde istikrar sağlayıcı bir rol oynadığını kabul eder. Güçler bunu aydınlanmış kişisel çıkarları için yaparlar. Çünkü orta güçler uluslararası istikrarsızlık endişeleri ve kırılganlık duygularıyla

motive olurlar. Bu anlayışa göre uluslararası istikrar, öngörülebilirlik ve düzen ihtiyacı orta güçleri çatışmayı azaltmaya ve uluslararası kurumların inşasını ve uluslararası hukuka bağlılığı desteklemeye yönlendirmektedir. Bu bağlamda orta güçler genellikle koalisyonlar kurar ve kendi sınırlı güçlerini arttırmak için uluslararası kurumlar aracılığıyla çalışırlar. Orta güçler, büyük güçlerin belirli bir rolü üstlenmekten kaçındığı ya da tam aksine sistemik beklentilere rağmen bu sorumluluğu yerine getirmediği durumlarda, uluslararası düzene katkıda bulunmak amacıyla devreye girerler(Jordaan, 2017:4).

Orta güçlerin uluslararası sistemde istikrarı sağlama yönündeki çabaları, olası bir kriz ya da çatışmadan öncelikli olarak orta ve küçük ölçekli devletlerin etkileneceği bilincine dayanmaktadır. Büyük güçler bu tür durumlarda nispeten daha az etkilenirler. Aslında bu tür durumlarda en fazla olumsuz etki orta güçlere yönelik olacağını söyleyebiliriz. Çünkü büyük güçler kriz ve çatışmalardan az etkilenebilecek kadar büyük, küçük güçler ise bu tür durumlardan etkilenmeyecek kadar küçük konumundadır. Bu iki güce nispeten orta güçler hem etkilenmeyecek kadar küçük değiller hem de etkisinden kendisini koruyabilecek kadar büyük değillerdir. Hal böyle olunca orta güçler uluslararası ilişkilerde olası bir çatışma veya krizden etkilenme olasılığı en fazla olan güç sınıfıdır.

4.5. Fonksiyonel Açıdan Orta Güçlerin Sınıflandırılması: Soft Politik Sınıflandırma

Soğuk Savaş dönemiyle birlikte ortaya çıkan orta güçler, Avustralya ve Kanada'nın o dönemdeki işlevsellikleri üzerinden tanımlanmıştır. 1960'lara gelindiğinde bu ülkelerin dünya genelinde bu kavram bağlamında kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Hatta bu dönemde bu tür güçleri tanımlamak için orta güç teorisi geliştirilmiştir. Orta güç teorisi mevcut konjonktürde bulunan dönemin orta güçlerini tanımlamış, sınıflandırmış ve belli kriterler bağlamında ele almıştır. Teoride, orta güçler çok taraflılığa uyma, arabulucu, iyi dünya vatandaşı, barışı koruma gibi özelliklerle özdeşleştirilmiştir. Bu dönemdeki orta güçlerin Batı menşeli ve liberal demokratik yönetim anlayışına sahip olmalarından yapılan tanımlamalar ve sınıflandırmalar kavramın anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Fakat Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte uluslararası sistemde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler orta güçler için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir.

1990’lardan sonraki süreçte orta güçler dünyanın farklı bölgelerinde de gözükmeye başlamış ve yükselen güçler olarak tanımlanmışlardır. Bu durum orta güçlerin sayılarındaki spektrumunu ortaya çıkarmaktadır. Orta güçler artık sadece Batı menşeli değildir. Farklı kıtalardan çok daha farklı özelliklere sahip yeni güçler olarak sistemdeki yerini aldılar. Bu durum klasik orta küçük kavramına yönelik yapılan tanımlamalarda daha çok Soğuk Savaş dönemine ait ve giderek anakronik bir hal almasına yol açtı. Orta güçler bu süreçle birlikte önceki dönemdeki gibi işlevsel yönleriyle değil artık davranışsal yönleriyle tanınmaya ve tanıtılmaya başlanmıştır.

Güncel uluslararası ilişkilerdeki konjonktürde henüz net bir şekilde sınırları belirlenmiş bir uluslararası sistem olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Fakat yeni bir uluslararası sistem dönüştürülmekte ve kurulmakta olabileceğini söyleyebiliriz. Sistem hakkında net çizgiler belirlenmemiş olsa da modern dünya düzeni oluşturulması ve sürdürülmesinde merkezi rolü hâlâ önde gelen büyük devletler tarafından oynanmaktadır. Modern uluslararası ilişkiler sisteminin temel özellikleri arasında hiyerarşi de yer almaktadır. Yeni dünya düzenine geçişte siyasi aktörlerin çoğunluğunun hareket özgürlüğü artmaktadır. Aynı zamanda devletlerin uluslararası ilişkilerin karmaşık sosyal sisteminin koşullarına adaptasyonu, mevcut tercihlerin korelasyonuna ve araçların mevcudiyetine dayalı olarak uluslararası ilişkilerin öznelerin stratejik davranışlarında ifade edilmektedir. Oluşum sürecinde olan bu yeni dünya düzeninde az ya da çok ortak temellere dayalı daha az bütüncül bir dünya düzeni eğilimi ile birçok küçük ve orta ölçekli devlet için elverişli bir ortam yaratmış ve uluslararası ilişkilerde özerk aktörler haline gelmelerini sağlamaktadır. Bu ülkelerin özelliklerine baktığımızda ekonomik ve diplomatik dış politik araçlarını tercih eder, uluslararası hukuk ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kalır, uluslararası örgütlere katılır ve uluslararası anlaşmalara saygı gösterirler. Birbiriyle olan ilişkilerinde çatışmadan da kaçınır, işbirliğini tercih eder ve kaynaklar, güvenlik ve ortaklıklar için büyük güçlere odaklanırlar. Fakat artan karşılıklı bağımlılık, uluslararası ilişkilerin genişleyen ekonomik boyutu ve uluslararası sistemdeki dalgalanmalar orta güçlerin rolünü arttırmakta ve onlara siyasi nüfus oluşturmada yeni perspektifler sunmaktadır(Vershinina, 2020:27).

Son dönemlerde orta güçlerle özdeşleşen Kanada ve Avustralya gibi ülkeler genel eğilim bağlamında orta güç aktivizminden geri çekilme yönünde olmuştur. Bu iki ülkede görüldüğü üzere özellikle geleneksel orta güçler olarak tanımlanan devletlerde son yıllarda orta güç aktivizminin niteliksel olarak belirgin bir şekilde değiştiğine dair bir savı sürdürmek kolay değildir(Ravenhill, 1998:326). Çünkü klasik anlamda bildiğimiz orta güç aktivizminde beklenen davranışlar günümüz konjonktürel değişiminde yer alan orta güçlerin aynı davranışları kısmi olarak sergilemediği görülmektedir. Kimi davranışların sergilenmesi veyahut kabullenmiş davranış kriterlerinin dışına çıkılması orta güçlerin önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Özellikle Avustralya son dönemlerde her ne kadar ABD ile yakınlığıyla bilinse de kendi çıkarları doğrultusunda pragmatist ve realist davranışlar sergileyerek aynı zamanda Çin ile de dengeli bir ilişki sergilemektedir.

Çalışmada orta güçlerin önemini yitirdiği düşüncesine katılmamakla birlikte uluslararası ilişkilerdeki konjonktürel değişimlerin ve yeni sistem arayışlarının merkezinde orta güçlerin oynayacakları rolün önemine vurgu yapılmaktadır. Çünkü son zamanlarda Kazakistan, Endonezya, Brezilya, Türkiye ve İran gibi orta güçler kendilerini bu kavram üzerinde tanımlamaya ve izledikleri dış politikalarında bu doğrultuda davranışlar sergilemeye özen göstermektedirler. Yine bu ülkeler orta güç konumunun önemini bürokratları aracılığıyla dile getirmektedirler.

Uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaşın bitiminden sonra klasik teorilerin güncel konjonktürü tanımlamada ve ortaya çıkan yeni konu ve sorunları açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Eleştirel teoriler bu dönemde önem kazanmaya başlamış ve klasik teorilerin eksik kaldığı noktalara vurgu yaparak yeni çözüm ve bakış açıları geliştirerek uluslararası ilişkiler literatürüne önemli katkılar sunmuştur. Çalışmamızda orta güçler üzerinde yaşanan değişim ve dönüşümlerde eksik veya yetersiz kalan sınıflandırmalara¹³ yönelik yeni bir tipoloji¹⁴ geliştirmek de amaçlanmaktadır. Bunun için eleştirel güvenlik yaklaşımları ve yapısalci yaklaşım bağlamında ortaya koymaya çalıştığımız bu yeni tipolojiye yer

¹³ Her ne kadar çalışmada orta güçler için yeni yükselen orta güçler sınıflandırmasına vurgu yapılsa da yapılan literatür taramasında orta güçleri tanımlayacak yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır.

¹⁴ Burada orta güçler yerine yeni bir kavram kullanmak değil kavramı yeniden tanımlamak ve sınıflandırmak amaçlanmaktadır.

verilmektedir. Yeni tipolojide önceki dönemlerde orta güçlere atfedilen kriterlerin değiştiği¹⁵ veya kullanılmaması gerektiği noktası savunulmaktadır. Burada üzerinde durduğumuz nokta orta güçlerin sadece klasik anlamda sahip olduğu kriterlerle tanımlanmasının ve sınıflandırılmasının eksiz ve yetersiz olduğu düşüncesidir. Bunun için çalışmada orta güçler, güncel tanımlamalarda ve sınıflandırmalarda “Neo-orta Güçler” olarak yeni bir kavramla/tipolojiyle açıklanmaktadır.

Orta güçlerin klasik anlamda bildiğimiz çok taraflılığa katılım, arabuluculuk, uluslararası normlara riayet ve istikrarı koruma gibi karakteristik özelliklerinin birçoğunu hala yansıttığı; fakat bazı hususlarda daha esnek davrandığı, bu çalışmada vurgulanan temel odak noktalarındandır. Yani orta güç konumundaki bir devlet, küresel güvenliğin korumaya yönelik aktif rol almakla birlikte kendi bölgesinde güvenliğine tehdit oluşturacak bir durum olduğunda sahip olduğu gücü kullanarak bölgesel anlamda güvenlik sorunlarına yol açabilir. Bu durum neo-orta güçlerin dış politikalarında daha pragmatist ve realist politikalar izlediklerinin göstergesidir. Son dönemlerde Avustralya’nın ABD ve Çin ile ilişkilerinde bu tarz bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye, uzun yıllardır takip ettiği Batı eksenli dış politikasını esneterek Rusya ve Çin gibi aktörlerle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Dikkate değer bir diğer husus ise Türkiye’nin Rusya-Ukrayna Savaşı’nda üstlendiği kritik arabuluculuk rolüne karşılık, her iki ülkeyle de askeri mühimmat ve silah satışı noktasında anlaşmalar imzalamış olmasıdır. Türkiye’nin ve Avustralya’nın sergilemiş oldukları bu davranışlar tam da neo-orta güçlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Ve yine bu güçler çıkarları doğrultusunda büyük güçler arasında esnek ve dengeleyici politikalar benimsemektedir.

Bu çalışmayla, uluslararası ilişkilerde orta güçlere yönelik yeni bir tipolojik sınıflandırma yapılacağından bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalara önemli katkılar sağlaması amaçlanmaktadır. Bu sınıflandırmayla, önceki yapılan çalışmalardaki sınıflandırmalar tümüyle reddedilmemektedir. Çalışmanın odak noktası bu sınıflandırmaların eksik ve yetersiz kalan noktalarına yeni bir bakış açısı sunmaktır. Aynı zamanda orta güç

¹⁵ Kastedilen kriterlerin kökten değiştiği değil daha çok değişime uğrayan bazı yönlerin belirtilmesi ve yeni özelliklerin orta güçler üzerine nasıl bir etkisi olduğu açıklanacaktır.

teorisine alternatif olarak yeni bir teoriye ihtiyaç duyulduğunu da belirtmek gerekir. Bunun için “Neo Orta Güçler Teorisi” adında bir teori geliştirilmektedir. Aşağıda orta güçlerle ilgili yapacağımız yeni sınıflandırmalar “Neo Orta Güçler Teorisi” için önemli bir temel oluşturmaktadır. Çalışmanın altıncı ana başlığında bu teoriyle ilgili ontolojik ve epistemolojik anlamda daha sağlam ve net tanımlamalar yapılmaktadır.

4.5.1. Ekonomik Temelli Orta Güçler

Orta güç aktivizmini gerçekleştirmek için orta güç olarak tanımlanan her devletin kendine özgü davranış ve kriterleri bulunmakla birlikte farklı güç kapasitesi ve güvenlik anlayışına da sahip olabilirler. Kanada, Güney Kore, Avustralya, Japonya, Almanya, İspanya ve Güney Afrika gibi ülkeler yakın dönemde sahip oldukları ekonomik güçleriyle Uluslararası ilişkilerde orta güç olarak etki etmektedirler. Şu hususa da dikkat etmek gerekir ki orta güç konumunda olan bir devlet birden fazla güç kriterine sahip olabilir. Bu durum değişkenlik gösterebilir. Aynı şey ekonomik temelli orta güçler için de geçerli olabilir. Örneğin ekonomik temelli orta güçler aynı zamanda niş diplomasisini de dış politikalarında kullanmaktadırlar.

Ekonomik temelli orta güçler, genelde sanayisi gelişmiş ve ekonomik anlamda refah seviyesi yüksek olan ülkelerdir. Bu ülkelerde kişi başı GSYİH oranı dünya ortalamasının üzerindedir. Yine bu ülkeler Çoğunlukla Batı menşeli olsa da güneyden de bu sınıfta yer alan ülkeler de vardır. Diğer önemli bir özellikleri ise liberal demokratik yönetim anlayışı hakimdir. Ekonomik anlamda gelişmiş olan orta güçler bu güçlerini dış politikalarında da bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Japonya’nın uluslararası ilişkilerdeki etkisi daha çok ekonomik anlamda ön plana çıkmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomik güçleri arasında ve askeri tahsisatına ve sağlam bir küresel diplomatik altyapıya sahip olan Japonya orta güç olarak tanımlanmaktadır. Kimi araştırmacılar Japonya’yı büyük güç olarak tanımlarken, bu hususta birçok araştırmacıya göre Japonya orta güç konumundadır. Açıkçası Japonya’nın orta güç konumunda olmasına yönelik böyle bir sınıflandırmanın yapılmasıyla mümkün gözükmemektedir. Japonya’nın bu durumu karşılaştırmalı bölgesel konumunun bir kombinasyonu ile açıklanmaktadır. Aynı

zamanda ABD ile olan ikincil ittifak ilişkisi ve orta güç davranışlarına yönelik normatif beklentilerine uyan dış politika özellikleri Japonya'nın orta güç olarak sınıflandırmasına neden olmaktadır(Cooper, 2011).

Brezilya ve Güney Afrika son yıllarda küresel güneyin önde gelen ekonomilerini temsil eden prestijli BRICS koalisyonuna dahil edilmiştir. Fakat dış politika hedeflerinden küresel ölçekte büyük oyuncular olarak hareket etme kapasiteleri konusunda soru işaretleri yaratan önemli sınırlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu iki ülke dış politikalarını tutarlı bir şekilde üçüncü dünyacılık ve liberal enternasyonalizm unsurlarının birleştiren iyi bir uluslararası vatandaşlık çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Özellikle Brezilya geleneksel olarak liberal uluslararası düzenin temel değer ve normlarına müdahale etmemeyi, kendi kaderini tayin etme ve devletlerin eşitliği normlarını desteklemiştir. Aynı zamanda koruma sorumluluğu normatif çerçevesini de desteklemektedir(Efstathopoulos, 2018:59-60).

Günümüzün büyük güçleri ekonomik olarak Soğuk Savaş dönemindeki süper güçlerin sahip olduğu bir hakimiyet düzeyinde değillerdir. 1950'de bir taraftan Amerika Birleşik Devletleri ve onun ana müttefikleri(NATO, Avustralya ve Japonya) ve diğer taraftan komünist dünya küresel GSYİH'nın %88'ini oluşturmaktaydı. Fakat günümüzde bu ülke grupları hep birlikte sadece %57'yi oluşturmaktadır. 1960'larda iki ana kamptan hiçbirine uymayan bağlantısızlar olarak da bilinen ülkelerin savunma harcamaları dünya toplamının yaklaşık %1'i iken bu veriler şu anda %15 civarında ve her geçen gün daha da büyümektedir(The Philosophy of "Middle Powers": Why the New World Order Will Not Resemble the Cold War and Russia Will Not Benefit from Multipolarity, 2023).

4.5.2. Normatif Güç Odaklı Orta Güçler

Normatif güç odaklı güç odaklı orta güçler kategorisi tanımlanırken bu ülkelerin orta güç diplomasisinin iç siyasi kültürüne ve normatif yönlerine odaklanmaktadır. Kimi yazarlar nesnel ve nicel göstergeleri iç kurumların istikrarı, uluslararası arenadaki etki derecesi ve diplomatik beceriler gibi diğer faktörlerle birleştirmektedir. Burada normatif güç odaklı orta güçlerin uluslararası yardım da dahil olmak üzere insani amaçlı uluslararası faaliyetlere katılımını önemli bir kriter olarak gösterilmektedir. Norveç, İsveç, Hollanda, Danimarka ve

Kanada uluslararası yardım ölçeği bakımından normatif güç odaklı orta güçler olarak nitelendirilmektedir. Orta güçlerin insani katkısı büyük devletlerinkinden daha önemlidir. Buradaki vurgu noktası dayanışma kavramı üzerinedir. Yani uluslararası toplumda dayanışma kavramı insani liberal ve insani normlar, barışın, sosyal adaletin ve kamu refahının savunmasıyla alakadardır(Zhukovskaya, 2018:174).

Bir ülke başkalarına karşı yükümlülük duygusu taşıyan normlar ve kurallar oluşturabildiğini de normatif girişimcilik gösterir. Normatif kapasite, orta güçlerin davranışlarının en yaygın dış politika araçlarından biri olarak kabul edilir(Guimaraes ve Almedia, 2017:29). Orta güçlerin uluslararası ilişkilerde normatif güç odaklı politikalar benimsemesi bir tercihten ziyade bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Büyük güçlerle aralarında asimetrik güç farkının olmasından dolayı olası bir kriz veya çatışmada orta güçler bulunduğu bölge ve olayla ilişkisi bağlamında daha fazla etkilenecektir.

Normatif güç odaklı orta güçler, uluslararası sistemde istikrarı sağlayıcı bir rol üstlenme ve olası anlaşmazlıkları diplomatik yöntemlerle çözme eğilimindedir. Söz konusu aktörler, bu nitelikleri doğrultusunda uluslararası barışın tesis edilmesinde kilit bir işlev görmektedirler. Sıcak bir çatışma yaşanmaksızın krizlerin uluslararası normlar çerçevesinde çözüme kavuşturulması, şüphesiz sürece doğrudan veya dolaylı olarak taraf olan tüm ülkeler açısından olumlu bir gelişmedir.

4.5.3. İnovasyon ve Teknolojik Yatırım Temelli Orta Güçler

İnovasyon ve teknolojik yatırım bakımından orta güçlerin uluslararası güvenlik ve politika arenasındaki konumlarını güçlendirmeleri açısından hayati bir rol oynamaktadır. Orta güçler uluslararası ilişkilerde ekonomik, askeri ve diplomatik sınırlıklarına rağmen yenilikçi teknolojilere ve stratejik yatırımlara odaklanarak küresel düzeyde bir etki oluşturabilirler. Genel anlamda baktığımızda orta güçler askeri ve ekonomik anlamda büyük güçlere kıyaslandığında aralarında asimetrik bir farkın olduğunu belirtmiştik. Fakat teknolojik inovasyon ve AR-GE'ye yönelik yapılan çalışmalar bu dezavantajlarını avantajlı bir hale çevirebilirler. Orta güç teorisi de uluslararası sistemde orta güçlerin büyük güçlerle rekabet etmek yerine inovasyon ve işbirliğine dayalı niş politikalarını geliştirdiğini savunur.

Bu durum uluslararası sistemde her alanda büyük güçlerle rekabet etmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Orta güçler ve büyük güçler arasındaki asimetrik güç farkı orta güçleri belli konularda kendini geliştirip niş diplomasisini kullanmaya yönlendirmektedir. Neo-orta güç olarak tanımlanan bu güçler kendi çıkar ve güvenliklerini öncüleyerek geleneksel orta güçlerden farklı bir davranış sergilemektedirler. Çünkü geleneksel orta güçler uluslararası sistemin ve hegemon gücün çıkarları küresel barış ve istikrar için kendi kişisel çıkarlarından önce gelir.

Andrew F. Cooper orta güçlerin işbirliğine dayalı yaklaşımlarını ele alırken teknolojik gelişmenin işbirliği kapasitesindeki etkilerini değerlendirir. Bu değerlendirmeye birlikte orta güçleri uluslararası teknolojik düzenlemelerde oynayabileceği arabulucu rolüne dikkat çeker. Orta güçlerin teknoloji ve inovasyon çalışmalarına odaklanarak niş diplomasisi çerçevesinde uluslararası sistemdeki etkileri ve rollerini güçlendireceğini ifade eder(A. F. Cooper, 1997:24-25). Teknolojik yeteneklerin seviyesini ölçmek ve karşılaştırmak kolay bir iş değildir. Bu ölçüm için tek bir iyi nicel ölçüt yoktur. Bundan dolayı yaygın olarak benimsenen alternatifler nitel olanlardır. Kaba bir ölçüt olarak alternatifler üzerine bir ayırım yapacak olursak: Tekrarlayıcı taklit, yaratıcı taklit ve inovasyon. Yine başka bir ölçüt olarak aşamalar arasındaki ayırım şu şekilde yapılmaktadır: montaj, düşük teknoloji parça geliştirme, yüksek teknoloji parça geliştirme, ürün tasarımı ve son olarak da ürün konsepti oluşturma(Lee ve Lim, 2001:462). Buradaki yapılan ölçüt bir devletin teknolojik ve inovasyon gelişimlerinde hangi seviyede bir gelişim sağladığını ortaya koymak için yapılmaktadır. Örneğin orta güç konumundaki bir devlet sadece montaj üzerine bir teknolojik gelişime sahipse uluslararası sistemdeki etkisi de ona göre nispeten kısıtlı olacaktır. Fakat yüksek teknolojiyle parça geliştirme seviyesinde olduğunda bu durum ülkenin hem ekonomik hem de niş diplomasisi bakımından önemli bir avantaj elde ettiğinin göstergesidir.

Orta güçlerin ekonomik kalkınma için teknoloji ve inovasyon alanlara yatırım yapmaları kendi çıkarları açısından önemli avantajlar sunmaktadır. İnovasyon ekonomisinin kalkınmadaki rolü analiz edildiğinde orta güçlerin özellikle AR-GE yatırımları ve yüksek teknoloji sektörlerinde sistemdeki rolünü ve etkisini artıracaktır(Freeman ve Soete, 2013:152-175).

Rekabetçi bir avantaja sahip olmak için inovasyon ekosistemlerini geliştiren orta güçler bu bağlamda yüksek teknoloji sektörlerine yapılan yatırımlar uluslararası arenada prestij kazanmalarına yardımcı olur. Güney Kore'nin Samsung ve LG gibi teknoloji devleri üzerindeki küresel etkisi ve Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları(İHA) teknolojisindeki liderliği, Kanada'nın temiz enerji teknolojilerindeki ar-GE çalışmaları ve İsrail'in start-up eko-sistemi ve savunma teknolojilerindeki başarıları orta güç diplomalarında önemli katkıları bulunmaktadır.

Teknoloji odaklı ekonomik kalkınma modeliyle öne çıkan Güney Kore inovasyon AG ve ihracat odaklı politikaları sayesinde bölgesel bir güç konumundan küresel bir teknoloji liderliğine dönüşmüştür. Güney Kore AR-GE harcamalarıyla(%4,5 Gross Domestic Product(GDP)) dünya liderlerinden biri konumundadır. Ülke bu yöndeki yatırımları ve teknoloji politikalarıyla uluslararası arenada yenilikçi bir orta güç olarak nitelendirilmektedir. OECD raporlarında da Güney Kore'nin dijitalleşme ve yapay zekâ yatırımlarına yer verilmektedir(Lee ve Lim, 2001:622).

4.5.4. Çevresel Savunucu Orta Güçler

Çevre, küresel sorunlarda genellikle bir prototip örneği olarak görülür. Bunun nedeni ise çevresel süreçlerin uluslararası sınırların ötesine taşınmasındandır. Bu süreçler özünde ulus üstü bir niteliğe sahiptir. Çevresel meselelerde somut ilerlemelerin kaydedilmesi, uluslararası hatta küresel düzeyde sağlanacak bir iş birliğiyle mümkündür. Çünkü çevresel meselelerde ülkelerin bölgesel veya küresel düzeyde etkilenmesi söz konusudur. Fakat bu tür konularda uluslararası bir işbirliğinin sağlanması pek de kolay bir şey değildir. Bu tür iş birliğindeki zorlukların çeşitli nedenleri bulunmaktadır: siyasi ve ideolojik tartışmaların yoğun şekilde gerçekleşmesi, iklim değişikliği ve uluslararası toplumun gündeminde çok fazla gündem maddesinin olması(Heywood, 2016:455). Çevresel sorunlar çevresel korkulara dönüşerek çoğu zaman daha sistematik bir krizin habercisi şeklinde dile getirilmiştir. 1960'larda böcek ilaçları konusundaki kaygılardan, 1970'lerdeki büyümenin sınırları ve nüfus patlamasına geçildi. 1980'lerde başlayan döngüde asit yağmurları, nükleer sızıntıyla ilgili bölgesel kaygılar, ozon tabakasının delinmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliğiyle ilgili küresel kaygılara yol açtı. Uluslararası ilişkilerde bu tür kaygı

döngüsünün gündeme gelmesiyle, çevresel sorunlardan kaynaklı krizin sistematik yapısı daha da belirginleşmeye ve küresel siyasetin yapılanma şekline etkileri daha da açık hale geldi(Burchill vd., 2019:347).

Küresel düzeyde farkındalık yaratan Yeşil Teori, çevre sorunlarına odaklanılması noktasında önemli katkılar sağlamıştır. ‘Üçüncü tartışma’ adı verilen bir tartışmadan doğan Yeşil Uluslararası İlişkiler Teorisi eleştirel, problem odaklı, interdisipliner ve açık özgürleştirici yönleriyle çevresel sorunlara odaklanmaktadır(Eckersley, 2021:354-355). Yeşil teorinin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olan çevresel sorunlar oldukça eski ve karmaşık bir geçmişe sahiptir. Endüstri devrimi ve Avrupa’nın küresel olarak genişlemesi sürecine kadar çevresel sorunlar, uluslararası olmaktan ziyade ulusal tabanda değerlendiriliyordu. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya nüfustaki hızlı artış ve yükselen refahın çevresel kirlenmeleri hızlandırdığını belirten çevre hareketleri bu dönemde ortaya çıkmaya başladı(Erçandırılı, 2017:531).

Küresel düzeydeki çevre sorunlarının 1990’lardan itibaren çevre güvenliği güvenlik çalışmalarında ve artan şekilde çevre çalışmalarında önemli bir kavram olmuştur. Son 40 yılda mevcut tarım alanının yaklaşık olarak üçte biri erozyon nedeniyle yok olmuştur. 1990’larda Her yıl 16,1 milyon hektar doğal orman yok edilmiştir. Günümüzde 184 memeli türü, 182 kuş türü, 162 balık türü ve 1276 bitki türü ciddi şekilde yok olma tehlikesi altına girmiştir. Dünya nüfusunun %40’ını barındıran 80 ülke ciddi su yetersizliği sorunuyla mücadele etmektedir. 1750’den beri karbondioksit miktarı %30 artmıştır(Barnett, 2017:192-193). Çevre sorunlarıyla ilgili bu nicel veriler gösteriyor ki çevre sorunları küresel bir krize yol açacak kadar büyümüştür. Uluslararası toplum bu küresel krize acil çözüm bulmalı ve bunun için ortak işbirliği yapmalıdır. Burada sorulacak önemli bir soru bu işbirliğini sağlayacak ve işbirliğine öncülük yapacak olan hangi devletlerdir? İşte burada küresel barışı koruma ve iyi uluslararası vatandaş olma özelliğinden dolayı orta güçlerin rolü hayati bir öneme sahiptir. Aynı zamanda büyük güçler her ne kadar büyük imkanlara sahip olsalar da küresel çevre meselelerinde atıl kalmaktadırlar. Küçük devletler de isteseler dahi yeteri düzeyde etkili olabilecek çözüm olanaklarına karşılık veremeyeceği kadar küçüktürler. Görüldüğü gibi işi yapacak ve temel aktör görevini üstlenecek olan devletler orta güçlerdir.

Çevresel savunucu orta güçler, uluslararası çevre politikalarında liderlik rolü üstlenen, ancak küresel sistemde büyük güç kategorisine girmeyen ülkeler olarak tanımlanabilir. Bu ülkeler, çevreyi koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme amacıyla uluslararası iş birliği, yenilikçi politikalar ve diplomasi yoluyla etkilerini artırır. Çevresel savunuculuk, bu devletlerin uluslararası alandaki kimliklerini güçlendiren önemli bir araçtır. Çevre odaklı orta güçler arasında Almanya(Enerji dönüşümü politikası ile yenilebilir enerjiye geçişte lider), Kanada(Çevresel politikalar ve yeşil diplomasi alanında lider, özellikle Paris İklim Anlaşması'nı desteklemesi ve temiz enerjiye geçiş projeleri ile dikkat çeker), Güney Kore(Yeşil yeni anlaşma girişimi ve çevre dostu teknolojilere yaptığı yatırımlarla dikkat çeker), Norveç(Yenilenebilir enerjiye yaptığı yatırımlarla etkisini gösterir), Hollanda(Su yönetimi, sürdürülebilir tarım ve yeşil şehir planlaması konusunda öncüdür), Yeni Zelanda(ekolojik çeşitliliğin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konusunda öncüdür) önde gelen ülkelerdir. Çevresel savunuculuğun öncüleri olan orta güçler klasik anlamdaki geleneksel orta güçlerin özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu ülkeler genellikle ekonomik anlamda gelişmiş, insan hakları konusunda daha duyarlı ve çevre sorunlarına daha etkili politikalar izlerler. Küresel çevre sorunlarına çözüm odaklı bu yaklaşımları orta güç olarak uluslararası ilişkilerdeki önemini artırır ve kendilerine politik bir kazanç sağlar. Aynı zamanda bu girişimleri ile dünya barışını korumaya ve uluslararası ilişkilerde sürdürülebilir istikrarı desteklerler.

4.5.5. Yumuşak Güç Orta Güçleri

Yumuşak güç için baskı, ceza, zorlama ve tehdit bulunmamaktadır. Yumuşak gücün etkileme noktası cezbetmeye dayanmaktadır(Nye, 2017:25). Gücün kaynağı dış politika girişimleri, politik değerler ve kültüre dayanmaktadır. Yumuşak gücü kullanan bir aktör ekonomik, siyasi, eğlence, medya, kültür ve sanatsal alanlardaki örnekliği ile diğerlerini etkiler. Bu durum onu bir lider konumuna gelebilir(Nye, 2017:32). Bu güce sahip olan ülke veya örgüt cazibesıyla diğerlerinin tercihlerini belirleyebileceği ve onları yönlendirildiği gibi aynı zamanda gündemde neyin olması gerektiği ve neyin gündem olmaması gerektiği konusunda belirleyici bir konuma sahiptir(Şahin, 2020:7).

Orta güçler, yumuşak güç taktiklerini diğer paydaşlarının eylemlerini etkilemek için kullanırlar. Diplomatik veya ikna edici beceriler, güvenilir bir itibar ile entelektüel ve teknik yetenekler orta güçlerin yumuşak güç yetenekleri arasında yer almaktadır. Bu tür yetenekler orta güçler açısından girişimlerde katalizör olma, gündemlerin kolaylaştırıcısı ve kurumların yöneticisi olmalarına katkı sağlar. Orta güçler açısından yumuşak güç kapasitesi önemli ve kritik bir öneme sahiptir. Çünkü büyük güçlerle sert güç asimetriği olmasından ötürü çıkarlarını korumak ve küresel meselelerdeki önemliklerini sürdürmek açısından yumuşak güç yetenekleri daha fazla güven vermektedir(Sarah, 2021:8).

Uluslararası ilişkilerde orta güçler çıkarlarını tek taraflı olarak takip etmek yerine çok taraflı kurumlar ya da benzer devletlerden oluşan geçici koalisyonlar aracılığıyla çalışmayı tercih etmektedirler. Orta güçlerin çok taraflı bu eğilimleri küresel meseleler için geçerli olduğu düşünülmektedir. Mesela çok taraflı olarak müdahale olma fırsatlarını en üst düzeyde çıkarmak adına küresel çok taraflı norm ve kurum inşası destekleme eğilimindedirler. Bunu yaparken de yumuşak gücün teknikleri olarak düşünülen teknik yeterlilik, etkili iletişim, ahlaki ikna ve girişimcilik kullanan ve diplomasiye vurgu yapan tekniklere odaklanarak büyük güçlerle somut kaldıraç kaynaklarındaki karşılaştırmalı dezavantajını telafi etmeye çalışırlar(D. A. Cooper, 2011:321).

Uluslararası sistemde sert askeri ve ekonomik güç yerine diplomasi, kültürel etki, normatif değerler ve işbirliğiyle etkili olmak için yumuşak güç kullanan orta güçler arasında Kanada, Güney Kore, İskandinavya ülkeleri ve Avustralya dikkat çekmektedir. Bu ülkeler uluslararası toplumda insan hakları, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma gibi evrensel değerleri savunduğu kabul etmektedir. Haliyle bu ülkeler sahip oldukları özelliklerle uluslararası toplumda yumuşak güç etkilerini gösterebilmektedirler.

Orta güçlerin yumuşak gücü kullanma opsiyonuna baktığımız zaman geleneksel orta güçler yukarıda da belirtilen özellikler bağlandığında soft power'ı daha çok ekonomik ve kültürel değerlerin cazibesi bağlamında kullanmaktadırlar. Söz konusu alanda da önemli başarılarla imza atmışlardır. Geleneksel orta güçlerin yumuşak gücü, küresel bir etkiye sahiptir. Güney Kore'nin teknolojiadaki gelişimi Almanya'nın özellikle araç sanayisindeki gelişimi ve İskandinavya ülkelerinin insan hakları konusundaki duyarlılıkları küresel çapta

bir yumuşak güç oluşturmaktadır. Fakat yeni yükselen orta güçlerin soft power konusunda küresel bir etkiye sahip olduklarını söylemek güçtür. Bu ülkelerin daha çok bölgesel çapta bir etkisi bulunmaktadır. Bu durum yeni yükselen orta güçlerin yumuşak güç noktasında büyük bir etkiye sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Bu ülkelerin sahip olduğu yumuşak güçte genellikle ekonomik ve kültürel bazlı faktörler kısıtlıdır. Türkiye ve İran gibi orta güç ülkelerinde yumuşak güç faktörleri tarihsel ideolojik söylemler üzerine şekillenmektedir. Türkiye'nin bir taraftan Orta Asya'da 'Türklük' söylemleriyle diğer taraftan Orta Doğu'da 'ümme't' vurgusuyla bu iki bölgede etkili olmaya çalışması tarihsel söylem bağlamında soft power oluşturmaya çalışmaktadır. Yine aynı şekilde İran mezhepsel söylemler üzerine Şii Hilali olarak adlandırılan bölgede yumuşak güç etkisini oluşturmaya çalışmaktadır. İran, ideolojik olarak Şii söylemlerini Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen gibi ülkelerde ve aynı zamanda Ortadoğu'da birçok örgüt üzerinde etkili bir şekilde kullanmaktadır.

Bu ülkelerin yumuşak güç etkisi ekonomik veya maddi değerlerden kaynaklanmamaktadır. Tarihsel ideolojik söylemler üzerine geliştirilmeye çalışılan yumuşak güç kırılğan bir yapıya sahiptir. Türkiye ve İran'ın tarihsel ideolojik söylemler üzerine kısmi oluşturduğu yumuşak güç, kimi zaman başarılı olsa da etkileri kırılğan bir yapıya sahiptir. Çünkü tarihsel ideolojik söylemler üzerine oluşturan yumuşak gücün etkili ve devamlı olması için ekonomik, siyasi ve askeri anlamda güçlü olmak gerekir.

Sonuç olarak orta güçler için yumuşak güç uluslararası sistemde etkili olabilmek açısından önemli bir araçtır. Aynı zamanda büyük güçlere karşı çıkarlarını korumak ve güvenliğini sağlamak açısından ve çatışmaları önlemek bağlamında yumuşak güç büyük önem taşımaktadır. Orta güçleri yumuşak küçük kullanmak için ekonomi, askeri, kültürel ve siyasi konularda da üreten ve ihraç eden bir konumda yer alması gerekir. Bu konuda önemli bir araç ise uluslararası normlardır. Yine uluslararası toplum bağlamında yumuşak güç etkisine sahip olmak için çevre sorunlarına duyarlı olmak orta güçler açısından önem taşır.

4.5.6. Diplomatik Arabulucu Orta Güçler

Bir orta gücün bulunduğu coğrafyası ve kimliği onu uluslararası ilişkilerdeki köprü kurucu rolünü kolaylaştırabilir. Yani bu rolüyle diplomatik arabulucu bir orta güç olarak

hareket edebilir. Diplomatik arabuluculuğu kullanabilmek için iki husus dikkat çekmektedir. İlki uluslararası toplumda “güvenirli” aktör olmanın kabul görmesi ve tarihsel olarak barışı koruyan bir kimliğin ve misyonun ön planda olması gerekir. İkincisi, fiziksel olarak ortada yer alan eski jeostratejik orta güç kavramıyla tutarlı olacak bir konumda yer almak. Bu duruma verebilecek örneklerin başında Türkiye’nin konumu gelmektedir. Türkiye doğuyla batı arasında doğal bir köprü konumunda yer almaktadır. Buna ek olarak Türkiye’nin ulusal kimliğin üzerindeki Türk İslam ve Kemalist laikliğin çelişkili unsurları Türkiye’yi İslam ve modernite arasında ideal bir siyasi ideolojik köprü haline getirmektedir(Schweller, 2017).

Orta gücün düşünsel yönünden ziyade, işlevsel yönüyle ilgilenen Türkiye son zamanlarda uluslararası alanda orta güç konumuna atfedilebilecek üç alandan faydalanmaktadır: artan ekonomik etkisi, artan uluslararası kalkınma işbirliği faaliyetleri ve MIKTA ve G20 gibi gayri resmi gruplara artan ilgisi. Fakat Suriye’de devam eden iç savaş ve son zamanlarda yükselen DAEŞ tehdidinin gölgesinde Ortadoğu’nun değişen güvenlik bağlamı Türkiye’nin gündem belirleme, ağ oluşturma, koalisyon kurma, demokrasi teşviki, niş diplomasisi ve arabuluculuk gibi orta güç diplomasi araçlarının aktif bir şekilde operasyonel hale getirmesini zorlaştırmıştır. Fakat Orta Doğu’da istediği düzeyde bir başarı elde edemeyen Türkiye, Rusya-Ukrayna Savaşı’nda tipik bir orta güç olarak hareket edip iyi bir uluslararası vatandaş rolüyle uluslararası ilişkiler için arabulucu görevi görmüştür(Parlar Dal, 2018:15-18).

Brezilya son yıllarda uluslararası sistemin temel güvenlik meselelerinde yer almak isteyen küresel bir oyuncu olarak diplomatik potansiyelini test etmeye çalışmaktadır. Buradaki amaç Brezilya’nın arabulucu olarak gücünü ortaya koymak ve aynı zamanda ülkenin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde daimî bir koltuk için yaptığı teklife daha fazla ağırlık vermektir. Brezilya geliştirmekte olan ülkeler arasında yer alması, 2000’li yıllarda aktif diplomasinin yarattığı bağlantılar ve tarihsel olarak barışçıl bir oyuncu olması sayesinde büyük çatışmalarda sesini duyurmaya çalışmıştır. Lula hükümeti daha fazla müdahil olmayı haklı göstermek için 1988 federal anayasasında yer alan klasik müdahale etmeme ve karışmama ilkelerini “kayıtsız kalma” ilkesiyle birleştirmek durumunda kalmıştır. Bu yaklaşım Brezilya’nın İsrail-Filistin çatışmasında ve İran nükleer krizinde arabuluculuk

yapma girişimlerine kanıtlanmıştır yine Brezilya'nın Birleşmiş Milletler barışı koruma misyonlarına artan yatırımlarda bunu göstermektedir(Muxagato, 2015:75-76).

Yukarıda orta güçlerle ilgili diplomatik arabuluculuğu kullanabilmekle ilgili belirtilen iki hususa ek olarak ekonomik ve askeri gücün de etkili olmasıyla diplomatik arabuluculuk yapılabilmektedir. Büyük güçlerin bu konudaki rolleri daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Ama orta güçler için daha çok ilk iki husus ön plana çıkmaktadır.

4.6. Fonksiyonel Açıdan Orta Güçlerin Sınıflandırılması: Hard Politik Sınıflandırma ya da Güvenlik Sınıflandırması

Uluslararası ilişkiler disiplininde ülkelerin sahip oldukları güç kapasitelerine göre sınıflandırılması uluslararası sistemdeki hiyerarşinin anlaşılmasında kritik bir önem arz etmektedir. Bu minvalde, orta güçler bölgesel ve küresel düzeyde etki oluşturabilen fakat süper güçler veya büyük güçler kadar etki ve belirleyiciliği olmayan güçler olarak tanımlanmaktadır. Orta güçlerin fonksiyonel sınıflandırılması, bu devletlerin uluslararası sistemdeki rollerini ve davranış kalıplarını analiz etmek için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

4.6.1. Bölgesel Güvenlik Odaklı Orta Güçler

Orta güç konumundaki devletlerinin üstlendikleri roller sabit bir evrensel değil, farklı aktörlük biçimleri¹⁶ arayışında sürekli evrim geçiren bir kavram ve pratikler bütünüdür. Orta güçlerin konumunu niceliksel bir değerlendirmeye dayandırmaya yönelik yapılan girişimler, ağ kurma faaliyetleri gibi davranışsal özelliklerin yeniden değerlendirilmesiyle rafine edilecek ve sayıları çok çeşitli, istekli devletler topluluğundan etkili alternatif aktörlerden oluşan çekirdek bir gruba indirgenmektedir(A. F. Cooper ve Flemen, 2013:956). Orta güçlerin etkili alternatif aktörleri dönüşmesiyle bölgesel anlamdaki rolleri giderek daha etkili olmuştur. Orta güçlerin bu rollerini Bölgesel Güvenlik Yaklaşımı bağlamında ve kısmen de Bölgesel Güvenlik Kompleks Teorisi üzerinden incelenip kuramsal bir çerçeve oluşturulacaktır.

¹⁶ Burada belirtilen sabit bir evrenselden kasıt; orta güçlerin sınırları mutlak anlamda belirlenmiş davranışlar ve roller sergilemediği, şartlar doğrultusunda farklı yaklaşım ve özellikler sergilediğidir.

Barry Buzan tarafından kaleme alınan “People, States and Fear” adlı çalışmasında ilk defa yer verilen bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ilk olarak Orta Doğu ve Güney Asya'ya uygulanmıştır(Buzan, 2003:140). Bu teori Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanın güvenlik sorunlarını analiz etmek için geliştirilen analitik bir yaklaşımdır(Birdişi, 2022a:183). Buzan’a göre Belgeselcilik düşüncesinin gelişimi küreselleşmeyle ilgili bir süreci belirtir. Bölgesel güvenlik olgusunda tehditlerin uzak coğrafyalardan ziyade daha çok yakın coğrafyalardan ve komşu ülkelerden geldiği savunulmaktadır. Her ne kadar bölgesel güvenlik perspektifinden küreselci ve neorealist özellikler gözükse de Barry Buzan, bölgesel güvenlik düzeyinin konstrüktivizme dayandığını ve bu bağlamda küreselleşmenin de inşa edilmiş bir tehdit olarak algılandığını belirtmektedir(Birdişi, 2022b:154).

Bölgesel güvenlik kompleksi teorileri bağlamında orta güçler, yer aldıkları bölgelerde büyük güç rekabeti ve bu rekabetin nüfus etme gayreti arttıkça orta güçlerin bireysel savunma stratejileri üzerinde etkiye neden olmaktadır. Ancak bölgesel bağlamında küresel hegemon bir güç ile rekabeti söz konusu olduğunda orta gücün bireysel savunma stratejilerinde azalma yaşanmaktadır. Nispeten barışçıl bölgelerde yer alan orta güçler güvenlik toplulukları bünyesinde devletler korunma stratejileri geliştirme eğilimindedirler. Fakat çatışma riskinin yüksek olduğu bölgelerde yer alan orta güçler çoğunlukla kolektif güç dengesi stratejileri izleyerek ulusal salonuma noktasındaki askeri kapasitelerini geliştirme eğilimindedir. Bu durum orta güçler üzerine yapılacak bölgesel güvenlik çalışmalarında farklı algılamaların ve davranışların olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır(Edström ve Westberg, 2020b:172).

Orta güçler bölgesel güvenlik meselelerinde çoğunlukla tarafsızlığı tercih ederler. Bu durum onların hegemonik vekiller oldukları izlenimini zayıflatmaktadır. Bu güçlerin üstlendikleri rol daha çok bölgesel konularda büyük güçlerle yakın bağları temsil ederek ve bölgede yer alan küçük güçlerin daha dar bölgesel çıkarları ile sistem çapındaki hegemonik talepler arasında aracılık ederler. Sonuç olarak baktığımızda orta güçlerin bu davranışları onları bölgesel güvenlik sorunlarında uluslararası örgütlere başvurmayı ve bu örgütler bünyesinde çözümler üretmeye yönlendirmektedir(Jordaan, 2003:12).

Bölgesel güvenlik odaklı orta güçler sistem bazındaki güç dağılımında ne büyük güçler kadar baskın ne de küçük devletler kadar zayıftırlar. Kendi bölgelerinde güvenlik ve

istikrarı sağlamak adına aktif politikalar ve roller üstlenirler. Bu güçler bölgelerinde genellikle dinamiklere duyarlı ve uluslararası çıkarlarını bu dinamikler bağlamında şekillendiricidirler. Bölgesel güvenlik odaklı orta güçlerin öne çıkan ana özellikleri şu şekilde sıralanabilir: bölgesel liderlik rolü, bölgesel ittifaklar ve işbirliği, barış inşası ve arabuluculuk, bölgesel güvenlik tehditlerine duyarlılık ve uluslararası normlar ile uyumluluk. Orta güçlerin bölgesel bağlamdaki özellikleri aşağıda açıklanacaktır.

Orta güçler bölgelerindeki güvenlik mimarisinde lider, kolaylaştırıcı ve arabuluculuk rollerini üstlenirler. Türkiye gibi orta güç konumu olan bir ülke bölgesel güvenlikte arabulucu olarak hareket etmekte ve çevresel krizlerde dengeleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye bölgesel güvenlik rolüyle Karadeniz, Akdeniz ve Levant bölgesinde güvenlik dinamiklerine etki eder. Aynı zamanda bölgesel güvenlik odaklı Türkiye'nin bu bölgelerdeki politikalarında yumuşak güç stratejileri ve ideolojik eylemleri uygulayarak bölgede barış ve istikrar sağlayıcı bir rol oynamaya çalışmaktadır. Bölgesel güvenlikte aktif bir rol alan Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren Adalet ve Kalkınma Partisinin politikaları doğrultusunda, "komşularla sıfır sorun" stratejisi ve daha geniş bir dış politika vizyonunu benimsemiştir. Suriye iç savaşında ortaya çıkan mülteci krizini yönetmede ve bölgesel istikrarsızlıkların etkisini azaltmada ön planda yer almıştır(Ş. Yılmaz, 2017:115-120). Kanada ve Avustralya gibi orta güçler NATO ve BM barış koruma misyonları gibi çok taraflı platformlarda önemli roller oynamaktadırlar. Güney Kore ve Avustralya Asya Pasifik bölgesinde ABD ve Çin arasındaki stratejik dengeleri yönetmeye yönelik bölgesel güvenlik stratejileri geliştirmektedir. Güney Kore bilhassa Kuzey Kore tehdidi bağlamında savunma işbirliğine ağırlık verirken, Avustralya bölgesel istikrarı desteklemek için çok taraflı işbirliği mekanizmalarına odaklanmaktadır. Bu iki ülke bölgesel krizlerde liderlik yaparak ve çok taraflı işbirliklerine katkıda bulunarak dünya düzeninde istikrar sağlayıcı bir aktör olarak hareket etmektedirler(A. F. Cooper, 2006:320-325).

Çin, Asya'da önde gelen bir güç olarak hem bölgesel hem küresel bir etkiye sahip olmuştur. Çin'in böyle büyük bir güç olarak ortaya çıkışı bölgedeki müttefikler için ABD ile bir rekabet durumu oluştururken Pakistan, Afganistan'daki askeri operasyon nedeniyle ABD için önemli bir ülke olmuştur. Pakistan'ın buradaki bölgesel güvenlik odaklı yaklaşımı ve Çin

ile yakın bağlar kurması ABD’de birçok politika yapıcı tarafından endişeyle karşılandı. Pakistan’ın Çin ile yakınlaşması ABD’nin Pakistan üzerindeki etkisini engellemeye neden olmaktadır. Pakistan ile Çin arasında 2006 yılında Ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla Pakistan’ın Çin yönetiminden ekonomik faydalar ve güvenlik garantileri sağlama kabiliyetini arttırdı. Pakistan’ın bu yönelimi ABD’nin terörle mücadeleyle yönelik politik tavizler ve daha yüksek bedeller ödemesine yol açmıştır(Kim ve Urpelainen, 2015:216).

Orta güçlerin kalkınma ve güvenlik politikaları birbiriyle yakından ilişkilidir. Genellikle ekonomik kalkınmalarına güvenlik stratejileri ile paralel yürütürler. Küresel sistemde istikrarı sağlamak için uluslararası normlara uyan Japonya, bölgesel tehditlere yönelik barışçı politikalar ve ekonomik kalkınma odaklı bir strateji benimseyerek Asya Pasifik’te istikrar sahibi bir aktör olarak öne çıkar. Bu durum orta güçlerin bölgesel güvenlik odaklı yaklaşımlarını anlamak uluslararası güvenliğin çok katmanlı yapısı incelemek için kritik öneme sahiptir. Orta güçler, bölgesel güvenlik konularında çözüm olarak istikrarı ve barışı koruma hususunda uluslararası örgütlere ve normlara yönelmesi olası çatışma ve krizleri önlemek bakımından büyük katkı sunmaktadır. Fakat bu durum bütün orta güçler için aynı anlama gelmemektedir. İran 1980-1988 yılları arasında Irak ile yaptığı savaş sonrasında uluslararası örgütleri olan güveni sarsılmış ve uluslararası normların etkisine fazla güvenmektedir. Dolayısıyla olası bir bölgesel kriz ve çatışmada uluslararası normlara veya örgütlere başvurmadan ziyade daha çok dolaylı veya doğrudan sert güç argümanlarına başvurmaktadır.

4.6.2. Sınırlı Askeri Güç ile Etki Yaratabilen Orta Güçler

Sınırlı askeri güce sahip olmalarına rağmen etkili olabilen orta güçler, uluslararası sistemde yumuşak güç ve akıllı güç stratejilerini etkin bir şekilde kullanırlar. Orta güçlerin yumuşak güç ve akıllı gücü kullanmasının ve etkili olmasının arkasında askeri veya ekonomik gücün olduğu unutulmamalıdır. Burada belirtilen orta güçler askeri güç olarak büyük güçlerle mücadele edemeyecek kadar küçük fakat önemsenecek kadar da büyük olabilir. Geleneksel orta güçler daha çok ekonomik anlamda gelişmiş aktörler olup, bu gelişmişlik düzeylerini askeri alana aktararak etkili silahlar üretebilme kapasitesine sahiptirler. Bu durum onları askeri silah anlamında kısmi de olsa etkin kılabilir. Yükselen

orta güçler askeri anlamda daha güçlü ve donanımlıdır. Fakat ekonomik anlamda yeterli düzeyde gelişmemiş veya gelişmekte olması askeri anlamdaki başarıları da sınırlamaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bir ülkenin ordusundaki asker sayısından ziyade ordunun envanterinde bulunan silahların nitelikleri daha büyük önem arz etmektedir. Bu durumun farkında olan orta güçler askeri anlamda daha nitelikli askeri teçhizatlar üretmeye odaklanmaktadır.

Dünya genelinde askeri harcamaların dokuz yıl üst üste artış göstererek toplamda 2 trilyon 443 milyar dolarlık bir hacme ulaşmasıyla, küresel savunma harcamalarında tüm zamanların en yüksek seviyesi kaydedilmiştir. Stockholm International Peace Research (SPRI) tarafından tanımlanan beş coğrafi bölgenin hepsinde de 2009 yılından bu yana ilk kez askeri harcamalarda büyük artışlar kaydedildi. Bu bölgeler arasında yer alan Asya, Avrupa, Okyanusya ve Orta Doğu'da özellikle büyük artışlar yaşanmıştır. Ukrayna 2023 yılında %51'lik bir harcama artışıyla 64,8 milyar dolar askeri harcama yapmasıyla dünyanın en çok askeri harcama yapan en büyük sekizinci ülkesi oldu. Ukrayna'nın 2023'teki askeri harcamaları Rusya'nın %59'u kadardı. Ancak Ukrayna yıl boyunca en az 35 milyar dolar askeri yardım aldı, bunun 25,4 milyar doları ABD'den geldi. Bu yardım ve Ukrayna'nın kendi askeri harcamaları bir araya geldiğinde, Rusya'nın yaptığı harcamalarının yaklaşık %91'ine denk geliyordu(SPRI, 2024). Bu veriler orta güç konumunda olan ve sınırlı askeri güç kapasitesine sahip olan Ukrayna'nın büyük güç konumunda olan Rusya'ya karşı küçümsenmeyecek bir oranda etki oluşturabildiğini göstermektedir. Aynı zamanda orta güçlerin sınırlı askeri kapasitelerine rağmen yapmış oldukları yatırımlar ve kullanmış oldukları diplomasi sayesinde büyük güçlere karşı avantajların sağlanabileceğini göstermektedir.

Japonya 2023 yılında 50,2 Milyar dolarlık bir bütçeyi ordusuna ayırarak bir önceki yıla göre %11 daha fazla bir bütçe ayırmış oldu. SIPRI Askeri Harcamalar ve Silah Üretim Programı Araştırmacısı Xiao Liang, *"Çin, büyüyen askeri bütçesinin çoğunu Halk Kurtuluş Ordusu'nun savaş hazırlığını artırmaya yönlendiriyor"* dedi. *"Bu, Japonya, Tayvan ve diğer ülkelerin hükümetlerini askeri yeteneklerini önemli ölçüde artırmaya yöneltti; bu eğilim önümüzdeki yıllarda daha da hızlanacak."* yine askeri harcamaların yüksek olduğu diğer bir

bölge ise Orta Doğu'dur. Bölgede askeri harcamalar 2023 yılında %9 artarak 200 milyar dolara ulaştı. Bu oran son yıllarda kaydedilen en büyük rakam olmuştur. SIPRI Askeri Harcamalar ve Silah Üretim Programı Kıdemli Araştırmacısı Diego Lopes da Silva, "*Orta Doğu'da 2023'te askeri harcamalardaki büyük artış, bölgedeki hızla değişen durumu yansıtıyor. Bu durum, son yıllarda İsrail ile bazı Arap ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkilerin ısınmasından, Gazze'de büyük bir savaşın patlak vermesine ve bölge çapında bir çatışma korkusuna kadar uzanıyor*" dedi. SPCİ'nin 2023 yılındaki raporuna göre Hindistan %4,2, Brezilya %3,1, Cezayir %76 ve İran %10 civarında bir önceki yıla göre askeri harcama gerçekleştirdi(SIPRI, 2024).

Sınırlı askeri güce sahip olan orta güçler son zamanlarda askeri harcamalarında büyük yatırımlara yönelmiştir. Sınırlı askeri güç tabirini kullanmasının sebebi büyük güçlerle orta güçler arasındaki asimetrik güç farkından kaynaklanmaktadır. SIPRI 2023 NATO Raporuna göre: Türkiye'nin sahip olmuş olduğu askeri gücü stratejik olarak bölgesel caydırıcılık ve yerli savunma sanayisini geliştirmeye yönelik bir etkiye sahiptir(SIPRI, 2023:45). Kanada ise sahip olduğu askeri gücün barış gücü operasyonlarına katkı sağlamada ve NATO görevlerinde liderlik yapmak konusunda kullandığını belirtmektedir(SIPRI, 2023:67). Avustralya Pasifik bölgesinde ABD ile Çin ve bölge ülkeleriyle stratejik denge kurarak askeri gücünü küresel ve bölgesel güvenliğin istikrarında kullanmaktadır. Norveç ise barışçı diplomasi ve NATO operasyonlarına aktif destek verme konusunda sahip olduğu sınırlı askeri etkisini bu şekilde göstermektedir(SIPRI, 2023:150).

Orta güçlerin sınırlı askeri güç kapasitelerinin teorik bir çerçevede baktığımızda neorealistlere göre orta güçler çıkarlarını korumak için caydırıcılık stratejilerine başvurur. Neoliberal perspektiften ise Joseph Nye'nin yumuşak güç kavramı orta güçlerin askeri kapasiteleri tamamlayıcı olarak diplomasi ve ekonomik işbirliği stratejilerini kullandığını belirtir. Bu iki teori orta güçlerin askeri güçlerini kullanması için kullanım amacı ve şekline odaklanmaktadır. Orta güçler sahip oldukları askeri güçleri elbette kendi çıkarları doğrultusunda caydırıcı bir unsur olarak kullanmakla birlikte yeri geldiğinde bu güç kapasitesini diplomasi ve ekonomik işbirliği stratejilerinde kullanarak avantaj sağlamaya çalışır. Bu hususta bir ayrım yapacak olursak geleneksel orta güçler olarak tanımlanan ülkeler

daha çok neoliberal perspektiften askeri gücünü kullanmaktadır. Fakat yeni yükselen orta güçler ise daha çok neorealist perspektiften askeri güç kapasiteleri kullanmaktadırlar.

4.6.3. Güvenlik Dengeleyici Orta Güçler

Tarih boyunca Avustralya'nın konum itibarıyla yaşadığı mesafenin tiranlığı onu dünya meselelerinin geleneksel merkezi olan Kuzey Amerika ve Avrupa'dan izole etmiştir. Bu izolasyon Avustralya'yı büyük güç çatışmaları tehdidinin yaratmış olduğu güvensizlikten korumuş ve stratejik kültürünü savunmasını sağlamak için büyük ve güçlü dostlara güvenme yönünde şekillendirmiştir. Avustralya'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkisi yükselen bir orta güç olarak hedeflerini anlamının hayati bir bileşeni olmaya devam etmektedir. Doğası gereği Avustralya'nın gelecekteki güvenliği Hint Pasifik bölgesiyle olan ticari ilişkileriyle bağlantılıdır. 1980'lerden günümüze Asya ekonomilerinin büyümesi ve Asya ülkelerinden gelen göç akını Avustralya'nın kendisini sadece bir Okyanusya gücü olarak değil aynı zamanda bir Hint Pasifik aktörü olarak tanımlamasına yol açmıştır. Bu durum ASEAN ülkeleri, Çin, Japonya, Güney Kore ve Hindistan ile olan güçlü siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarına atfedilebilir(Davis, 2020:1). Avustralya Hint Pasifik bölgesinde yükselen bir orta güç olarak büyürken ABD ve yükselen Çin arasında yaşanan stratejik rekabetin gelecekte Hint Pasifik bölgesini daha büyük risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. ABD-Çin ilişkilerinin gidişatı stratejik rekabetin yoğunlaşması ve askeri çatışma riskinin artması hususunda Avustralya elinden geldiğince bu iki ilişkiyi dikkatli bir şekilde dengelemeye çalışmaktadır. Hastie'ye göre Avustralya'nın en yakın güvenlik ve yatırım ortağı olan ABD'den vazgeçmek mümkün değil. Bununla birlikte en büyük ticaret ortağı olan Çin'den de kopmak olası değil. Böyle bir durumda temel odak noktası önümüzdeki on yıllarda Avustralya'nın karşı karşıya kalacağı hemen hemen her stratejik ve ekonomik sorun ABD ve Çin'in jeopolitik rekabeti üzerinden kırılacaktır. Dönemin Çin devlet Başkan Hu Jintao döneminde ilan edilen politika gibi uyumlu bir dünyaya doğru barışçıl bir yükseliş yerine Başkan Xi Jinping Çin'in baskın bir hegemonik güç olarak konumunu ileri sürmede ve ardından ABD'nin stratejik önceliğine son vermeye niyetli görünüyor. Avustralya'nın Çin ile olan hayati ticari ilişkisine rağmen kısa vadeli mali kazanç uğruna bu endişeleri görmezden gelemeyen ve küçümsememelidir. Bu faktörlerin birleşimi batılı liberal bir demokrasi ve

mevcut kurallara dayalı düzenin bir destekçisi olan Avustralya'nın ulusal değerlerine bir meydan okumadır. Bu realitede Avustralya'nın yükselen bir Çin ile ittifak kurması ya da Çin merkezli bir dünya düzenini benimsemesi, diz çökmesi ve bir ulus olarak Avustralya'yı temelden değiştirmesi beklenilmez. Bu durumda Avustralya gelecekteki dış ve savunma politikasını şekillendirirken bir orta güç olarak nasıl davranmalıdır? Bu soruya cevap verirken öncelikle unutulmaması gerekiyor ki Avustralya açısından, ABD-Avustralya ilişkilerinin her şeyden önemli olduğunu vurgulamak gerekir(Davis, 2020:2-3).

Avustralya Hint Pasifik bölgesinde etkili ve önemli bir aktördür. Amerika Birleşik Devletleri'nin kilit bir müttefiki olarak ve bölgedeki kilit aktörlerle daha yakın dış ilişkiler ve savunma ilişkileri kurarak bilhassa Japonya, Singapur, Hindistan ve Endonezya ile önemli bir stratejik dış politika ve savunma rolü üstlenebilir. Aynı zamanda Çin ile ilişkilerinde daha dikkatli politikalar doğrultusunda ekonomik çıkarlarını baz alarak ilişkiler geliştirebilir. Başka bir deyişle de Avustralya'nın bir yandan ABD ile daha derin bir stratejik ittifak kurarken öbür taraftan Hint-Pasifik'teki ortaklarıyla daha yakın ilişkiler geliştirmesi ve Çin'in artan gücünü dengelemek için açık ve özgür bir Hint-Pasifik bölgesinin büyümesini desteklemesi gerektiğini savunmasıdır. Hatta Avustralya'nın Hint-Pasifikte bir adım öne çıkmayı benimsemeli ve bir orta güç olarak Çin merkezli bir bölgesel düzenin ortaya çıkma ihtimalini azaltması gerekmektedir(Davis, 2020:1).

Eduard Jordaen, güvenlikte gelecek orta güçlerin caydırıcılık, istikrar sağlama ve normatif liderlik hedefleriyle hareket ettiğini söyler. Kanada gibi orta güçlerin barış gücü misyonlarında etkili bir rol oynadığını ve bu hedeflere katkıda bulunduğunu belirtir(Jordaen, 2003:165-172). Yine SIPRI Yearbook 2023 raporunda: Türkiye, NATO üyesi olarak Orta Doğu ve Avrupa arasında güvenlik dengesini sağlar. Özellikle Suriye iç savaşından sonra yaşanan göçmen sorunu gibi konularda Türkiye büyük rol oynamıştır. Güney Kore, Kuzey Kore tehdidine karşı Çin ve ABD arasında bir denge unsuru olarak hareket eder(SIPRI, 2023:450-470).

Yukarıdaki verilen ülke örneklerinde görüldüğü gibi güvenlik dengeleyici orta güçler uluslararası güvenliğin karmaşık dinamiklerinde etkili olmayı başarmış önemli aktörlerdir.

Bu devletlerin uluslararası sistemdeki rolü sadece askeri güç kapasiteleriyle değil bunun dışında uluslararası normlarla ve diplomatik çözümleri kullanmalarıyla da görülmektedir.

5. ORTA GÜÇ KAVRAMI BAĞLAMINDA İRAN'IN KONUMU

İran'ın orta güç kavramı bağlamında ele alınması ve bu statüde değerlendirilmesi adına çalışmanın bu bölümünde, ağırlıklı olarak devrim sonrasında günümüze kadar uzanan süreç üzerinde durulmaktadır. Zira İran'ın orta güç niteliği taşıyan diplomatik ve stratejik emareleri, belirgin şekilde 1979 yılındaki İslam Devrimi'ni takip eden dönemde yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda İran'ın dış politikası ve stratejik kültürünün belirlenmesinde söylemsel analizler ve konstrüktivist yaklaşımlar bağlamında yapılan değerlendirmeler önemli argümanlar sunmaktadır. Yine çalışmanın bu bölümünde İran'ın hangi özelliklerinin orta güç kriterlerine uyduğu veya uymadığı yönleri başlıklar halinde ele alınmaktadır. Daha sonra İran'ın uluslararası güvenlik bağlamında ne tür etkisinin olduğu da örnekler üzerinden açıklanmaktadır.

5.1. İran Dış Politikası

Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri arasında yer alan devletlerin dış politikalarını anlamaya çalışmak, bu süreçte rol oynayan faktörlere¹⁷ yönelik derinlemesine bir analizi gerektirmektedir. Bu faktörler arasında lider seviyesi, devlet-içi ve devlet-dışı faktörler öne çıkmaktadır. Bir devletin dış politika tercihinin belirlenmesinde etkili olan her bir düzey spesifik olarak incelenebilir ve mevcut olan düzeyler kendi aralarında karşılaştırmalı olarak çalışılabilir(Oğuzlu, 2021). Bu bağlamda İran'ın dış politikası ve stratejik kültürünün şekillenmesinde ve belirlenmesinde etkili olan düzeyler aşağıdaki alt başlıklarda ele alınmaktadır. Çalışmanın bu kısmında İran'ın dış politikası ve stratejik kültür argümanları daha çok devrimden günümüze olan süreci ele alınmakla birlikte konunun daha iyi anlaşılması açısından devrim öncesi ve devrime giden süreçteki dış politika anlayışına da kısaca değinilmektedir.

¹⁷ Devletlerin dış politikada karar alınmasında etkili olan faktörler: Tarihsel hafıza, ekonomik kapasite, ittifak yapıları, lider algısı, uluslararası hukuk, tehdit algısı şeklinde çoğaltılabilir.

5.1.1. Şah Dönemi Dış Politika

1925 yılında İran Şah'ı olan Ahmet Şah'ın meclis kararıyla görevden alınmasıyla yerine Reza Pehlevi yeni İran şahı olarak İran'da göreve geldi. Reza Pehlevi, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1920'li yıllardaki reformlarından etkilenmiş ve bu yöndeki reformlar doğrultusunda iç ve dış politika da adımlar atmıştır. Ama Şah'ın asıl etkilendiği ve hayranlık duyduğu kişi Adolf Hitler olmuştur. Hitler'e olan hayranlığı aynı zamanda Alman hayranlığına da dönüşmüştür. Bu hayranlık günümüz İran halkında da etkisi hala devam etmektedir. Hatta Reza Pehlevi 1935 yılına kadar "Acemistan" olan ülkesinin adını dönemin Berlin büyükelçisinin tavsiyesi üzerine "İran" olarak değiştirmiştir(Foltz, 2021:99-100). Bu dönemdeki İran dış politikası Almanya ve Sovyet Rusya'yla yakın ilişkiler geliştirme çabasında olmuştur. Daha sonra bu durumdan rahatsız olan İngiltere ve ABD'nin İran'a daha çok odaklanmasına neden oldu. Bu gibi büyük güçlerin o dönemde İran'a yönelmesiyle İran'ın bölgesel ve küresel alanlardaki etkisinin varlığını ve önemini hissettirmiştir.

Rıza Pehlevi'nin 1941 yılında bırakmak zorunda kaldığı saltanatını oğlu Muhammed Rıza Şah 1953 yılında devraldı. Yeni Şah, babasının kaldığı yerden yola devam etmiştir. Muhammed Rıza Şah'ın yaptığı ilk iş (Beyaz Devrim olarak nitelendirilen) devletini ayakta tutan ordu, bürokrasi ve saray patronaj sistemine odaklanmak oldu. Şah'ın bu girişimi başlangıçta etkili gibi gözükse de ilerleyen yıllarda izlediği politikalar babasının devamı niteliğinde ilerlemiştir. Yine bu dönemde yeni yatırım alanlarında askeri konulara ağırlık verildi. İran'ın bu dönemde askeri alanlara yatırım yaptığının bir göstergesi de ABD Kongresi 1975 yılında yayınladığı bir raporda İran'ın bu dönemde dünyanın en fazla askeri alım yaptığını vurgulamasıdır. Raporda İran'ın askeri harcamalarında Pakistan, Güney Afrika, Avustralya, Endonezya ve Hindistan dahil Hint okyanusunun en güçlü devletlerini geride bıraktığı yer almaktadır(Abrahamian, 2019:163-166).

1970'li yıllarda Şah yönetiminin iç politikada sert yönetim anlayışında olmaları Halkın Mücahitleri Örgütleri(MEK) ve Marksist İranlı Fedailer Örgütü gibi solcu-devrimci grupların ortaya çıkmasına ve ülkede yaygınlık göstermesine neden olmuştur. Daha sonra kanser hastalığına yakalanan Şah, bu durumu halkından gizledi. Durumu giderek kötüleşince de yanlış kararlara imza atarak halkın devrime giden sürecini hızlandırmıştır. 1977 yılında

dönemin ABD başkanı J. Carter'in Şah'a yönelik övgü dolu sözleri halk nezdinde ters tepmiş ve Şah'a olan karşıtlığı artırarak devrime giden bu süreci daha da hızlandırmıştır(Foltz, 2021:109).

5.1.2. Devrim ve Humeyni Dönemi Dış Politika

1979 yılında gerçekleşen devrim, İslami bir devrimi gerçekleştirmek için yapılmamıştır. Şah yönetiminden sert baskılara maruz kalan halkın bıkmaya derecesine gelmesiyle devrime giden süreç hızlandı. Halkın temel vurgusu ve devrimdeki temel amaç Şah yönetiminin acilen ülkeden gitmesiydi. Bu yönelimde olan halk devrim sonrası için iktidara kimin geleceği nasıl bir yönetim olacağı konusunda ittifak etmemiştir. Dolayısıyla devrimden sonra yönetimde oluşan boşlukta muhafazakâr İslamcılar için büyük bir fırsat doğdu. Ayetullah Ruhullah Humeyni ve arkadaşları mevcut yönetimden memnun olmamaları, aynı zamanda Humeyni'nin 14 yıl sürgünde olması devrim sürecine olan istekleri daha da artmıştır.

Şah yönetiminin devrilmesiyle Mart 1979 yılında yapılan referandumda seçmenlere "İslam Cumhuriyeti"nin kurulmasını onaylayıp onaylamadıkları soruldu. Seçmenlerin çoğu bu referandumu boykot edip sandığa gitmedi. Fakat sandığa gidenlerin çoğu İslam Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde oy kullandı. Söz konusu referanduma sunulan yeni anayasanın içeriği halkın büyük bir kesimi tarafından tam olarak bilinmemekle birlikte, sandığa giden seçmenlerin çoğunluğu yeni anayasa lehinde oy kullanmıştır. Bu yeni anayasada, nihai yetkinin yeni lider olan Humeyni'nin elinde olmasını belirtiyordu. Ayetullah Humeyni'ye ait olan Velayet-i Fakih teorisinin tatbiki ile hükümet kararlarının Şii içtihatlarla uygun olması yolunu açmıştır. Ayetullah Humeyni'nin kurulan İslami hükümete dahil kaleme aldığı bir makalesinde "*İslami hükümet bir hukuk hükümeti olduğu için, hukuka aşına olanlar yani Fukaha işleyişi denetlenmeli ve ülkenin idari denetimi, onların elinde olmalıdır.*" şeklinde ifadelerle yer vermiştir(Foltz, 2021:112-113).

İslam devriminin gerçekleşmesi ve Humeyni hükümetin başa geçmesiyle İran İslam Cumhuriyeti resmen kurulmuştur. Bu yeni yönetim anlayışının ilerleyen dönemlerde de İran'ın dış politikasını ve stratejik kültürünü etkilediğini görmekteyiz. Aynı zamanda dış politikada ve küresel meselelerdeki güvenlik konularına da devrimle inşa edilen kimlik

üzerinden yaklaşıldığı bu doğrultuda yapılan söylemlerde görülmektedir. Özellikle 1979 yılında iktidara gelen Humeyni yaptığı bir açıklamasında “Amerika’nın büyük şeytan İsrail ve Rusya’nın küçük şeytan” olarak belirtmesi ve “İslam için İran” söylemi ülkenin dış politikasındaki yeni politikası konstrüktivist yaklaşım bağlamında İslami hükümler ile yeniden inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Humeyni'nin dış politika önceliklerinden biri de büyük Şii nüfusa sahip ülkelerde İran'ın İslam devrimini ihraç etmektir. Bu politikaya uygun olarak 1982'de İsrail'le yapılan savaşta zarar gören Lübnan'a odaklanıldı. İran'ın Lübnan'a yakınlaşmasıyla Şii milislerden oluşan Hizbullah'a destek verildi. İran'ın Lübnan Hizbullahı'na destek vermesiyle ABD tarafından İran'ın teröre destek veren devlet olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Lübnan'dan sonra hedef ülke Humeyni'nin on dört yıl sürgün hayatının çoğunu geçirdiği Irak olmuştur. Saddam Hüseyin'le karşılıklı tehdit söylemlerinden sonra 22 Eylül 1980'de Irak ordusuna İran'a girme emri verildi. Böylece iki ülke arasında sekiz yıl sürecek olan Irak-İran savaşı başlamış oldu(Foltz, 2021:114).

İran dış politikasının temel dinamikleri arasında realizm ve pragmatizm hâkim olmaktadır. Devrimden sonra İran dış politikasında ideolojik söylemler; devrim ihracı, batı karşıtlığı ve ümmetçilik vurgusu ağır basmaktadır. Humeyni'nin dış politika anlayışında çatışmacı dış politika anlayışı hakimdir. Böyle bir anlayışın hâkim olmasındaki en büyük etken ne pahasına olursa olsun ideolojinin ihraç edilme hayali yatmaktadır(Rasmussen, 2009:1-2). Fakat devrimden sonraki dönemde İran dış politikasının temel dinamikleri arasında realizm ve pragmatizm hâkim olmaktadır(Rasmussen, 2009:1-2).

5.1.3. Haşimi Rafsancani Dönemi Dış Politika

1988 yılında Humeyni'nin ölümüyle birlikte İran ekonomisi perişan oldu. Yeni ruhani lider olan Ayetullah Ali Hamaney ve ekibi daha ılımlı ve esnek politikalara yönelmiştir. Humeyni'nin ölümüyle İran ekonomisi perişan oldu. Hal böyle olunca Ali Hamaney döneminin yönetim anlayışında “İran için İslam” ve “Fars milliyetçiliği” anlayışı hâkim olmuştur. Humeyni'den sonra Cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani pragmatist politikalara yönelmiş, iç ve dış politikasının odak noktası olarak da ekonomik refah

meseleleri olmuştur. Rafsancani, başarılı olmak için İslami Püritenizm¹⁸ yerine daha iyi uluslararası ilişkilere yönelmesi gerekiyordu. Sekiz yıllık liderliği süresince İran ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. Fakat ekonomideki bu gelişmeler ülkedeki işsizlik sorununu bitirememiştir. Çünkü Humeyni, İslam Devrimi sırasında ve İran-İrak savaşının ilk yıllarında İranlı kadınlardan yirmi milyonluk bir ordu istemiş ve bu teşvikle ülkede doğum oranı ciddi oranda artmıştır. Bu dönemde doğanlar Rafsancani'nin iktidarda olduğu dönemde eğitilmiş fakat iş bulmakta zorlanan gençler kümesini oluşturunuyordu(Rasmussen, 2009:1-2).

Rafsancani döneminde İngiltere bir takım sorunlar yaşanmıştır. Çünkü Hindistan asıllı İngiliz yazar Salman Rüştü İslam dininden çıktıktan sonra *Şeytani Ayetler* isimli eseri ile İslam ve İslami esaslara hakaretler savurmuştur. Daha sonra Salman Rüştü'nün Humeyni tarafından öldürülmesi emri verilmiştir. Humeyni'nin bu emriyle idam edilen bir kısım yazarlar ve akabinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda İran-İngiltere ilişkileri İngiltere tarafından 1989'dan 1998'e kadar askıya alınmıştır. Bu durum İran açısından bazı ekonomik sorunlara yol açmış ve böylece Rafsancani ekonomik meselelere odaklanarak İran ekonomisini yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Rafsancani hükümeti serbest piyasa reformu başlatmış olsa da yukarıda belirtildiği gibi o dönemde yaşanan bazı ekonomik nedenlerden dolayı özellikle de 1995 yılında ABD öncülüğünde gerçekleştirilen uluslararası yaptırımların uygulanması, izlenilen ekonomik politikaların başarısızlığında büyük rol oynamıştır(Foltz, 2021:115).

Rafsancani döneminde görüldüğü üzere İran dış politikasının odak noktası ekonomik meseleler ön planda olmuştur. Bu doğrultuda her ne kadar sağlam adımlar atılmaya çalışılmışsa da başta ABD olmak üzere İngiltere gibi büyük güçlerle yaşanan krizler istenilen düzeyde bir başarı sağlayamamıştır.

5.1.4. Muhammed Hatemi Dönemi Dış Politika

İran'ın yargı ve güvenlik güçlerine yerleştirilmiş olan katı muhafazakârların muhalefeti ile karşı karşıya kalan Hatemi, yaptığı reformlarının sınırlı düzeyde kalmasına

¹⁸ Püritanizm , 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda, Püritenlerin Kraliçe I. Elizabeth'in saltanatının başlarında varılan dini uzlaşmadan sonra korunduğunu iddia ettikleri Roma Katolik "papalık" kalıntılarından İngiltere Kilisesi'ni " arındırmayı" amaçlayan bir dini reform hareketidir. Kelime anlamı saflığı aramak olarak tanımlanır(Bunyan vd., 2025:1).

neden oldu. Bu dönemde dış politika açısından önemli bir dönüm noktası, 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD-İran ilişkilerinin daha da keskinleşmesidir. İran, bu süreçte Afganistan'da Taliban ve El-Kaide'ye karşı ABD'ye örtülü bir biçimde destek vermiştir. Fakat buna rağmen dönemin ABD Başkanı George Bush tarafından İran kötülük eksenini olarak nitelendirilmiştir(Foltz, 2021:118).

Hatemi, İran dış politikasında şeffaflık politikası izlemiştir. Batı'yla yumuşamaya çalışarak Avrupalı liderleri ziyaret etme eğilimine yöneldi. Ancak önde gelen sağcı muhafazakârlar ulusal ve uluslararası medyada ABD ve müttefiklerini kınamaları izlenilecek olan politikalara gölge düşürmüş ve bu durum reformist Hatemi ve ekibinin istenilen başarıyı sağlamamasına yol açacaktır. 11 Eylül terör saldırılarıyla birlikte Batı'yla yeni başlayan iyi ilişkiler kısa sürmüş ve bu durum İran'da Batı'ya karşı bir güvensizlik hissi uyandırmıştır. ABD'nin İran'ın komşu ülkelerinde birliklerinin kitlesel varlığı İran'ın dış politika ve stratejik kültüründe güvensizliğin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bu güvensizlik ortamıyla birlikte İran'ın iç politikasında radikal muhafazakârlar daha baskın hale gelmiş ve toplumda büyük oranda destek sağlamasına neden sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler radikalliğiyle bilinen Ahmedinejad'ın 2005'te cumhurbaşkanı seçilmesine olanak sunmuştur(Rasmussen, 2009:3).

5.1.5. Mahmut Ahmedinejad Dönemi Dış Politika

Ağustos 2005 yılında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesi birçok gözlemciyi şaşırtmıştır. Çünkü Ahmedinejad'ın muhafazakâr kimliği 1997'den beri İran siyasetinin genel kalıbıyla çelişen, siyasi olarak tanınmamış bir kişiydi. Fakat Ahmedinejad'ın seçilmesinde en büyük etkenlerden biri kırsal kesimdeki yoksul seçmenlere popülist bir platformda hitap etmesidir. Ahmedinejad'ın dış politikadaki radikal söylemleri, İran'ın devam eden nükleer programı ve İran'ın Irak savaşına müdahil olması uluslararası toplumun İran rejimini büyük ölçüde izole etmesine neden oldu. Yine bu dönemde enflasyon, artan işsizlik ve durgun konut gibi sorunlar yönetimi zor durumda bırakmıştır(Gordon vd., 2008:100).

İran'ın 2006'dan sonraki nükleer enerji çalışmaları BMGK bünyesinde hararetli tartışmalara yol açmıştır. Bu durum İran'ın dış politikasında rasyonel bir aktör olarak görülüp görülmeyeceği sorusunu uluslararası kamuda yeniden gündeme getirmiştir. Her ne kadar

İsrail ve Batı karşıtlığı söylemleri giderek artsa da iktidara gelen neo-muhafazakarlar İran dış politikasındaki rasyonelliği çok fazla değiştirememişlerdir. Sadece ideolojik çıkarların stratejik çıkarlarla uyduğu durumlarda veya stratejik çıkarların fazla önem kazanmadığı durumlarda ideolojik çıkarlar ön planda tutulmuştur. Mahmut Ahmedinejad döneminde dikkat çeken diğer bir olay da Filistin, Sincan ve Çeçenistan meselelerinde İran'ın İslami kimliğine uymayan davranışlar sergilemesidir. Çünkü İsrail'in Filistin'e uygulamış olduğu saldırılarda İran, İsrail'i kınamıştır. Fakat Rusya'nın Çeçen Müslümanlara karşı saldırılarına ve Çin'in Sincan vilayetindeki Müslümanlara karşı yapmış olduğu zulümlere sessiz kalmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda İran'ın Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerle yapmış olduğu kapsamlı iş birliği, dış politikada pragmatizmin ideolojinin önünde tutulduğunun göstergesi olarak yorumlanmaktadır(Rasmussen, 2009:3-4).

Ahmedinejad döneminde nükleer çalışmaların devam ettirilmesi ve Batı karşıtlığı vurgusunun öne çıkması ABD öncülüğünde BMGK tarafından İran'a yönelik ağır yaptırımların uygulanmasına yol açmıştır. Bu yaptırımlar İran ekonomisini ciddi oranda olumsuz etkiledi. İran'daki yönetimin radikal söylemleri ve ABD öncülüğündeki BMGK'nin yaptırımları bölgesel ve küresel anlamda güvenliği ve ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Almanya başta olmak üzere kimi Avrupalı devletler İran'ın barışçıl nükleer enerji çalışmaları için teknik ve teknolojik işbirliği yapmaktaydı. Yapılan işbirliği bu ülkelere ekonomik anlamda önemli gelir sağlamıştır. Diğer bir husus ise İran'ın nükleer enerji çalışmalarının bölgesel ve küresel güvenliğe olumsuz katkı sunmasıdır. İran gibi ABD, İsrail ve Batı karşıtı radikal söylemleri olan bir ülkenin nükleer güce sahip olması elbette güvenlik konularında tedirginliğe neden olacaktır. İşte bu iki husustan ötürü Ahmedinejad döneminde İran dış politikası güvenlik ve ekonomik konular üzerinden şekillenerek çatışma riskini artırmıştır.

5.1.6. Hasan Ruhani Dönemi Dış Politika

Haziran 2013 tarihinde altı adayın yarıştığı 11. dönem cumhurbaşkanlığı seçimini Hasan Ruhani kazanmıştır. Yapılan seçimde halkın %72,7'si(36 milyon 704 bin 156 kişi) seçime katılmış ve Hasan Ruhani bu oyların %50,7'sini(18 milyon 613 bin 329) alarak İran'ın 7. cumhurbaşkanı olarak seçildi. Hasan Ruhani İran'da dini eğitiminin yanı sıra modern eğitimini de alarak 1972 yılında Tahran Üniversitesi hukuk bölümünden mezun oldu.

Ruhani yaklaşık olarak 100 kitap ve bilimsel makaleyi kaleme almış ve çalışmalarına Batı’da devam etmiştir. Doktorasını 1999 yılında Glasgow Caledonian Üniversitesi’nden alan Ruhani daha sonra İran İslam Devleti’nin çeşitli kademelerinde kamusal görevler üstlendi(Anadolu Ajansı Web Sitesi, 2013).

2013 yılında İran’da gerçekleşen seçimlerden genel beklentilerin aksine reform kanadından birisinin seçilmesi beklentilerin dışında bir sonuçtu. Hasan Ruhani’nin beklenilenin aksine seçimden zaferle çıkması iki nedene dayandırılmaktadır. Birinci neden, Hasan Ruhani dışında seçime katılan diğer adayların muhafazakâr kesimden olması Hasan Ruhani’ye karşı muhafazakarların oylarını bölmüş ve bu durum kendisine önemli bir avantaj sağlamıştır. Normal beklentiler doğrultusunda muhafazakâr adayların ortak bir aday üzerinden birleşip diğer adayların seçimden çekilmesi umuluyordu. Fakat umulanların aksine muhafazakâr adaylardan Muhammed Rıza Arif dışında hiçbir aday seçimden çekilmedi. Böylece oyları bölünen muhafazakâr adaylar Hasan Ruhani’ye karşı seçimi kaybetti. Ruhani’nin galip gelmesinin ikinci nedeni ise seçim öncesinde halka sunmuş olduğu vaatlerdi. Hasan Ruhani, İran halkının özlemlerini doğru bir şekilde okuyarak, seçim kampanyası süresince halka sosyal yaşamdan kültürel haklara, ekonomiden dış politikaya halkın talepleri doğrultusunda söylemler geliştirerek önemli oranda kendisine destek sağladı. Bunlardan birkaç tanesini sıralayacak olursak; tüm vatandaşların sigortalı yapılması, petrol ambargoların diplomatik müzakereler yoluyla kaldırılması, petrol gelirlerinin hükümetin kısa vadeli harcamaları yerine yatırıma dönüştürülmesi ve Merkez Bankası’nı bağımsız hale getirilmesidir. Yine toplum tarafından sıklıkla vurgulanan kültürel konularda, devletin kültürel faaliyetlerdeki etkisini azaltarak, sanat ve kültürün gerçek sahibi olan sanatçılara bırakılacağı söylemi seçime giden süreçte önemli kazanımlar sağlamıştır(Yegin, 2013, s. 1).

Ahmedinejad’ın 2005-2013 yılları arasında yürüttüğü cumhurbaşkanlığı görevi sırasında iç ve dış tehditlere karşı geliştirilen radikal söylemler hem bölgesel hem de uluslararası alanda İran’ı tecrit altında bırakmıştır. ABD ve Batı’nın İran’ın nükleer politikasına yönelik uygulamış olduğu petrol ambargosu ve ekonomik yaptırımların olumsuz etkisi, yönetimin iç politikada ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel alanlarda güvenlik odaklı ve daha baskıcı bir anlayışı benimsemesine yol açmıştır(Karnap ve Çağla, 2022, s. 1379).

Böyle bir atmosferde 2013 yılındaki seçimlere giren Hasan Ruhani, iç ve dış politikada ihtiyat, ılımlaşma ve itidalin önemini vurgulayarak Batı ve komşularla diplomatik yöntemlerle yapıcı etkileşim arayışı içerisinde olacağını belirtmesiyle seçimden zaferle çıktı. Seçimi kazanan Hasan Ruhani ve ekibi, Ahmedinejad sonrası dönemde dış siyasette ve ekonomik meselelerde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Fakat bu sorunlarla birlikte Ruhani yönetiminin önündeki en önemli sorun şüphesiz nükleer krizin müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulması ve İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasıydı. Hasan Ruhani iktidara gelmesiyle birlikte Tahran yönetimi P5+1 Ülkeleriyle yoğun diplomatik mesai ve çabalara girişmiş, Temmuz 2015'te anlaşmaya varmıştır. Nükleer anlaşma olarak adlandırılan Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan Of Action-JCPOA) imzalandı. Uzun süredir İran halkında yaptırımlara neden olan nükleer krizin diplomasiyle çözülmesi İran'da ılımlı ve pragmatik siyasetçiler açısından ABD ile ilişkilerde işbirliğine ve normalleşmeye evrilecek bir sürece olan inanç pekişmiş oldu. 14 Temmuz 2015 yılında imzanın bu anlaşmayla İran ve ABD ülkeleri arasındaki derin güvensizlik ve düşmanlık anlayışının diplomasi ve iş birliğine dönüştürme imkânı sunmuştur(Şen, 2017, s. 5).

Hasan Ruhani, İran'ın yeni iç ve dış politikasını ifade ederken ılımlı siyasi anlayışla hareket etmenin nedenini, işlerin daha kötüye gitmesini engellemek değil, kötü durumda olan sorunların ve krizleri kökten çözmek olarak ifade etmektedir. Gerek Hasan Ruhani ve gerekse de Birleşmiş Milletler'de uzun süre görev yapmış olan tecrübeli diplomat ve Ruhani yönetiminde dışişleri bakanı olan Cevat Zarif, yeni dönemle birlikte İran'ın Batı ve komşu ülkeler ile ilişkilerinde yapıcı angajman arayışı içinde olacağını vurgulamıştır. Zarif'e göre "Dış politika hedeflerine makul ve akılcı yöntemler ve uygun bir söylem ile izleyebilmek, ülkenin farklı ihtiyaçları arasında denge kurabilmek" için dış politikada kurumlaşma elzemdir(Şen, 2017, s. 7). İlk iktidar döneminde nükleer anlaşmanın sürdürülmesini hedefleyen Hasan Ruhani, İran'ın ekonomik koşullarında olumlu gelişmelerin kaydedildiğini ve uluslararası topluma entegre olduğunu savunmuştur(Karnap ve Çağla, 2022, s. 1385).

Hasan Ruhani'nin iktidara gelişinin ilk döneminde İran dış politikası açısından elde ettiği en önemli başarılarından birisi şüphesiz nükleer anlaşmanın sağlanmasıdır. Bu anlaşmanın sağlanmasında İran dini lideri olan Ayetullah Ali Hamaney'in vermiş olduğu

destek yadsınamaz. Nihai karar mercii olan dini lider Ali Hamaney'in nükleer müzakerelere vermiş olduğu desteği, Devrim Muhafızları'na yapmış olduğu bir konuşmasında “kahramanca esneklik” şeklinde ifade etmiştir. Dini lider, bu ifadeyle hem iç politikada hem de dış politikada zaruri hallerde esnekliğin gerektiğini ve kendisinin de uluslararası ilişkilerde bazen gerekli duyulduğu anda bu esnekliği kullanmakta bir beis olmayacağını ifade etti. Fakat nükleer çalışmalara yönelik yapılan müzakerelerde Batı ve özellikle de ABD'ye güvenilmemesi gerektiği hususunun altını da çizmiştir. Bu durumu, ABD ile yapılan müzakerelerde hiçbir zaman iyimser olmadığını ve bu süreci desteklemesinin tek nedeni yapılan nükleer müzakerelerin İran'ın çıkarlarına hizmet ettiğini düşündüğü için onay verdiğini ifade etmektedir(Şen, 2017, ss. 8-9).

20 Temmuz 2015'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde oy birliği ile kabul edilen Ortak Kapsamlı Eylem Planı anlaşmasıyla Hasan Ruhani verdiği demeçte, bu anlaşmayla İran adına teknik, siyasi ve hukuki bir zafer kazanıldığını ve yapılan anlaşmayla birlikte uluslararası ilişkilerde hiçbir aktörün artık İran'ı tehdit olarak göremeyeceğini savunmaktaydı. Anlaşma uyarınca 20 yıl boyunca tüm santrifüj üretimi yakından izlenecek, aynı zamanda İran'daki uranyum madenleri 25 yıl boyunca denetlenecek ve İran'ın nükleer teknoloji ile ilgili yatırımları Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi onayına tabi olacaktı. Ruhani, 2015 yılındaki Birleşmiş Milletler genel kurul toplantısında yaptığı açıklamada daha kapsamlı etkileşimin temellerinin atıldığını vurguladı. Bu ifadelerle Hasan Ruhani ülkesinin savaşı, yaptırımları ve geçmişi unutmayacak olsa da yüzünü kalkınmaya ve barışa çevirdiğini belirtmektedir(Şen, 2017, s. 11).

Her ne kadar taraflar arasında nükleer krize yönelik bir anlaşma sağlanmış olsa da ABD ile İran arasında tarihsel açıdan karşılıklı bir güvensizlik bulunmaktadır. Bu güvensizliğin kaynağı tarihsel olarak iki olaya dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki, 1953 yılında ABD öncülüğünde dönemin İran Başbakanı olan Musaddık'a yönelik yapılan darbe girişimidir. İkincisi ise 1979'da İran'daki ABD Büyükelçiliğine yönelik gerçekleştirilen rehine krizi olayıdır(Şen, 2017, s. 12). Bu olaylar bağlamında iki ülke arasında tarihsel olarak bir güvensizliğin oluşması günümüze kadar gelen süreçte yapılacak bütün diplomatik ilişkilerde de etkisini göstermiştir. Güvensizliğin esas alındığı diplomatik ilişkilerde

başarının sağlanması pek olası değildir. Bu olumsuz gelişmeler üzerine bir de ABD ve İran yönetimlerine radikal söylemleri veya diplomasiyi ikinci planda tutan liderler geldiğinde işler daha da çıkmaza girmektedir.

ABD ve İran arasında nükleer krize yönelik Hasan Ruhani döneminde başlayan ılımlaşma süreci 2016 yılının kasım ayında ABD’de yapılan seçimleri Trump’ın kazanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Trump’ın seçilmesiyle birlikte ABD’nin İran’a yönelik her seçeneğin masada olduğu söylemi ön plana çıkmış ve ABD devlet başkanı seçilen Trump, İran’ı bir numaralı terörist devlet olarak açıkladı. Obama döneminde diplomasi ve diyalogun temel alındığı süreçte imzalanan Ortak Kapsamlı Eylem Planı daha sonra iktidara gelen Trump tarafından felaket ve utanç kaynağı olarak tanımlanmıştır. Şu hususu vurgulamak gerekir ki Obama döneminde de İran’a karşı bir güvensizlik bulunmaktaydı. Zira Obama’ya göre İran, nükleer enerji konusundaki varılan anlaşmanın kurallarına genel anlamda uymuş olsa da Hizbullah’a vermiş olduğu destek, füze çalışmaları ve diğer saldırgan davranışları nedeniyle anlaşmanın ruhuna aykırı davrandığını savunmuştur. Nükleer krize yönelik yapılan anlaşmalar palyatif bir çözüm üretmiştir. Bu bağlamda anlaşma ne bölgesel ne de ikili sorunların çözülmesinde beklentileri karşılamamıştır(Şen, 2017, s. 14). Trump, bu nükleer anlaşma için, İran’ın taahhütlerine uymamasından ötürü geçerliliğini yitirdiğini ifade etmiş olsa da 2018 yılına kadar bu anlaşmayı iki defa isteksizce onaylamıştır. Fakat, tarih 8 Mayıs 2018’i gösterdiğinde başkan olan Trump, bu anlaşmadan çekildiğini açıklamış bununla kalmayarak aynı zamanda İran’a karşı yeni yaptırımların uygulanacağını ifade etmiştir(Karnap & Çağla, 2022, s. 1385).

Hasan Ruhani’nin seçim sürecinde en önemli vaadi, nükleer krizin diplomatik yöntemlerle çözeceklerini belirtmesidir. Ruhani, nükleer krizin çözülmesiyle ülkesine uygulanan yaptırımların kalkacağını böylece ekonomik anlamda rahatlamaya neden olacağını hedeflemişti. Fakat bu doğrultudaki beklentiler büyük oranda gerçekleşmemiştir. Trump’ın seçilmesiyle de bu konudaki işler daha da çıkmaza girdi. Bu olay doğrultusunda Ruhani’yi zora sokan en önemli husus ise dini lider Hamaney’in vermiş olduğu desteğidir. Hasan Ruhani’nin Cumhurbaşkanı olarak ikinci defa seçilmesinin ardından ne

dini lider Ali Hamaney tarafından ne de seçimdeki en önemli rakibi olan İbrahim Reisi tarafından tebrik edilmemiştir(İRAM, 2017, s. 10).

Ali Hamaney ve Ruhani arasındaki en büyük fikir ayrılığı devrimden günümüze kadar güvenlik endişelerinin yaşandığı ABD ile ilişkilerin, normalleşmesi hususunda olmuştur. Hamaney, ABD'nin hiçbir zaman İran ile dostane bir ilişki içerisinde olmayacağına inanmaktadır. Rahatsız olunan diğer bir husus ise Batı ile nükleer müzakerelerin dışında insan hakları ve askeri konuların bu nükleer krize yönelik yapılan anlaşmada yer verilmesidir. Hamaney bu olayları sert bir dille eleştirmiştir. 2018 yılında ABD Başkanı Trump'ın İran ile yapılan anlaşmadan çekildiklerini ifade etmesiyle Hasan Ruhani ile Ali Hamaney arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiş ve karşılıklı restleşmeler başlamıştır. Bunun dışında Hasan Ruhani iç ve dış politikada hedeflerini hayata geçirebilmesi için yasama, yürütme ve yargıya tam hükmetmesi veya desteklerini alması gerekiyordu. Fakat Hamaney bu organlara müdahale etmiş Ruhani'nin yetkilerinde sınırlamalara neden olmuştur(Karnap ve Çağla, 2022, ss. 1385-1386). Hasan Ruhani'nin sıkıntı yaşadığı diğer önemli bir merci de İran devriminden günümüze yönetimde önemli etkisi olan Devrim Muhafızları Ordusu(DMO) iledir. DMO, nükleer anlaşmayla ilgili içeride ve dışarıda yol açabileceği sonuçlara kuşkuyla bakmaktadır. Ruhani her ne kadar nükleer anlaşmanın ülkenin güvenliğini koruyacağını ve herhangi bir savaşa yol açmayacağını savunsa da DMO komutanları bu düşüncüyü reddetmiş İran'ın güvenliğini DMO'nun alacağı tedbirler doğrultusunda sağlanacağını savunmuşlardır. Anlaşmazlığın olduğu diğer bir husus ise Ruhani yönetiminin bölgedeki ülkelerle ilişkileri normalleştirmeye çalışması girişimine karşılık DMO komutanlarının Körfez ülkeleri başta olmak üzere bölgede yer alan ülkelere yönelik sert açıklamalarda bulunmalarıdır. Bu durum normalleşme çabalarını akamete uğratmıştır(İRAM, 2017, ss. 13-14).

Sonuç olarak İran dış politikasında Hasan Ruhani döneminde, Ahmedinejad'ın sert ve güvenlik odaklı yaklaşımının yerine, alışılmışın dışında diplomasiye dayalı ve ılımlı çizgide bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Ruhani, dış politikasında diplomatik yönelimlerle nükleer kriz başta olmak üzere diğer bölgesel ve büyük güçlerle uzlaşma yoluna gitmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere Ruhani döneminde itidal ve akılcı diplomasi kavramları dış politikanın merkezine yerleştirilmiştir. Ruhani döneminin çalışma açısından belki de en

önemli yönü ise İran'ın orta güç kimliğinin yeniden şekillendirme çabasının olmasıdır. Hatta şunu iddia edebiliriz ki bu dönemde İran'ın sergilemiş olduğu politik davranışlar tam bir geleneksel orta güç özelliğini taşımaktadır. Devrimden günümüze kadar genel anlamda İran'ın dış politikasında izlemiş olduğu yönelimler yeni yükselen orta güç konumunu pekiştirirken, Hasan Ruhani döneminde belki de hiç olmadığı kadar geleneksel orta güç davranışı sergilemiştir. Çünkü geleneksel ortak güçlerin en büyük özellikleri arasında dış ilişkilerin diplomasiye dayalı, çok taraflı anlaşmalara dahil olması ve barışçı politikalar izlemesi şeklinde belirtilmektedir. Fonksiyonel açıdan orta güçlerin sınıflandırılmasına baktığımızda İran'ın bu dönemde diplomasiye ve ılımlı bir barışçıl yaklaşım sergilemesi tam da bu sınıflandırmada yer aldığını söyleyebiliriz. Bu konudaki diğer bir orta güç özelliği ise İran'ın bu dönemde bölgesel nüfus alanlarını, uluslararası sistemde arabulucu rolünü ve diplomatik kapasitesini kullanarak normatif ve diplomatik etki kapasitesinin görünür hale gelmesidir. Normalde, İran gibi güvenlik temelli bir perspektifle dış politikayı belirleyen ülkelerden normatif ve diplomasi odaklı politikalar pek beklenilmez. Ama Hasan Ruhani döneminde İran devriminden günümüze değin belki de normatif ve diplomatik unsurların en aktif kullanıldığı bir dönem görmekteyiz. Fakat genel anlamda her ne kadar Ruhani yönetimi normatif ve diplomatik odaklı politikalar benimsediyse de geleneksel orta güç olmak için yeterli bir düzeye ulaşamamıştır. Buradaki en önemli etken İran'da yönetimde geniş yetkilere sahip olan dini lider ve ona bağlı olan Devrim Muhafızları Ordusu'nun tutumudur. Lider ve DMO'nun sınırlandırıcı tutumu cumhurbaşkanının hareket ve etki sahasını kısıtlamaktadır.

İran, rejim ilkelerine ve değerlerine yönelik herhangi bir tehdit olması halinde veya diğer aktörler tarafından söylemlerle herhangi bir tehdit oluşturulması durumunda güvenlik politikalarının gölgesinde kalmasına neden olmaktadır. Bu durum ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonunu, gelişimini ve kalkınmasını olumsuz etkilemektedir. Bir güvenlik devleti olarak tanımlanan İran'ın, nadir dönemlerde yapıcı ve ılımlı bir yaklaşım benimsemiş olsa da rejimin güvenliğine yönelik herhangi bir tehdit olduğu zaman yeniden güvenlik politikalarına geri dönmektedir. Bu özellik İran'ın geleneksel orta güç sınıflandırılmasından uzaklaştırmaktadır.

5.1.7. İbrahim Reisi Dönemi Dış Politika

Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra birçok kişi tarafından İbrahim Reisi'nin görev süresinin tartışmalarla dolu olacağı ve inziva haliyle geçeceği düşünülmekteydi. Fakat beklenenin aksine İbrahim Reisi uluslararası ilişkilerin kompleks yapısında ustalıkla yol aldı. Daha önce 2017'de girdiği cumhurbaşkanlığı seçimini Hasan Ruhani'ye karşı kaybeden İbrahim Reisi, 2021 yılında İran'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimini kazandı. Bu seçim, devrimden bu yana yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri arasında halkın en düşük katılım gösterdiği seçim olarak dikkat çekmektedir(Zaccara, 2024, s. 1).

İran Cumhurbaşkanı olarak seçilen İbrahim Reisi genellikle çalışkan bir bürokrat, dini lider Hamaney ve çevresiyle uyumlu ve sorunsuz bir görev adamı profili çizmiştir. Reisi, görev süresince ülkesinin iç ve dış politikasına yönelik önemli konularda nadiren fikir beyan ettiği görülmektedir. Hatta sergilemiş olduğu tutumdan dolayı bir kısım çevreler kendisini “görünmez Cumhurbaşkanı” lakabını takmıştır. Reis'i görev süresince kişisel olarak zayıf performans sergilemiş ve kimi zaman canlı yayınlarda yapmış olduğu gaflardan dolayı muhafazakâr yayın organları tarafından bile alay konusu oldu. Bu özelliklerinden dolayı kendisinin rehberlik kabiliyeti ile ilgili halkın nezdinde bir takım olumsuz soru işaretlerine neden oldu. Zira kimi çevrelerce dini lider Ali Hamaney'den sonra İran'ın yeni dini liderinin İbrahim Reisi olacağı beklentisi bulunmaktaydı. Fakat Reisi'nin kişisel olarak sergilemiş olduğu bu tavırlarından ötürü Hamaney ve çevresi tarafından ortadan kaldırılması gereken bir rakipten ziyade işlevsel bir müttefik olarak görülmekteydi(Farzam, 2024). Burada ifade edilen hususlar İbrahim Reisi'nin kişisel ve karakteristik özellikleridir. Bu dönemde yapılan dış politika uygulamaları kişisel özelliklerinin dışında değerlendirilmektedir.

İbrahim Reisi dönemi İran dış politikasında Hasan Ruhani dönemine kıyasla militarizasyon, merkezileşme ve otoriterliğe doğru stratejik bir değişim yaşanmıştır. Bunlara ek olarak Reisi döneminde dış politikada Batı karşıtlığı yine ön plana çıkmıştır. Dönemin dikkat çeken en önemli özelliklerinden birisi de dış politika anlayışında Doğu ile ortaklıklara yeniden yönelme eğilimidir. Bu bağlamda Çin ve Rusya'yla bağlar güçlendirilmeye ve Batı ile de diplomatik angajmandan uzaklaşılarak stratejik pragmatizm ve ideolojik meydan okuma stratejisine yönelinmiştir. İran'ın bu dönemde Çin ve Rusya gibi Doğu güçlerine

yönelmesinin arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. 2015 yılında imzalanan Nükleer Anlaşma ve Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nın yeniden canlandırılacağına dair umutların azalması, ABD-İran geriliminin artması, buna bağlı olarak Batı'ya karşı yabancılaşmanın derinleşmesi ve ABD yaptırımlarının yol açtığı ekonomik krizler, Tahran yönetimini Rusya ve Çin gibi Doğu ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirme yönünde bir tercihe itmiştir(Azizi, 2024, ss. 1-2).

İran'ın bu dönemde Asya ülkelerine yönelmesinde etkili olan diğer bir neden ise Hindistan ve Çin gibi Asya ülkelerinin yükselişidir. Bu durum İran petrollerinin ihracı açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Zira ABD öncülüğünde uygulanan yaptırımlar İran ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı olan petrolün ihraç edilememesine yol açmakta ve bu durum ciddi ekonomik krizlere zemin hazırlanmaktadır. Bu durumdan ötürü ekonomik anlamda rahatlamak ve iç siyasette olası hoşnutsuzluğu kısmen de olsa azaltmak için İran'ın bu iki ülkeye yaklaşması giderek önem arz etmektedir(Forough, 2021, s. 3). Tahran yönetimi, dış politika anlayışında iki seçenek arasında değil daha çok iki çıkmaz sokak arasında gidip gelmektedir. Bir taraftan İran'ın bölgesel ve küresel rolünü yaptırımlar ve tehditlerle reddeden Batı, diğer taraftan sonsuz vaatlerle kenarda tutan Doğu. Yukarıda belirtildiği üzere İbrahim Reisi döneminde İran dış politikasında Doğuya yani Çin ve Rusya'ya yönelme bazlı bir yaklaşım sergilenmiştir. Fakat Rusya ve Çin, İran'ı hesaplı bir iş mantığıyla Batı ile rekabette bir kaldıraç olarak görmektedir(Naghiloo, 2025, s. 1).

İbrahim Reisi, köktenci bir hükümetin başında olmasına rağmen dış politika kararlarının radikallikten uzak olması için çaba sarfetmiştir. Bunun için İran dışişleri bakanlığı görevine daha ılımlı yapısıyla bilinen Hüseyin Emir Abdullahyan'ı atamıştır. Reisi ve Abdullahyan görevleri süresince uluslararası ekonomiye dayalı bir dış politikayı vurgulamışlardır. Fakat ikisinin bu çabaları somut kazanımlara ulaşamamıştır. Bunda etkili olan; yaptırımlar ve İran'ın yeniden Viyana görüşmelerine dönüş sürecidir(Behrami-rad, 2021, s. 1).

Tarihsel olarak İranlı liderler iç politikada güvenilirlik kazanmak için kimi zaman devletin dış politikasını kullanmışlardır. Zira dış politikada başarıların elde edilmesi ülke içerisinde liderlere önemli bir prestij kazandıracak inancı bulunmaktadır. Bu minvalde bir

sonraki seçimi kazanmak ve hatta Ali Hamaney'den sonra dini lider olma düşüncesi¹⁹ Reisi ve ekibinin dış politikaya ayrıca önem vermesine yol açmıştır. Bu doğrultuda dikkat çeken diğer önemli bir durum ise Reisi döneminde bölgesel ilişkilere büyük önem verilmesidir. Bu konuda atılan en somut adımlardan birisi de 10 Mart 2023'te Umman'ın desteğiyle pekinde Suudi Arabistan ile hızlandırılmış uzlaşmadır. Hatırlanacağı üzere 2016 yılında bir Şii din adamının idam edilmesinden ötürü öfkelenen İranlı protestocuların İran'daki Suudi diplomatik ofislerine saldırmasıyla iki ülke arasındaki bağlar kopmuştur. Yine 2022 yılında BAE ile İran arasında bağların yeniden güçlendirilmesi yönündeki adımlar bölgesel diplomaside önemli bir anı temsil ediyordu. İran'ın Suudi Arabistan ile yakınlaşması Mısır ve Bahreyn gibi diğer bölge ülkeleriyle diyalog yollarını da açmıştır. Fakat Suudi Arabistan ile ilişkiler beklenen düzeyde gelişmemiş, atılan adımlar daha çok söylem ve temennide kalmıştır(Zaccara, 2024, ss. 1-2).

Asya'ya jeopolitik dönüşüm başlamasıyla İbrahim Reisi döneminde önemli jeopolitik dinamikler ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan ile bölgesel rekabeti bir tarafa bırakıp bölgesel gerginliği azaltma çabası, Afganistan'da Taliban'ın tekrar yönetimi ele geçirmesi ve İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne(ŞİÖ) katılması önemli jeopolitik dinamikler arasında gösterilmektedir. İran her ne kadar tarihsel olarak Taliban'ı bir düşman olarak tanımlasa da ABD'ye karşı kazanmış olduğu başarıyı tebrik etmiş ve Taliban'ı kucaklamıştır. Fakat her ne kadar ABD'nin yenilgisi kutlanmış olsa da Taliban'ın zaferi İran açısından hem kısa hem de uzun vadede ciddi zorluklar doğurmaktadır. Görüldüğü üzere İran'ın Taliban'ı benimsemesi ideolojik olmaktan ziyade pragmatiktir. Zira sahadaki realite ortadır. Yani İran, Afganistan'daki Taliban'ın zaferini engellemek için önemli sayılacak fazla bir şey yapamaz. Bunu anlayan İran'daki yöneticiler Afganistan ilişkilerinde pragmatist yaklaşarak en azından belli bir süre için palyatif çözümler üretme arayışındadır. İran ile Pakistan arasında bu dönemde atılan adımlar bölgesel güvenlik açısından önem taşımaktadır. Çünkü İran'ın sınır güvenliği, askeri ve istihbarat işbirliği, Afganistan dosyası ve ortak askeri tatbikatlar gibi jeopolitik nedenlerle Pakistan'a yakınlaşma çabaları dikkat çekicidir. Pakistan, her ne kadar

¹⁹ Burada İbrahim reisinin sözlü veya yazılı olarak ifade ettiği bir beyan üzerinden değil daha çok kimi çevreler tarafından dini lider olarak İbrahim Reisi'nin olacağı varsayımına vurgu yapılmaktadır.

Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan yanlısı politikalar izlese de İran'ın bu dönemdeki önemi artmıştır. İki ülke açısından en önemli ortak nokta şüphesiz Çin'dir. Pakistan'ın Hindistan'a karşılık Çin ile yakın ilişkilerde olması İran'ın ise sahip olduğu petrol kaynaklarını Çin'e ihraç etme çabası iki ülke açısından ortak işbirliği fırsatı sunmaktadır. Fakat hem jeoekonomik(Uluslararası kuzey güney ulaştırma koridoru vb) hem de jeopolitik(Afganistan dosyası) nedenlerden ötürü İran'ın Hindistan'a yakınlaşması söz konusudur. Bu durum İran-Pakistan ilişkisinde çıkmaza yol açmaktadır(Forough, 2021, ss. 3-4).

İran'ın Reisi döneminde Asya'ya yöneliminin en somut göstergesi, Eylül 2021'de gerçekleşen ŞİÖ üyeliğidir. Asya güvenlik mimarisi içinde diyalog ve iş birliği platformu olarak konumlanan ŞİÖ, bölgesel güvenliğin çok taraflı bir zeminde tartışılmasına imkân tanımaktadır. İran'ın bu örgüte katılımı, yalnızca dış politikada Doğu'ya yönelimin kurumsal bir ifadesi değil, aynı zamanda ülkenin orta güç kimliğini pekiştirme çabasının da bir yansımasıdır. Afganistan dosyasının üye ülkeler için ortak bir güvenlik kaygısı oluşturması, İran'a bu çerçevede önemli bir diplomatik manevra alanı sağlamıştır. Özellikle Çin'in İran'ın üyeliğini desteklemesi, “Asya halklarının Asya güvenliğini koruması” anlayışıyla uyumlu olduğu kadar, İran'ın Batı'ya alternatif bölgesel ittifaklar geliştirme isteğini de güçlendirmiştir. Bu süreç, İran'ın bölgesel denge politikası kapsamında stratejik özerkliğini koruma arayışının bir parçası olarak değerlendirilebilir. ŞİÖ üyeliği, İran'a Orta, Güney ve Batı Asya'daki güvenlik meselelerinde meşru bir muhataplık kazandırırken, aynı zamanda ülkenin çok kutuplu bir evrilmeye yönelen uluslararası sistemde etkin bir orta güç olarak konumunu güçlendirmektedir. Bununla birlikte, Çin-ABD rekabetinin derinleşmesi, ŞİÖ'nün Asya güvenliği açısından önemini artırmakta; bu durum İran'ın örgüt içindeki varlığını jeopolitik açıdan daha da anlamlı hale getirmektedir. Dolayısıyla, Reisi döneminde ŞİÖ üyeliği, İran'ın bölgesel güvenlik yapısında pasif bir katılımcı olmaktan çıkıp, aktif bir orta güç kimliğiyle hareket etme niyetinin somut bir tezahürü olarak okunabilir(Forough, 2021, s. 4).

Görüldüğü üzere İbrahim Reisi'nin genel dış politika doktrini, hem revizyonist eğilimleri hem de çok taraflı diplomasiyi öncelemesi bakımından “pragmatik devrimcilik”

olarak nitelendirilmektedir. ABD hegemonyasına karşı direnme ve Amerikan güçlerini bölgeden çıkarma hedefi açısından Reisi'nin yaklaşımı devrimci ve revizyonist bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, İsrail hariç tüm bölgesel ve küresel aktörlerle diplomatik ilişkileri sürdürme ve çok taraflı iş birliğini savunma yönüyle de pragmatik bir karaktere sahiptir (Forough, 2021, s. 2). Ne var ki, Reisi ve ekibinin benimsediği bu “pragmatik devrimcilik” yaklaşımı, İran'ın karşı karşıya bulunduğu derin ekonomik sorunları tek başına çözmek için yeterli olmamıştır. Reisi'nin önünde ekonomik istikrarı sağlamak adına aşması gereken üç temel engel bulunmaktadır: Birincisi, bölge ülkeleriyle bozulan ilişkilerin onarılması; ikincisi, Doğu ile ilişkileri güçlendirerek ve yaptırımların etkisini hafifletmek; üçüncüsü ise Viyana görüşmeleri aracılığıyla Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nın (OKEP) yeniden canlandırılmasını sağlamaktır. Ancak mevcut koşullar göz önüne alındığında, İran'ın ekonomik ve diplomatik alanda arzuladığı başarıların elde edilmesinde belirleyici faktörün Viyana'daki nükleer müzakerelerin sonucu olacağı görülmektedir (Behrami-rad, 2021, s. 1).

Her ne kadar bölgesel düzeyde belirli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da İran ile ABD arasındaki nükleer müzakereler çıkmaza girmiştir. Joe Biden'ın ABD'de göreve gelmesi ve taraflar arasında sınırlı da olsa siyasi tutuklu değişimlerinin gerçekleşmesine rağmen, nükleer anlaşma konusunda somut bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum, İbrahim Reisi yönetiminin diğer dış politika hedeflerinin de istenilen düzeyde ilerlemesine engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, tüm bu zorluklara rağmen Reisi, önceki hükümetlerin dış politika mirasını tamamen reddetmemiş; aksine, asimetrik caydırıcılık, “Doğu'ya yönelim” politikası ve bölgeselcilik (regionalism) gibi stratejik yaklaşımları daha sistematik ve ustaca bir biçimde uygulamaya çalışmıştır. Bu yönüyle Reisi dönemi dış politikası hem devrimci idealleri koruma hem de mevcut uluslararası kısıtlamalar içinde manevra alanı yaratma çabasının bir sentezi olarak değerlendirilebilir (Zaccara, 2024, s. 2).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Genel Direktörü Rafael Mariano Grossi'nin Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaret ve bu ziyaret sonucunda İran ile imzalanan anlaşma, Reisi hükümetinin Viyana görüşmelerine yeniden dönerek Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nı (JCPOA) canlandırmaktan başka bir seçeneğinin kalmadığını ortaya koymaktadır. Ancak İbrahim Reisi hükümetinin bu müzakerelere katılımını belirleyen iki temel unsur

bulunmaktadır. Birincisi, İran yönetimi müzakere süresinin giderek daraldığının farkındadır ve bu durum, diplomatik açıdan ABD'nin aleyhine bir tablo oluşturmaktadır. Batılı devletler, özellikle de ABD, İran'ın nükleer faaliyetlerinden duydukları endişe nedeniyle Tahran'ın yeniden müzakere masasına dönmesi için yoğun çaba göstermektedir. İkincisi, İran'ın Viyana görüşmelerine katılımındaki gecikmenin önemli bir nedeni, müzakerelere hangi kurumun liderlik edeceği konusundaki iç tartışmalardır. Hükümet yetkilileri, JCPOA'nın yeniden başlatılmasına ilişkin görüşmelerin Dışişleri Bakanlığı tarafından mı yoksa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde mi yürütülmesi gerektiği konusunda fikir ayrılıkları yaşamaktadır. Ayrıca müzakere ekibinde değişiklik yapılacağına dair beklentiler hem iç kamuoyunda hem de uluslararası aktörler arasında belirsizlik ve endişe yaratmaktadır. Tüm bu unsurlar, İran'ın Viyana görüşmelerine yeniden katılım sürecini geciktirmektedir. Ancak Reisi yönetimi açısından küresel ekonomik sisteme yeniden entegrasyonun ve yaptırımların hafifletilmesinin en etkili yolu, söz konusu müzakerelere dönerek JCPOA'yı yeniden canlandırmaktan geçmektedir (Behrami-Rad, 2021, s. 2).

İbrahim Reisi döneminde İran dış politikasında bölgesel ilişkiler öncelikli bir konuma taşınmış, özellikle ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla Çin, Hindistan ve Rusya gibi büyük Asya ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bölgesel güvenlik meselelerinde ise özellikle Afganistan dosyası üzerinden bölgenin önde gelen aktörleriyle diyalog ve iş birliği çabaları yoğunlaştırılmıştır. Ancak tüm bu diplomatik girişimlere rağmen, atılan adımlar beklenen düzeyde somut sonuçlar doğurmamıştır. 19 Mayıs 2024 tarihinde İran'da meydana gelen beklenmedik bir helikopter kazası sonucunda, Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ile Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan hayatını kaybetmiştir. İran tarihinde, devrimden bu yana görevdeyken yaşamını yitiren ikinci cumhurbaşkanı olan Reisi, 1981 yılında suikasta uğrayan Muhammed Ali Recai'den sonra bu şekilde görevi başında ölen ilk devlet başkanı olmuştur. Söz konusu kazanın ardından kamuoyunda birçok soru işareti gündeme gelmiştir. O dönemde İran ile İsrail arasında yaşanan dolaylı çatışmaların artması, ardı ardına gerçekleşen suikast ve sabotaj girişimleri, Reisi'nin ölümünün de bir suikast olabileceği yönündeki şüpheleri güçlendirmiştir (Caner, 2024, s. 1).

Her ne kadar kazanın olumsuz hava koşulları nedeniyle gerçekleştiği belirtilse de cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı gibi üst düzey yetkililerin bu koşullar altında helikopterle seyahat etmesi çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu olay, İran'ın uzun süredir süregelen hava taşımacılığı altyapısındaki yapısal sorunları da yeniden gündeme taşımıştır. İran'ın askeri ve sivil hava filosunun büyük bir kısmı oldukça eski durumdadır. Uygulanan uluslararası yaptırımlar, İran'ın yeni uçak ve helikopter temin etmesini büyük ölçüde zorlaştırmış; mevcut araçların sürekli onarım ve yeniden kullanımına yol açmıştır. Tahran yönetimi, 2015 yılında nükleer anlaşmanın imzalanmasının ardından Boeing ve Airbus firmalarıyla yaklaşık 40 milyar dolar değerinde yeni uçak alımı için anlaşma yapmış; ancak 2018'de Donald Trump'ın ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilme kararı sonrası bu anlaşmalar askıya alınmıştır. Bunun sonucunda İran, kullanım ömrünü tamamlamış uçakları ve helikopterleri hizmette tutmak zorunda kalmıştır. Bu durum, ülke genelinde yaşanan uçak kazalarının artmasına neden olmuştur. Resmî verilere göre İran'daki uçak kazaları, dünya ortalamasının yaklaşık on katı düzeyindedir. Halihazırda İran'ın elindeki helikopter filosunun yaklaşık %60'ının 40 yaşın üzerinde olduğu, Reisi'yi taşıyan helikopterin ise Bell-212 tipi, gece görüş kamerası ve hava durumu radarı bulunmayan eski bir model olduğu belirtilmektedir. Buna karşın açık kaynaklarda İran'ın envanterinde beş yaşından küçük, daha gelişmiş helikopterler bulunduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, mevcut yaptırımlar İran'ın hava filosunu yenilemesini zorlaştırsa da elde bulunan daha güvenli alternatif araçlar yerine bu helikopterin tercih edilmesi ve kötü hava koşullarına rağmen uçuşa izin verilmesi, ihmal olasılığı yönünde ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir(Farzam, 2024, ss. 1-2).

İbrahim Reisi dönemi İran dış politikası, ideolojik süreklilik ile pragmatik dönüşümün bir arada yürütüldüğü karmaşık bir sürece işaret etmektedir. Bu dönemde İran, devrimci ideolojinin temel bileşeni olan Batı karşıtı duruşunu sürdürmüş; ancak aynı zamanda uluslararası sistemde kendisine yeni manevra alanları açma çabasına yönelmiştir. Bu bağlamda Reisi döneminde benimsenen dış politika yaklaşımı, İran'ın “orta güç” kimliğinin yeniden tanımlandığı bir dönüm noktasına karşılık gelmektedir.

İran, bölgesel ve küresel düzlemde statükoya meydan okuyan, normatif düzeni sorgulayan ve zaman zaman revizyonist nitelikler taşıyan dış politika çizgisiyle geleneksel

orta güç tanımına kısmen uymamaktadır. Zira geleneksel orta güçler, genellikle statükoyu koruyan, çok taraflı diplomasiye ve küresel düzenin istikrarına katkı sağlayan devletler olarak tanımlanır. Buna karşın Reisi dönemi İran'ı, bölgesel istikrarı şekillendirmeye çalışan, Batı merkezli düzeni eleştiren ve alternatif çok kutuplu iş birlikleri geliştirmeye yönelik bir “yeni yükselen orta güç” profiline daha yakındır.

Bununla birlikte, İran'ın bu yeni yükselen orta güç kimliği kurumsal kapasite, ekonomik dayanıklılık ve uluslararası sistemle bütünleşme düzeyi açısından belirli sınırlılıklara sahiptir. Devam eden yaptırımlar, ekonomik kırılganlıklar ve diplomatik yalnızlık eğilimleri, İran'ın bu konumunu kalıcı bir güç statüsüne dönüştürmesini zorlaştırmaktadır. Öte yandan, İran'ın ŞİÖ'ye tam üyeliği, çok taraflılığa ve bölgesel güvenlik mimarisine aktif katılım eğilimini ortaya koymakta; bu da orta güçlerin karakteristik özelliği olan çok taraflı diplomasi anlayışıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla Reisi dönemi, İran'ın ideolojik mirasını koruyarak pragmatik açılımlar geliştirdiği ve bu yönüyle revizyonist fakat bölgesel sorumluluk taşıyan bir orta güç profiline evrildiği bir dönem olarak değerlendirilebilir.

5.2. İran'ın Stratejik Kültürü

Stratejik kültür tartışmaları açısından İran tarihi verimli bir zemin oluşturmaktadır. İran platosu çevresinde ve içerisinde neolitik toplum ve tarımın yaklaşık MÖ 8000 yıllarında ortaya çıkmasından günümüze kadar uzanan bir insanlık tarihinin devamlılığı mevcuttur. Farklı kültürlerin araştırılması için ihraç edilecek belli bir “stratejik kültür” tanımını test etmek açısından, İran tarihinin içindeki belirli örnekleri kullanarak stratejik kültür kavramına odaklanabilir(Stanley, 2006:3).

İran stratejik kültüründe tarihsel süreçte de görüldüğü üzere İran kültüründe din, dil ve ırk gibi herhangi bir argüman radikalleştirilerek bir politikaya uyarlama vardır. Bu durum İslamiyet öncesi İran kültüründe de mevcuttur. İlk Pers imparatoru II. Kiros'un Tanrının saltanatını Tanrının gölgesi şeklinde tanımlaması ve Zerdüştlükte bazı dini ritüeller radikal ve abartılı bir anlatımla hükümdarlık makamlarına kutsiyet atfedip halkın itaatini kolaylaştırmaya çalışması buna birer örnektir. Bunun bilinen en iyi örneklerinden birisi de İran tarihini efsane haline getiren Firdevsi'nin Şehnamesi'dir. Ahamenişler ve Sasaniler

Zerdüştlüğü resmi olarak destekleyerek bazı dönemlerde heterodoks hareketleri bastırmaya çalışmışlardır. Şah İsmail ve Safeviler de Şii'liği bu minvalde devlet düzeyinde resmi olarak kullanmışlardır. 20 yy. da Şah Rıza Pehlevi ise yine milliyetçilik duyguları radikalleştirerek bir stratejik kültür oluşturmuştur(Garthwaite, 2021:16-19).

1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'yle birlikte İran'ın stratejik kültüründe önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Önceki rejim olan Pehlevi rejiminin yıkılmasıyla İran'ın sahip olduğu stratejik kültür paradigmlarında ciddi kırılmalar gerçekleşti. Pehlevi döneminde İran stratejik kültürünün temel dinamikleri milliyetçi ve Batı yanlısı düşünceler doğrultusunda şekillenirken, devrim sonrası İran stratejik kültürünün paradigmlarının temelini "İran İslamiyeti" şekillendirmeye başlamıştır. Humeyni döneminde İran'ın politikaları ideolojiler üzerine kurulmuş ve yine bu süreçte ana tez olarak "İslam için İran" olmuştur. Fakat Humeyni'nin ölümüyle bu anlayış değişime uğramış, İslam için İran anlayışı yerine, "İran için İslam" fikri benimsenerek, dış politikada pragmatist söylemler daha ağır basmaya başlamıştır(Elhan, 2016:46).

Devrimden günümüze İran stratejik kültüründe dönemsel olarak bazı değişimler yaşanmış olsa da kimi paradigmlar her dönemde önemini korumuştur. Bunlar; Rejimin devamlılığını sağlamak, caydırıcılık, devlet dışı örgütleri desteklemek, pragmatizm ve Arap kamuoyu üzerinde etki oluşturmak şeklinde sıralanabilir. Yine coğrafi, politik ve dini faktörlerinin de İran stratejik kültürü üzerinde etkisi bulunmaktadır(Wehrey vd., 2009, s. 9). ABD'nin Ortadoğu'da izlediği politikaların ve İran'ın nükleer enerji çalışmalarına yönelik BMGK nezdinde İran'a yaptırımlarda bulunması İran'ın stratejik kültürünün şekillenmesinde katkısı olduğu görülmektedir.

Çalışmanın bu kısmında tarihsel süreçte yaşanan olayların ve İslam Devrimi'nin İran'ın stratejik kültürü üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu? İran stratejik kültürünün temel bileşenleri nelerdir? Şiiğin stratejik kültürün oluşmasındaki etkisi nedir? gibi sorular tartışılacaktır. İran'ın stratejik kültüründe devrimin bekası, belirsizlik ve caydırıcılığın metodolojik olarak temel bileşenler olduğu hususu vurgulanmaktadır. Hizbullah ve Hamas başta olmak üzere İran bölgesel bağlamda devlet dışı grupları destekleyerek vekalet yoluyla bu grupların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini sağlamaktadır. Vekalet politikasında görüldüğü üzere destek verilen gruplar sadece Şii gruplardan oluşmamakta

Hamas gibi Sünni gruplara da destek verilmektedir. Bu konu ilerleyen başlıklarda daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Yine dış politika kararlarında motivasyon için “şehitlik” gibi soyut değer içeren bir kavramın ve bir söz edimi “speech act” olarak kullanımı üzerinde durulmaktadır. Tez çalışmamızın İran üzerine ele alınan konu başlıklarında daha çok modern İran İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadarki sürecini ele alarak İran stratejik kültürü hakkında bilgi vermektedir. Çalışma bu dar anlamda İran stratejik kültürünün bir özetini ve ardından İran stratejik kültüründeki öne çıkan ana bileşen unsurları hakkında daha teferruatlı bir anlatım sunmaktadır. İran’ın stratejik kültürünün teorik arka planında ise neorealist, pragmatist ve fraksiyonalizmin etkili ve itici bir güç olduğu görülmektedir. Dış politikada alınan kararlarda ve uygulanan politikalarda bu teoriler önemli bir arka plan oluşturmaktadır. Yine aynı şekilde tez çalışmamızın ana kuramsal çerçevelerinden olan konstrüktivizm ve söylem analizi yöntemleri çalışmanın bu bölümünde de önemli doneler sağlamaktadır.

5.2.1. Dış Politikada Fraksiyonizmin Etkisi

Her devlette olduğu gibi İran dış politika aygıtı, güç ve ayrıcalık için rekabet eden bürokratik çıkarlar ve gayri resmi ağlarla karakterize edilir. İran, karar vermenin hantal doğası, onun çoklu veto noktaları ve yerleşik uzlaşma talebi, resmileştirme ve hizipler arası rekabeti teşvik etme etkisine sahiptir. Dış politika konularını, rakiplerini geride bırakmanın ve iç konumlarına yardımcı olacak taktik ittifaklar oluşturma araçları olarak görürler. İran’daki bu hizb(fraksiyonizm²⁰) yarışlarında asıl konunun daha büyük patronaj, ayrıcalık ve güç elde etmek olduğu belirtilmektedir. İran toplumunda siyasi fraksiyonlar devrimden kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Bu derin çatlaklar dış politikada stratejik bir vizyon geliştirmemekte ve sıklıkla düzensiz ve tırmanan davranışları devletin daha büyük çıkarlarından ziyade kilit roldeki seçkinlerin dar görüşlü hedeflerine hizmet etmektedir. Bütün bu durumlar İran stratejik kültüründe bir belirsizliğin hâkim olmasına neden olmaktadır (Wehrey vd., 2009, ss. 23-24).

²⁰ Fraksiyonizm: kelime olarak bölünme veya hizp anlamlarına gelmektedir. Devlet mekanizmasında alınan kararlarda karar alıcılar arasında bölünmüş sınıfların, grupların veya toplulukların olması, başka bir değişle kararların alınması ve uygulanmasında bu aktörlerin ayrı ve bölünmüş mekanizmalar olarak hareket etmesidir. Kimi zaman ortak kimi zaman ayrı hareket ederek karar süreçlerinde ve politika uygulamalarında rol oynarlar.

Bir analistin belirttiği gibi Tahran'dan gelen sinyalleri ayırmak genellikle zordur. İran'ın bir geçişin ortasında olan karmaşık bir siyasi yapıya sahip olduğuna dair birçok işaret vardır(Cain, 2002: 4). İran siyasi sistemi çoklu güç merkezlerinin odağı olan paralel yapılarla karakterize edilmesi bakımından benzersizdir. Bu güç merkezleri hem geleneksel hem de devrimci kurumlardan oluşur. İran ile ilgilenen planlamacılar ve politika yapımcılar İran İslam Cumhuriyeti için geçerli olan üç genelleme yapmaktadırlar(Eisenstadt, 2015:7):

- İran'da hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. İşler çoğu zaman tam tersidir. Niyetler, güç ilişkileri ve karar verme süreçleri ve çıktılarıyla ilgili kesinlik zordur
- İran'da hiçbir şey siyah beyaz değildir. Belirsizlik ve farklı renk tonları belirgindir. İran düşmanlarını şaşırtmak için sıklıkla muğlaklığı kullanmaktadır.
- İran siyaseti sayısız çelişki ve paradoksla karakterizedir. Politikalarda tutarlılık aranmamalıdır.

Bu maddeler İran'ın stratejik kültüründeki belirsizliğin etkin olduğunun işaretidir.

İran dış politikasında hizipçiliğe neden olan ve alınan bazı kararlarda belirsizliğe yol açan bu grupları kısaca dört başlık altında toplayabiliriz.

5.2.1.1. Geleneksel Gruplar

Bu akım en iyi şekilde devrim kazanımlarının pekiştirilmesini, geleneksel bir yaşam tarzının korunmasını, ataerkil bir İslami hükumeti savunan, dış dünyaya bağımlı olmadan kendi kendine yetmeyi ve kültürel saflığı önceleyen ana ve en büyük fraksiyon olarak tanımlanabilir. Bu guruba dahil olan toplumsal sınıflar: alt-düzey din adamlarını, çarşı tüccarlarını, alt-orta sınıfları kendi bileşenleri olarak sayar. Neredeyse devletin tüm büyük kurumlarında erişimi vardır(WEHREY vd., 2009:24).

5.2.1.2. Reformist Gruplar

İran devriminden sonra 1980'lerin ortalarına gelindiğinde muhafazakâr eğilim, pragmatizm, doktriner saflık ve İran'ın dünya ile ilişkisi gibi konularda çatlaklıklara maruz kaldı. 1988'de bir grup daha ılımlı din adamı ortaya çıktı. Bu din adamları grubu sivil toplumun teşvik edilmesini, ekonomik açıklığın, kültürel bir rönesansın, sivil toplumun

teşvik edilmesini ve dış dünya ile daha fazla etkileşimin sağlanmasını savunmaktadır. Demokrasi ve İslam dünyası arasında doğal bir gerilimin olmadığını iddia etmek için İslam ahlaki kavramlarını modern Aydınlanma siyaset felsefesiyle sentezleyen Ali Şeriatî ve daha sonra Abdülkerim Saruş gibi İranlı düşünürlerin geleneğinden ilham alıyorlar(Wehrey vd., 2009, s. 23)

5.2.1.3. Pragmatist Gruplar

Geleneksel ve Reformist grupların arasında kalan bu grup iki parti içinde örgütleniyor. Reformistlerin kültürel yaklaşımını destekleyen Hizbe Kargozaran Sazandegi(İnşaat Partisi Yöneticileri) ve kültürel konularda geleneksel muhafazakarlara meyleden Hizbe E'tedal va Tose'eh(Adalet ve Kalkınma Partisi). Bir bütün olarak bu grup yukarıda ekonomik modernleşmeye(Çin modeli) inanan ve Batı ile artan teknik ve mali işbirliğini savunan bir dizi ekonomi teorisyeninin entelektüel çalışmasından ilham alıyor. Fakat reformistlerin aksine bu hizb demokratikleşmeye çok az ilgi gösteriyor(Wehrey vd., 2009, ss. 23-24)

5.2.1.4. Yeni Muhafazakârlar ve Radikaller Grubu

Bu hizbin temeli Devrim Muhafızlarının siyasi bir güç olarak yükselişiyle en yakından özdeşleşen, 2003'te eyalet yönetimi görevlerine gelmesiyle başlayan ve 2005'te Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın seçilmesine kadar gitmektedir. Bu grubun müntesipleri aslen Devrim Muhafızları ve Basiji savaş gazilerinden oluşan Abadagarane İrane Eslami'dir(İslami İran'ın Geliştiricileri). Birçoğu orta ve üst düzey pozisyonlara yükseldi(Wehrey vd., 2009, ss. 25-26).

Yukarıdaki başlıklara bakıldığında çeşitli tarihsel ve güncel örnekler, hizipçiliğin nasıl kışkırtıcı ve öngörülemeyen dış politika davranışı üretebileceğini gösteriyor. İran'ın stratejik kültüründe belirsizliğin ve hizipçiliğin belirgin olmasına rağmen, bütün hizipler İslam Cumhuriyetinin egemenliğini, bölgesel statüsünü, ekonomik gücünü ve teknolojiye erişimini sürdürmesi gerektiği konusunda ortak paydadadırlar. Bu gruplar arasındaki bölünmeler belirlenen hedeflere ulaşmak için araçlar ve yollar üzerinde ortaya çıkar(Wehrey vd., 2009, ss. 27-29)

5.2.2. İran Stratejik Kültürünün Temel Dinamikleri, Bileşenleri ve Özellikleri

İran İslam Cumhuriyeti ile ilgili olarak tarihsel süreçlerde en fazla tekrardan üretme ve etkiye sahip olan ve bunların açığa çıkmasına ve tanımlanmasına yol açan stratejik kültürün bileşenleri şunlardır: (Masoud vd., 2016:107).

- Şiilik
- Aryan ırkı ve özelliği
- İran'ın bir imparatorluk ve süper güç olarak imajı
- Düşmanlarla çevrili olmaya dayalı algı
- İran dünyanın merkezinde
- Stratejik ve tarihsel yalnızlık
- Kader
- İyi ile kötünün sürekli savaşı
- Tanrının İran'a ve Krala sürekli desteği
- Adaletsiz dünya düzeninde varlık
- Kurtarıcılık ve Kıyamet düşünceleri
- Dünyada adaleti tesis etme çabası
- Yabancılarla kötümserlik ve güvensizlik
- İran'ın kurtarıcısı ve lideri rolündeki Tanrı benzeri adam

Bütün bu maddeler İran'ın stratejik kültürünün önemli bileşenleri, derin tarihsel deneyimler ve kolektif bilinçaltı vb. ile birlikte İranlıların vizyonunu ve eylemini etkilediğini ve sonuç olarak İslam rejiminin dış ve bölgesel politikalarının temelinde kendini göstermektedirler. Bu arada bu bileşenler ile İran uluslararası arenaya tekrar geri dönmek ve dünya ile orantılı bir pozisyon elde etmek için bir hedef belirlediği söylenebilir(Masoud vd., 2016:107).

5.2.2.1. Tarihsel Deneyimin Etkisi ve Güvensizlik

Dünya tarihinde bir süper güç ve imparatorluk deneyimine sahip olan İran gibi ülkelerin stratejik kültürlerinin diğer ülkelerin stratejik kültürlerinden birtakım farklılıkların olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Zira uzun bir tarih ve dünya imparatorluklarından ve bölgesel krallıklardan etkilenen İran gibi Asya ülkeleri birleşik ve rasyonel hükümetlerin sunduğu geleneksel görüntüden çok daha farklıdır. İran gibi kültürel ve medeniyet devamlılığını günümüz tarihine kadar sürdürmüş eski uygarlıklara sahip ülkelerde stratejik

kültür ortaya konulduğunda arketipler ile stratejik kültürün geleneksel bileşenleri arasında bir orta noktanın bulunacağı unutulmamalıdır(Masoud vd., 2016:106).

İran'ın sınırları tarihin bazı dönemlerinde Mezopotamya'dan Hindistan ve Çin'e kadar uzandı. Bu topraklarda uzun süre hükümdarlık sürdürülmesine de İran medeniyeti buralarda belli dönemlerde hüküm sürdü. İran tüm bunların ötesindedir. Buralarda İran siyasi olmaktan ziyade duygusal bir bağ içerisindedir. Bir coğrafya ile sınırlı olmayan bir cazibedir. Buradaki açıklamalardan yola çıkarak İran'ın bugünkü sınırı kültürü açısından bağlayıcı bir yönü bulunmamaktadır(Foltz, 2021, s. 124).

Modern İran'da bazı tarihi alışkanlıkların günümüzde de hala kullanıldığı görülmektedir. Büyük Kiros döneminden (MÖ 559-530) günümüz İran'ına uzanan Nevruz kutlamaları, ülkenin tarihi mirasından etkilendiğini ve bu mirastan beslenerek bir stratejik kültür şekillendirdiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Cyrus'dan Şah İsmail'e ve yakın İran tarihine kadarki süreçte mevcut krallar tarihsel süreçte krallığın ilahi hakkını kabul etmeye şartlanmış ve bu durumu somutlaştıran Cyrus gibilerin büyüklüğünü hatırlayan bir İran kültürü tarihsel süreçte edinilen bir deneyim olarak devam etmiştir. Şehitlik ve ıstırap İran'ın stratejik kültüründe tarihsel bir deneyim olarak elde edilmiştir(Stanley, 2006:6-13).

Tarihsel deneyim İran stratejik kültürü açısından önemli bir dinamik oluşturmaktadır. İran stratejik kültürünün en önemli özelliklerinden birisi de dış politikada “güvensizliğin” hâkim olmasıdır. Güvensizlik, İran stratejik kültüründe ve dış politika uygulamalarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Buradaki temel sorumuz güvensizliğin İran stratejik kültüründe yer edinmesinin tarihsel deneyimle ilgisinin ne olduğudur. Bunun için İran'ın tarihsel süreçte yaşadığı deneyimlerin güvensizliğe neden olan örnek olaylardan bahsetmek gerekmektedir.

19. yüzyılda Ruslarla yaşanan savaşlar ve bu savaşla İran topraklarının çoğunun ilhak edilmesi, 20. yüzyılda Musaddık döneminde yaşanan olaylar²¹ (ABD ve İngiltere

²¹ İngiliz istihbaratı göreve yeni başlayan Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı'nı(CIA) Ağustos 1953'te gerçekleşen bir darbeyi örgütlemesi için kullandı. CIA'nin darbeyi fonlamasıyla başarılı olan Fazlullah Zahidi başbakanlığa geldi. Bu olay CIA'nin ilk başarılı rejim değişikliği operasyonu olarak kayıtlara geçmiştir(Foltz, 2021, s. 103)

öncülüğünde İran’da Musaddık yönetimine darbenin yapılması), sekiz yıl süren Irak-İran savaşında Batı’nın Saddam Hüseyin’e destek vermesi, Batılı güçlerin İslam Hükümeti’ni kesin bir şekilde boğmak istemesi ve Nükleer çalışmalardan ötürü yaptırımların uygulanması vb. olaylar İran’ın dış politikasında güvensizliğin hakim olmasına ve bu durumun bir stratejik kültür haline gelmesine neden olmuştur(Stanley, 2006:18).

İran stratejik kültürünün şekillenmesinde İslam ve Şiilikten daha etkili unsur Fars kökenlerinin gücüdür. Toprakları birçok defa yabancı devletler tarafından işgal edilmesi İranlılara derin bir güvensizlik duygusu bıraktı. Bölgenin yakın tarihinde yaşanan Afganistan ve Irak’ın işgaliyle bu mirasın canlı kalmasına hizmet etmiştir. İranlıların güvensizlik kültürlerinden dolayı bir sonraki işgalin kendi topraklarına yönelik bir girişimin olacağı endişeye yol açmış ve onları Suriye örneğinde daha proaktif bir rol üstlenmeye itmiştir. Diğer önemli bir nokta ise bölgedeki tek Şii ve Fars ülkesi olması ve Körfez’de yer alan birçok Arap ülkesinin İran’ın devrimci gündemine ilişkin algıları İran’ı düşman rejimlerle çevrili ve yalnız hissettirmektedir. Kısaca açıklamak gerekirse İran’ın kökleri ve normatif çevresi, İran stratejik kültürünü şekillendirmede daha çok bağlantılıdır. Yine İran’ın bölgede güçlü bir müttefikinin olmaması ve çalkantılı coğrafyasındaki savunma kaygıları, bölgesel ve uluslararası sistemin dışında kalması korku ve güvensizliğini pekiştirmiştir(Özer, 2016, s. 64).

5.2.2.2. Şehitlik

Siyasi ideolojinin ve teolojinin güçlü bir birleşimi olan İslam, fetih hareketlerinin genişlemesiyle İran İslamı’nın yönü üzerinde derin etkiler ortaya çıkarmıştır. Hz. Muhammet’ten sonra halifelik mücadelesi başlanmış bilhassa Hz. Ali döneminde yaşanan olaylar ve onun taraftarı olarak bilinen Şiiler, Hz. Muhammed’den sonra halifeliğin peygamberin ailesinin hakkı olduğu vizyonunu yeniden canlandırmaya başlamışlardır. İlerleyen yıllarda Hz. Ali’nin oğlu olan Hz. Hüseyin’in Emeviler döneminde Kerbela’da şehit edilmesi Şiiler arasında derin bir tarihi iz bırakmıştır. Bu olayla birlikte Hz. Hüseyin’in öldürülmesinde derin üzüntü duyan ve onun yanında durup ölmedeki başarısızlıklarını telafi etme arzusuna atfen “şehitlik” tarih boyunca Şii mezhebinde önemli bir argüman olarak süre gelmiştir(Stanley, 2006:7-8). 15. yüzyılın sonlarında İran topraklarında yaşanan siyasi kaos,

ülkede ilk kez ulusal bir kimlik ekseninde Şiiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Şah İsmail, Şiiliği Safevi hanedanının resmi dini yaptı. Kendi birliklerini kan kırmızısı sarıkların altında ilerleterek “Biz Hüseyin’in ordusuyuz ve bu bizim çağımız, ibadette İmamın kullarıyız, unvanımız “şehit”liktir(Stanley, 2006:13).

Şiiliğin hem düşüncesi hem de eylemleri koşullandırmasının bir yolu şehitlik kavramıdır. Günümüzdeki İran devrim liderleri bu kavramı rejiminin korunması adına yapılan fedakarlıkları meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Böylece rejimin hayatta kalmasını Şii İslam’ın manevi bağlamına bağlıyor. Ham milliyetçiliğin devrimin korunmasında rolü olsa da Şii askerlerin, kendilerini feda etmeye istekli olmaları, Hz. Hüseyin’in 680’de Kerbela’da şehit edilmesinin Şii tutku oyunundan ve Şiaların Hz. Ali’nin oğlunun yanında savaşmama ve ölmemenin kefareti verme yetkisinin ayrılmazıdır(Stanley, 2006:23).

İran, Lübnan Hizbullah’ı ve Filistin İslami Cihad gibi intihar saldırısı taktiğine öncülük eden gruplara destek vermektedir. İranlı yetkililer, askerleri şehit olmaya çalışan ve toplumu her bedeli ödemeye istekli ve muktedir olan tehlikeli bir düşman olarak uluslararası toplumda böyle bir imajı kasten geliştiriyor ve politikalarına bu durumu yansıtıyor. Buradaki amaç ise düşmanlarını korkutmak ve ülkenin caydırıcılığını güçlendirmek istenilmesidir. İran destekli intihar bombalamaları İran hakkındaki düşünceleri çarpıtmak için çok şey yapmıştır. Devrimden sonra rejimin korunması, Irak ile yapılan savaşın uzun sürmesi, ABD’nin öncülüğünde ağır ve uzun yaptırımların uygulaması İran yönetimi için şehitlik gibi manevi motivasyon unsurları önemli bir argüman haline getirmiştir(Eisenstadt, 2015:4). İran İslam Cumhuriyeti’nin direniş, cihat ve şehitlik kültürünü teşvik etme çabaları, aynı zamanda çatışmalarla enerjilenen ve güçlenen bir toplum yaratmayı amaçlar. Bu da şehitliğin İran stratejik kültürünün bir parçası olduğunu göstermektedir(Eisenstadt, 2015:22).

5.2.2.3. Şiilik

İran İslam Devrimi liderlerinin İran sınırlarının ötesine dayanan emelleri vardı. Bazı liderlerin günümüzde de bu emelleri hala güncelliğini korumaktadır. Bu liderler kendilerini İslam dünyasını yeniden ayağa kaldıracak mercii olarak görmektedirler. Bunun için devrimlerini yalnızca Şii dünyasında değil aynı zamanda bütün İslam dünyasında da yayma gayretinde oldular(Roskin, 2016:677).

Şii İslam, İran stratejik kültüründe en merkezi unsurlardan görülmekte ve İran karar verici seçkinlerinin dünya görüşünü şekillendirmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramını kutsal kabul eden İran anayasası, din adamlarının elit kesiminin, İslam hukukunun yorumunu halka uygulama yetkisini elinde tutmasını garanti ediyor. Şiilik'te hem eylemleri hem de düşünceleri koşullandırmasının bir yolu ise şehitlik kavramıdır(Stanley, 2006:23).

İran'daki Şiiliğin bir teoloji sorunu olmaktan çok daha ziyade siyasi bir anlaşmazlık sonucu ortaya çıktığı ve Arap içi bir mesele olarak vuku bulduğu unutulmamalıdır. Yani Şiilik İran'a veya İranlılara özgü değildir. Aslında Şiiliğin fiziksel kalbi olarak İran'ın konsolidasyonu 16. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Şiilerin kendilerine imam olarak tanımladıkları liderlerinin çoğunun Şia olmadıkları(altıncı imam Caferi Sadık gibi) göz önüne alındıklarında Şii inananlarının işlerinin siyasi otoritelerini yürütme yollarını resmileştirdi. Bu imamlar yanılmaz ve şehit olarak kabul edilir. Sünni Müslümanlar Allah'ın Müslüman topluluğunun yoldan çıkmasına izin vermeyeceklerine inanırlar, bu konsensüs, inanç için temel olan sorular üzerinde rehberlik sağlayacak ve azınlık olan Şialar için kesinlikle çekici olmayan bir yaklaşımdır(Stanley, 2006:11).

Şiilik, İran'ın Arap fetihlerinden yabancılaşmasının bir yansıması olarak, İslam'ın evrenselci mesajı içinde benzersiz bir kimlik iddiası hilesi olarak tutundu. 1979 yılından beri milliyetçilik Şiilik vasıtasıyla ifade edilmektedir. İran devrimi bu sinerjinin mükemmel bir ifadesiydi(Stanley, 2006:21). Bütün bu bilgiler doğrultusunda Şiiliğin İran stratejik kültüründe dış politikada bir araç mı yoksa bir amaç mı sorusunu akla getirmektedir. Aslında bu sorunun cevabı için tek bir olay veya noktaya odaklanıp bir açıklama yapmak yetersiz olacaktır. Çünkü Tahran yönetimi dönemsel ve mekânsal farklılıklarda Şiilik uygulamalarında farklı tutumlar sergilemiştir.

Devlet dışı örgütlere verilen desteklerde mezhepsel olarak farklı gruplar bulunmaktadır. Bir taraftan Şii olan Lübnan Hizbullah'ı değer taraftan Sünni olan Hamas'a verilen destekler gösteriyor ki İran için örgütlere verilen desteklerde ortak mezhep olmazsa olmaz bir konumda değildir(Eisenstadt, 2015:17-19).

Yine devlet düzeyinde de İran için mezhepsel olarak farklı eğilimler görülmektedir. Karabağ meselesinde nüfusunun çoğunluğu Şii olan Azerbaycan yerine Hristiyan olan Ermenistan'ın desteklenmesi gösteriyor ki İran için dış politikada Şiilik vazgeçilmez değildir. Şiiliğin ötesinde pragmatizmin daha etkili olduğu görülmektedir.

Humeyni'nin ölümünden günümüze İran'ın stratejisi ihtiyat, dindaşlarına yardım etmek, muhafazakarlık ve genel olarak realpolitik olarak gelişmiştir. 1991 yılındaki Körfez Savaşı'dan sonra İran'ın dindaşlarına yardım etmekte çok yetersiz kaldığı, bundan ötürü Irak Şii ayaklanması, ideolojik mutlakiyetçilikten kaymanın örnekleri olarak gösterilmektedir(WEHREY vd., 2009:11). 2006 Lübnan Savaşı, 2008, 2009 ve 2012 Gazze Savaşları sırasında, İran müttefiki olan Hamas'a ne yardım etti ne de İranlı gönüllülerin cepheye gitmesine izin verdi. 2013 yılında İsrail'den Suriye'ye yapılan saldırılarda İran önemli bir müttefiki ve Şii olan Esad rejimine herhangi bir yardımda bulunmadı(Eisenstadt, 2015:17). Bu gelişmeler aynı zamanda İran stratejik kültüründe bir belirsizliğin olduğunu ve Şiiliğin bazı politikalarda ikinci planda kaldığını göstermektedir.

Devrimci devletler uluslararası normlar çerçevesinde sosyalleşebilir veya değişen normatif çerçeveye katkı sunabilirler.

5.2.2.4. Milliyetçilik

İran'da milliyetçilik tarih boyunca her zaman güçlü bir unsur olmuştur. Şimdi ise geri dönmektedir. Bazı analizciler İran toplumunun herhangi bir dini coşkudan ziyade milliyetçilikle motive olduğunu savunmaktadırlar. 7. Yüzyılda Müslüman Arapların Pers ülkesine seferler düzenleyip buraları İslamlaştırmış, fakat İranlılar Arapların kendilerine yönelik yaptıkları bu saldırıları bugüne kadar toplum belleğinde yaşatmışlardır. İranlılar bu olaylardan ötürü bazı Arap topluluklarını sevmezler ve onlara kültürel olarak aşağı oldukları gerekçesiyle tepeden bakarlar. Yakın tarihte Fars milliyetçiliği Şah Rıza Pehlevi döneminde özellikle vurgulanmıştır. Şah kendisini Müslüman olarak tanımlasa da gerçek maneviyatı seküler ve milliyetçi idi. Şah'ın hedefi modern bir İran'da antik Pers ülkesinin ihtişamını yeniden inşa etmektir. Bunun için bu yolda İslam modern İran inşası için önlerine çıkması durumunda İslami değerler bir kenara itilecekti. İran'ın benzersiz Perslilik duygusunun,

yüzyıllar boyunca İslam ile bir arada yaşaması pek de kolay olmamıştır. Şah'ın modernleşme programı bu iki cepheyi açıkça karşı karşıya getirmiştir. 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi İranlıların milliyetçilik düşüncesini bütünüyle reddetmemiştir. Devrimle birlikte her ne kadar İslami değerler ön plana çıksa da Irak savaşıyla birlikte Fars milliyetçiliği yeniden öne çıkmıştır(Roskin, 2016, ss. 693-695).

İran İslam Devrimi'nden sonra Ocak 1980'de Ayetullah Humeyni'nin yönetimi ele geçirdiği İran'daki yeni rejimde Beni Sadr ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Başlangıçta Beni Sadr'da devrimin ihracını savunmuş olmasına rağmen laiklerin milliyetçiliği Humeyni'nin İslam odaklı yönetimiyle ihtilafa düşüyordu. Humeyni milliyetçiliğin simgesi konumuna gelen Musaddık'ı gözden çıkararak ondan bahsedildiği zaman "şu milliyetçi adam" diyerek onu aşağılıyordu. Devrimin ilk yıllarında İslami Cumhuriyet Partisini karşı cephesinde muhtelif laik milliyetçi guruplar yer alıyordu(Garthwaite, 2021, s. 242).

Evrenselci İslami dürtü ile İran milliyetçiliği huzursuz bir şekilde bir arada yaşadılar, her biri farklı zamanlarda İran dış politikası üzerinde farklı derecelerde nüfuz uyguladılar. 1980'lerde genel olarak İslami söylem hakimken, o dönemden beri İslami ve milliyetçi yönelimler birbiriyle mücadele etti. İranlı yöneticilerin son zamanlarda İran dış politikasına rehberlik eden bir ilke olarak ulusal çıkarlara daha da fazla sıklıkla atıfta bulunmaktadır. İslam ile milliyetçilik arasındaki rekabet bugüne kadar devam etmiştir. Bu kalıcı gerilim, Henry Kissinger'ın çarpıcı bir biçimde belirttiği üzere, İran İslam Cumhuriyeti'nin "bir ulus mu yoksa bir dava mı" olduğuna karar verememesinin bir tezahürüdür(Eisenstadt, 2015:7).

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda İran'ın milliyetçilik fikri tarih boyunca önemli bir kültür olarak var olmuştur. Devrimle birlikte milliyetçilik fikri kısmi bir sekteye uğramış olsa da kısa bir süre sonra Irak ile yaşanan savaş İran toplumunda milliyetçilik duygularını tekrardan harekete geçirmiştir. Yine nükleer çalışmalarından dolayı uluslararası toplumdan izole edilmesi ülkede milliyetçilik bağlarını önemli ölçüde artırmıştır. Milliyetçiliğin tekrardan ivme kazanmasıyla İran stratejik kültüründe milliyetçiliğin etkisi önemli ölçüde artmaktadır. Tarihsel deneyimlerin stratejik kültür üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, İranlıların milliyetçilik fikrinin dış politikada varlığını daimi olarak hissettirmesi kaçınılmazdır.

5.2.3. İran Stratejik Kültüründe Karar Alıcılar

İran'ın stratejik kültürünün genel anlamada dış politikanın oluşturulması ve uygulanması için incelenmesi gereken üç düzey bulunmaktadır. Birincisi Karar Verme Düzeyi; yani karar vermede hangi kurum veya bireyin etkisi ve etki alanı daha fazla olursa olsun, bu kararların hangi esasa, mantığa ve zemine göre alındığı belirlenmelidir. İkincisi Karar Yapısının Düzeyi; karar yapısının türü, kurumların hiyerarşisi vb. nasıl olmalıdır? Üçüncüsü Kararların Dış Katmanı; dostluk ve düşmanlık kalıpları ve kökleri biçiminde dış alana yönelik yaklaşım ve yönelimlerdir. Bazı araştırmacılar için dış alanda karar verme ve politika oluşturmada beş tür değişken olduğuna inanılmaktadır. Bunlar kısaca: 1. Bireysel değişkenler, 2. Rol oynayan değişkenler, 3. Bürokratik değişkenler, 4. Ulusal değişkenler, 5. Sistemik değişkenler. Öte yandan İran'da dış politikanın inşasında karar alıcılar; Liderler Meclisi, hükümet, yargı ve güvenlik(Devrim Muhafızları) kurumlarına kadar birçok birim karar almada rol alır(Masoud vd., 2016:104).

Eisenstadt'ın (2015:7) yılındaki bir çalışmasında İran'ın davranışını anlama ve İslam Cumhuriyeti'ne yönelik etkili politikalar formüle etmenin karmaşıklığına değinerek, İran siyasi sisteminin, çoklu güç merkezlerinin odağı olan paralel yapılarla karakterize edilmesi konusunda benzersizliğine dikkat çekmiştir. Yine yazar karar almada hem geleneksel devlet hem de devrimci kurumların varlığından söz eder. Bunlar: Dini lider ve Cumhurbaşkanı, Meclis ve Muhafazakâr Konseyi, Yargı ve Özel Büro Mahkemeleri, düzenli ordu ve Devrim Muhafızları'dır.

Dış politika uygulamalarında etkili olan stratejik kültürün şekillenmesinde birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar; sosyal faktörler, coğrafi faktörler, insani faktörler, ekonomik faktörler ve askeri faktörlerdir. Bu faktörler dış politikanın ve yönelimlerin(stratejik kültür bağlamında) şekillenmesinde rol oynarlar. İran stratejik kültüründe karar verme düzeyinde en büyük etkiye ve üçüncü derecede yer alan “kararların dış katmanı” kendini göstermektedir(Masoud vd., 2016:104).

Dış Politikada Fraksiyonizmin Etkisi başlığında da belirtildiği üzere İran stratejik kültüründe alınan dış politika kararlarında etkili olan grup düzeyi karar alıcılar da şu şekilde belirtilmektedir; geleneksel gruplar, tehlikeli ama her şeye kadir olmayan Reformist gruplar,

Pragmatik gruplar ve Yeni Muhafazakârlar veya Radikaller'dir. Bu guruplar İran dış politika uygulamalarında etkili bir role sahip olup, karar alma sürecinde de önemli roller üstlenmektedirler(Wehrey vd., 2009, ss. 24-27).

5.2.4. Dış Politikada Stratejik Kültürün Hedefleri ve Amaçları

Her ülkede olduğu gibi İran'da sahip olduğu stratejik kültür değerlerinin etkisinde iç ve dış politikada adımlar atmaktadır. Kültürün bir gurubun, toplumun, örgütün ve devletin işleyişinde önemli bir rolü olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak önümüze çıkmaktadır. Özellikle de dış politikada devlet(ler)in ne tür davranışlar sergileyeceği ve rakiplerine yönelik ön hazırlıkları nasıl olacaktır, dostluklarda veya düşmanlıklarda nasıl bir tavır takınacağı gibi soruların cevabını bilmek, ilgili devlet için önemli kazanımları olacaktır. Stratejik kültüründe belirsizliğin ve güvensizliğin hâkim olduğu bir İran için net ifadeler kullanmak biraz zor olacaktır. Fakat geçmişteki uygulamalar ve reaksiyonlar İran için bazı ipuçları vermektedir. İran'ın sahip olduğu stratejik kültürün dış politikada nasıl bir rol üstleneceğini anlamak için hedeflerine ve amaçlarına bakmak gerekir. Bu hedef ve amaçlar dört ana başlıkta toplanabilir.

5.2.4.1. Rejimin Devamlılığını Sağlamak

İran'ın politikaları esasen laik ilkeler olan rejimin yararı ve ulusal çıkarlara dayanan bir teokrasidir(Eisenstadt, 2015:3). Stratejik kültüründe normalin üzerinde pragmatist bir tutum sergileyen Tahran yönetimi, İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu Ayetullah Humeyni tarafından İran'da nihai olarak iç ve dış politikada tesis edilen temel ilke "rejimin menfaati"(maslahate nizam) ilkesidir. Bu ilke Aralık 1987 ve Ocak 1988 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Ali Hamaney ve Muhafızlar Konseyi'ne yazdığı ve İslam Devrimi'nin bir camiye yıkma veya İslam'ın beş direğinin uygulamasını askıya alma yetkisini teyit ettiği bir dizi mektupta bu ilkeye yer verilmiştir. Rejimin çıkarları esas alınıp hatta gerekiyorsa Müslüman riayetinin temelleri ve inançları ikinci planda kalabilir. Bu söylemin altında yatan varsayım, rejimin devrimci İslam markasının, İran İslam Cumhuriyeti hayatta kalmadıkça hayatta kalamayacağı varsayımına dayanmaktadır. Böylece İslami rejimin korunması nihai dini değerdir ve işkence ve cinayet dahil her türlü gayri meşru eylemleri yapmak caiz olarak kabul edilmektedir. Rejimi korumak için İslam'ın temel ilkelerini suistimal etmek veya ihlal etmek paradoksal olarak, konu rejimin hayatta kalması ve çıkarları söz konusu olduğundan,

teokratik İslam rejiminde politika oluşturma laik varoluş ilkesine dayanmaktadır(Eisenstadt, 2015:5).

5.2.4.2. Caydırıcılık

İran'ın stratejik kültürünün en önemli özelliklerinden birisi de uygulanan politikalarda caydırıcılık endeksli bir yönelimin bulunmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi nükleer çalışmalar başta olmak üzere İran kendisini iç ve dış politikalarda edindiği başarılarla düşmanlarına karşı caydırıcı bir güç olmayı amaçlamaktadır.

Caydırıcılık stratejisinin fiili askeri bileşenleri arasında kısa ve orta menzilli füzeler, asimetrik savaş ve terörizm, olası bir saldırıya karşı ana vatani korumak için halkın seferberliği ve yerli zenginleştirme kabiliyeti ve potansiyel bir nükleer silah yer almaktadır. Tahran yönetiminin bu bileşenleri kullanmasındaki amaç düşman kampının derinliklerine uzanan ve çeşitli alanları kuşatan çok katmanlı bir stratejik savunma biçimi olarak görmesidir(Wehrey vd., 2009, s. 33)

5.2.4.3. Pragmatizm

Her ülke kendi çıkarları doğrultusunda pragmatizmi esas alabilir ve alır. Bu durum beklenen bir sonuçtur. Ama İran'ın stratejik kültüründe benimsediği pragmatik yaklaşım normalin üstünde olup kendine has bazı özellikler barındırmaktadır. İran'da Şii'liğin dış politikada bir araç mı yoksa bir amaç mı? olduğu tartışmasında Şii'liğin grand stratejide stratejik bir araç olduğu görülmektedir. Yani İran'ın stratejik kültüründe kimi durumlarda bazı çıkarlar için bazı çıkarlardan(hem de paradigma konumunda olan) vaz geçilebileceği veya askıya alınabileceği durumu pragmatizmin İran stratejik kültüründeki önemine ve yerine işaret etmektedir.

Savaşa ilişkin İranlı liderlerin düşüncelerini iki unsur şekillendirmektedir: İdeolojik faktörler ve Ulusal çıkar. Burada belirtilen iki unsur birbirleriyle hem destek halinde hem de rekabet etmektedirler. İdeolojik faktörler İran'ın ulusal çıkar tanımını şekillendiren unsurlar arasında yer almaktadır. Fakat ikisi arasında bir seçim yapmak gerektiğinde “ulusal çıkar” faktörü ağır basmaktadır. Humeyni'nin ifade ettiği maslahat-e nizam(rejimin yararı) ilkesi bir tür pragmatizm olarak nitelendirilebilir. Bu da gösteriyor ki rejimin çıkarları mucibince İslami çıkarların askıya alınabileceğini belirtmektedir(Kiraz, 2019, s. 55).

İran'ın böyle bir düşünce tarzını benimsemesinin temelinde devrimin bekasının İran ulusal çıkarlarının ve İran'ın kendisinin hayatta kalması düşüncesi hakimdir. Burada İran devriminin korunması nihai dini değer olup, bu bağlamda rejimin korunması için her şeyin yapılması ve gerekli durumdu İslami ilkelerin bile ihlal edilebileceğine izin vermektedir(Eisenstadt, 2015:5). Bütün bunlar yine gösteriyor ki İran stratejik kültüründe realizmin de önemli bir teorik arka plan olarak yerini aldığı görülmektedir.

5.2.4.4. Arap Kamuoyu Üzerinde Etki Oluşturmak

Tahran yönetimi ulus ötesi medyayı kullanarak(bilhassa Irak'ta) bazı Arap rejimleri üzerinden Arap toplumuna hitap ederek bu toplumlara kendisinin daha inançlı olduğu izlenimi vermeye çalışmaktadır. Ve bu konuda Tahran oldukça usta bir konumda yer almaktadır. Zira Filistin meselesinde İsrail'e yönelik sergilemiş olduğu sert tavır ve söylemler Tahran'ın bu konudaki ustalığının bir nişanesi olarak yorumlanmaktadır. İran, Filistin meselesinde Arap liderlerinin ABD uşakları olduğu vurgusuna dikkat çekerek Arap toplumunda prestij kazanmayı amaçlamaktadır. İran'ın buradaki esas amacı olası bir ABD-İran çatışması sırasında Arap toplumlarını ABD'ye karşı kışkırtarak kukla konumunda olan Arap liderlere karşı muhalefeti ateşleyip halkın liderleri İran yanlısı olmasının yolunu açmaktır.

5.3. Yumuşak Güç Unsurları

Yumuşak güç bir ülkenin politikalarının, siyasi ideallerinin ve kültürünün cazibesinden ortaya çıkar. Bu minvalde izlenilen politikalar başkalarınca meşru görüldüğünde yumuşak gücün arttığı söylenebilir(Nye, 2017b, s. 12). İran İslam Cumhuriyeti geleneksel olarak, yumuşak güce sert güç üzerinden öncelik veren karma bir güvenlik stratejisi izlemektedir. Bunu yapmasının arka planında sert gücün yetersiz olması değil, devrim liderlerinin psikolojik, ahlaki ve manevi boyutlarının önceliğine inanmalarıdır. Ulusal güvenlik stratejisinde kaba kuvvetten çok kurnazlığa ve hileliğe, sert güçten çok yumuşak güçle şekillenmesi gerektiğine inanılır(Eisenstadt, 2015:12). Diğerlerinin sizin isteklerinizi istemelerini ve ideallerinize hayran kalmalarını sağlayabildiğiniz taktirde “havuç ve sopa” gibi yöntemlere yönelmenize pek gerek kalmaz. Zira diğerlerini baştan çıkarmak zor kullanmaktan daha etkilidir(Nye, 2017b, s. 13). Tahran yönetimindeki karar alıcılar yumuşak

gücün etkili olan bu yönünü bildikleri için bu minvalde politikalar geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Tahran için yumuşak güç, ulusal gücün askeri olmayan unsurlarını kapsar ve üç başlıkta sıralanabilir:

5.3.1. İran'ın Dini ve İdeolojik Yayılma Stratejisi: Devrimin İhracı

Devrim İhracı, İran İslam Cumhuriyeti'nin en önemli yumuşak güç unsurlarından biridir. Devrim ihracından kastedilen, İslam devrimine ait ideallerin, ilkelerin, söylemlerin ve hedeflerin dünya üzerindeki tüm insanlığa yayılması ve anlatılmasıdır(Yeğin, 2016, s. 11). İran, taraftarlarının dayanma gücünü artırmak ve düşmanlarının gözünü korkutmak için şehitlik, direniş ve cihat kültürünü besleyerek, diğer bölgelerdeki Şii din adamlarıyla bağlantı kurarak(bunu genellikle İran Kültür merkezleri aracılığıyla yapmakta) Müslüman ve Şii gruplarla bağ kurma çabasındadır. Tahran hükümetinin bu konudaki stratejik kültürü ise, yapılan yardımlarla, kendi topraklarına yönelik olası bir saldırı durumunda yakın bağ kurduğu bu grupların kendi safında yer alacağını umut etmektedir(Eisenstadt, 2015:13).

Devrimden gerçekleşmesinin ardından İran İslam Cumhuriyeti, bilhassa Lübnan olmak üzere komşu Basra Körfezi ülkelerine ve Irak'a devrim ihraç etme çabasına yönelmiştir(Wehrey vd., 2009, s. 10).

5.3.2. Propaganda

İran, kendisine yönelik tehditleri ve saldırıları bertaraf etmek için halk olarak seferber olmanın, birlik olmanın önemine dikkatleri çekerek bu konuda propagandanın gerekliliğini vurgulamaktadır. İran'ın liderleri propaganda faaliyetlerindeki amaçları; bölgede nüfusunu derinleştirmek ve düşmanla mücadelesini haklı bir zemine oturtmaktır. Şu anda propaganda faaliyetleri için sosyal medya platformları ve televizyon yayınları oldukça aktif bir şekilde kullanılmaktadır. İran İslam Devrimi'nin lideri olan Humeyni Velayet-i Fakih adlı kitabında propagandanın önemine şu cümleleriyle vurgu yapmıştır: “Vazifemiz hakka dayalı bir İslam devletin temellerini atmak için şimdiden çalışmaya başlayıp çaba göstermektir. Tebliğ ve propaganda da bulunup eğitmek, hemfikirler yetiştirmek, büyük bir fikri ve propaganda dalgası yaratmaktır.” Böyle yapıldığı takdirde soysal bir akım oluşabilecektir(Kiraz, 2019, ss. 85-86).

İran'ın yaptığı propaganda faaliyetlerinde kötü uygulamalar nedeniyle girdiği büyük çabalar genellikle yetersiz kalmıştır. Zira komşuları olan Araplarla iyi ilişkiler geliştirememiştir. Geçmiş anket verilerine göre Iraklı Şiiiler dahil İran'a güvenmemektedirler. Aynı zamanda İran yönetimini örnek bir model olarak kabul etmiyorlar(Eisenstadt, 2015:14). Bunun en önemli örneklerinden birisi de Irak'ta büyük Şii din adamı ve önemli siyasi gücü olan Al Sistani'nin, İran'ın mevcut siyasi sisteminden memnun olmaması büyük bir kitle üzerinde önemli bir etkiye neden olmaktadır(Wehrey vd., 2009, s. 21)

5.3.3. İtibar ve İmaj Yönetimi

İran dış politikalarında kendisini, zorlu bir rakip, sorumlu bir küresel aktör, ahlaki bir güç ve güvenilir bir ortak olarak göstermeye çalışmaktadır. Irak, Suriye ve Yemen'de kayda değer oranda nüfusunu artırarak önemli başarılar kazanmıştır. Bu durum İran'ın rakiplerini rahatsız ederken kendini destekleyen gruplar arasındaki imajını ve itibarını artırmıştır. Fakat ülkesindeki siyasi ve ekonomik sıkıntılar İran'ın kazanmış olduğu imaj ve itibarının kesintiye uğramasına neden olmuştur(Eisenstadt, 2015:12).

İran 1980-1988 yılları arasında Irak ile yapılan savaşta kimyasal silahlara maruz kalması sonucu yaşadığı travmatik durum, ülke içinde birçok üst düzey yetkilinin uluslararası hukuka kuşkuyla yaklaşmasına neden oldu. Dönemin meclis başkanı ve silahlı kuvvetlerin baş komutanı olan Ali Ekber Haşimi yaptığı bir konuşmada “en azında kendi savunmamız için kimyasal ve biyolojik silahların yapımını düşünmeliyiz” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. İran'ın nükleer silaha vb. çalışmalarını yapmak istemesinin bir başka nedeni ise takipçileri ve destekçileri arasında itibar kazanıp etkili bir imaj bırakmak istemesidir(Eisenstadt, 2015:13).

5.4. Sert Güç Unsurları

Güç kavramı sosyal bilimlerde çalışmalarında farklı bağlamlarda kullanılan ve farklı tanımlar yapılan bir kavramdır. Kimine göre kapasite, kimilerine göre etki ve kimilerine göre de politikanın amacı ve bu amaca ulaşmak için bir araçtır. Gücün istenilen kapasiteye ulaşabilmesi için kullanılabilmesi veya kullanılma olasılığının yüksek seviyede olması gerekmektedir. Diğer bir husus güç kavramı mutlaklığı ifade etmez, yani güç mutlak değildir.

X devleti Y devletinin yapmayacağı bir şeyi yaptırabiliyorsa ve Y devleti benzer bir durumu X devletine yaptırıyorsa, X devleti Y devletinden daha güçlü olduğunu gösterir(Arı, 2009, ss. 136-138). Anlaşılacağı üzere güç bir şeyi yapabilme kapasitesini ifade etmektedir. Aynı zamanda istenilen bir şeyi elde edebilme becerisi olarak da tanımlanabilir(Nye, 2017a, s. 20). Paul Kennedy(2023) *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü* adlı eserde, bir ülkenin büyüklüğünün askeri gücünün bir fonksiyonu olduğu savunulmaktadır. Ekonomik güç ise askeri gücü etkileyen bir güç olarak nitelendirilmektedir. En temel düzeyde bir devletin savaş açabilme kabiliyeti ve maddi kaynaklara erişimi sert gücün asgari niteliklerini belirler.

Sert güç çalışmalarını kesin bir bilim olarak nitelendirmek pek mümkün değildir. Örneğin uluslararası ilişkiler ve çatışmaların incelenmesinde kullanılan tüm metodolojik teknikler ve nicelleştirmeler, her zaman savaştaki gelişmeleri hesaba katmayabilir. Japonya'nın 1905'te Rus İmparatorluğu'na karşı kazandığı zafer Avrupa'yı şok etmiştir. Çünkü sert gücün tüm ölçülerine göre Rus imparatorluğu her bakımdan üstün ve büyük bir güçtü. Japonya'ya kıyaslandığında niceliksel olarak ölçüldüğünde Rus imparatorluğu son derece üstün ve büyük güç konumundayken nasıl bu kadar kolay bir şekilde yenilgiye uğratıldı? sorusu nicel üstünlüğün mutlak bir üstünlük olmadığını göstergesidir. Yine Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'da yapmış olduğu savaştaki başarısızlığı bu konuya verilebilecek örneklerden bir diğeridir. Sert güçle ilgili yapılan tartışmalara yönelik diğer bir husus ise Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütlerin yükselişi ve etkisi sert gücün önemini azalttığı düşüncesidir. Fakat bu iddianın doğruluğu, kanıtlanması açısından oldukça zordur. Ukrayna'daki savaş, Ortadoğu'da yaşanan çatışmalar veya güçlü bir devleti içeren herhangi bir çatışmada baskın faktörler sürekli olarak sert güç tarafından tanımlanmaktadır. Yani hiçbir uluslararası hukuk ilkesi, yumuşak gücün nitelikleri veya uluslararası örgütlerin katılımı bu tür çatışmaların sonuçlarını belirleyemeyecektir. Tarihin bir aksiyomu ve hegemonik aktörün ebedi doğası olarak, sert güç unsurları tanımlayıcı ilke olamaya devam edecektir(Kopalyan ve Asatryan, 2023, ss. 1-2).

Bir ülkenin gücü, onun doğal kaynaklar, ekonomi, nüfus, ordu, moral değerler ve tarihsel mirası gibi birçok unsurun toplamıdır. Burada belirtilen unsurlar gücü belli sınıflandırmalara tabi tutup tasnif etse de temel anlamda güç; yumuşak güç ve sert güç olarak

iki ana başlıkta toplanabilir. Yumuşak güç unsurları gücün soyut boyutuna işaret ederek din, inançlar, ideoloji, değerler ve bilim gibi unsurları kapsamaktadır. Sert güç unsurları ise gücün somut boyutuna işaret ederek toplum, askeri kapasite, doğal kaynaklar ve savaş yeteneği gibi unsurları kapsamaktadır. Sert güç, sahip olduğu bu unsurlarla güç sahibinin askeri, ekonomik ve coğrafi kapasitesinden faydalanarak ötekini etkilemeyi içerir. Sert güç unsurlarına sahip olan güçlü devletin üstünlüğü, muhatap olduğu karşı tarafa sahip olduğu avantajları onu etkileyecek şekilde kullanabilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda denilebilir ki askeri kapasite, ekonomik güç ve jeopolitik konum gibi unsurlar sert gücün somut örnekleri arasında gösterilmektedir. Sert gücün bu unsurlarını karşı devletin davranışlarını etkilemek için kullanır. Dolayısıyla sert gücün havuç-sopa/teşvik-tehdit ikilemine dayandığını söyleyebiliriz(Yegin, 2017, ss. 31-32).

Sert güç unsurları realist paradigmanın kuramsal çerçevesi bağlamında ele alınmaktadır. Çünkü realist paradigma öğretileri sert güç unsurlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden çalışmada uluslararası güvenlik bağlamında orta güçlerin sahip oldukları sert güç kapasiteleri realist paradigma çerçevesinde değerlendirilmektedir. Şimdi realist paradigma ile sert güç unsurları arasındaki ilişkiye kısaca değinilecektir.

Realizm paradigması ve tüm alt kuramları, sert güç unsurlarıyla doğrudan ilişkilidir. Uluslararası ilişkilerde sert güç unsurlarının incelenip niceliksel olarak ölçüldüğü en baskın ortam realist düşünce okulu olduğunu söyleyebiliriz. Realist paradigma devlet davranışlarına dair tarihsel ve statik bir anlayışa sahiptir. Bu durum sert güç fikriyle doğrudan ilişkilidir. Yani devletlerin tarihsel dönemden bağımsız olarak her zaman aynı şekilde davrandığını ve tüm koşullar eşit olduğunda devletlerin sergilemiş olduğu davranışların sert güç tarafından belirlendiğini varsayar. Realizm, uluslararası sistemde bir yönetim otoritesinin olmadığını, böylece sistemin anarşik olduğunu, devletlerin bu anarşik sistemde kendi kendine yardım sistemi için faaliyet gösterdiğini ve devletlerin anarşik sistemde hayatta kalma çalışmasıyla bir güvenlik ikilemi doğurduğunu savunur. Dolayısıyla savaşlar olur ve olmaya da devam edecektir. Çünkü güvenlik ikileminin paradoksu ve güç arayışı devletlerin davranışlarını belirler. Tüm bunlar devletlerin çıkarlarını ve çıkarlarının peşinde koşmalarında sert güç unsurlarının neden baskın ilke olduğunu göstermektedir. Bir devletin sert gücü ne kadar

fazlaysa uluslararası sistemde hayatta kalma ve kendi kendine yetme olasılığı o kadar yüksek olur (Kopalyan ve Asatryan, 2023, s. 2).

Çalışmanın kuramsal çerçevesi açısından önem arz eden realist paradigma, sert güç unsurları üzerinden açıklanacaktır. Realist paradigma, açıklanan sert güç unsurlarıyla ilgili yukarıda bahsi geçen unsurlar İran ve İran'ın sert güç unsurları için de geçerlidir. Belirtilen unsurlar İran'ın sert gücünü az veya çok tanımlayan unsurlardır(Yegin, 2017, s. 32). İran'ın sert güç unsurlarını ortaya koymak için jeopolitik konum, askeri ve ekonomik güç kapasiteleri nitel ve nicel verilerle açıklanacaktır. İran'ın sert gücünün temel unsurları tahlil edileceğinden ülkenin ekonomik gücü, silah kapasitesi, jeopolitik önemi ve askeri operasyon kabiliyeti ve bunlarla ilişkili olunan vekalet güçlerle bağlantısı ele alınacaktır. Askeri güç kapasitesi bölümünde İran'ın asimetrik savaş taktikleri ve vekalet savaşları yöntemleri ile ilgili yaklaşımlara değinilecektir. Daha sonra ülkenin silah kapasitesinin asimetrik savaş konseptindeki önemi incelenmektedir. Ekonomik gücü başlığında ise ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarının(özellikle petrol ve doğalgaz) bölgesel ve küresel ölçekte hangi tür avantajlar sağladığını, bu durumun orta güç olma konusunda niş diplomasisi başta olmak üzere diğer orta güç özelliklerinden hangilerine kuvvet verdiği araştırılacaktır. Son olarak coğrafik konumun bölgesel ve uluslararası güvenlik konularındaki etkisi ve bu konumun sağlamış olduğu avantajların neler olduğu/olacağı ele alınacaktır.

5.4.1. İran'ın Askeri Gücü ve Savunma Stratejileri

Global Fire Power endeksinin açıkladığı 2025 verilerine göre İran'ın askeri gücü dünya sıralamasında ilk 20 devlet arasında yer almaktadır. İran, Esad rejiminin devrilmesinden sonra Suriye'de toprak kaybederken, 2024 yılı süresince Hizbullah, Hamas ve Yemen'deki Husiler gibi vekil güçleriyle önemli sorunlar yaşamıştır. Trump'ın yeniden iktidara gelmesiyle bölge için önemli gelişmelere yol açacak ve muhtemelen İsrail'i daha da güçlendirerek ve İran'a bölgede baskı uygulayacaktır. Tahran yönetimi ise nükleer kapasiteye odaklanmaya devam etmektedir. ABD ve İsrail işbirliğine karşı Rusya ve Çin ile ilişkiler daha da önem kazanmaktadır(GFP(Global Fire Power), 2025). Haziran 2025'te İsrail'in İran'a yönelik saldırıları İran'ın askeri savunmada ciddi zaaflarının olduğunu ortaya çıkarmıştır. İran'ın askeri gücü ve savunma stratejilerini açıklamak için kuramsal çerçevesine

bakıp sonra nicel ve nitel verilerle askeri güç kapasitesi açıklanacaktır. Bunun için realist teori bu başlıkta referans alınarak çalışmanın bu başlıktaki konusu anlatılacaktır.

Realist teori, güç kavramını tek bir çağrışımla tanımlamaktadır. O da askeri güçtür. Realist paradigma devletlerin bağımsızlığını koruması için askeri güce güvenilmesine yine büyük önem vermektedir. Realizmin entelektüel atası olarak kabul edilen Thucydides *“güçlüler ellerinde geleni yaparlar ve zayıflar da çekmeleri gerekeni çekerler”* iddiasında bulunmuştur(Thucydides, 2018). Diğer realistler, askeri kapasiteyi “savaş açma kapasitesi”, “en üst düzey güç biçimi” ve “uluslararası politikanın merkezi gücü” olarak adlandırırlar. Bu tanıma karşı çıkan ve askeri güç kapasitesine yapılan vurguyu eleştirenler bile askeri gücün diğer güç türlerine egemen olduğu konusunda hemfikirdir. Neorealizmin teorisyeni olan ve aynı zamanda kurucu babası konumundaki Kenneth Waltz, uluslararası sistemin tek bir oyuncunun sistemi yönetmesi anlamında anarşik olduğunu savunur. Bunun için bir devletin güvenliğini korumak adına güç arayışı gereklidir. Waltz’a göre uluslararası aktörler birbirlerine güvenmez ve kendilerini tüm dış kısıtlamalardan bağımsız ve güçlü kılmak için çaba sarf ederler. Anarşik sistemdeki stratejik karşılıklı bağımlılık ve ahlakın yokluğu, her aktörün etkili olmak istiyorsa askeri gücünü en üst düzeye çıkarması gerektiği anlamına gelir(Rezaei, 2019, s. 184). İşte bu hususta İran, anarşik uluslararası sistemdeki diğer aktörler gibi hayatta kalabilmek için askeri gücünü en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadır. Her ne kadar ideolojik ağırlık göze çarpsa da İran’ın dış politikasında realizm ve pragmatizm doğrultusunda hareket edilmektedir. İran’ın bu çabalarına değinmeden önce askeri stratejisinin belirlenmesinde etkili olan bazı olaylara kısaca değinmekte fayda vardır.

1979’da İran’da gerçekleşen devrim sonrasındaki süreçte İran’ın gerek iç siyasetinde gerek dış siyasetinde güvensizlik hâkim olmuştur. İç siyasette Şah yanlısı subaylara ve kimi bürokratlara güvenilmemekteydi(Garthwaite, 2021, s. 236). 1980 yılında hava subayları tarafından planlanan ve Nojeh Darbe Planı olarak adlandırılan girişim Humeyni ve ekibinin Şah yanlısı olan bu kişilere yönelik duyulan güvensizliğini daha da derinleştirmiştir. Bu plan, hava subayları tarafından devrim lideri Ayetullah Humeyni’nin evinin uçaklarla bombalanıp daha sonra ülkede ayaklanma başlatmayı içeriyordu. Plan başarısız oldu ve olaya karışan üst düzey subaylar idam edildi. Devrimden sonra yeni yönetimin askeri alanda net bir politikası

ve stratejisi yoktu. Askeri stratejide belirsizlik hakimdi. Bu belirsizlik ve yapılan darbe planıyla birlikte Şah döneminde ABD ve İsrail başta olmak üzere sipariş edilen tüm askeri silahlar reddedildi. Daha sonra Humeyni'nin sert açıklamaları (ABD büyük şeytan, İsrail ve SSCB küçük şeytan) askeri silah temini ve geliştirilmesi yolunda ciddi engellere neden olmuştur(Olson, 2016, s. 71).

Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen devrim, İran dış politika felsefesini dönüştürerek ülkeyi Ortadoğu'da devrimci ve radikal bir devlet haline getirdi. Devrim öncesi Batı bloğunda yer alan İran, devrim sonrası herhangi bir blokta yer almamıştır(Aydın ve Geçener, 2021, s. 431). Fakat herhangi bir blokta yer almayan İran'da Humeyni döneminde bölgesel ve küresel düzeyde etkili olan üç kriz gerçekleşti: rehine krizi, Irak-İran savaşı ve siyasi iç kriz. Bunlardan ilk ikisi Humeyni'nin kontrolü dışında gerçekleşti. Bu krizler İran için ciddi sorunlar doğurmuş olsa da Humeyni'nin lehine sonuçlar doğurmuş ve liderliğini pekiştirmiştir(Garthwaite, 2021, s. 238).

Yukarıda bahsedilen olaylar devrimden sonra İran'ın askeri güç yapısının ve savunma stratejilerinin temelini oluşturmuştur. Uluslararası sistemde hayatta kalabilmek için askeri gücünü en üst düzeye çıkarmaya çalışan İran 1979'dan beri uygulanan silah ambargosundan dolayı askeri dezavantajlarından muzdariptir. Askeri güç kapasitesindeki zayıflığı telafi etmek adına rejimdeki realistçi düşünen bürokratlar, asimetrik savunma kabiliyetini geliştirmek ve Ortadoğu'da önemli bir askeri oyuncu statüsünü korumak için "ileri savunma" olarak adlandırılan vekillere güvenmek gibi farklı yöntemlere başvurdular(Rezaei, 2019, s. 185).

İran'ın bölgesel askeri stratejisi ve planlaması mevcut 'rejimin güvenliği' fikrinin bir parçası haline gelmiştir. Devrimle iktidara gelen rejim yöneticileri, bölgesel ve küresel ölçekte rejimin bir tehdit altında olduğunu savunarak, güvenlik stratejisini mevcut durumun ötesinde gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bir planlama üzerine inşaat etmiştir. İran siyasetinde baskın olan statüko, ülkenin bölgesel faaliyetleri konusundaki eğilimi değiştirmeyi imkânsız kılmaktadır. Bu durum aşağıda Yola Bağlı Askeri Doktrin olarak ele alınacaktır. Askeri faaliyetlerini şeffaflaştırması ve sınırlandırması yönünde çeşitli merkezlerden baskılar yapılmaktadır. Artan baskılara yönelik Tahran yönetimi için iki soru

gündeme gelmektedir. Birincisi, devrimden beri askeri faaliyetlere yoğunlaşan İran'ın bu faaliyetlerinden geri adım atması ne kadar mümkün ya da jeopolitik çapraz baskılara hangi düzeyde dayanabileceği sorusudur. İkincisi ise askeri stratejisinde bazı değişiklikler yapması halinde bunu nasıl yapacağı ve Grand Strateji olarak belirlediği rejimin güvenliği açısından ortaya çıkabilecek boşluğu hangi alternatiflerle dolduracağı soruları cevap bekleyen, fakat belirsizlik gösteren konulardır(Konukçu, 2018, s. 76).

İran'ın Ortadoğu bölgesindeki konumu bilhassa bölgesel gerilimler, karmaşık ittifaklar ve bölge ötesi tehditler göz önüne alındığında yalnızca bir savunma aracı olarak değil aynı zamanda İran'ın askeri gücü büyük ölçüde sahip olduğu askeri envanterine bağlıdır. İran, son yıllarda yerli savunma yeteneklerini ve insansız hava araçlarını geliştirerek Suudi Arabistan, İsrail ve hatta Basra Körfezi'ndeki ABD askeri varlığı gibi bölgesel düşmanlara karşı konumunu sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Bu anlamda önem arz eden İran Silahlı Kuvvetleri dört ana koldan oluşmaktadır: İran Devrim Muhafızları Ordusu, Besic, Savunma ve Silahlı Kuvvetler Destek Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti Ordusu(Barzin, 2020).

5.4.1.1. İran'ın Askeri Doktrini ve Yol Bağımlılığı Teorisi

Devletler için askeri doktrin büyük stratejinin kritik bir bileşenidir. Devletlerin deneyimlerine dayanarak, gelecekteki çatışmaları planlamaları ve organize etmelerine yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Askeri doktrinini analiz etmek, ortak bir tanımın olmayışı başta olmak üzere birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. İran da dahil olmak üzere çok az sayıda devlet, askeri doktrinlerini resmi olarak yayınlar. Doktrini yayınlayanların ise en kritik yönleri belirsiz veya doktrin ile ilgili kapsamlı ifadeler pek yer verilmez(Drew ve Snow, 1988, ss. 163-171).

İran'ın askeri yetenekleri devrimden günümüze gelişen İslam Cumhuriyeti'nin askeri doktrinini yansıtır. Bu askeri doktrin, kural olarak tarihsel deneyim, teori, pratik ve ideolojiden türemiştir. Askeri doktrin, İran'ın ulusal güvenlik hedeflerine ulaşması için askeri güçlerin örgütlenmesini ve eğitimini yönlendiren stratejileri oluşturan ilke ve kavramları üretir. 1992 yılında bu ilkeler bazı değişikliklere uğramış ve bugün hala geçerli bir belge olan İran Silahlı Kuvvetleri düzenlemesinde konuşlandırılmaktadır. Bu doktrinin iki boyutu

vardır: *ideolojik-politik* ve *askeri-teknik*. Birinci boyut olan ideolojik-politik, Velayet al Faqih²² ilkesine nihai manevi-askeri rehber olarak inancı, başka bir ifadeyle İslam Cumhuriyeti'nin İslam'ın özellikle muhtazafların(ezilenlerin) koruyucusu olduğu fikrini ve İslamcı Devrimi ihraç etme görevi duygusunu kapsamaktadır. İkinci boyut olan askeri-teknik ise bu siyasi hedefleri ve toprak bütünlüğünü koruma ve ulusal bağımsızlık gibi daha geleneksel görevleri yerine getiren bir stratejinin ve askeri gücün oluşturulmasına rehberlik yapar. İran devlet mekanizması, Irak ile yapılan savaş ve devrimci ayaklanma sonrası yoksullaşan devletin saldırgan bir kapasiteyi yansıtacak güçlü bir konvansiyonel askeri gücü oluşturmaktan yoksun kaldı. Bunun sonucunda İran askeri doktrini, radikal bir caydırma duruşu çağrısında bulundu. Doktrindeki amaç, konvansiyonel bir birikimle kendi riskini azaltmaktan çok düşman olan hasmın saldırı maliyetini arttırmaktı. İran İslam Devleti, caydırıcılık kapasitesini arttırmak için üç katmanlı asimetrik bir yaklaşıma güvendi. Bunlar; kitle imha silahlarının örtük tehdidi, düzensiz deniz savaşı ve bölgedeki ve ötesindeki muhaliflere yönelik terör saldırılarından oluşmaktadır. İran'ın etkisini yurt dışına taşımak ve devrimi ihraç etmek, vekalet yoluyla elde edilecek doktrinin tek saldırgan bileşeniydi. Bu doktriner düşünceler düzenli bir ordu olan Artesh ve düzensiz bir ordu olan İslam Devrimi Muhafızları kol ordusundan oluşan benzersiz ve çatallı bir askeri yapıyı ortaya çıkardı. Farsçada Sepah-e Pasdaran-e Enghelab-e İslami olarak bilinen Devrim Muhafızları Ordusu(DMO) iç ve dış savunmadan görevlendirilmiştir(Rezaei, 2019, s. 185). Bu konuya ilerleyen alt başlıkta daha ayrıntılı değinilecektir.

Askeri doktrinin daha iyi anlaşılması açısından İran anayasasının önsözüne bakmak önemli ipuçları verecektir. Anayasanın önsözü ordunun misyonunu şöyle tanımlamaktadır:

²² Ayetullah Humeyni'nin 1940'ların başında yazdığı Keşf'ül Esrar adlı makalesinde şeriata bağlı bir hükümdarın varlığı kabul ediliyordu. Makale, *velayet-i fakih* yönetiminden ilk kez bahseden çalışma olmuştur. Daha sonra Humeyni'nin 1970'te verdiği bir takım vaazlar Hükümet-i İslami adıyla basıldı. Bu vaazlarda *velayet-i fakih* adı verilen radikal kavram ilk kez olgunlaşmış haliyle gündeme getirildi. Kavram, geç Safevi ve 19. yy müctehitlerin konumunu dini teokrasiye veya dini hükümete taşıyordu(Garthwaite, 2021, ss. 226-232). Humeyni'ye göre İran'ın kronik siyasi, kültürel ve ekonomik sorunlarının sebebi despot, yozlaşmış gayrimeşru monarşik yönetimi ve emperyalizm iken, bu sorunları çözmek hayatın her alanında kapsayıcı olan İslam ile mümkündür. Humeyni bu düşüncelerinde din ve devlet ayrımını reddederek İslami devletin toplumun İslamileştirmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Dine ve din adamlarına dayatılan bu yönetim biçiminin ülkenin siyasi kurumlarına girişi *velayet-i fakih* sisteminin yeni anayasada yer almasıyla gerçekleşmiştir(Şen, 2016, ss. 115-116).

“Allah yolunda cihadın ideolojik bir misyon olduğu ülkenin savunma kuvvetlerinin oluşumunda ve donatımında, temel kriter olarak inanç ve ideolojiye gereken özen gösterilmelidir.” Anayasa aynı zamanda Kur’an’da Enfal suresi 60. ayette geçen “*Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah’ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.*” Ayetini referans alarak caydırıcı veya savunmacı bir askeri doktrin için teolojik bir temel çıkarırken aynı zamanda rejim için gerekçeler sunmaktadır. İran ordusu 1990’ların başından beri ordusundaki düzenlemeleri ve askeri doktrin için rehber olarak İslam’ın önemini vurguluyor. Silahlı kuvvetlerin donatılması ve örgütlenmesinde temel prensip İslami ideolojidir(Olson, 2016, s. 67).

İran askeri doktrininin diğerk önemli bir yönü ise kendi kendine yeterlilik ilkesidir. Füze alanında kaydedilen ilerlemeler ABD’nin baskılarına rağmen/karşı direnişisimgelemektedir. Başka bir ifadeyle İran’ın kendisini yabancı askeri teknolojiye karşı bağımlılıktan kurtarma ve sanayisinde yerli bir ordu geliştirme çabası kendi kendine yetme cihadının bir parçası olarak görölmektedir(Eisenstadt, 2015, s. 6).

İran askeri doktrininin ana unsuru balistik füzelere verdiği önemdedir. Bu doktrinin gelişiminde ve şekillenmesinde tarihsel deneyimler büyük rol oynamaktadır. İran Devrim’i, İran-Irak savaşı ve Çin desteği dahil olmak üzere kritik olayların ve tarihsel tesadüflerin neden olduğu yol bağımlılığından kaynaklanmaktadır(Olson, 2016, s. 63). İran sahip olduğu bu stratejik kültüründe de tarihsel deneyim çok büyük rol oynamaktadır. Irak ile yapılan savaşta askeri anlamda ciddi eksiklerin olması ve Batı’nın Irak’a silah desteği vermesi İran’ın stratejik kültüründe yalnız bırakıldığı ve kendisinden başka kimseye güvenilmeyeceği anlayışını yerleştirmiştir. Her ülke elbette kendi çıkarını düşünür ve uluslararası sistemde mutlak güvenin olmadığını bilir. Ama bu durum İran için abartılı bir durumu ifade etmektedir. Böylece İran askeri doktrinde de güvensizlik önemli bir yer edinmiştir. Burada belirtilen gelişmeler İran’ın stratejik kültürü ve güvenlik anlayışının konstrüktivist bağlamda şekillendiğinin bir göstergesidir.

İran, Ortadoğu'nun en büyük füze gücüne sahip ve bu gücün karmaşıklığı ve boyutu giderek artmaktadır. 2014 Mayıs ayında İran dini lideri Ali Hamaney yaptığı bir açıklamada, İran'ın balistik füze çalışmalarının sınırlanacağı yönündeki iddiaların "aptalca" olduğu ve tüm askeri yetkililerin temel görevinin füzelerin seri üretimi olduğunu belirtti. Onlarca yıldır balistik füze endüstrisini ve cephaneliğini inşa etmek için yapılan çabalar balistik füzelerin askeri doktrindeki önemini göstermektedir. Askeri doktrinde savunma, saldırı veya caydırıcı modelleri üzerinden basit bir sınıflandırma yapılmaktadır. Yani düşmanları caydırmak ve caydırıcılık başarısız olursa misilleme yapılmak için askeri doktrin geliştirilmiştir. İslam Cumhuriyeti aynı zamanda bölgesel güvenlik anlaşmazlıklardan yararlanmak, düşmanlarını itibarsızlaştırmak ve nüfuz oluşturmak için terörizm ve isyanı kullanmaktadır(Olson, 2016, s. 63).

Füzelerle kıyaslandığında İran'ın sahip olduğu diğer büyük silah sistemleri daha az niteliksel ve niceliksel büyüme yaşadı. Bu durum ülkenin askeri doktrini ve modernizasyonu kapsamındaki yatırım kararlarını göstermektedir. Ortadoğu uzmanlarından olan Anthony Cordesman, İran'ın tanklar, zırhlı personel taşıyıcıları, savaş uçakları ve küçük botlardan oluşan envanterinin bölgede yer alan diğer devletlerle kıyaslandığında teknolojik olarak eski olduğunu ve bu durum son zamanlarda da gelişim gösterdiğini söylemenin oldukça zor olduğunu belirtmektedir(Cordesman, 2004, ss. 4-8). İran ordusunun sahip olduğu askeri envanterin eski ve kullanım açısından güçlülüklerin olduğu konusu kara, hava ve deniz kuvvetleri başlığında ayrıca değinilecektir.

Tüm bu bilgiler İran'ın mevcut askeri doktrini kısaca şöyle özetlemektedir: caydırıcılığa dayalı, savunma hattını sınır ötesinde tanımlayan, ABD ve Körfezdeki müttefikleriyle rekabeti esas alan bir yapıdadır. Bu doğrultuda İran, dönemselsel olarak Körfez ülkelerini, İsrail'i ve ABD'yi karşı kampta göstermektedir. Asgari doktrinde siyaset ve askeri planlama, konvansiyonel değil asimetrik mücadeleye odaklanmaktadır. Böylece İran'ın askeri doktrinin toptancı bir yaklaşımla değil kategorik olarak rakiplerini değerlendirdiğini söyleyebiliriz(Konukçu, 2018, s. 79).

Rejim yetkilileri İran'ın askeri doktrinin savunma amaçlı olduğunu sürekli olarak iddia etmektedirler. Dönemin İran cumhurbaşkanı olan Hasan Ruhani 2014 yılında verdiği

bir röportajda, askeri doktrinlerinin savunmaya dayalı olduğunu İran'ın saldırı amaçlı herhangi bir silah tasarlamadıklarını belirtmiştir. 2012 yılında dönemin İran Hava Savunma komutanı konuyla ilgili benzer açıklamalar yapmıştır. Açıklamada “İran'ın asil İslami öğretilere ve İran anayasasına dayanan askeri doktrini tamamen savunmaya yöneliktir.” İfadelerine yer vermiştir. Yine 2014 yılında İran silahlı kuvvetleri genelkurmay başkanı Tümgeneral Hasan Firouzabadi İran'ın savunma doktrinin caydırıcılık üzerine kurulu olduğunu açıklamıştı. Tüm bu açıklamalar İran'ın tehdit oluşturmeyen ve sorumlu bir ülke olarak görülme arzusunu göstermektedir(Olson, 2016, s. 68).

İran zorlu bir güvenlik bölgesinde yer almaktadır. Az sayıda ortağı ve az sayıda müttefiki olan İran, Türkiye gibi tarihi jeopolitik rakiplerden ABD ve İsrail gibi açık niyetli düşmanlara kadar çok sayıda bölgesel ve küresel rakiplerle karşı karşıyadır. Tüm bu zorluklarla birlikte asgari kabiliyetlerinin birçok konuda yetersiz olması ve yaptırımlara maruz bırakılması İran için işleri daha da zorlaştırmaktadır. Bu olumsuzluklara karşı kendi savunma stratejisini geliştiren İran düşman saldırılarına karşı caydırıcı olmak için karşı darbeler indirebilme ve topraklarını işgale karşı güvenli bir savunma hattı oluşturabilecek askeri gücünün olduğunu düşünmektedir(Lamrani, 2020: s. 1).

İran'ın stratejik kültüründe tarihsel dönemlerin önemli rol oynadığını ve askeri doktrinın şekillenmesinde ciddi katkıları olduğunu yukarıda belirtmiştik. Tarihsel örnekler kısmen gelecekteki seçenekleri askeri yenilgi riskini arttıran ve sınırlayan kurumsal atalet nedeniyle devletlerin askeri doktrinlerini çoğunlukla yeni koşullara uyarlamadıklarını göstermektedir. Yol bağımlılığı teorisi olarak da ifade edilen bu durum, bir devletin askeri doktrin ve stratejisinin uygunluğunu ve ortaya çıkan tehditlere ve fırsatlara uyum sağlama yeteneğini değerlendirmek için analitik bir araç sağlayarak bu süreci açıklar. Devrimden günümüze balistik füze cephaneliğini geliştirme vurgusunun devam etmesi, İran'ın askeri doktrinini şekillendiren ve devam etmesini sağlayan yol bağımlılığının bir sonucudur. Ülke, füze geliştirmeyi teşvik ediyorken askeri doktrinde değişiklik yapılmasını engelliyor olması yine yol bağımlılığı teorisi bağlamında açıklanmaktadır(Olson, 2016: s. 64). Burada İran'ın askeri doktrinın şekillenmesindeki etkenleri açıklamak için yol bağımlı teorisine kısaca değinmekte fayda vardır. Margret Levi bu teoriyi şu şekilde tanımlamaktadır: “bir ülke veya

bölge bir yola girdiğinde tersine dönmenin maliyeti çok yüksektir. Başka seçim noktaları da olacaktır ancak kurumsal düzenlemeler ilk tercihin kolaylıkla tersine çevrilmesini engellemektedir.” şeklinde yol bağımlılığını ifade etmektedir(Levi, 1997: s. 28). Konuyla ilgili araştırmaları olan kimi akademisyenler yola bağlı süreçlerin ortaya çıkmasında çeşitli yolları ifade etmektedir. Siyaset bilimci Scott Page, yol bağımlılığının dört olası nedeni olduğunu belirtmektedir: artan getiriler, kendini güçlendirme, olumlu geri bildirimler ve kilitlenme(Page, 2006: ss. 87-115). Belirtilen nedenleri yorumlayan araştırmacılar kendini güçlendirmenin ve olumlu geri bildirimlerin, belirlenen yoldan geri dönülmesini güçleştirdiğini ifade etmektedirler. Gidilen yolda ilk başta var olan orijinal koşullar artık olmasa bile yine benzer şekilde aynı yolda gidilmeye çalışılmaktadır. Benzer durum İran’ın askeri doktrin örneğinde de görülmektedir. İran’ın bir füze gücü geliştirilmesinin temel şartı 1980-1988 yılları arasında Irak’la yapılan savaşta Saddam Hüseyin rejiminin füze saldırılarına orantılı bir misilleme yapmaktır. Fakat bu durum artık mevcut olmayan bir davadır. Ancak İran, başka gerekçeler de bularak İran’ın füzeleri meşrulaştırma gerekçesinin İsrail’e karşı caydırıcılık ve misilleme ve gerektiğinde Müslüman kardeşlerimizi savunmayı da içerecek şekilde genişlettiğini ifade etmekte(Olson, 2016: s. 65).

Yol bağımlılık teorisi kısaca dört noktaya dikkati çekmektedir. Bu bağlamda bir devletin stratejisinde yol bağımlılığı teorisi varsa stratejilerde tarihsel deneyimler önemli rol oynar, bir yola girildi mi dönülmesi zordur, belirlenen yolda geri dönmenin zamanla maliyeti artar ve gidilen yolda seçenekler sınırlıdır. İran’ın Irak ile 1980-1988 yılları arasında yaptığı savaşta edindiği tarihsel tecrübe yol bağımlılığına dönüşmüş durumdadır. Dönemin şartları güncel konjonktürde mevcut olmasa da başta füze programı olmak üzere benzer stratejilerin ve doktrinlerin izlenmesi aslında kendisini ve mevcut rejimi koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır. Fakat bu yaklaşım bölgesel ve küresel anlamda olan/olabilecek sorunlarda kısır bir çözüm sorununa yol açabilir. Diplomatik yöntemlerin yetersiz kalması askeri silahların yetersiz veya eksik kalması İran’ı dahil olduğu güvenlik konularında daha da zorlayacaktır.

İran’ın sahip olduğu askeri strateji ve doktrin, geleneksel orta güçlerin özellikleriyle bütünüyle bağdaşmamaktadır. Ülkenin vekil aklar vasıtasıyla bölgesel düzeyde kendisine fiili

(*de facto*) nüfuz alanları yaratması, daha çok "yeni yükselen orta güçler" sınıflandırmasına uymaktadır. Yine uluslararası kuralları değil daha çok alternatif güç ağlarını kullanması, diplomasiden ziyade alternatif güç ağlarını kullanması yükselen orta güç tanımını çağrıştırmaktadır. Asimetrik savunma stratejisi İran-Irak savaşından sonra zorunlu bir yönelime girmesi yani belli bir stratejiye kilitlenmesi(yola bağımlı teorisi bağlamında) bu doğrultuda verilebilecek örneklerdendir.

5.4.1.2. Devrim Muhafızları Ordusu

İslam devrimiyle birlikte iktidarın başında yer alan Ayetullah Humeyni, karizmasını kurumsal hale getirerek İran'ı ve İranlıları yeniden şekillendirmek için radikal bir siyasi programı uygulamaya başladı. Hedefi inananları, Allah'ın yeryüzündeki krallığı olarak görülen yeni İran İslam Cumhuriyeti çatısı altında birleştirmekti. Bir çeşit filozof kral olan “velayeti fakih” belirtilen bu devleti yönetecekti. Humeyni'nin buradaki farkı hukuk tahsil yapmış olması ve ülkeyi yanılmaz imam olarak yöneteceği inancının yaygın olmasıdır. Zira pek çok İranlı için imam Humeyni yanılmazdı. Toplumdaki karizmasını ve devlet yönetimindeki hakimiyetini güçlendiren Humeyni, bu avantajlarına rağmen askeri anlamda önemli sorunlarla karşı karşıyaydı(Garthwaite, 2021: ss. 238-239). Şah döneminden kalan askeri güce olan güvensizlik Humeyni ve ekibini yeni bir ordu kurmaya yöneltti. Bu ordu devrim kurallarına ve öğretilerine sadık olacak aynı zamanda devrimin bekasını her türlü şartlarda sağlayacak inanç ve güce sahip olması gerekiyordu. İşte böyle bir atmosferde İran Devrim Muhafızları Ordusu kuruldu.

İslam devrimi sonrası yeniden formüle edilen rejim, geleneksel İran ordusunu dağıtmak yerine üst rütbeli generalleri ya görevden almış ya sürgün etmiş ya da idam ederek kendisine tehdit oluşturabilecek kişileri engellemeye çalışmıştır. Bir önceki iktidarla organik bağı olması hasebiyle yeni İslam rejimi bu kişilere karşı güvensizlik duymaktaydı. Bu durum devrim muhafızları ordusunun paralel bir askeri ordu şeklinde formüle edilmesinde ana sebep olmuştur(Koca, 2020: s. 1737). İran-Irak savaşının başlamasına kısa bir süre kala Temmuz 1980'de yeni rejimi devirmeye yönelik bir komplonun ortaya çıkarılması din adamlarının hava kuvvetlerine olan güvensizliğini arttırdı. Nojeh darbesi olarak bilinen çoğunun hava kuvvetlerinde görevli ve Şah'a bağlı askerlerden oluşan subaylar Humeyni'nin evini

bombalamayı ve bir ayaklanma çıkarmayı planlamışlardı. Fakat darbe başarısız oldu. Aralarında İran'ın en iyi eğitimli pilotlarının da yer aldığı komplocular idam edildi. Askeri rütbelerdeki tasfiyeler de göz önüne alındığında muhtemelen çok az sayıda kişi askeri hava gücünde görevde kalmışlar(Olson, 2016: s. 71).

5 Mayıs 1979 tarihinde Ayetullah Ruhullah Humeyni, Lübnan'da eğitim görmüş yaklaşık 700 kişiden oluşan Devrim Muhafızları Ordusu'nun (İDMO) (Farsçada "Sepah-ı Pasdaran") kurulmasını emretti. İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasının ön sözünde yer alan misyona uygun hareket etmeyi şiar edinmişlerdir. DMO, ideolojik bir ordu olarak kurulmuştur. Bu ideolojik ordu ülke sınırlarını savunarak Allah yolunda cihadın ideolojik misyonuna kendilerini adanmış saldırgan bir askeri kuruma dönüştüler. DMO'nun Dikkat çekici en önemli özelliklerinden bir tanesi de İran ekonomisinin tüm büyük sektörlerinde geniş ölçekte ekonomik varlıklara sahip olmasıdır. Fakat tam olarak ne kadar bir ekonomik güce sahip olduğu net bilinmemektedir(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023: s. 1). İran ordusuna paralel bir askeri ordu olarak kurulan ve formüle edilen Devrim Muhafızları'na ayrılan Askeri-ekonomik payın geleneksel İran ordusunu ayrılan paydan birkaç kat daha fazladır. Böyle bir uygulama geleneksel ordunun karşısında daha güçlü bir yeni rejim ordusu oluşturma amacı yatmaktadır. İran ordusu genel anlamda ülkenin siyasi-ekonomik hayatına görece dahil olmaz iken, devrim muhafızları ordusu tüzel bir kişilik olarak hareket etmekte, şirket kurmakta, kaynaklara erişmekte, ticari hayata erişmekte herhangi bir engele takılmamaktadır. Aynı zamanda Rejim iktidarına yönelik olası tehlikeleri siyasi hayata karışarak bertaraf edebilme yetkisine de sahiptir. Devrim muhafızları ordusu siyasal olarak tam bir iktidar sahibi olması eski bir Besic üyesi olan Ahmedinecad'ın 2005 yılında cumhurbaşkanı olmasıyla mümkün olmuştur(Koca, 2020: s. 1337). Devrim muhafızlarının ekonomi ve siyasi alanlarda bu denli yetkili olması, İran stratejik kültüründe yer alan güvensizlik anlayışının iç politikada daha da etkili olduğunu göstermektedir. İran'ın Grand Stratejisi olarak belirlenen rejimin bekasına yönelik tehdit oluşturabilecek her türlü kişi, kurum, toplum veya devlete karşı bir güvensizlik hakimdir. Askeri ve siyasi stratejiler bu bağlamda şekillenmektedir.

Devrim Muhafızları Ordusu dini liderden her zaman ayrıcalıklı bir muamele görmektedir. Sahip oldukları ayrıcalıklarla orduyu gölgede bırakan bir etkiye sahiptirler. Devrim ordusu cumhurbaşkanına karşı sorumlu değil, doğrudan ve sadece İran'ın dini lideri ve başkomutanı olan Ali Hamaney'e karşı sorumludur. İslam Cumhuriyeti'nin temel doktrini olan velayet-i fakih'e göre, dini lider Hamaney, din ve devlet meselelerinde nihai yetkiye sahiptir. Dini lider devrim muhafızları komutanını atar ve devrimci karakterlerini güvence altına almak adına ordunun her bir koluna din adamı temsilcileri yerleştirir. Devrim muhafızları komutanlarının hâkim olduğu silahlı kuvvetler Genel Kurmay Başkanlığı, Devrim Muhafızlarını, Orduyu ve Ulusal Polisi yönetir(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023: s. 2).

İran'ın en önemli silahlı gücü Devrim Muhafızları Ordusu'dur. İran'ın savunma stratejisinde hayati öneme sahip olan Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nın Devrim Muhafızları Deniz Kuvvetlerinin koruması altında ve gözetiminde olması ve yine İran'ın en önemli askeri gücü olan füze sistemlerinin yönetimi de devrim muhafızlarının kontrolündedir. Tüm bu görevler ve sorumluluklar Devrim Muhafızları Ordusu'nun İran için ne denli önem arz ettiğini göstermektedir. Devrim muhafızlarının tüm bu askeri alanlardaki birincil göreve sahip olmasının yanı sıra görev alanı sadece askeri alanlarla sınırlı değildir. Irak ile sekiz yıl süren savaşta ülkenin kalkınması, yeniden yapılanması ve gelişmesi hususlarında temel aktör olarak görev almış ve bu süreçle birlikte ekonomik bir güç haline gelmiştir(Yegin, 2017: s. 41).

Tam adı İslam Devrimi Muhafızları Ordusu olan bu yapının adında İran kelimesi bilhassa geçmemektedir. Bu kasıtlı bir vurgudur. Çünkü İmam Humeyni ve devrimin çekirdek kadrosuna göre devrim muhafızları ordusunun tüm İslam ümmetinin ordusu olduğu ve İran'la sınırlı olmadığı vurgusundan ötürü İran kelimesi bu ordunun isminde yer almamaktadır. Devrim muhafızları ordusunun ismindeki bu ayrıntı şu gerçeği de yansıtmaktadır. İran bu ordusuyla özellikle bölgesel anlamda kurmuş veya desteklemiş olduğu tüm vekil güçlerine yönelik kapsayıcı bir politika izlediği ve ayrıştırıcı bir yaklaşım sergilemediğini göstermeye çalışmıştır. Bu yaklaşım İran'ın bölgesel çıkarlarında önemli rol

oynayan vekil güçlerin istihdamı ve yönetimi için büyük avantajlar katmaktadır(Yegin, 2013a: s. 64).

İslam Devrim Muhafızları Ordusu(DMO), İran'ın Ortadoğu'da baskın siyasi ve askeri güç olma yönündeki hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ordu, ABD tarafından terör örgütü olarak tanımlanan bir kuruluştur. İran'ın hegemonik hedefleri bilhassa bölgesel konularda ABD'nin bölgesel istikrarına ve ulusal güvenlik çıkarlarına zarar vermektedir(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023: s. 1).

Devrim muhafızları ordusu konvansiyonel orduya paralel olarak faaliyet göstermektedir. Hem siyasi anlamdaki önemli ayrıcalıklar hem ekonomik konulardaki faaliyetleri hem de bünyesinde barındırmış olduğu silahlı güç, devrim muhafızlarını geleneksel askeri güçle paralel bir yapıya getirmiştir. Aşağıdaki tabloda iki askeri gücün bünyesinde barındırdığı askeri personel sayıları verilmiştir.

Tablo 1. Geleneksel Askeri Güç

Ordu	Donanma	Hava Kuvvetleri	Hava Savunma Kuvvetleri
350.000 (askerler dahil)	18.000	37.000	15.000

Tablo 2. İslam Devrim Muhafızları Ordusu

Kara Kuvvetleri	Donanma	Havacılık ve Uzay Kuvvetleri	Basij Paramiliter
150.000	20.000+	15.000	600.000 Kişi seferber olduğunda

Kaynakça(Tablo 1 ve Tablo 29): COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS
<https://www.cfr.org/backgrounders/irans-revolutionary-guards>(Morrow ve Bricknell, 2025).

DMO ile ilgili verilen bilgiler bu örgütün İran için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Örgüt İran'ın iç siyasetinde merkezi bir aktör konumundadır. DMO ülke içinde en önemli örgüt konumundadır. Irak-İran savaşında DMO'ya liderlik eden Dini Lider Ali Hamaney, eski DMO komutanlarını siyasi alanlarda üst düzey görevlere getirmiştir. Parlamentoda da yer alan bu ekip İran'ın dış politikasında önemli etkileri bulunmaktadır. Dış

politikada sert bir anlayışın ve sivil bir nükleer programının geliştirilmesi düşüncesinde bu ekibin rolü büyüktür. DMO, dini liderin politikalarına paralel ve uyumlu hareket ettiğinden geniş yetkilere sahip olmaktadır. Hatta bu yetkiler kimi zaman cumhurbaşkanının yetkilerini gölgede bırakacak düzeyde olabilmektedir. Dış politikada da önemli rolleri olan DMO, bölgedeki devlet dışı silahlı gruplara 1980'lerden beri sponsorluk yapmaya başladı. Bu süreçte Kudüs Gücü DMO'nun fiili olarak dış ilişkiler kolu konumunda ortaya çıkmıştır. Irak, Filistin toprakları, Lübnan, Afganistan, Yemen ve diğer yerlerdeki silahlı gruplarla iletişim kurarak onlara silah, eğitim, para ve askeri danışmanlık sağlamasıyla İran'ın yurt dışında da gücünü yansıtmışlardır. Burada belirtilen örgütlerin bir kısmının İran'dan bazı dönemlerde bağımsız eylemleri olsa da Tahran yönetimi bu örgütleri kendi nüfuzu altında Batı karşıtı “direniş ekseninin” bir parçası olarak görmektedir(Rampe ve İbrahim, 2025).

5.4.1.2.1. Kara Kuvvetleri

1979 İslam Devrimi'nin ardından kendisine yönelik ağır silah ambargolarının uygulanması ve uluslararası sistemin dışına itilmesi nedeniyle, İran'ın savunma sanayisinde bir çöküş yaşanması beklenmekteydi. Tahran yönetimi karşı atak olarak bu krize karşı yerli ve milli silah sanayisine yönelmiştir. İran'ın sahip olduğu askeri kapasitesini değerlendirmek oldukça zordur. Çünkü birçok askeri projesini gizli yürütmekle birlikte ancak biten projeler ilan edilmektedir. Böyle bir durumda İran'ın hangi ölçülerde silah kapasitesine sahip olduğunu tespit etmek kolay bir şey değildir. Belirtilen ve ilan edilen silah miktarı söylenenden çok daha fazla olabileceği gibi tersine, bir kısmının sadece propaganda aracı olması ve gerçekliğinin bulunmaması da mümkündür. Özellikle İran stratejik kültüründe önemli bir argüman olan propaganda askeri silah kapasitesinde de oldukça etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Fakat İran İslam Cumhuriyeti her halükârda bölgesinde önemli bir güç konumundadır. Ancak konvansiyonel anlamda güçlü bir orduya sahip olduğunu belirtmek zordur. Genel olarak İran'ın askeri konvansiyonel silah kapasitesindeki zayıflık nedeni ABD öncülüğündeki ambargolardan kaynaklandığı belirtilse de tek nedenin bu olduğunu söylemek doğru değildir. İran'ın büyük bir askeri güce sahip olmak yerine böyle bir güce sahip olduğu algısını oluşturmaya ve propagandayı ciddi kullanarak kendisini olduğundan güçlü gösterme çabası askeri alandaki ilerlemeyi olumsuz yönde etkilemektedir(Yegin, 2017: s. 56).

İran Kara Kuvvetleri Komutanlığı iç güvenliği sağlamak, ülkeyi yabancı işgalcilerden korumam ve yurt dışındaki askeri operasyonlara katılmakla görevlidir. Aktif askeri personel sayısı 100.000 ile 150.000 kişiden oluşan Kara Kuvvetleri, taşra ve operasyonel birimler arasında bölünmüş yurtiçinde Besic'ten ve yurt dışında ise Kudüs gücünden daha büyük operasyonlar yürütebilir. Kara Kuvvetlerinin temel odak noktası İran'ın iç güvenliğinde aşırı güç kullanımı yoluyla devlete veya rejime yönelik protestoları bastırmaktır. Ülke içerisinde gerçekleşen gösterilerde sokağa dökülen göstericilere karşı zırhlı araçlar, tanklar ve askeri silahlar konuşlandırmıştır. Bununla birlikte Güneydoğu'daki Beluci ayrılıkçılara ve kuzeybatı İran'daki Kürt militan ayrılıkçılara karşı isyan karşıtı operasyonlar yürütmektedir. Kara Kuvvetlerinin bir birimi olarak bilinen Saber'in, özel hareket birimi bu tür operasyonlara çoğunlukla öncülük etmekte ve Mahsa Emmini'nin ölümünün ardından başlayan sokak eylemlerinde eylemcilere karşı belirli bölgelerde konuşlandırılmıştır. Saber'i'nin becerileri “mozaik doktrinde²³” belirtilen ulusal savunmaya yönelik düzensiz savaş yaklaşımıyla mükemmel bir uyum içindedir. Olası bir düşmanın geri hatlarındaki ikmal hatlarına ve iletişimlerine yönelik saldırılara yardımcı olabilecek hava hareketlerinde da uzmanlaşmışlardır(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023).

İran savunma sanayisi, anlaşılması güç ve karmaşık bir vaka çalışması sunmaktadır. Bu alandaki mevcut verilerin ciddi sınırlılıklar barındırması, ülkenin gerçek kapasitesinin küçümsenmesi ya da abartılması riskini artırmaktadır. Bununla birlikte açık kaynaklı materyallerin ve ikincil literatürün analizi yoluyla belirli yapısal içgörüler elde edilebilir(Novella, 2025). Richard Bitzinger'in kavramsallaştırmasından yola çıkarak İran'ın askeri endüstrisini, teknolojik ve finansal kaynaklarının çoğunu karadan karaya hassas

²³ Mozaik Doktrini: İran'ın zayıflıklarını telafi etmek için uzun süreli ve dağınık bir isyan öngören asimetrik bir savaş konseptidir(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023). İsrail devleti, İran'ın adem-i merkeziyetçilik yaklaşımını “Ahtapot Doktrini” olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu doktrin, eski İsrail Başbakanı Naftali Bennett'in 2018'deki Savunma Bakanlığı dönemindeki bir güvenlik stratejisiydi. Bennett, İsrail yönetiminin proaktif bir duruş benimsemesini, İran'ın bölgesel vekil ağlarını İran'ın doğrudan bir uzantısı olarak görmesini, bu nedenle “kolları” yerine “ahtapotun başına” saldırma stratejisini savunmaktadır. Bennett'in “ahtapot” olarak nitelendirdiği yapı, İran perspektifinden bakıldığında özünde bir” mozaik” olarak görülmektedir. Yani her küçük parça daha büyük bir resmin köşesini oluşturmaktadır. İran bölgesel anlamda kendine yönelik tehditleri titizlikle analiz etmiş ve buna yönelik izlemiş olduğu politikalarında ademi merkeziyetçilik anlayışını benimsemiştir. Devrim muhafızları ordusu ve direniş eksenli grupları, yapılarını bu stratejiye dayandırarak tasarlanmıştır(Toğa, 2023).

güdümlü mühimmat geliştirmeye yoğunlaştırdığı için bir “niş tedarikçisi” olarak nitelendirilebiliriz. Richard Bitzinger’e göre niş tedarikçisi: “Bunlar ya zorunluluktan ya da bilinçli olarak belirli silah üretim alanlarında uzmanlaşmayı seçmiş ve daha sonra diğer silah üretim alanlarını terk etmiş veya hiç bu alanlara yönelmemiş silah üreticileridir. Kısmen ekonomik nedenlerle (mevcut savunma sanayii altyapılarını korumak veya işleri, ödemeler dengesini veya silah ihracatlarını güvence altına almak için), ancak özellikle de "stratejik egemenlik" gerekçesiyle, esas olarak yerli üretim için en azından bir miktar kapasiteyi korumak amacıyla "sınırlı özyönetim" savunma sanayii stratejisini izlemeleri” olarak açıklamaktadır(Bitzinger, 2015: s. 6).

İran, devrimle birlikte başlayan uluslararası yaptırımlar ve ekonomik zorluklar sonucunda rakiplerine maliyet yüklemeyi amaçlayan asimetrik bir caydırıcılık stratejisi benimsenmeye yöneldi. Kendi topraklarında veya bölgesel vekiller vasıtasıyla konuşlandırılabilen uzun menzilli, yüzeyden fırlatılan mühimmatların geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Bu durum İsrail, ABD ve müttefikleri için önemli tehditler oluşturmuştur(Novella, 2025). Tahran yönetimi bölgesel güvenlik konularında rakiplerine karşı vekalet güç unsurlarını destekleyip asimetrik savaş yöntemiyle karşılık vermektedir. Bu taktiğin özünde eksik kalan askeri teknik ve teknoloji açığının bu yöntemle giderilebileceği inancın hâkim olması yatmaktadır.

İran Kara Kuvvetleri daha çok Soğuk Savaş Dönemi menşeli yabancı ve yerel silahlardan oluşmaktadır. Hafif silahlar, hafif makineli tüfekler, saldırı tüfekleri, bombaatarlar, yarı otomatik tabancalar ve tank durdurucu omuzdan ateşlemeli sistemler dahil olmak üzere tipik ürün yelpazesini kapsamaktadır. Hatta zırhlı birliklerin ekserisi Sovyet etkisindeki tasarımlardan oluşmaktadır. Ülkenin kara savaşı doktrininde önemli bir rol oynayan zırhlı muharebe aracı filosu ve kundağı motorlu topçu gücünün giderek daha büyük bir kısmı yerel girişimlerle değiştirilmektedir. İran devletinin sahada aktif kullanılan ve Kara Kuvvetleri komutanlığının envanterinde yer alan araç sayısı: Muharebe tankları 227 adet, Piyade savaş araçları 2682 adet, Kamu hizmetleri için araçlar 14.976 adet ve Topçu araçları 103 adettir(WarPowerIran, 2025).

yöntemiyle düşmanına zarar vermeye veya düşmanını engellemeye çalışma doktorinin dışında Suriye’de yer almıştır.

5.4.1.2.2. Deniz Kuvvetleri

Irak-İran savaşı başladığında Devrim Muhafızları Ordusu bir yıl gibi kısa bir sürede ülke çapında geniş ve başarılı bir örgütlenme gerçekleştirip kadın erkek birçok kişiyi kendi bünyesinde yerleştirmiştir. Devrim Muhafızları’nın kısa süredeki bu gelişimiyle birlikte yeni ihtiyaç durumlarının ortaya çıkmasıyla birlikte 17 Eylül 1985 tarihinde İran’da kara, deniz ve hava kuvvetlerinin oluşturulmasına yönelik karar verilmiştir(Yegin, 2013a: s. 66). İran İslam Cumhuriyeti’nin iki ayrı deniz kuvveti bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hürmüz Boğazı dışındaki deniz operasyonlarından sorumlu Arteş donanması, ikincisi Basra körfezi ve Hürmüz Boğazı’ndaki deniz operasyonlarından sorumlu Devrim Muhafızları Donanması, daha iyi bilinen adıyla Neyroye Deryaee Sepah-e İran(NEDSA)dır. İran’ın toplam deniz kuvvetleri varlıkları 5 fıkrateyn, 3 korvet, 33 denizaltı, 230 devriye botu, 10 mayın savaş gemisi ve 5.000 sürat teknesinden oluşmaktadır(Rezaei, 2019: s. 210).

İran Devrim Muhafızları Ordusu Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın temel işlevi, düşman gemilerinin stratejik Basra Körfezi’nde faaliyet göstermesini önlemek için kıyı, denizaltı, hava ve yüzey savaş varlıklarının kullanımı da dahil olmak üzere erişim engelleme yeteneklerini kullanmaktır. 2019’da ABD Savunma İstihbarat Ajansının İran’ın askeri güç kapasitesi hakkındaki raporunda bazı askeri araçların varlığından bahsetmektedir. Bu rapora göre İran Devrim Muhafızları Ordusu’nun envanterinde: insansız hava araçları cephaneliği, insansız denizaltılar, hızlı saldırı araçları, hızlı kıyı saldırı araçları, kıyından fırlatılan gemi savaş seyir füzeleri, gemisavar balistik füzeler ve radyasyon önleyici füzeleri yer almaktadır. Deniz Kuvvetleri donanması olası bir askeri krizin tırmanışı durumunda makineli tüfekler, güdümsüz roketler, torpidolar gibi envantere yer alan silahları kullanarak üstün bir donanmaya karşı asimetrik saldırılar düzenleyebilir. Doğrudan veya sürekli çatışmaktan kaçınmaya çalışan bu hızlı gemilerin birçoğu gelişmiş bir donanmanın temel direği olan büyük düşman gemilerini pusuya düşürüp alt edebilir. Hatta, bu büyük gemiler 30 mil genişliğindeki bir darboğaz olan Hürmüz Boğazı’nda iyi manevra yapamadığından, İran Hürmüz Boğazı’nı kapatmak için bu yeteneklerini kullanabilir. Fakat bu petrole bağımlı

ekonomisine büyük maliyetler de çıkarabilir. Dolayısıyla İran'ın bu tür saldırıları sınırlı ve ölçülü bir şekilde yapması kendi faydasına olacaktır. Aksi halde bu tür saldırılar uzun sürer ve işin içinden çıkılmaz bir hal alırsa başta İran ekonomisi ciddi anlamda olumsuz etkilenecektir. Tahran'ın denizdeki asimetrik yetenekleri ve önemli nakliye hatlarını engelleme potansiyeli deniz caydırıcılığında ona katkıda bulunmaktadır. Bu özellik ona diğer tüm askeri alanlardaki asimetrik savaş yönteminin avantajlarından bir diğerini sunmaktadır(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023).

İran Deniz Kuvvetleri donanmasında yer alan bir çok askeri araç diğer alanlarda olduğu gibi oldukça eskidir. Donanmada yer alan gemilerin çoğu en az 38 yaşındadır. Geriye kalan araçların çoğu oldukça eskidir. Geleneksel bağlamda İran'ın deniz gücü hava ve kara gücüne kıyasla en zayıf halkadır(Rezaei, 2019: s. 193). İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, nükleer uçak gemisi görev güçlerinin savunması için ABD tarafından geliştirilen dört modifiye edilmiş Spruance sınıfı muhrip, üç Amerikan Tang sınıfı (Dizel Hızlı Saldırı) denizaltısı ve Fransız MBDA Exocet gemisavar seyir füzelerine sahip on iki devriye botu satın alarak donanmanın boyutunu iki katına çıkarmayı planlamıştı. Ancak, 1979'daki İslam Devrimi ve teokratik rejimin iktidara gelmesiyle satış iptal edildi(King-Kaveh, 2017).

İran askeri stratejisinin iki tane önemli önceliği bulunmaktadır: ilki, Basra Körfezi'nde güçlü olmak, ikincisi İsrail'i tehdit edebilecek füze kapasitesini geliştirmek. İran İslam Cumhuriyeti'nin ABD'nin Basra Körfezi ve Umman Denizi'ndeki savaş gemilerini ve filolarını gemi savar füzeleri ile vurabilecek kapasiteye sahiptir. Dahası Tahran, ABD'nin Hint okyanusu ve Aden Körfezi'ndeki çıkarlarını dahi tehdit edebilecek kapasitededir. Bunlara ek olarak gerilla tarzı örgütlenmiş Deniz Kuvvetleri de İran askeri gücünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İran Deniz Kuvvetleri hızlı ve yıldırım saldırılarıyla büyük hedefleri tahrip edecek bir konsepte dizayn edilmiş hızlı ve küçük teknelerle donatılmıştır. Çin'den C801 ve C802 Gemi savar füzeleri de alan İran donanması, bunları geliştirerek denizdeki gücünü daha da etkin hale getirmektedir. Burada belirtilen füzelerin hedefi vurma kapasitesi 200 km menzile sahiptir. İran'ın ABD donanmasına yönelik bu tehdidine karşılık ABD kruvazör ve deniz filolarını 400 kilometrelik bir alana çekip askeri güçlerini güvenli bir noktaya konumlandırabilir. Fakat İran kayı sınırlarıyla ABD'nin Bahreyn'deki beşinci

filosu arasındaki mesafenin sadece 190 km olması Amerika Birleşik Devletleri'nin Basra Körfezi'ndeki tüm askeri noktalarının bu füzelerin menziline girdiğini belirtmek gerekir. İran'ın elinde karadan fırlatılabilen gemisavar füze sistemleri de bulunmaktadır. Bilhassa ABD'nin Basra Körfezi'ndeki askeri filoları düşünüldüğünde İran'ın sahip olduğu bu kapasitelerin önemi daha net anlaşılacaktır(Yegin, 2017: s. 50).

Realist paradigma temelinde değerlendirildiğinde, İran'ın Deniz Kuvvetleri, ülkenin kara ve hava kuvvetlerine kıyasla yapısal olarak daha sınırlı bir kapasiteye sahiptir. İran'ın sert güç kapasitesi, klasik anlamda düşmanı tamamen imha etmeye yönelik bir kuvvet projeksiyonundan ziyade, caydırıcılık üretmek ve rakiplerine kabul edilemez maliyetler dayatmak üzerine kuruludur. Bu tercih, İran'ın geliştirdiği asimetrik savaş yeteneklerinin stratejik önemini göstermektedir. Yeni yükselen bir ortak güç olarak konumlandırılan İran'ın büyük ölçüde eski, teknolojik açıdan sınırlı ve kısmen yetersiz bir askeri envantere sahip olması, bölgesel güvenlik ortamında belirli kırılğanlıklar yaratmaktadır. Geleneksel orta güçlerin çoğunlukla güvenlik odaklı ve militarize bir dış politika eğiliminde olmaması nedeniyle kriz dönemlerinde diplomatik araçlar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda geleneksel orta güçlerden farklı ama yeni yükselen orta güçlerle benzer davranış sergileyen İran'ın askeri kapasitesini sınırlılıkları, olası bölgesel gerilimlerde diplomatik çözüm mekanizmalarının zayıflamasına ve askeri çatışma dinamiklerinin daha görünür hale gelmesine neden olabilmektedir. Böylece İran'ın askeri stratejik yapısı hem bölgesel caydırıcılığını hem de kriz yönetimi kapasitesini doğrudan şekillendiren kritik bir unsur olmaktadır.

5.4.1.2.3. Havacılık ve Uzay Kuvvetleri

İran'ın hava gücü genel olarak 1960'lar ve 1970'lerden kalma ABD'den alınan ve 1980'lerde SSCB tarafından tasarlanan bir dizi uçaklardan oluşmaktadır. Bu açıdan ezeli rakibi konumunda olan Suudi Arabistan'dan önemli ölçüde geri kalmaktadır. İran'ın Hava Kuvvetleri tüm hizmet kollarında hem döner kanatlı hem de sabit kanatlı uçaklar dahil olmak üzere 477 uçağı içermektedir. 137 savaş uçağı, 137 saldırı uçağı, 203 nakliye uçağı, 79 eğitim uçağı ve 12'si saldırı helikopteri olmak üzere 129 helikoptere sahiptir(Rezaei, 2019: s. 191). İran'ın hava gücü 1970'lerde Amerikan savaş uçaklarının gelmesi ve güçlenmeye başlamıştır.

Bir önceki cümlede de ifade edildiği gibi bu modellerin bazıları hala operasyonlar filoda yer almaktadır. Eski olmalarına rağmen İranlı yetkililer tarafından bu uçaklar yerli radar ve aviyoniklerle donatılmıştır. MiG-29A ve Su-24MK, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında Rusya'dan teslim alındı. F-5'in yerli bir türevi olan Saeqa da son yıllarda hizmete girdi. Yaptırımların ardından kendi kendine yeterliliğin önemini fark eden Tahran yönetimi, birçok savaş uçağı ve hassas bileşeni tersine mühendislik yoluyla geliştirdi. Bunlarla birlikte iki yerli uçak olan Kowser ve Yesin geliştirildi. Kowser uçağı; Dijital aviyonik sistem, çok işlevli ekranlar (MFD), yerleşik HUD ve dahili radara sahip, F-5F temelli hafif bir avcı uçağıdır. Gövde yapısı F-5'e benzemesine rağmen, bazı alt sistemler yerlileştirilmiştir. Yasin uçağı ise; Yerli turbojet motora, eğimli kanat tasarımına ve dijital uçuş sistemine sahip hafif bir eğitim ve destek jetidir. Birincil amacı pilot eğitimi ve yakın hava desteğı kabiliyetidir(Barzin, 2020).

Yukarıda da belirtildiğı üzere modern İran İslam Cumhuriyeti Hava Kuvvetleri büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen eski Soğuk Savaş tasarımlarından, bazı Sovyet modellerinden ve filoyu tamamlayan tek bir Fransız savaş uçağından oluşmaktadır. Her ne kadar yerli üretime yönelmiş olsalar da bazı yedek parçaların temini konusunda yaptırımların ağır sonuçları olmuştur. Yedek parçalar ve yabancı destek eksikliği, bu sistemlerin modernizasyonunu kısıtlarken, yerel sanayi, sunulan bazı ürünleri -özellikle Amerikan Northrop F-5 Tiger hafif savaş uçağı serisini- taklit etme girişimlerinde bulunmuştur. Bununla birlikte, mevcut uçak sayısı bakımından etkileyici olsa da, IRIAF, eskiyen bir filo ve modern muharebe platformlarıyla ilgili sınırlı askeri-endüstriyel kabiliyetlerden muzdariptir(WarPowerIran, 2025).

ABD ile gergin ilişkiler ve 1979 Devrimi'nden sonra Washington tarafından dayatılan silah satışlarına yönelik ambargo, İran'ın hava kuvvetlerini sürdürmek ve hava gücünü yenilemesi için gereken teknolojilere erişmesine büyük bir engel teşkil etti. Bundan dolayı da İran, hava gücünü sürdürmek için İnsansız Hava Araçları (İHA) ve balistik füzeler inşa etmek üzere, gelişmiş yerli bir askeri endüstriyi geliştirmeye odaklandı (Rezaei, 2016, s. 195). Dolayısıyla İran'a yönelik uygulanan ambargolar ülkenin savunma sanayisinde güçlendirici bir rol üstlenmiş oldu. Tahran yönetimi bu süreçte oldukça kararlı bir politika izledi.

Bir taraftan devrim muhafızları diğer taraftan da ordu bu çabalar neticesinde ciddi füze ve silah stokuna ulaştı. Fakat tüm bu girişimlere rağmen İran hala askeri alanda dışa bağımlılıktan tam olarak kurtulabilmiş bir durumda değildir(Yegin, 2017: s. 47).

Sonuç olarak baktığımızda İran savunma sanayisinin yumuşak karnı hava kuvvetleridir. Olası bir savaşta İran, işine yaramayacak savaş uçaklarıyla dolu olup ve bunların elde tutulma maliyetleri operasyon kabiliyetinin bile üstündedir. Aslında İran savaş uçaklarının ancak yarısı operasyon kabiliyetine sahiptir. Geriye kalan savaş uçaklarının kullanılıp kullanılamayacağı dahi şüphelidir. Çünkü sözü edilen bu uçakların ortalama yaş ömürleri 35 yılın üzerindedir. Hatta bu uçakların önemli bir kısmı devrim öncesi döneme aittir. Her ne kadar ciddi anlamda yenilenmesi gereken bu uçaklar için yedek parçaya ihtiyaç duyulsa da ambargolardan dolayı gerekli olan yedek parçalar temin edilemediğinden Tahran yönetiminin eli kolu bağlanmış durumdadır(Yegin, 2017: s. 53).

İran'ın gelişmiş balistik füze sistemleri ve insansız hava araçları Hava Kuvvetleri açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ülke, bölgesel anlamda çıkarlarını ve güvenliğini sağlamak açısından bu iki unsuru oldukça sık kullanmaktadır. Balistik füze sistemleri ve insansız hava araçları ilerleyen başlıklarda ayrıntılı yer verileceğinden burada kısa kesip diğer başlığa geçilecek.

5.4.1.2.4. Kudüs Gücü

Kudüs Gücü(*Sepah Ghods*), Devrim Muhafızları Ordusu'nun dış operasyonlarından sorumlu kanadıdır. Bu ordu suikast, bombalama, adam kaçırma, yıkıcı faaliyetler, vekalet savaşları ve sabotaj yoluyla yurtdışında yaşayan muhalifleri ve gazetecileri; Amerikalı, İsraili, Yahudi ve Batılı hedefleri özellikle Basra Körfezi'nde yer alan muhalif hükümetleri hedef almaktadır. İran'ın yabancı muhalif hükümetleri yıkmaya faaliyetleri genellikle terör örgütlerine dayanmaktadır(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023). Bu nedenle İran'ın önemli sert güç unsurları arasında yer alan Kudüs Gücü(Tugayları), Devrim Muhafızları Ordusu tarafından 1990 yılında yurtdışında gerçekleştireceği operasyonlarda kullanmak üzere kurulmuştur. Tahran yönetimi ilerleyen zamanda bu askeri güç üzerinden belli bir hedef doğrultusunda bölgesel ve uluslararası hedeflere saldırı gücü olan vekalet grupları ve milis

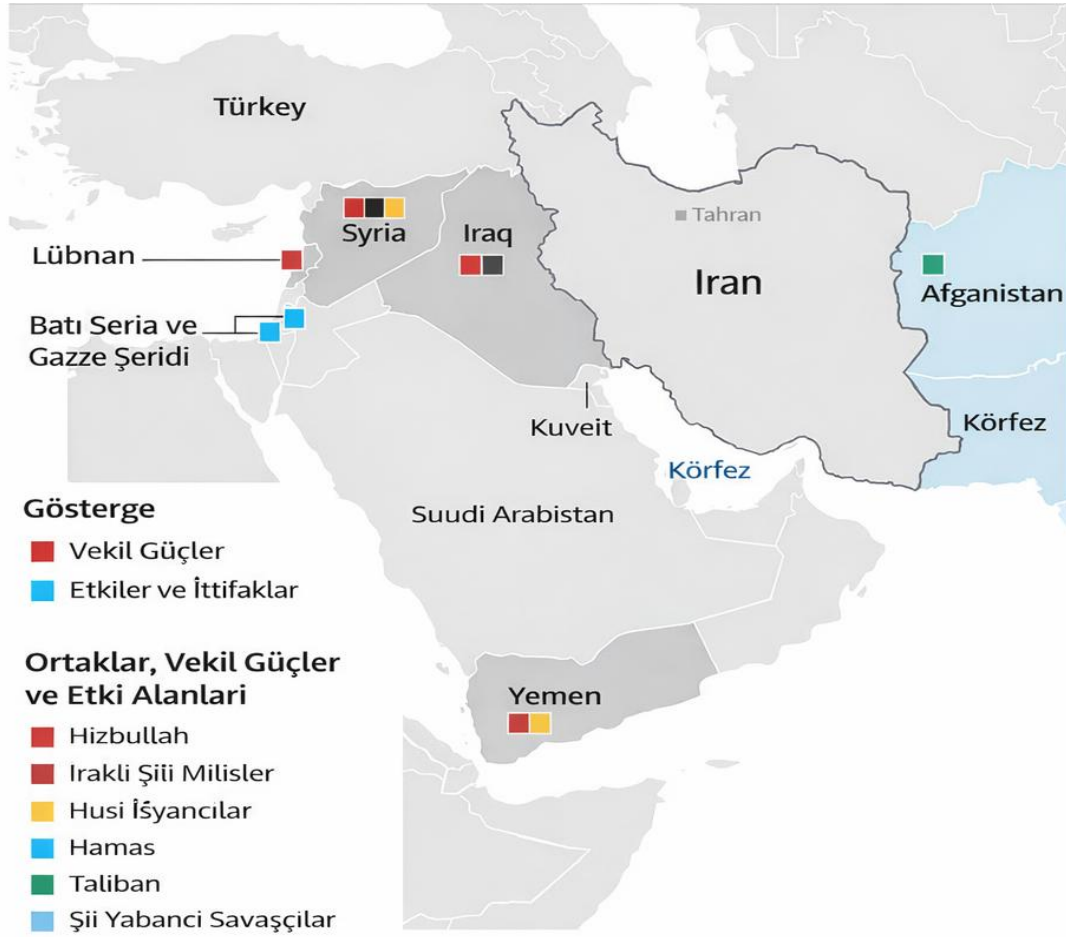
güçlerden bir ağ oluşturmuştur. Kudüs Gücü ordusunun yürütmüş olduğu faaliyetler genellikle gizlidir. Ordu, yapılacak faaliyetlerde emirleri İran'ın en üst mevkilerinden alır ve raporlarını doğrudan dini lider olan Ali Hamaney'e sunar. Kudüs gücü aynı zamanda hem milis hem de diplomatik taktiklerden faydalanmaktadır. Tahran yönetimi Kudüs Tugaylarından milli çıkarlarını yurtdışında koruması açısından faydalanmakta ve bu doğrultuda gizli siyasi, askeri ve ekonomik girişimlerde bulunmaktadır. Bu birim, dünyanın farklı yerlerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Kudüs Tugayları ordusunda yer alan personeller, dış ülke temsilciliklerinde sivil memur, yardım kuruluşları veya dini kültürel merkez çalışanları kimlikleriyle doğrudan veya yakın olarak halkla temas kurmaktadır. Bunların yanında yurtdışındaki illegal yapı ve örgütleri askeri eğitim, silah yardımı gibi birçok hususta desteklemektedir. Yurtdışında illegal yapılarla kurulan ilişkilerde ideolojik bağ ve bağlantılardan bağımsız hareket eden Kudüs Tugaylarının birbirine benzemeyen veya tamamen birbirinden farklı grupları desteklediği görülmektedir. Hatta İran'ın çıkarları söz konusu olduğunda birbiriyle çatışan farklı grupları aynı anda desteklemekte herhangi bir sakınca görmemektedirler(Yegin, 2017: ss. 39-40). Bu yaklaşım İran'ın stratejik kültüründe yer alan ve dış politikada çoğu zaman ağır basan pragmatist yönünün tezahürü olarak nitelendirilebilir. Yani İran'ın çıkarları pragmatist bir yaklaşımla ideolojiden daha ağır basmaktadır. Her devlet için pragmatist yönelimler ve politikalar elbette önemlidir. Konu İran ve İran'ın ideolojik yönetim anlayışı olunca pragmatist yaklaşımlar ideolojinin gölgesinde kalması beklenir. Fakat Tahran yönetimi her ne kadar ideolojik bir yönetim anlayışı benimsemiş olsa da Devrim'e zarar verecek ideolojik politikalar yerine pragmatist yaklaşımlar tercih etmektedir.

Kudüs Gücü, 2000 yılının başlamasıyla ilk birkaç yıl içerisinde Hizbullah aracılığıyla Lübnan'da, İran-Irak savaşı süresince temeli atılmış olan ve 2003 yılında ABD'nin işgal süreciyle güçlendirilen istihbarat ve milis güçler aracılığıyla Irak'ta bölgesel bir aktör olarak öne çıkmıştır. Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş Kudüs Gücü için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sürecin başlamasıyla birlikte Irak ve Lübnan'daki ana merkezlerini Suriye ile bağlayarak Esad rejimi yanlısı milis grupları ile Lübnan Hizbullah'ı ve Irak'taki Şii milis gruplarını Suriye'ye sevk ve idare edilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıcı DEAŞ ile

mücadelede kendisini ana güç olarak konumlandırarak Irak sınırlarından İran'a bağlı Şii milislerinden mütevellit Haşdi Şabi'nin yönlendirilmesini ve örgütlenmesini üstlenmiştir. 2011 yılından itibaren Yemen Kudüs Gücü'nün birincil faaliyet alanlarından olmuştur. Yine burada Ensarullah hareketinin etkinliğinin artmasında önemli bir rol oynadı. Tüm gelişmelere karşı Kudüs Gücü'nün karizmatik lideri Kasım Süleymani'nin ABD tarafından düzenlenen hava saldırısı sonucu hayatını kaybetmesi 7 Ekim 2023 tarihinde ortaya çıkan yeni bölgesel konjonktür Kudüs Tugayları'nın stratejik yönelimlerini köklü bir biçimde değiştirmeye başlamıştır(Balcı, 2025: s. 7).

Kudüs Gücü denildiğinde akla ilk gelen isim hiç şüphesiz Kasım Süleymani'dir. O yüzden burada Kasım Süleymani ile ilgili kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Levant bölgesinde etkili olan Süleymani, bu bölgede İran çıkarları açısından önemli başarılar elde etmiştir. Gerek bu bölgede gerekse de İran kamuoyunda büyük önem arz eden Kasım Süleymani'nin ölümüyle Ortadoğu'daki İran destekli milis güçlerde istikrarsızlığa yol açmıştır(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023). İran ve özellikle Süleymani'nin kendisi, onlarca yılda Suriye'den Afganistan'a kadar bölge çapında oldukça esnek bir "direniş eksenini", vekalet güçleri, himaye ve nüfuz ağlarından oluşan bir ağ oluşturdu(Harrison, 2020). Aşağıdaki haritada Kasım Süleymani döneminde Kudüs Gücü'nün etki sahası gösterilmektedir.

Harita 1. İran'ın Vekil Güçler Üzerinden Ekti ve Erişim Alanları

Kaynakça: How strong is Iran's military? (Guardian graphic. Source: Defense Intelligence Agency: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/11/how-strong-is-irans-military>)(Harrison, 2020).

DMO'nun alt birimlerinden olan Kudüs Gücü, 3 Ocak 2020'de ABD'nin düzenlediği bir insansız hava aracı saldırısında öldürülene kadar onlarca yıl boyunca Kasım Süleymani tarafından yönetildi. Kudüs Gücü'nün görevi çoğunlukla Ortadoğu'da olmak üzere yurtdışı operasyonlardır. Tam kuvvetlerinin sayısına ilişkin tahminler değişmektedir. Dahası Süleymani döneminde oldukça etkili bir askeri güce ulaşan Kudüs Gücü ordusunun kaç kişilik bir ordudan oluştuğu net bilinmemektedir. Fakat Royal United Services Institute'ta araştırmacı olan Jack Watling, NBC News'e yaptığı açıklamada, bunun yaklaşık 17.000 ila

21.000 üyeden oluşan "tümen gücünde bir askeri oluşum" olduğunu söylemektedir. The Guardian'a göre bu sayı çeşitli Şii milislerin katılımıyla 200.000'e ulaşabilmektedir. Bu askeri yapılanmada yer alan milisler bölgede en az beş ülkede faaliyet göstermektedirler. Yine konuyla ilgili açıklamalarda bulunan İngiliz gazetesi bu İran yanlısı Proxy ordularının "devletler arası savaşın eşiğinin altında düşmanlıkları sürdüren gri çatışma bölgesinde faaliyet gösterdiğini belirtiyor(Stavljnin ve Baumgartner, 2020).

Kasım Süleymani'nin ABD'nin düzenlediği bir insansız hava aracı saldırısında öldürülmesi Kudüs Gücü'nün stratejik rolünde önemli değişikliklere yol açmıştır. Süleymani'den sonra Kudüs Gücü'nün komuta kademesinde de önemli kayıplar yaşanmaya devam etmiştir. 2022 yılından itibaren Kudüs Gücü'nün komuta kademesinde yaşanan tüm bu üst düzey kayıplar, örgütün operasyonel kapasitesini ciddi biçimde olumsuz etkilemiştir. 2022 yılının Mayıs ayında Tahran'da suikasta uğrayan Albay Hasan Seyyid Hüdayi; Aralık 2023 tarihinde Suriye'de İsrail hava harekâtıyla öldürülen Tuğgeneral Razi Musevi; Ocak 2024'te Suriye'de İsrail hava harekâtıyla öldürülen Tuğgeneral Sadık Ümidzade; yine benzer bir şekilde Nisan 2024'te İsrail'in İran'ın Şam Konsolosluğu'na gerçekleştirdiği saldırıda ölen Tuğgeneral Muhammed Rıza Zahidi; Eylül 2024'te İsrail'in Lübnan'da Hasan Nasrallah'ın da ölümüne yol açan hava saldırısında ölen Tuğgeneral Abbas Nilfuruşan ve son olarak Haziran 2025'te İsrail'in İran'a yönelik hava harekâtında öldürülen Muhammed Said İzadi ile Behnam Şehriyari, Kudüs Gücü'nün kurumsal olarak verdiği en önemli kayıplar olmuştur. Tahran yönetimi bakımından gerçekleşen bu sistematik kayıplar, kurumsal bilgi transferini kesintiye uğrattırken her bir üst düzey komutanın sahip olduğu deneyimsel bilgi birikimi, saha ağlarına ilişkin veriler ve operasyonel tecrübe kurumsal hafızaya aktarılmadan kaybolmuştur. Tüm bu gelişmeler, Kudüs Gücü'nün hem mevcut operasyonlarını sürdürme hem de gelecekteki stratejik planlarını hayata geçirme kapasitesini uzun vadede sekteye uğratmıştır.

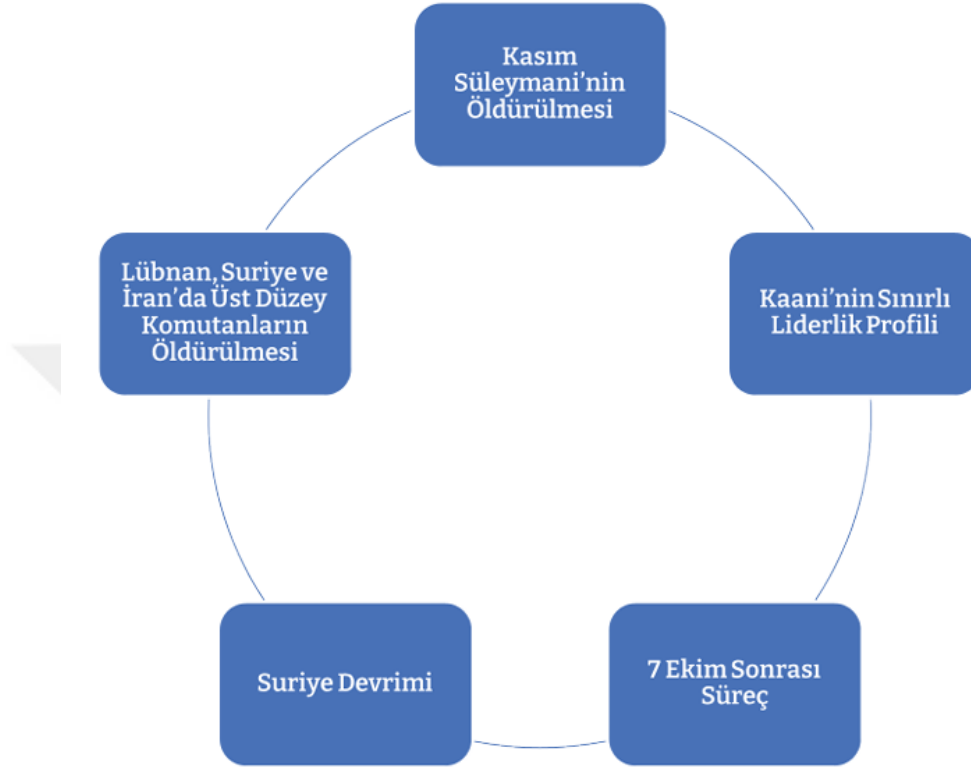
Tablo 4. Kudüs Gücü'nün üst düzey kayıpları (Mayıs 2022-Haziran 2025).

İsim	Rütbe	Görev	Tarih	Yer
Hasan Seyyid Hüdayi	Albay	Kudüs Gücü Örtülü Operasyonlar Birimi (Birim 840) Mensubu	Mayıs 2022	İran
Razi Musevi	Tuğgeneral	Kudüs Gücü Suriye Sahası Lojistik Sorumlusu	Aralık 2023	Suriye
Sadık Ümidzade	Tuğgeneral	Kudüs Gücü Suriye Sahası İstihbarat Birimi	Ocak 2024	Suriye
Muhammed Rıza Zahidi	Tuğgeneral	Kudüs Gücü Suriye Sahası Komutanı	Nisan 2024	Suriye
Abbas Nilfuruşan	Tuğgeneral	Kudüs Gücü Lübnan Sorumlusu	Eylül 2024	Lübnan
Muhammed Said İzadi	?	Kudüs Gücü Filistin Masası Başkanı	Haziran 2025	İran
Behnam Şehriyari	?	Kudüs Gücü Lojistik Birimi (Birim 190) Sorumlusu	Haziran 2025	İran

Kaynakça: Kudüs Gücü Ortadoğu'nun Değişen Denkleminde Yeniden Konumlanma Arayışı(Balcı, 2025, s. 11).

Uluslararası ve bölgesel baskılar Kudüs Gücü'nün revizyonist karakterini sınırlandırıp statükocu bir yönelime itmiştir. Esad rejiminin 8 Aralık 2024 tarihinde yıkılması, Irak'ta baş gösteren İran karşıtı sosyo-politik tepkilerdeki artış, bazı Şii milis güçlerin arasındaki iç çekişmeler Kudüs Tugayları'nın stratejik kabiliyetlerini önemli oranda azaltmıştır. Tüm bu gelişmeler Kudüs Tugayları'nın karşı karşıya kaldığı “revizyonizm-statükoculuk” paradoksunun göstergesidir. Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen'de yaşanan kayıplar, birimi “mevcut koşulları değiştirme ve kayıpları telafi etme” hedefi ile “kazanımları koruma ve yeni kayıplardan kaçınma” motivasyonu arasında gidip gelen bir belirsizliğe itmiştir. Sonuç olarak Kudüs Gücü, bugün revizyonizm ve statükoculuk arasında sıkışmış bir aktör olarak varlık göstermektedir(Balcı, 2025: ss. 7-8).

Şekil 1. Kudüs Gücü'nü kabiliyet yitimi ile karşı karşıya bırakan faktörler

Kaynakça: Kudüs Gücü: Ortadoğu'nun Değişen Denkleminde Yeniden Konumlanma Arayışı (Balcı, 2025: s. 10).

Kudüs Gücü, çalışmada daha çok Proxy güçleri başlığında incelenmesi gereken bir başlık olarak düşünülebilir. Fakat bu askeri oluşum diğer Proxy güçlerinden farklı olarak doğrudan İranlı komutanlar tarafından yönetilmekte ve İran dini liderden emir almaktadırlar. Bu hususlar Kudüs Tugayları'nı farklı kılmaktadır. Bunun için Kudüs Gücü burada bu başlık altında ele alınmıştır. Şimdi bu askeri oluşum üzerinden İran'ın orta güç konumu, bölgesel ve küresel güvenlik konularındaki etkisine değinilecektir.

İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun dış operasyonlarından sorumlu birimi olan Kudüs gücü, klasik konvansiyonel askeri güçlerden farklı bir işlev üstlenmektedir. Bu askeri yapı İran'ın bölgesel güvenlik anlayışında doğrudan askeri işgal yerine dolaylı güç projeksiyonu ve vekil aktörler aracılığıyla etki üretme stratejisinin merkezinde yer almaktadır. Lübnan'da Hizbullah, Irak'ta Haşti Şabi, Suriye'de rejim yanlısı milis yapılar ve

Yemen’de Husiler üzerinden İran’ın bölgesel nüfuzunu sürdürmekte ve genişletmektedir. Tüm bunlar İran için doğrudan çatışmak riskini minimal seviyeye getirmekte ve bölgesel güvenlik mimarisini etkilenmektedir.

Orta güçlerin literatür anlamına baktığımızda her alanda güçlü olmayan fakat belirli güvenlik alanlarında orantısız etki yaratabilen devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kudüs Gücü’nün burada üstlenmiş olduğu rol İran’ın orta güç davranışının askeri-teknik bir yapısı olarak değerlendirilebilir. Kudüs gücü sahada asimetrik savaş, hibrit çatışma yöntemleri ve düşük maliyetli operasyonlar gerçekleştirmektedir. Bu özellikler yeni yükselen orta güçlerin kaynak kısıtı altında maksimum etki üretme davranışlarıyla ilişkilidir. Özellikle Kasım Süleymani döneminde bölgesel direniş ekseninin oluşturulması ve Batı ve İsrail karşıtı güvenlik sağlayıcı rol üstlenmesi orta güçlerin sıkça başvurduğu normatif ve stratejik rol tanımlama eylemiyle uyumludur. İran’ın Kudüs Gücü başta olmak üzere proxy güçleri üzerinden yürütmüş olduğu faaliyetler düşman aktörler tarafından belirsizlik, çok cepheli çatışma riski ve sürekli düşük yoğunluklu tehdit oluşturmaktadır.

Kudüs gücü özelinde de görüldüğü üzere İran, genellikle geniş askeri kapasite yerine niş alanlara yatırım yapmaktadır. Bu özellik, orta güçlerin özelliği olan niş diplomasisinin askeri alanlardaki yansımasıdır. Vekil aktör yönetimi, hibrit tehdit üretimi ve asimetrik savaş İran’ın niş uzmanlığını temsil etmektedir. İran’ın niş uzmanlığını Richard Bitzinger’in(2015) kavramsallaştırmasını takip ederek, İran’ın askeri sanayisini, teknolojik ve finansal kaynaklarının büyük bir kısmını karadan karaya hassas güdümlü mühimmat geliştirmeye yoğunlaştırmış bir "niş tedarikçi" olarak yapmış olduğu tanım, önemli ipuçları vermektedir. Bu stratejik odaklanma, kasıtlı planlamadan ziyade jeopolitik kısıtlamaların bir sonucu gibi görünüyor.

5.4.1.3. Besic

Her devlet gibi İran’ın da emniyet gücü, silahlı kuvvetler ve benzer klasik bazda unsurlara sahiptir. Fakat İran’ın sert gücünden bahsederken onun kendisine has sıra dışı silahlı birimlerine odaklanmak gerekir. Bunlardan ilki önceki başlıkta da bahsedildiği üzer İslam Devrim Muhafızları Ordusudur. Diğer önemli iki silahlı birimse Basij(Besic) ve Kudüs

Tugayları Ordusu'dur. İran İslam Devrimi'nin ertesinde 26 Kasım 1979 yılında kurulan ve gönüllü milis hareketi olan Besic-i Mustazafın (Ezilenlerin Savunma Gücü) hareketidir. Kısaca Besic bu hareketin esas görevi "İslam devrimini iç ve dış tehditlere karşı koruyacak silahlı/gönüllü bir güç" oluşturmayı hedeflemektedir(Yegin, 2017: s. 39).

Besic komutanlığı, rejimin önemli kaynaklarından biri olup, sadık ve birçok genç kitleyi kullanır ve yönetir. Humeyni tarafından devrimden sonra Şah'a karşı savaşmış dindar genç takipçilerinden oluşan ve eski seçkinler ile kraliyet ailesinden alınan ve el konulan mülklerin yönetimine yardımcı olmak üzere Besic'i kurmuştur. O dönemde rejimin ilanından sonra ele geçirilen servetin büyük bir kısmı alt sınıf ailelere dağıtılması planlanmıştı. Fakat Saddam Hüseyin döneminde Irak ile başlayan savaş Besic için farklı bir görev tanımlaması ortaya çıkardı. Humeyni bu askeri yapılanmayı kurarken 20.000.000 gençten oluşan dinamik bir ordu kurulması çağrısında bulunmuştu. Bu hedef hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da savaş zamanında etkin bir rol alacak kadar büyümüştür(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023: s. 3). Paramiliter bir güç olan basic, dengesiz savaşlar ve iç tehditlere karşı hızlı bir şekilde yanıt verebilen halk gönüllülerinden oluşmaktadır. Basit güçlerinin sayısının 12 milyona kadar çıktığı tahmin edilmektedir(Barzin, 2020).

Devrimden önce Şah döneminde de Besic benzeri bir oluşumun olduğunu ve Besic'in bunun yerine kurulduğunu belirtmek gerekir. Şah döneminde benzer özellikler taşıyan bu kurum 1972 yılında milli hazırlık ve sivil savunma yasasına dayandırılarak kurulmuştur. Daha çok deprem ve sel gibi doğal afetlerde hizmet edecek bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Fakat İslam devriminin "ezilenlerin hakimiyeti" iddiasından ötürü Besic hareketi de farklı bir format içerisinde kuruldu. İmam Humeyni Besic'i "Allah'ın Ordusu" olarak tanımlamıştır. Amaç geniş kitlelerin bu harekete katılımını sağlamak ve Besic'i ütopyik/ideal bir konuma yerleştirmektir. İslam Cumhuriyeti anayasasının 101. Maddesi Besic'in yasal bakımından önemini açıkça göstermektedir. Bahsi geçen maddede Enfal Suresinde geçen "siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her türlü kuvvet ve cihad için beslenen atlarla hazırlık yapın. Bununla hem Allah'ın düşmanını hem kendi düşmanınızı hem de onların dışındaki diğer düşmanları korkutursunuz. Onları siz bilmezsiniz Allah bilir, ayetinin hükmü gereği devlet bütün vatandaşlarına İslami ölçülere göre askeri eğitim olanağı sunmakla yükümlüdür.

Öyle ki vatandaşlar her zaman için ülkeyi ve İran İslam Cumhuriyeti sistemini silahlı olarak savunma yetisine sahip olsunlar. Ancak vatandaşların silah sahibi olabilmesi için resmi makamlardan izin almaları gerekir” şeklinde yapılan tanımlama Besic’in yasal çerçevesini göstermektedir(Yegin, 2013a: s. 62).

Besic, farklı konulardaki iç güvenlik ve ulusal savunma işlevlerini yerine getirir. Bunlar arasında tartışmasız en önemlisi ve ilki kamu hizmeti için vatandaşların işe alımıdır. Toplumun tüm kesimlerine nüfus eden geniş bir işe alım ağını yönetir. Bu kampanyada genellikle eğitimsiz, genç, yoksul ve dindar Şiiler yükselme Vaatleriyle hedef alınır. Bunun için krediler, küçük burslar, sosyal yardım, konut ve hac ziyaretleriyle gençler cezbedilmeye çalışılır. Örgüt mensuplarına askerlikten muaf edilebilme hakları da verilebilir. Günümüzde yaklaşık olarak 450.000 aktif yedek asker ve olası seferberlik zamanında bunlara 100 binlerce genç de mevcuttur. Örgütün toplam aktif üyesi(sivil ve asker) 3 milyona kadar çıktığı ve bunların 15-30 yaşları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Örgüte üye olarak seçildikten sonra yeni üyeler ideoloji konusunda eğitilirler(UANI(United Against Nuclear Iran), 2023: s. 4).

Sonuç olarak Besic, anayasal dayanağı ile Irak-İran savaşındaki gücü ve kendisine yüklemiş olduğu ideal rol sebebiyle günümüz İran İslam Cumhuriyeti’nin en önemli güçlerinden biri konumundadır. Örgüt dini lidere kayıtsız şartsız itaat düsturu ile hareket eder ve devrime zarar vereceği düşündüğü herhangi bir oluşma müdahale etmeyi esas ilke olarak benimsemiş siyasi/askeri bir kurumdur(Yegin, 2013a: s. 63).

Kimlik söylemleri ve inançlar üzerinden politikaların birleştiriciliğinin sürdürülmesi, dış politika ve güvenlik yapımında İran İslam Cumhuriyeti’nin karar alma süreçlerinde ve davranışlarında etkili bir yere sahiptir(Özbek, 2020: s. 185). İran stratejik kültüründe olduğu gibi DMO ve Besic başta olmak üzere devrimden sonra kurulan özellikle güvenlik konularındaki yapılarda kimliksel ve inançsal değerler belirleyici ve yönlendirici olmuştur. İran’ın bu konudaki politikaları konstrüktivist bağlamda değerlendirildiğinde daha açıklayıcı bilgilere ulaşmak mümkündür. Güvensizliğin, caydırıcılığın ve yalnızlığın hâkim olduğu İran iç ve dış politikalarında bu durum daha net görülmektedir. 1980-1988 yılları arasında Irak savaşı, iç siyasette muhaliflerin devrimin ilk döneminde askeri darbe planı ve rehine krizi

olayı vb durum ve olaylarda İran'ın deneyimlemiş olduğu tecrübelerin etkisi kurumsal bağlamda da kendisini göstermektedir. Özellikle DMO ve Besic örgütlerinin kurulma gerekçeleri, motivasyonları ve söylemleri bu durumu özetler niteliktedir. Aynı zamanda İran'ın askeri alandaki sert gücünde benimsemiş olduğu düşünce yapısı geleneksel orta güçler konseptine uymamaktadır. Çünkü devrimin bekası için kimi zaman hukuksal ve demokratik normlar gölgede bırakılmaktadır. Bu durum aynı şekilde İran'ın hem iç hem de dış politika uygulamalarında da görülmektedir. Yakın dönemde Mahsa Amini olayında ahlak polisi olarak da tanımlanan Besic'in yapmış olduğu muameleat dünya kamuoyunda ve İran halkında büyük tepkilere neden olmuştur. Burada sergilenen uygulamalar insan hakları ve uluslararası hukuk açısından olumsuz izlenimler bırakmıştır. Geleneksel orta güçler olarak bilinen devletler uluslararası hukuk ve normlara azami tercihte dikkat etmektedirler. Fakat bu durumda İran'ın orta güç olmadığı çıkarımında bulunamayız. Çalışmamızın ana vurgusunda da olduğu gibi orta güçler artık sadece aynı bölgenin, aynı devlet modeli veya yönetiminden oluşan geleneksel orta güçlerden oluşmadığı, bu çizginin dışına çıkıldığı ve bu tür devletlere yeni yükselen orta güçler olarak tanımlanan devletler de eklenmektedir. Hatta belirtilen bu sınıflandırma dahi orta güçleri tanım ve açıklamasında yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü orta güçlerin genişleyen coğrafyası siyasi, ekonomi, askeri ve kültürel açısından birbirinden oldukça farklı olan ülkelerin aynı isim altında toplayıp açıklamak oldukça güçleşmektedir. Bunun için ilerleyen çalışmalarda orta güçlerle ilgili yeni teorik bir çerçeve ve sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

5.4.1.4. İran İslam Cumhuriyeti Ordusu (Arteş)

Klasik modern devletlerin ordularına benzeyen ve yaklaşık 350.000²⁵ askeri personelden oluşan İran ordusu ya da bilinen diğer adıyla Arteş, ülkenin olası dışarıya karşı topyekûn muhafazasından sorumlu askeri kurumdur. İran ordusu yani Arteş'in hukuksal zemini İran anayasasının 143. Maddesine dayanmaktadır. Madde de İran İslam ordusunun devletin toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve İslam Cumhuriyeti'nin düzenini korumaktan sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Devrim Muhafızları Ordusu'nun sorumluluk ve faaliyet

²⁵ Global firepower'ın 2024 raporuna göre bu sayı 610.000 aktif personel ve 350.000 yedek personel bulunmaktadır(GFP(Global Fire Power), 2025). [İran menşei Madresema.ir araştırma merkezine göre 420.000 kişiden oluşmaktadır](https://iran.menşei.Madresema.ir/araştırma-merkezi/göre-420.000-kışiden-oluşmaktadır)(Barzin, 2020).

alanları Arteş ile bağlantılı olarak kardeşçe ve koordineli bir şekilde işbirliğine dayanmakta ve bu yasa maddeleri ile belirtilmektedir(Koca, 2020: s. 1738).

İran ordusunun dünya devletleri arasındaki sıralaması yapılan literatür taramasında konu ile ilgili araştırmaları olan kurumların birbirinden farklı nicel veriler belirttiği görülmektedir. İran ordusu dünya sıralamasında: Global firepower'ın 2024 raporuna göre 16. Sırada(GFP(Global Fire Power), 2025), MPR'ye(Military Power Rankings) göre 11. sırada(MPR RANK, 2025), Small Wars Journal ve Business Insider'a göre: 137 ülke arasında İran Silahlı Kuvvetleri, genel askeri güç açısından dünyada 14. sırada yer alıyor ve İran menşeli Internatonal Relatons Think Tank düşünce kuruluşuna göre İran askeri güç açısından dünyada 15. Sırada yer almaktadır. Hatta bu düşünce enstitüsüne göre İran'ın yerli insan gücü, teçhizat ve teknolojileri içeren önemli bir savunma kapasitesine sahip olduğu belirtilmektedir(Zwari, 2025). Silahlanmanın kesin sayısını tahmin edebilmek oldukça zordur. Çünkü iran'ın askeri istatistikleri ve küresel askeri kurumlar, yani SIPRI ve Global Fire Power, farklı sayılar göstermektedir. Belirtilen askeri veriler Arteş ile DMO'nun için ayrı sayılar listelemez(Rezaei, 2019: s. 187). Kesin bir sıra belirlemek zor olsa da İran'ın askeri gücünün dünya sıralamasında ilk 20'de olduğunu söyleyebiliriz.

İran'ın ordusu her ne kadar bölgesel ve küresel sıralamalarda önemli noktalarda yer alsa da yakın dönemde bölgesel rakiplerine görece daha az askeri harcamalarda bulunmuştur. 2019 yılında Suudi Arabistan 70 milyar dolar, İsrail 18,5 milyar dolar askeri alanda harcama yaparak İran'ı çok geride bırakan bölgesel rakiplerdir(Stavljnin ve Baumgartner, 2020). Zira İran İslam Cumhuriyeti aynı dönemde savunma bütçesi için 10,2 milyar dolar yatırım yapmıştır. Bu miktar, İran'ın bölgesel rakiplerine nazaran çok daha az harcamada bulunduğunu göstermektedir(Rezaei, 2019: s. 185). Dünya bankasının yayınladığı son verilere göre İran'ın 2022 yılında yapmış olduğu askeri harcaması 6,85 milyar dolardı. SPRI yayınlamış olduğu rapora göre İsrail 2023 yılında 27,5 milyar dolar askeri harcama yapmış, İran'ın ise aynı yılda yaklaşık olarak 10,3 milyar dolar tutarında bir harcama yaptığını belirtilmektedir. Özellikle İsrail'in yakın dönemde Filistin, Lübnan Hizbullahlı ve İran'a yönelik doğrudan saldırılarından sonra hükümet sözcüsü Fatemeh Mohajerani yaptığı bir açıklamada parlamentodan çıkan kararla “ülkenin savunma bütçesinde %200'e varan önemli

bir artış görüldü” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur(ALJAZEERA, 2024). Bu artış İran’ın sert gücüne önemli bir katkı sunmakla birlikte bölgesel güvenliğini ve rejimin devamlılığı için hala yeterli görülmemektedir. Bunun için öncelikle mevcut olan askeri teknik, teçhiz ve teknolojinin yenilenmesi gerekmektedir. Bir önceki dönem İran cumhurbaşkanı olan İbrahim Reisi’nin uçak kazası sonucu hayatını kaybetmesinin arkasındaki önemli bir gerçek şöyledir ki kullanılan uçakların ve askeri envanterin oldukça eski olmasıdır(yaklaşık 40 yıllık olmalarından). Tahran yönetiminin kendi cumhurbaşkanlarını taşıyan uçak ve onu koruyan askeri teknolojinin oldukça eski olması ve gerekli önlemleri almada yetersiz kalması hem iç siyasette hem dış siyasette önemli bir prestij kaybına neden olmaktadır. Bilhassa İran’ın kara kuvvetlerinin cephaneliği eski ve sınırlı sayıdadır. Ordu’nun bu konudaki yapısı saldırı operasyonlarından ziyade savunma savaşı için daha uygundur. Ordu, çok sayıda modern tank ve piyade savaş aracından da yoksun olmakla birlikte çoğunlukla eski sistemlere güvenmektedir. 2015 yılı verilerine göre İranlı askeri yetkililer tarafından yapılan açıklamada İran ordusunun yenilenmesi için yaklaşık 40 milyar dolara ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir(Rezaei, 2019, s. 188). Böyle bir durumda İran’ın bölgesel güvenlik konularında olası bir çatışmaya girmesi durumunda büyük kayıplar vermesi içten bile değildir. Haziran 2025 yılında İsrail’in İran’a yönelik gerçekleştirdiği saldırılar bu durumu özetler niteliktedir. Bunun için İran Silahlı Kuvvetlerinin askeri harcamalarına daha büyük bütçeler ayırması ve mevcut envanterini ivedilikle yenilemesi gerekmektedir.

5.4.1.5. Asimetrik Savaş Yetenekleri (Füze Programı, İnsansız Hava Araçları, Siber Savaş)

İran’ın asimetrik yetenekleri açıklanırken öncelikle İran’ın hangi nedenlerden dolayı bu tür sert güç araçlarına yöneldiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Çalışmanın bu kısmını betimsel bir anlatımla anlatmak yerine analitik bir düzeyde açıklamak daha yararlı olacaktır. Zira İran’ın sahip olduğu asimetrik savaş yetenekleri klasik askeri üstünlük kurmaktan ziyade rakiplerine yada düşmanlarına maliyet dayatma, stratejik belirsizlik yaratma ve caydırıcılık yapma amaçlarına hizmet eden bir güvenlik doktrinin parçasıdır. Böylece İran’ın bu konudaki yönelimleri veya tercihlerinin belirlenmesi ileriki çalışmalarda

orta güçlerin asimetrik savaş yönelimlerine yönelik yeni bir metodolojik yaklaşımın geliştirilmesinde katkı sağlayabilir.

Önceki başlıklarda konvansiyonel güç unsurlarına ayrıntılı değinildiğinden burada fazla yer verilmemektedir. Devrim Muhafızları Ordusu başlığında da değinildiği üzere İran'ın konvansiyonel ordusunun hava gücü ve donanmasında zafiyetleri bulunmaktadır. Devrim sonrası süreçte birçok askeri ekipmanın yenilenmemesi, yaptırımların etkisiyle modernizasyon çalışmalarının ve yeni araçların satın alınamaması ve kendi kendine birçok alanda yetilememesi bu zafiyetleri daha da belirgin hale getirmiştir. Bunlarla birlikte ABD ve İsrail merkezli tehdit algısı, rejim güvenliği ve caydırıcılık ihtiyacı Tahran yönetimini bu yönetime itmiştir. İran bu zorluklarla birlikte sınırlı askeri ve ekonomik kaynaklara rağmen konvansiyonel ve asimetrik güç unsurlarını bütüncül bir biçimde kullanarak bölgesel anlamda etkili bir orta güç modeli ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle İran, konvansiyonel ve asimetrik güç yetenekleriyle klasik bir büyük güç değildir. Fakat bölgesel düzeyde yüksek oranda caydırıcılık ve etki kapasitesi olan bir orta güçtür. İran'ın asimetrik savaş yeteneklerinin açıklanması için öncelikle bu kavramların tanımları yapılacak ve daha sonra sırayla balistik ve seyir füze programı, siber savaş özellikleri insansız hava araçları ve Proxy savaşlarına değinilecektir.

Yakın dönemde savaş için kullanılan tüm yeni terimler arasında en geniş kapsamlı kavramlardan birisi de asimetrik savaş kavramıdır. Kimi araştırmacılar bu kavramın tanımlanacak kadar değerli olmadığını düşünürken, kimi araştırmacılar ise kavrama önem atfedip asimetrinin çeşitli mevcut ve potansiyel kavramlarını sınıflandırmaya çalışmıştır. Kavram her ne kadar yine olduğu yönünde değerlendirse de asimetrinin kayıtlı tarihteki hemen hemen her savaşa, hatta her savaşa nüfuz ettiği de gözlemlenmiştir. Asimetri ve asimetrik terimlerini yanlış kullanılması savaşlarla ilgi analizler veya uygulamalar ile ilgili süreçleri çarpıtır ve büyük stratejik hatalar yol açabilir. Örneğin, düşman stratejilerinden ziyade tehditlere odaklanarak, onların stratejik doğasını, hedeflerini ve genel operasyon kavramlarını anlamakta başarısız olunabilir. Asimetrik savaş kavramının tanımını kimi yazarlar kısaca geleneksel olamayan savaşlar olarak ifade etmektedirler(Milevski, 2014). Kavramla ilgili yapılan daha geniş tanımlamaya göre asimetrik savaş, taraflardan birinin,

diğerine göre askeri, ekonomik veya teknolojik olarak üstün olduğu durumlarda uyguladığı strateji ve taktikleri ifade eder. Bu tür savaşlarda zayıf taraf, güçlü tarafa karşı başarı elde edebilmek için beklenmedik, karmaşık ve düzensiz yöntemler kullanır(Şahin, 2024). İran üzerinden kavramın sahadaki kullanımına baktığımızda benzer hususların görüldüğünü söyleyebiliriz. İran ulusal güvenliğini korumak ve bölgesel konularda çıkarlarını muhafaza etmek adına asimetrik savaş yeteneğini geliştirmiştir. Askeri stratejilerinde düşman ülke veya ülkelere karşı asimetrik savaş yönetiminin önemli yer tuttuğu İran'ın klasik savaş yöntemleriyle kimi rakiplerine baş etmesi imkânsız olmasından bu ülkelere karşı avantaj elde etmek adına bu yöneme yönelmektedir. Bu strateji ile rakip ülkelerin güvenlik ve savunma teknolojilerini saf dışı bırakacak şok edici ani baskıları kapsamaktadır. Tahran yönetimi zayıf kalmış olduğu bazı askeri yönlerini asimetrik savaş teknikleriyle avantaja çevirmeyi denemiştir(Yegin, 2017: s. 38)

Tahran yönetimi anarşik uluslararası sistemdeki diğer oyuncular gibi hayatta kalabilmek için askeri güç kapasitesini en üst seviyeye çıkarmaya çalışmaktadır. Devrimden bu yana silah ambargosu altında olan İran, askeri alanlardaki dezavantajlardan mustariptir. Bunun için askeri cephaneliğindeki zayıflığını telafi etmek adına rejimdeki realistler, asimetrik savunma kabiliyetini geliştirmek ve Ortadoğu bölgesinde önemli bir askeri oyuncu statüsünü korumak adına ileri savunma olarak adlandırılan vekillere güvenmek gibi farklı yöntemlere başvurumaktadırlar(Rezaei, 2019: s. 184). Tüm bunlar İran'ın asimetrik savaş yeteneklerine yönelmesinin özeti niteliğindedir. Yani bir alandaki eksikliği başka bir alanda güçlendirerek telafi etme çabasının sonucudur. Vekil güçlerin kullanılması balistik füze sistemlerinin geliştirilmesi, insansız hava araçlarının kullanılması İran'ın asimetrik savaş yeteneğindeki çabasını göstermektedir.

5.4.1.5.1. Balistik ve Seyir Füze Programı

Ortadoğu'da müttefik gruplara (bilhassa vekil gruplar) verdiği desteğin yanı sıra füze programları da İran rejiminin asimetrik yetenekler geliştirerek konvansiyonel askeri eksikliklerini telafi etme çabalarının merkezinde yer almaktadır. İran'ın bu minvalde yer alan iki çabaları da sıklıkla örtüşmektedir. Zira rejim, ABD tarafından terör örgütü olarak tanımlanan kuruluşlarda dahil olmak üzere dış ortaklarına füze sağlamıştır. Rejimin füze

teknolojisinden yararlananlar arasında Suriye'de balistik füzeler (Fateh-110 varyantları dahil) üretmek için İran ile işbirliği yapan eski Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad hükümeti de bulunuyor. Lübnan'da, artık hayatta olmayan Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, 2015 yılında Hizbullah'ın 2006 gibi erken bir tarihte Fateh-110 kısa menzilli balistik füzeler edindiğini iddia etmişti. DIA, 2024 tarihli bir raporda, Yemen'deki Husi milislerinin kullandığı çeşitli füzelerin ve insansız hava araçlarının, İran'ın Qiam-1, Fateh-110 ve Shahab-3 füzeleri de dahil olmak üzere, İran tasarımlarına dayandığını belirtmişti. ABD ve diğer yetkililere göre İran, Rusya'ya yakın menzilli balistik füzeler transfer etti(Gettinger ve Clayton, 2025). İran'ın balistik füze güç kapasitesini hem doğrudan topraklarını korumakta hem de bölgesel çıkarlarını korumak adına Proxy güçlere de belli yardımlarda bulunarak bölgesel çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır.

İran, 2017 yılının Eylül ayında ve Ekim 2018 tarihinde Suriye topraklarında mevzilenen IŞİD mevzilerine, Eylül 2019'da Suudi petrol tesislerine ve Ocak 2020'de Irak'taki ABD güçlerine karşı da dahil olmak üzere birçok defa düşmanlarına karşı füze kullandı. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'ya göre, 13 Haziran'da İsrail, İran'a karşı "füze tehdidini ortadan kaldırmak" da dahil olmak üzere çeşitli amaçlarla askeri bir operasyon başlatmıştır. 16 Haziran itibarıyla İran'ın yaklaşık 370 balistik füze fırlattığı ve İsrail'deki 30 hedefi vurduğu bildirildi. İsrail Savunma Kuvvetleri 16 Haziran'da İran'ın füze fırlatma rampalarının üçte birini imha ettiğini açıkladı(Gettinger ve Clayton, 2025). Bulunduğu bölgedeki faaliyetlerine bakıldığında İran'ın bölgesel güvenliğini korumak ve bölgedeki müttefiklerine yardımda bulunmak için asimetrik savaş yeteneği olan füze gücünü aktif kullanmaktadır. Şimdi burada İran'ın füze geliştirme sürecinin gelişim ve dönüşümünde etkili olan etmenleri ele alınacaktır.

İran'ın askeri doktrini ve caydırma stratejisi yerli füze ve füze savar sistemleri geliştirme önceliğindedir. Irak'la 1980-1988 yılları arasında yapılan sekiz yıllık savaş ve Saddam Hüseyin'in İran şehirlerine füze saldırısı, İran'ın Irak tarafından gerçekleştirilen bu saldırılara karşı koyabilecek ve caydırıcılık sağlayacak konvansiyonel silah yeteneklerinin çok yetersiz olduğu ağır bir tecrübeyle anlaşılmış oldu. İran rejimi bu savaştan sonuç çıkararak İran'ın kendi başına bir caydırıcı güce ihtiyacı olduğu kanısına varılmıştır. Fakat

ABD'nin uygulamış olduğu ambargolar bu güce ulaşılmasını oldukça zora sokmuştur. Başlatılan ambargolar İran'ın hava sahasını korumak için ihtiyaç duyulan teknolojiye erişimi de zorlamıştır. Buna karşılık İran, sınırlı imkanlara rağmen stratejik bağımsızlık vizyonunun bir parçası olan balistik füzelerin yurt içinde üretilmesi projesini gerçekleştirmek için büyük yatırımlar yapma kararı aldı. Böylece hava sahasındaki eksiklikleri azaltma adına önemli bir adım atılmış oldu. Stratejik bağımsızlık hedefine ulaşmaya Devrim Muhafızları Füze Kolordusu(Sepah Moshaki) öncülük etti(Rezaei, 2019: ss. 191-192). İran'ın füzeyi geliştirme programına Kuzey Kore yardımcı oldu. İran'ın balistik füze programına baktığımızda ilk dönemlerde uzun zaman diğer devletlerden bilhassa Kuzey Kore'den gelen dış yardıma bağımlı olmuştur. Kuzey Kore İran'ın balistik füze geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. İki ülke arasındaki bu işbirliği 1980'lere kadar dayanmaktadır. Yapılan anlaşmalarla Kuzey Kore'den balistik füzeler edinmeye ilk başlangıçta 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında, 300 kilometre menzilli Scud-B (Shahab-1) ve 500 km menzilli Scud-C (Shahab-2) füzeleri satın alınarak başlandı. ABD İstihbarat Topluluğu'nun 1993 yılında hazırlamış olduğu bir raporda Kuzey Kore'nin balistik füzeler ve ilgili teknoloji için en iyi müşterilerinden biri ..." olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur. Yine konuyla ilgili 2010 Şubat ayında düzenlenen bir Amerikan istihbarat belgesi, İran'ın Kuzey Kore'den 2000 mil menzile sahip 19 adet gelişmiş BM-25 füzesi ele geçirdiği sonucuna varmıştı. Hazırlanan bu raporlara göre Kuzey Kore'den alınan bu füze nükleer savaş başlığı taşıyabilme kapasitesine sahip ve bu özellik İran'a "ilk kez Batı Avrupa'daki başkentleri vurma veya Moskova'ya kolayca ulaşma kapasitesi" veriyordu(United Against Nuclear İran, 2023: ss. 3-4).

Tahran yönetimi kısa bir süre sonra dışarıdan bir yardım almak yerine kendi bağımsız yeteneklerini geliştirmeye yöneldi. Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi diğer ortaklarla tek başına veya işbirliği yaparak çalışan Sepah Moshaki, çok aşamalı füze montajı ve katı yakıt teknolojisinde önemli ilerlemeler kaydetti. Bu ilerlemeler sayesinde askeri envanterine çeşitli balistik füzeler üretmiş oldu(Rezaei, 2019: ss. 191-192).

İran'ın asimetrik savaş yetenekleri bağlamında balistik füze üretimine odaklanmasında etkili olan diğer önemli bir faktör ise ABD'dir. Çünkü ana düşman olarak

tanımladığı ABD ile olası bir konvansiyonel çatışmada muhtemelen başarısız olacağının farkındadır. Bunun için ABD'nin güçlü yanlarından kasıtlı bir biçimde kaçınmak ve ABD'nin küçük askeri gruplar da dahil olmak üzere askeri avantajlarını boşa çıkarmak için asimetrik savaş konseptleri geliştirmektedir. Hürmüz Boğazı'nda füze savunması ve tekne saldırılarını alt etmek için salvo balistik füze fırlatmaları buna örnek gösterilebilir. Bu taktikler İran'ın ABD'ye karşı kullanabileceği teknoloji ve maliyet açısından bir asimetri sağlamaktadır. İran, ana düşman olarak gördüğü ABD'ye odaklandığı için konvansiyonel silahlara fazla yatırım yapmadı(Olson, 2016: s. 68).

İran savunma gücünde füzelerin ne denli önem arz ettiğini farklı perspektiflerden değerlendirmek gerekir. Bölgesel güvenliğini korumak adına ABD'nin Basra Körfezi ve Umman Denizi'ndeki filo ve savaş gemilerini gemi savar füzeleriyle vurabilecek kapasiteye sahiptir. Daha da ötesi İran, ABD'nin Aden Körfezi ve Hint Okyanusu'ndaki çıkarlarını bile tehdit edecek kapasiteye ulaşmıştır. İran Deniz Kuvvetleri etkili ve yıldırım saldırılarıyla büyük hedefleri tahrip edecek bir biçimde tasarlanmış hızlı ve küçük teknelerle donatılmıştır(Yegin, 2017: s. 50).

Nükleer enerji çalışmaları başta olmak üzere farklı gerekçelerle ABD tarafından İran'a uygulanan yaptırımlar İran'ın petrol ihracatını neredeyse durma noktasına getirmiştir. Bu durum İran'ın askeri teçhizat ithalatının da son yıllarda önemli ölçüde azalmasına yol açtı. Yaptırımların etkisinin ağırlaşmasıyla İran'ın ithal ettiği silahlarda 2018'de ciddi şekilde bir azalma gerçekleşti ve ülkenin 2009-2018 yılları arasındaki askeri amaçlı toplam ithalatı, aynı dönemde Suudi Arabistan'ın toplam ithalatının sadece %3,5'ini oluşturdu. Yaptırımların bu olumsuz etkilerinden dolayı Tahran yönetimi askeri ihtiyaçları için giderek daha fazla yerli teknolojilerin geliştirilmesine odaklandı. Özellikle Çin ve Rusya'dan gelen daha ucuz donanım ithalatına bağımlı bir hale geldi. İran rakip ve düşman olarak tanımladığı ABD ile diğer Batı ülkelerine kıyasla İran'ın sahip olduğu askeri teçhizatın bu ülkelere kıyasla düşük kalitede olmasının sonucu ortaya çıkan dezavantajını aşmak için füze geliştirmeye de bel bağlamaktadır. Tüm kısıtlamalara rağmen bulunduğu bölgedeki en gelişmiş kısa ve orta menzilli füze sistemine sahip ülke İran olduğu kabul edilmektedir. Sahip olunan ve 300 kilometre menzile sahip Şahab 1 füzelerinin etkisiyle Washington'ın İran'dan gelebilecek

olası füze tehditlerine karşı koymak için bazı komşu ülkelere Patriot uçaksavar sistemlerini kurmaya yöneltti. Bu tarz füzelerin yanı sıra kıtalar arası füzelerin geliştirilmesi üzerinde de çalışan İran 2015'te P5+1 Ülkeleriyle imzaladığı ve nükleer programına kısıtlamalar getiren tarihi nükleer anlaşmasının ardından askıya aldı. Trump'ın 2018 seçimlerini kazanmasıyla ABD, anlaşmadan çekildi. İran ise anlaşmadan direk çıkmaktansa kademeli bir ayrılmayı tercih etti. İran'ın bölgesel güvenliğinde ve çıkarlarında önemli bir figür olan Kasım Süleymani'nin öldürülmesinin ardından anlaşmadaki tüm sınırlamalardan vazgeçtiğini açıkladı. Bu gelişme, İran'ın kıtalararası füze geliştirme çabalarını yeniden başlatma olasılığını artırıyor. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne (IISS) göre, 2000 kilometrelik bir menzile sahip Shahab 3 füzesi İsrail'i vurabilir ve Tahran'ın son çare olarak kullandığı caydırıcı bir unsur olarak kabul edilmektedir. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ayrıca İran'ın Rusya'nın S-300 hava savunma sisteminden 32 adet bataryaya sahip olduğunu bildiriyor(Stavljanin ve Baumgartner, 2020).

İranlılar her ne kadar füzelerinin sadece savunma amaçlı olduğunu iddia etseler de uluslararası toplumda bu iddiaya fazla itibar edilmemektedir. Çünkü İran'ın füze çalışmalarının sadece savunma amaçlı olmadığına yönelik bazı deliller ve şüpheler bulunmaktadır. Öncelikle İran'ın uluslararası toplumu aldatma geçmişi göz önüne alındığında bu konuya yönelik şüphelerin kaynağı nükleer silah programına devam etme isteğinin yansıması olabilir. Zira nükleer programıyla ilgili hala çözülmemiş sorunlara ilişkin Uluslararası Atom Enerji Ajansının(IAEA) nihai değerlendirmesinin hatırası uluslararası toplumun hafızasında tazeliğini korumaktadır. Yapılan incelemeler İran'ın 2003 yılına kadar nükleer patlayıcı cihaz geliştirmeye ilgili faaliyetlerde bulunduğu ve tüm bu faaliyetlerine rağmen 2009 yılına kadar potansiyel olarak bomba üretmek için yeterli yakıt depolamak gayesiyle zenginleştirme çalışmalarına devam ettiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bu bulgular gösteriyor ki İran'ın barışçıl sivil bir nükleer program yürüttüğü iddialarını çürüttüğüne inanılmaktadır. Yine benzer bir şekilde balistik füze programında da füzelerin hem savunma hem de saldırı amaçlı olabileceği realitesi sebebiyle İran'ın niyetleri hakkında mutlak bir kesinliğe ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bununla birlikte İran'ın balistik füze üretiminin savunma amaçlı da olabileceğine yönelik çok sayıda göstergede bulunmaktadır.

Yani bu konuda sadece bir pencereden olayı değerlendirmek somut bir sonuca götürmeyebilir. Bunun için İran'ın motivasyonunu değerlendirmek adına konuyu tarihsel bağlamda ele almak gerekir. Yukarıda da değinildiği gibi İran'ın stratejik düşüncesini şekillendirmede derin bir rol oynayan 1980-1988 yılları arasında Irak ile yapılan kanlı ve uzun savaş nedeniyle İran, balistik füze seçeneğini değerlendirmek zorunda kaldı. Irak ve İran arasında gerçekleşen bu savaşın özellikle de İran açısından bir değerlendirme yapabilmek için tarihi yönünün iyi bilinmesi gerekir. 20.yy'ın en uzun ikinci savaşı olarak bilinen bu savaş, insan dalgası saldırılarına, sivil nüfusa yönelik ayırım gözetmeyen saldırılara, siper savaşlarına ve Saddam Hüseyin yönetiminin İran askerlerine ve sivillere yönelik kimyasal silah kullanılmasına dayanması nedeniyle çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı ile karşılaştırılmıştır(Rezaei, 2016b).

Çin başta olmak üzere füze programlarının geliştirilmesinde farklı ülkelerden her ne kadar destek almış olsa da İran, bu konseptinde kısıtlı imkanlara sahip olduğunun farkındadır. Bunun için kendi kendine yeterlilik İran'ın askeri doktrinin bir diğer önemli yönüdür. Tüm baskı ve yaptırımlara rağmen büyüyen füze cephaneliği ABD'nin çabalarına karşı direnişi simge demekte ve İran'ın sanayide yerli bir ordu geliştirme ve bu kısıtlı şartlarda kendisini yabancı askeri teknolojiye bağımlılıktan kurtarma çabası kendi kendine yeterlilik cihadının bir parçası olarak görülmektedir(Olson, 2016: s. 69).

Asimetrik savaş yeteneği olarak kullanılan balistik füze teknolojinin ne denli etkili olduğunu nicel verilerle etki alanını da grafiklerle açıklamak gerekir. 1980'lerden günümüze İran'ın geliştirmiş olduğu füzelere bakıldığında bunların dört kategoriden oluştuğunu görmekteyiz. Bunlar Scud ve Şahab-1/2 ailesi, Nodong/Şahab-3 ailesi, Fatih-110 ailesi ile Musudan/Hürremşehir ailesidir. Irak ile yapılan savaş sırasında Kuzey Kore ve Libya'dan hazır olarak alınan Scud tipi balistik füzelerle kullanım ve idame alt yapı teşkil etmişken, bu füzelerin tasarımı ile teknolojilerinin temini süreçle birlikte geliştirilmeye çalışılmıştır. Balistik füze elde etme maliyetlerinin modern savaş uçaklarından daha az maliyetli olması İran'ın bu yöndeki eğilimini hızlandırmıştır. Asimetrik savaş yeteneğine önemli bir katkı sunmakla birlikte güçlü görsel imaja sahip olması açısından füzeler üzerinden iç kamuoyuna yönelik “yüksek teknoloji” ve “güç” inşa edilebilmesi de İran açısından ayrıca önemli bir

etkendir. Devrimden günümüze geçen 40 yıllık aşkın sürecin sonunda İran katı ve sıvı yakıtlı farklı tipte balistik füzeler ile 2000 kilometrenin üstünde menzile ulaşmıştır. Böylece elde ettiği füzeleri geliştirmeye ve üretim teknolojisini uydu fırlatma sistemi ve seyir füzesi gibi alanlarda da tahvil etme imkânı bulmuştur(Mevlütöğlu, 2025: ss. 56-57). Bunun için İran'ın geliştirmiş olduğu füzelerinin hangi türden ve ne kadar menzile sahip olduğu aşağıda gösterilecektir.

Tablo 5. İran'ın Sahip Olduğu Füzelerin İsimleri ve Menzilleri

FÜZE	SINIF	MENZİL	DURUM
Emad	Orta Menzilli Balistik	1,700 KM	Operasyonel
Ghadr-1	Orta Menzilli Balistik	1,950 KM	Geliştirme Aşaması
Fateh-110	Kısa Menzilli Balistik	200-300 KM	Operasyonel
Fateh-313	Kısa Menzilli Balistik	500 KM	Operasyonel
Kheibar	Orta Menzilli Balistik	2,000 KM	Operasyonel
Qiam-1	Kısa Menzilli Balistik	700-800 KM	Operasyonel
Ra'ad	Gemisavar Füzesi	350 KM	Operasyonel
Safir	Uydu Fırlatma Aracı	350 KM	Operasyonel
Sejjil	Orta Menzilli Balistik	2,000 KM	Operasyonel
Shahab-1	Kısa Menzilli Balistik	285 – 330 KM	Operasyonel
Shahab-2	Kısa Menzilli Balistik	500 KM	Operasyonel
Shahab-3	Orta Menzilli Balistik	1,300 KM	Operasyonel
Simorgh	Uydu Fırlatma Aracı	500 KM	Geliştirme Aşaması
Soumar	Seyir Füzesi (Uzun)	2,000-3,000 KM	Operasyonel
Tondar 69	Kısa Menzilli Balistik	150 KM	Operasyonel
Ya-Ali	Saldırı Seyir Füzesi	700 KM	Operasyonel
Zolfaghar	Kısa Menzilli Balistik	700 KM	Operasyonel

Kaynak: İran'ın sahip olduğu füzelerin isimleri ve menzilleri(Ulu Savunma, 2025)

İran'ın da sahip olduğu balistik füzeler, isimlerini izlediği yoldan alırlar. Bu isimlerini fırlatıldıktan sonra balistik bir yörüngede hareket ettiklerinden almaktadırlar. Hedef menzillerine göre “Kıtalararası Balistik Füze”, “Uzun Menzilli”, “Orta Menzilli,” “Kısa

Menzilli” ve “Taktik Balistik Füze” şeklinde ayrılırlar. Sahip oldukları özelliklerden dolayı durdurulması en zor silahlardan biridir. Çünkü bu özellikleri çok yüksek irtifalara kadar yükselip daha sonra yerçekiminin etkisiyle çok büyük hızlarda dalışa geçmelerinden kaynaklıdır. Seyir (Cruise) füzeleri de balistiklere sahiptir. Üzerinde çok sayıda güdüm sistemi bulundurmakla beraber havada anlık hedef değişikliği gibi çok spesifik kabiliyetlere sahiptir. Boyutları, harp başlıkları, hızları, menzilleri, ekstra diğer bazı özellikleri gibi dinamikler değişkenlik gösterebilir(Ergül, 2024).

İran'ın asimetrik savaş yetenekleri arasında çok büyük önem arz eden bu balistik füzeler içerisinde en önde gelenlerden birisi de Şahap füzesidir. Bu füze başlığın gövdeden ayrılması yeteneğine sahiptir. Sıvı yakıtla çalışan füzenin yeni nesil Şahap 3 füzesinin menzili önceki nesle göre %100 bir artışla geliştirilmiştir. Zira önceki nesilde menzili 1300 km iken yeni nesilde bu menzil yaklaşık olarak 2500 kilometreye ulaşmıştır. Aynı zamanda bu füzenin hata payı 10.000’de 8 iken yeni nesilde bu oran 10.000’de 2’ye düşmüştür. Füzenin diğer bir önemli özelliği ise sahip olduğu navigasyon sistemidir. Navigasyon özelliğiyle hedefin tanınması ve isabet konusunda net bilgiler sağlanmasının yanında füzenin belirlenmiş olan güzergahından çıkması durumunda kontrol etme ve tekrar güzergahına yönlendirme şansı olanağını sunmaktadır.(Yegin, 2017: s. 52).

Nisan 2024’te İran ile İsrail arasında gergin artmasıyla İran tarafından İsrail’e 30 seyir füzesi, 120 balistik füze ve 170 dron ile hava saldırısı gerçekleştirildi. Bu saldırı ABD, İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle İran tarafından gerçekleştirilen saldırıların neredeyse %99 havada imha edildi. Saldırılarda sadece havadan düşen parçalardan dolayı bir çocuk yaralandı. Bu durum dünya kamuoyunda farklı yorumlara ve düşüncelere yol açtı. Bir kesim saldırıları iki ülke arasında dânişıklı dövüş olarak tanımlarken diğer bir kısım “Bu, İran’ın askeri gücüyle ilgili bir filmin fragmanıydı” diye düşünüyor. Bu şekilde düşünülmesinin arkasında 5 İran füzesinin İsrail milyar dolarlık demir kubbe sistemini aşp İsrail’in topraklarına ulaşması etkili olmuştur(Ergül, 2024). İnsanlar bu konu hakkında farklı görüşlere sahip olsalar da burada dikkati çeken asıl nokta İran’ın tüm engellemelere rağmen İsrail’in geçilmez denilen demir kubbesini füzeleriyle geçmiş olmasıdır. Saldırıları hangi isim verilirse verilsin İran’ın balistik füze geliştirme hususunda ciddi anlamda yol kat ettiği

yadsınamaz bir gerçektir. Balistik füze hususunda gelinen bu nokta hem bölgesel hem de küresel anlamda tedirginlik oluşturulacak kadar etkili olmuştur.

Konuyla ilgili araştırma yapan kimi uzmanlar bu tedirginliğin kaynağı İran'ın füze programıyla doğrudan ilişkilidir. Kıtalar arası balistik füzeler ve orta menzilli balistik füzeler gibi daha uzun menzilli füzeler üretme ve bu üretilen füzeleri nükleer silah taşıyacak şekilde uyarlama yeteneğinin ne denli mümkün olduğu konusunda tartışmalar yapılmaktadır. Bazı ABD istihbarat yetkilileri ve Almanya, İngiltere ve Fransa da dahil olmak üzere ABD müttefikleri, Tahran yönetiminin geliştirilmekte olduğu uzay fırlatma aracı programının potansiyel çift amaçlı olacağı konusunda endişelerini dile getirmektedir. Zira bu çalışmaların İran tarafından balistik füzelerin geliştirilmesi için de kullanılabileceğinin altı çizilmektedir(Gettinger & Clayton, 2025). Defense Intelligence Agency(DIA) 2025 yılında yayınlamış olduğu bir rapora göre; İran'ın uzay fırlatma araçlarını kullanarak "Tahran bu yeteneği geliştirmeye karar verirse, 2035 yılına kadar askeri olarak kullanılabilir bir kıtalararası balistik füze geliştirebileceğini" değerlendirmiştir. Ayrıca raporda şuan için net olmasa da 2035 yılına kadar İran'ın elinde Amerika'yı doğrudan hedef alabilecek balistik füze sayısının 60 civarında olacağı da belirtilmiştir. Fakat halihazırda Rusya, Çin ve Kuzey Kore'nin envanterinde yer alan balistik füzelerle Amerika Birleşik Devletleri'nin sahip olduğu toprakların her noktası doğrudan vurabilecek kapasitede olduğu vurgulanmaktadır(Defense Intelligence Agency, 2025).

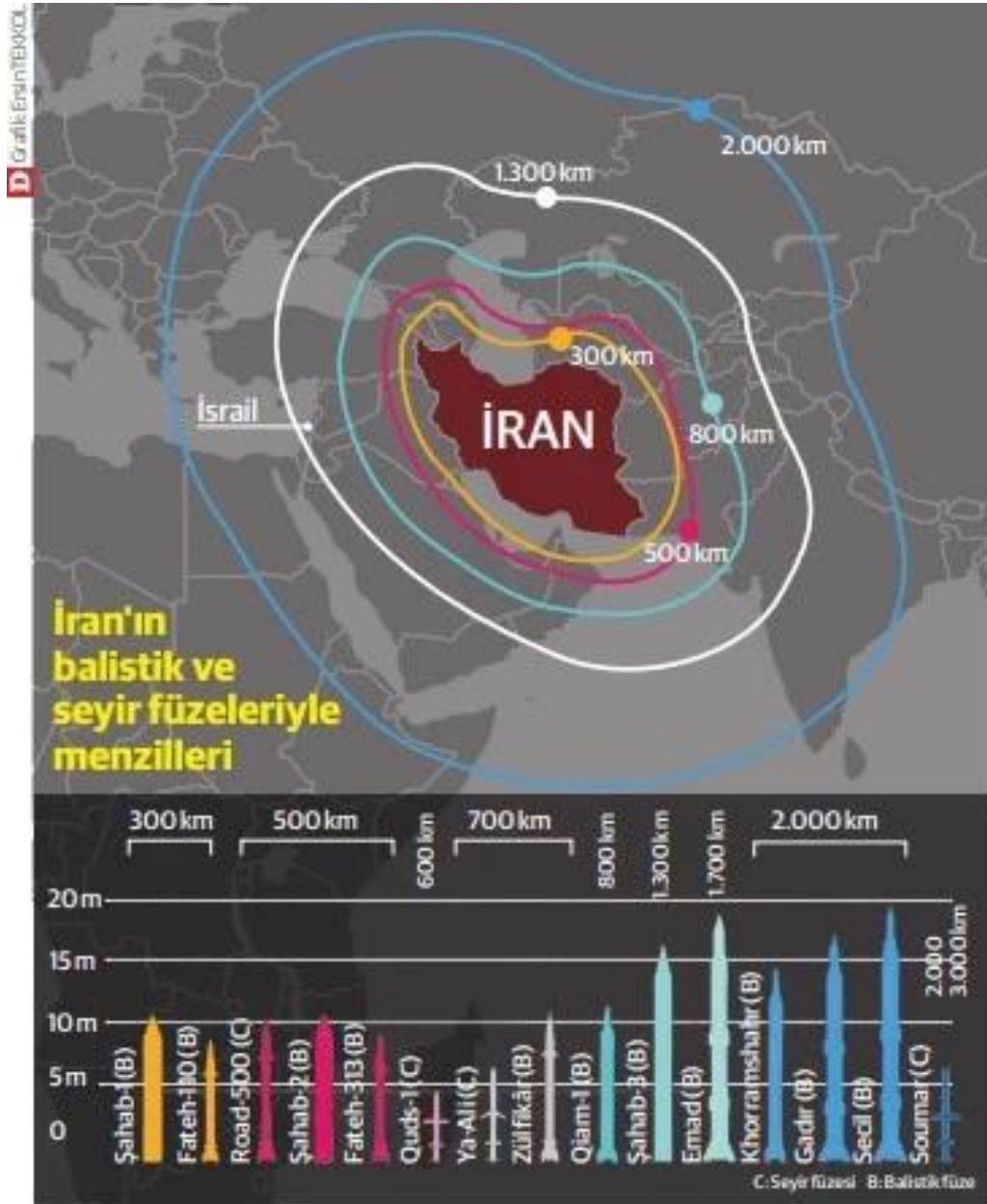
Balistik füzelerle birlikte topçu roketler konusunda da önemli kazanımlar elde eden İran bölgesel anlamda bu gücünü aktif kullanmaktadır. İran'ın sahip olduğu topçu roketleri kurumsallaşmış bir üretim ve kullanım yapısına 2000'li yıllarda ulaşmayı başarmıştır. Suriye ordusuna ve Hizbullah'a Fecir-3 ve Fecir-5 sistemlerinin ihraç edilmesiyle teste edilmiştir. Böylece İran kendi sistemlerini bu tür aktörlere ihraç etmesiyle Bölgesel güvenliğinde hem politik nüfus hem de askeri etkinlik aracı olarak kullanma becerisini kazanmıştır. Zelzal-2'nin savaş alanında kullanılmasıyla elde edilen performans İran'ın daha isabetli ve menzilli sistemlere yönelmesini sağlamıştır.

Tablo 6 İran'ın Başlıca Topçu Roket Tasarımları

İsim	Menzil (km)	Toplam Ağırlığı (kg)	Harp Başlığı Ağırlığı (kg)	Uzunluk (m)	Çap (mm)
Fecir-3	43	907	175	9,4	333
Fecir-5	75	907	175	9,4	333
Naziat-6	90–100	900	130–150	6,29	355,6
Naziat-10	125	1.850	240	8,03	450
Şahin-1	13	384	190	2,9	333
Şahin-2	20	530	190	3,9	333
Zelzal-1	125	2.950	600	8,32	610
Zelzal-2	~200	3.545	600	8,325	610
Zelzal-3	200–300	3.870	600	9,6	610

Kaynakça: İran'ın Başlıca Topçu Roket Tasarımları (Mevlütöğlu, 2025, s. 60).

Harita 2 İran'ın Sahip Olduğu Füzeler ve Menzilleri

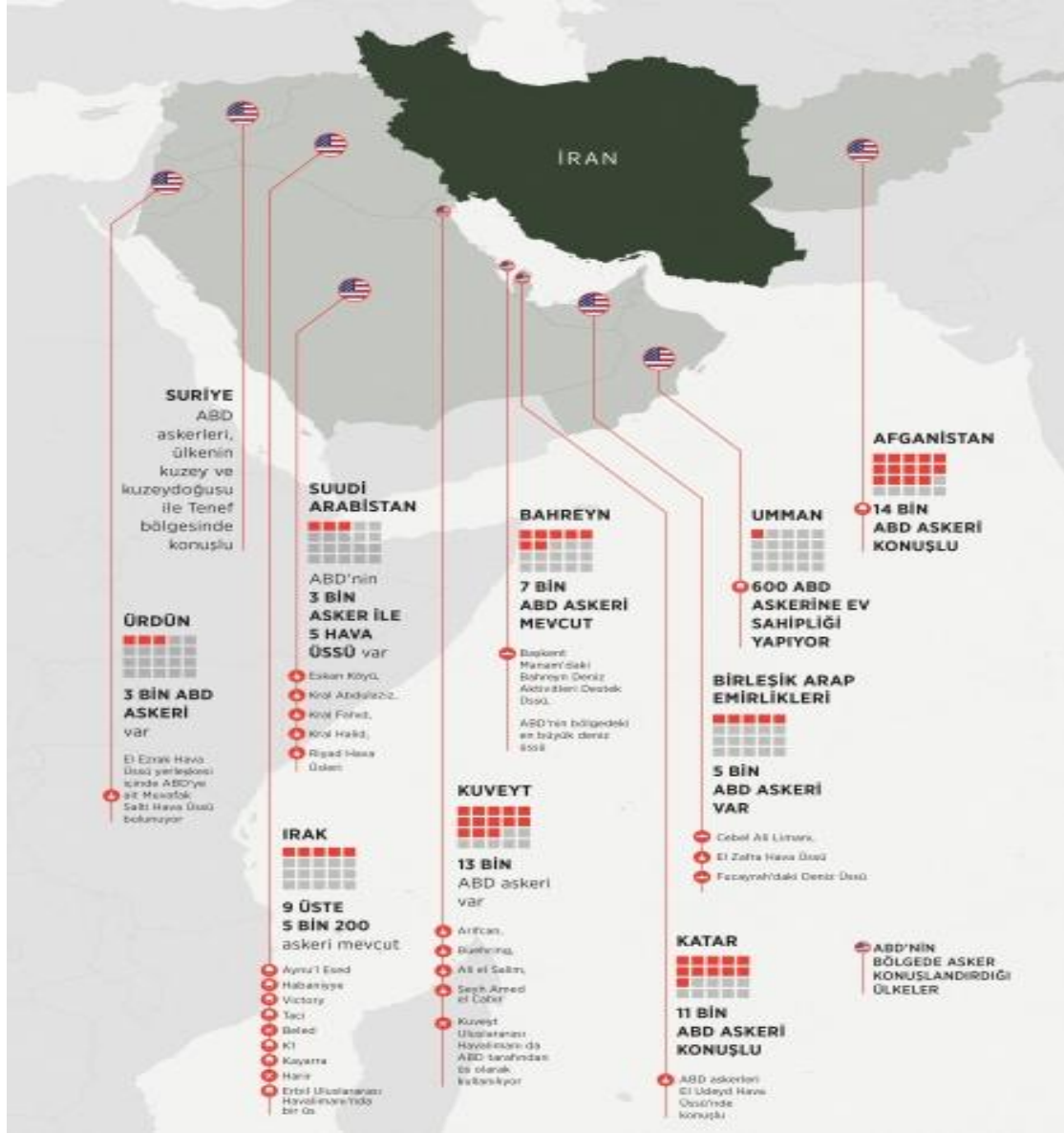

Kaynakça: İran'ın Sahip Olduğu Füzeler ve Menziller(Ergül, 2024).

İran'ın geliştirmiş olduğu balistik füze sistemleri geleneksel olarak kendisinden daha güçlü olan ABD ve İsrail gibi güçlü rakiplerine karşı asimetrik bir denge unsuru olarak kullanma riski oldukça yüksektir. Bu durum iki devletin İran'a yönelik olası askeri bir müdahalesinin maliyetini ve riskini yükseltmesi muhtemeldir. Haziran 2025 tarihinde İsrail

ile 12 gün süren İran'ın füzeleriyle sergilediği çatışmaların etkisiyle Körfez ülkelerini bu duruma karşı kendi taarruz kapasitelerini geliştirme arayışına ve hava savunma sistemlerinin modernizasyonuna yönelterek bölgesel silahlanma yarışını daha fazla tetiklemeye yol açacaktır. Yaşanılan gelişmelerde görüldüğü üzere İran deneyimi, bölgedeki asimetrik güç dengelerinin konvansiyonel hava gücüyle tamamen sağlanamayacağını göstermektedir. Türkiye açısından bu durumdan çıkarılacak birincil ders yerli ve milli imkanlarla geliştirilmiş çok katmanlı ve entegre bir füze savunma ve taarruz kapasitesinin ulusal caydırıcılığın temel bileşenidir. Yakın dönemde geliştirilen Çelik Kubbe projesinin bu bakımdan taşıdığı stratejik önem özellikle vurgulanmalıdır(Mevlütöğlu, 2025, ss. 79-80).

Şekil 2. ABD'nin İran Çevresindeki Askeri Üsleri

Kaynakça: ABD'nin İran Çevresindeki Askeri Üsleri(TRT Haber, 2020).

Sonuç olarak İran'ın sahip olduğu füzeler kendisine asimetrik bir savaş yeteneği sunmaktadır. Ortadoğu bölgesinde balistik füze teknolojisinde en önde gelen ülke İran'dır. Tehdit olarak algıladığı rakiplerine karşı hem doğrudan hem de vekil güçler aracılığıyla füze güç kapasitesini kullanmaktadır. Özellikle İsrail ile olan rekabetinde en önemli caydırıcı güç

unsuru olarak balistik füzeler öne çıkmaktadır. İran'ın geliştirdiği balistik füze teknolojisi geçilmez denilen İsrail'deki Demir Kubbeyi aşarak önemli bir yankı uyandırmıştır. Bu durumdan kaygılanan İsrail'in İran'ın füze programından endişe duymasında haklı gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü İran'ın füze teknolojisinde geldiği noktada İsrail topraklarını çok rahat bir şekilde vurabilecek menzillere sahiptir. Ama aynı durum ABD için geçerli değildir. İran ile ABD arasında yaklaşık 11.000 km mesafe bulunmaktadır. İran'ın en uzun menzilli füze sistemi yaklaşık 2.000 2.500 km aralığında olmasından ABD'yi doğrudan hedef alıp vurması teknik olarak mümkün değildir. Fakat yapılan araştırmalar İran'ın füze sistemini bu şekilde geliştirmeye devam ederse yaklaşık 2035 yılında ABD topraklarını doğrudan vurabilecek bir kapasiteye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu durum ABD'nin güvenlik tedirginliğini doğal olarak arttırmaktadır.

Bölgesel anlamda füze sisteminin geliştirilmesi ve bunlara ek olarak İran'ın nükleer enerji çalışmalarının bölgesel silahlanmayı arttırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri İran ile olan rekabetinde bu tarz gelişmelerden kaygı duymaktadır. Coğrafi olarak İran'a yakın olmaları ve İran'ın sahip olduğu füzelerle bu topraklara doğrudan bir saldırı yapabilme kapasitesine karşılık Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri önlem olarak hava savunma sistemlerini daha da güçlendirmeye ihtiyacı hissetmektedir. Türkiye açısından ise yerli ve milli savunma sistemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Orta güç konumuyla değerlendirdiğimizde ise İran'ın füzeler üzerinden elde ettiği asimetrik savaş yeteneğiyle kendisine bir orta güç olarak önemli avantajlar sağlamaktadır. Fakat silah açısından bu tarz gelişimler geleneksel ortak güçler tanımına uymamaktadır. Daha çok yeni yükselen orta güçler olarak değerlendirilmektedir. Yine İran'ın nükleer enerji ve balistik füze çalışmaları küresel anlamda da güvenliğe bazı etkileri bulunmaktadır. ABD ve onun müttefiki olan batılı devletler İran'ın bu yöndeki çalışmalarından en başından beri²⁶

²⁶ ABD ve müttefiki olan Batılı devletlerin bu kaygıları 1979 İran'da gerçekleşen devrimden günümüze olan süreci kapsamaktadır. Devrimden önce İran'ın bu ülkelerle yakın ilişkileri olmasına rağmen, devrimden sonra ilişkiler tam tersine dönmüştür.

kaygıyla bakmaktadırlar. Dolayısıyla bu durum İran'ın yeni yükselen bir orta güç olarak hem bölgesel hem de küresel bağlamda etkisinin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

5.4.1.5.2. Proxy Savaşları ve Vekil Gruplar Aracılığıyla Nüfuz Kullanımı

İran'ın vekil milis stratejisi, 1980-1988 yılları arasında Irak'la sekiz yıl süren ve felaketle sonuçlanan savaşla şekillenmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış olduğu kaotik durum doğrudan bir savaşa girmeye karşı ciddi bir korku yaratmıştır. Bu endişe ve korkular Tahran yönetimini deniz aşırı etkisini yaymak kararlılığıyla uzlaştırmak zorundaydı. Proxy savaşları, bu ikilemi çözen önemli bir faktör oldu. Fakat bu stratejinin uygulanması pek de kolay bir durum değildi. Bunun için dış zorluklarla mücadele etmesi gerekiyordu. Bir kurtuluş çaresi olarak görülen bu strateji İran'ın söz konusu zorluklarla mücadele etme motivasyonunu güçlendirdi. Tüm zorluklara rağmen İran, düşmanlarının hatalarından faydalanarak bu stratejisini hayata geçirmiştir(Maloney, 2017, s. 1).

Devrimden sonraki dönem, Şah'a karşı devrime katılan eski liberal müttefiklerin ve komünistlerin toplu infazlarıyla karakterize edildi. Dini muhafazakarların yönetimde egemen olmasıyla devrim sonrası İran devleti, binlerce siyasi muhalifi idam etmiştir. İktidarı ele geçiren İslamcı gruplar teokratik bir devlet kurmayı umuyorlardı. Bunun için Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin *velayet-i fıkıh* (İslam hukukçuları tarafından yönetim) liderlik doktrinini benimsediler(Azhar, 2023, ss. 55-56). Yüce Lider(Ruhani Lider) ve Ulusal Güvenlik Konseyi seçildikten sonra İran'ın deniz aşırı güvenlik stratejisini birlikte belirlediler. Teokratik yönetimi uygulayan silahlı tugaylar, İslam Devrim Muhafız Ordusu'nun kuruluşuna katkıda bulunmasıyla seçkin ordusu olan Kudüs Gücü'nün gelişimini şekillendirdi. İran'ın paramiliter gücü olan Basij gücüyle birlikte devrimi ülke içerisinde korumak ve rejimin deniz aşırı çıkarlarını geliştirmekten sorumlu oldular. İran'ın devlet ideolojisi, Şii On İki İmam geleneğinin mesihçi yönünü yansıtır. Hz. Ali ile başlayan ve onun soyundan gelen on iki imamı (din alimi) kutsal sayan eskatolojik bir harekettir. Taraftarları, 12. İmam'ın dokuzuncu yüzyılda gaybet haline girdiğine ve insanlığın son günlerinde serbest bırakılacağına inanırlar. İslam kıyamet literatüründe "Mehdi" olarak anılan bu figür, şeytani güçleri yok ederek İslam'ın küresel olarak yayılmasına yol açacaktır. İran'ın 1979 devrimci Anayasası, 12. İmam'ın askıya alınmış devletinin, İmam'ın koruyucusu

ve Şiilerin savunucusu olan bilgili bir din adamı (Marja) tarafından yönetilmesini gerektirdiğini savunan Humeyni'nin felsefi çalışmasına dayanmaktadır. 12. İmam'ın otoritesinin hem ilahi olarak onaylanmış hem de mutlak olduğu göz önüne alındığında, Ayetullah Humeyni, temsilcilerinin gücünün de aynı şekilde olması gerektiğini savunmuştur. Humeyni'nin *velayet-i fıkıh* liderlik doktrini, çoğu Şii din adamının sessizcei geleneğinden radikal bir sapma olmasına rağmen, İran'ın devrim sonrası yönetiminde baskın güç olarak varlığını sürdürmüştür(Celso, 2024, ss. 417-418).

Devrimden bu yana geçen süre zarfında İran dini liderinin otoritesi artmıştır. 1989'da düzenlenen İran Anayasası, İslam Cumhuriyeti yönetiminde yer alan din adamı sınıfının gücünü ve yetkisini arttırmak için reforme edilmiş, böylece iç ve dış politikaları yönlendirmede din adamlarının etkinliğini artırmak amaçlanmıştır. Dini liderin gölgesinde İran'ın siyasi, ekonomi ve dış politika uygulamasında Devrim Muhafızları'nın rolü oldukça genişletilmiştir. Diğer taraftan 1989 yılında kurulan Kudüs Gücü, İran'ın Şii stratejisinin öncüsü konumdadır(Celso, 2024, s. 419). İran dini lideri bu oluşumlarla birlikte kendisini dünyanın farklı yerlerinde yaşayan tüm Şii grupların/toplulukların korunmasından sorumlu Mehdi'nin koruyucusu olarak görmektedir(Kadivar, 2017, s. 6).

Bu durum İran sınırlarının ötesindeki Ortadoğu'daki Şii topluluklarını korumayı amaçlayan pan-Şii bir yönetim anlayışına işaret etmektedir. Bu inançlar, İran'ın "şeytani" olarak gördüğü Amerikan ve İsrail gücüne karşı koyma ve Şii topluluklarını Sünni zulmünden koruma hırslarını şekillendirmektedir. Devrim Muhafızları manifestoları, İslam Cumhuriyeti'ni kötü niyetli bir Siyonist-Haçlı-Vahhabi dünya düzenine karşı Şiilerin uyanık bir savunucusu olarak sunmaktadır. İran'ın pan-Şii projesi ayrıca, İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel etkisinden korkan Sünni Körfez Arap devletleriyle de çatışmaya yol açmıştır. Ortadoğu, Sünniler ve Şiiler arasında tarihsel kırılganlıkların/gerilimlerin olduğu mezhepsel bir barut fıçısı misalidir. Bölgesel güvenlik riskini artırması açısından bu dini düşmanlıklar Suriye, Irak ve Yemen'deki iç savaşları daha da şiddetlendirmektedir. İran'ın Irak'taki Halkçı Seferberlik Güçleri (PMF), Suriye'deki Şii/Alevi milisleri ve Yemen'deki Husi isyancılarını desteklemesi, rejimi Sünni cihatçı ağlarla karşı karşıya getirmektedir. İran'ın Şii İmamlığı projesi, rejimin güçlü düşmanlarla doğrudan savaş korkusuyla uzlaştırılmak zorundaydı. İç

devrimci ayaklanmadan kaynaklanan bu endişe, daha sonra İran-Irak Savaşı'nın yol açtığı katliamla daha da büyüdü. Her iki olay da rejimin bir nesilden fazla süredir geliştirdiği hibrit savaş stratejisini şekillendirdi(Celso, 2024, ss. 419-420).

Savaş sırasında İran'ın büyük kentleri Irak'ın konvansiyonel ve kimyasal füzeleriyle ciddi yıkımlara sahne oldu. Ekonomileri yıkılan ve silahlı kuvvetleri savaş nedeniyle zayıflayan Bağdat ve Tahran, savaşı ve düşmanlıkları bitirme kararı aldı. Güçlü bir düşmana karşı konvansiyonel savaşın maliyetinden korkan İran rejimi, dolaylı bir savaş stratejisi geliştirmek zorunda kaldı(Eisenstadt, 2015). Bu, Tahran'ın bölgesel hedeflerini güvence altına alırken misillemekten korunmasını sağlamak için denizaşırı vekil güçler geliştirmeyi içermektedir. Buna göre İran, kendi ülkesindeki füze kapasitesine büyük yatırım yaparak bu silahların denizaşırı milislerine transferine öncelik verdi(Celso, 2024, s. 420).

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılından bu yana Ortadoğu'da bir vekil ağı kurdu. İran 2022 yılı itibarıyla yerel ve komşu hükümetlere meydan okuyan bazılarının da kendi siyasi partilerine sahip bir düzineden fazla büyük milis müttefiklere sahiptir. Devrim Muhafızları Ordusu ve Kudüs Gücü günümüzde en az altı farklı ülkede yer alan vekillere ve müttefiki olan siyasi hareketlere eğitim, finans ve silah desteği sağlamaktadır. Bu ülkeler Irak, Lübnan, Suriye, Filistin, Yemen ve Bahreyn'dir(Lane, 2023).

Modern çağda çok az devlet İran gibi vekil güçlerin geliştirilmesi ve sürdürülmesini güvenlik stratejilerinde daha merkezi bir yere yerleştirmiştir. Bu grupların İran'ın stratejik kültüründe yer alan caydırıcılık stratejisinde oynadıkları rolü ve İran İslam Cumhuriyeti'nin stratejileri açısından gelecekte alacağı yönü değerlendirmek, ülkenin kendi güvenliğini savunmak ve nüfuzunu yansıtmak için yabancı güçler oluşturmaya bu kadar önem vermesi nedenlerini anlamayı gerektirir. Yukarıda da ifade edildiği gibi İran'ın böyle bir strateji belirlemede Irak ile yapılan savaş hayati rol oynamıştır. İran'ın proxy politikalarının uygulayıcısı olan İslam Devrim Muhafızları, dini lider Humeyni tarafından önce ülke içerisinde devrimi güvence altına almak ve daha sonra da devrimi yurt dışına ihraç etmek için kuruldu. 1980'lerin başında İran rejiminin karşı karşıya kaldığı tehdit ve fırsatlara yani Irak ve ABD'den gelen yeni rejime yönelik risk ve Lübnan'da İsrail ile karşı karşıya gelme ihtimaline karşı temelde tepkisel doğasını yansıtmaktadır. İran'ın vekil güçleri bu

çatışmaların her birinde hızla merkezi hale geldi. Devrim muhafızları ile İran'ın geleneksel ordusu olan Arteş'in askeri gücünü yansıtmaya yeteneğinin sınırlı olması Devrim Muhafızları'nın yurtdışında alışılmışın dışında savaşlar yürütecek vekillere olan ihtiyacını arttırmıştır. İlk olarak Devrim Muhafızları Irak ve Kürt militanlarla birlikte çalıştığı ve İran-Irak savaşı sırasında Saddam Hüseyin'e karşı mücadele edebilmek için muhalif Irak'taki Şii gruplardan Bedir Kolordusu'sunu kurdu. Aynı dönemde işgalcilerle mücadele edebilmek için Humeyni tarafından Lübnan'daki Şii muhaliflere yardım edebilmek için Lübnan'a doğrudan müdahaleyi kararlaştırdı. Tahran yönetimi bu vekil güçlerin hem ülkenin bölgesel güvenliğini sağlamak hem de İran'ın ideolojik ve siyasi nüfuzunu yaymak için uygun araçlar olduğunu da fark etti. Vekillerle bölgesel anlamda yumuşak güç potansiyelini bölge ülkelerdeki halk tabanlarında arttırmayı hedeflemiştir. Böylece kendisiyle rekabet içerisinde olan bölge ülkelerinde Şii muhalif grupları kullanarak önemli avantajlar sağlamayı hedeflenmektedir(McInnis, 2017, s. 25).

Vekil güçleri ortaya çıkarma hususunda İran'ın tutumunu iyi analiz etmek gerekir. Öncelikle Tahran yönetimi başlangıçta vekil güçleri caydırıcı bir güç olarak kullanmak niyetiyle kurmamıştır. Aksine bu misyon, vekil güçlerinin güçlenmesi ve İran için varoluşsal açıdan kritik öneme gelmesi ile benimsenmektedir. Çünkü söz konusu vekil güçler ortaya ilk çıktıklarında bulundukları bölgelerde veya ülkelerde büyük bir etki kapasitesine yeterince sahip değillerdi. Zamanla bu vekil gruplar güçlenerek İran açısından iki katmanlı caydırıcılık oluşturmuşlardır. *İlki, misilleme caydırıcılığı*, İran'ın kendisinden daha güçlü aktörleri, ülkenin toprak bütünlüğüne ve ulusal çıkarlarına yönelik olası askeri müdahalelerden caydırmayı amaçlayan temel bir güvenlik stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Bu strateji ile İran'ın düşmanı konumunda olan ülkelerin olası askeri eylemlerini durdurmak için kritik altyapıların tahrip edilmesi, önemli kayıplar verilmesi veya ekonomik bozulma korkusu aşılama yeteneğiyle dikkat çekmektedir. Bu yönelim Hamaney ve İranlı askeri liderlerin İran'a yönelik "tehdide karşı yanıt olarak tehdit" doktrini olarak tanımadıkları anlayıştan kaynaklanmaktadır. Tahran yönetimi misilleme caydırıcılığı stratejisini ABD'ye karşı da dikkate değer bir ölçüde kullanılmaktadır. ABD, İran topraklarına doğrudan saldırı yapabilme kabiliyetine sahipken aynı durum İran için geçerli değildir. Çünkü İran, ABD

topraklarına doğrudan erişebilecek silah ve teknolojiye sahip değildir. Bunun için misilleme caydırıcılığı stratejisi ABD'ye karşı daha çok bölgesel anlamda kullanılmaktadır. Yani vekil terörizm ve asimetrik operasyonlar yoluyla ABD çıkarlarını dünya çapında tehdit ederek caydırıcılık denklemini ön planda tutmaktadır. Yine benzer şekilde Lübnan Hizbullah'ından gelen terörizm ve asimetrik savaş tehdidi yoluyla da İsrail'i uzakta tutmayı ummaktadır. *İkinci katman ise pasif caydırıcılıktır.* Bu katman daha gizlidir. Suriye²⁷, Lübnan ve Irak İran'ın etki alanı içerisinde yer alan ülkelerdir. Devrim muhafızları orduları bu ülkelerde faaliyet göstererek Suriye'deki Ulusal Savunma Güçleri ve Irak'taki Halk Seferberlik Güçleri gibi büyük paramiliter grupların sadece Şam ve Bağdat'ın düşmanlarına karşı alışılmadık bir savaş yürütmek için değil, bunlarla birlikte her devletin güvenlik aygıtı üzerindeki etkisini sağlamlaştırmak ve dış güçlerin bu devletleri İran'ın yörüngesinden çıkarmaya yönelik her türlü siyasi veya askeri çabasını caydırmak için seferber edilmesine yardımcı olmaktadır(McInnis, 2017, s. 26).

Proxy gruplara yönelik İran'ın tutumunu özetleyecek olursak: Temel amaç İran'ın kendi askeri güçlerini kullanarak yurt dışında nüfus sağlamayı, konvansiyonel askeri gücünün zayıf olması hasebiyle başaramayacağı hedeflerine nüfuz ettiği vekiller aracılığıyla ulaşmayı hedeflenmektedir. Unutulmamalıdır ki İran'ın Ortadoğu bölgesinde devlet dışı aktörler arasında olan vekil gruplara verdiği destek sadece devrimci ideoloji meselesi değildir. Aynı zamanda bu vekiller İran'ın güvenliğinin de temel parçasıdır. Vekil gruplarla kurulan ilişkiler İran'a istihbarat paylaşımı, yabancı istihbarat tehditlerine karşı koyma ve terörle mücadele gibi güvenlik avantajları sağlamanın yanı sıra ülkenin sınırlarının dışındaki gücünü de yansıtmaktadır(Rezaei, 2019, s. 188).

Amerika Birleşik Devletleri her ne kadar siyasi, ekonomi ve askeri anlamda küresel bir güç olsa da bugüne kadar askeri çatışma dışında İran'ın desteklediği vekil güçlerle başa çıkmakta zorlandı. 1984 yılından beri birçok başkanlık boyunca ABD, İran'ın bölgesel etkisini sınırlamak için bilhassa Ortadoğu'daki geniş milis vekil ağına yaptırım uyguladı. Özellikle Trump'ın ilk başkanlığı döneminde 2017 ile 2021 yılları arasında bu milislere

²⁷ 8 Aralık 2024'te Suriye muhalefet saldırıları sonrası Beşar Esad rejiminin devrilmesiyle bu etki büyük oranda azalmıştır.

cezalandırıcı ekonomik önlemlerin hızı ve kapsamı arttırıldı. Fakat bu yatırımlar hiçbir zaman tam anlamıyla başarılı olamadı. Dönemin ABD Başkanı olan Ronald Reagan, 1984'te İran'ı Terörizmin Devlet Sponsoru olarak tanımladı. Fakat İran'ın vekillerine yaptırımı uygulayan ilk ABD Başkanı Clinton yönetimi olmuştur. 1995 yılında ABD, Lübnan'daki Şii milis ve siyasi hareket olan Hizbullah'ı, Filistin topraklarında Sünni milis ve siyasi hareket olan Hamas'ı ve yine Filistin topraklarında faaliyet gösteren Filistin İslami Cihadı bazı yaptırımlara tabi tuttu. ABD tarafından 1995 ile 2022 yılları arasında toplamda 5 yönetim başkanlık görevinde bulunmuş ve bu başkanlar bu süre zarfında beş ülkede 11 İran vekil grubuna yaptırım uygulamıştır. Bunların yanında Tahran yönetiminin desteklediği 13 gruptan 89 lidere de yaptırımlar uygulandı(Lane, 2023).

İsrail Şah Pehlevi'ye verdiği destek ve Kudüs'teki Filistinlilere yönelik yapmış olduğu zulümlere öfkelenen İran, devrimden sonra Siyonist devlete karşı saldırı girişimleri İsrail'in Lübnan'a yönelik 1982'deki işgaliyle kolaylaştı. İsrail, Lübnan topraklarına bir saldırı başlatarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nün askeri altyapısını büyük oranda yok etmeyi amaçlanmıştı. Her ne kadar Filistin Kurtuluş Örgütü'nü Lübnan'dan çıkarmayı başarsa da İsrail, farkında olmadan daha güçlü bir düşmanı ortaya çıkardı: Hizbullah. Lübnan'da yaşayan önemli Şii azalığı İran'ın İsrail güçlerine yönelik saldırı girişimlerine destek verdi. İranlı askeri danışmanlar ile mali ve askeri destek unsurları, İsrail güçlerine ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün tahliyesinden sorumlu uluslararası barış güçlerine karşı direnişi örgütlemek amacıyla Lübnan'a yönlendirilmiştir. 1980'li yıllar boyunca Şii milis gruplar, İsrail güçleri ve uluslararası barış birliklerine yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırıların önemli bir bölümü, yüzlerce Amerikalı ve Fransız barış gücü askerinin hayatını kaybetmesine yol açan intihar eylemleri şeklinde yürütüldü. Aynı dönemde Şii isyancı gruplar tarafından çok sayıda ABD ve Avrupa vatandaşı fidye amacıyla kaçırılmış, bazı rehinelere ise idam edilmiştir. 1984 yılında söz konusu saldırılara karşı etkili bir karşılık veremeyen Paris ve Washington yönetimleri, askeri birliklerini Lübnan'dan çekme kararı almıştır. Batılı güçlerin geri çekilmesi, İran'ın Güney Lübnan'daki İsrail varlığına yönelik baskı ve taciz stratejilerini artırmasını teşvik etti. Bu süreçte İran, gerilla faaliyetleri ve intihar saldırıları yoluyla binin üzerinde İsrail askerinin ölümüne neden olan Hizbullah'ın

kurumsallaşması amacıyla askeri eğitmenler, mali kaynaklar ve silah desteği sağlamıştır. İsrail'in 18 yıl süren işgalin ardından 2000 yılında Güney Lübnan'dan çekilmesiyle birlikte Hizbullah, Lübnan-İsrail sınır hattında kalıcı bir askeri yapılanma oluşturma imkânı elde etmiştir(Celso, 2024, s. 422).

İran'ın Ortadoğu merkezli çok sayıda vekalet örgütüyle ilişkilidir. Bunların hepsini yazmak çalışmanın genel bütünlüğü açısından daha çok güvenlik konularında öne çıkan ele alınacaktır. Bu örgütlerin faaliyetlerine ve etki kapasitelerine değinilip İran'ın asimetrik güç yeteneğindeki rolüne vurgu yapılacaktır. Bunun için Hizbullah, Hamas, Bedir Örgütü, Husiler, Filistin İslami Cihadı, Hizbullah El Hicaz gibi çalışma açısından dikkat çeken örgütler kısaca ele alınacaktır.

İran'ın vekil grupları arasında en eski ve kilit rol oynayan örgüt *Hizbullah*'tır. Hem Ortadoğu hem de Lübnan'ın modern tarihindeki en önemli gelişmelerden birisi de 1982 yılında Hizbullah'ın kurulmasıdır. Hizbullah örgütü yerel ve bölgesel siyasetin ve güvenliğin şekillenmesinde kritik bir etkiye sahip olmuştur(Konukçu, 2018, s. 83). Bu örgüt aynı zamanda Lübnan'daki en güçlü siyasi aktör ve Levant bölgesindeki en güçlü askeri güçtür. Örgüt kapsamında yaklaşık olarak 45.000 savaşçı²⁸ doğrudan İran'dan emir almaktadır. Tahran yönetiminin Hizbullah ile ilişkisi istihbarat elde etmesini ve İsrail ile Amerika Birleşik Devletleri'ni caydırmalarını sağlamıştır. Kurulduğu günden beri İran adına İsrail ile savaşmakta ve 30 Eylül 2012'den Beşar Esad rejiminin yıkılmasına kadar olan süre zarfında rejimi korumak için Suriye'de savaşmıştır. Örgüt kendisini İran'ın ideolojik sistemini uygulamaya adanmıştır. ABD'nin Irak'ı 2003 yılında işgal etmesi İran açısından nüfusunu genişletme fırsatı sundu. Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle ülkede oluşan siyasi karışıklık İran'ın daha fazla Şii milis toplama ve Irak topraklarında güvenilir İran yanlısı Şii militanları güçlendirme çabalarını arttırmasını ve böylece stratejik çıkarlarını iletmesini sağladı. İran'ın batısında yer alan Kermanşah eyaletinde bulunan Kudüs Gücü'nün Ramazan üstü Iraklı vekillerine silah, eğitim, lojistik ve finansal destek sağlamaktadır(Rezaei, 2019, s. 188).

²⁸ Bu rakam farklı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Hizbullah hareketine göre örgüt bünyesinde 100 binin üzerinde savaşçısı olduğu sanılmaktadır. Fakat açık kaynaklara göre ise bu rakam 45.000 civarındır. Öte yandan ABD merkezi istihbarat teşkilatı olan CIA verilerine göre Hizbullah'ın 2022'ye kadar toplamda 45.000 sahada ise aktif mensuplarının sayısının 20.000 olduğu tahmin ediliyor(GZT, 2024).

İran yanlısı olan vekil güçlerin İran'ın yanında sadece İsrail'e karşı değil aynı zamanda gerekli durumlarda ABD'ye karşı da eylem yapabilme kabiliyeti olduğu bilinmektedir. Batılı kaynaklara göre Hizbullah örgütü tüm dünyada ABD çıkarlarını tehdit edecek kapasiteye sahiptir. Kaldı ki İran ihtiyaç hissettiğinde vekil örgütlerini farklı çatışma alanlarına sevk edebilme kabiliyetindedir. Suriye savaşında Hizbullah Iraklı Şii gruplar veya Afganistanlı Şiiilerin bölgeye yönlendirilmiş olmaları bunun bir örneği konumundadır. İran'ın vekil grupları sadece genel bir savaş durumundan faydalanmak için beklemektedir. İhtiyaç hissettiği anda rakiplerine yönelik herhangi bir cezalandırma, gözdağı ve intikam amaçlı operasyon ihtiyacını gidermek için bu örgütlerden faydalanmaktadır. Bu duruma örnek olarak tüm dünyada yankı uyandıran birkaç operasyonu ifade edelim(Yegin, 2017, ss. 43-44):

- 23 Ekim 1983 tarihinde Hizbullah'ın Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin Lübnan karargahına yaptığı saldırı girişimine İran yardım etmiştir. Bu saldırıda 241 Amerikan askeri öldü ve ABD Lübnan'dan çekilme kararı aldı.
- İsrail tarafından dönemin Hizbullah lideri Abbas Musavi'nin öldürülmesine karşılık, İran istihbaratının da yardımıyla Arjantin'in başkenti Buenos Aires şehrindeki İsrail'in Büyükelçiliğine 19 Mayıs 1992'de bombalı saldırı düzenlendi.
- ABD kongresinde Tahran yönetimine yönelik gizli operasyonlarda kullanmak üzere 20.000.000 dolarlık bütçenin onaylanmasından sonra Suudi Arabistan'ın Zahran vilayetinde bulunan ABD askeri karargahına 25 Haziran 1996 tarihinde bombalı saldırı düzenlendi. Bu saldırılarda 19 asker öldü 372 çalışan yaralandı. Saldırı Kudüs Tugayları'nın planlanması ve Lübnan Hizbullah'ın yardımıyla gerçekleşti.

İran'ın bu tarz sınır ötesi operasyonların gerçekleştirilmesi kendi stratejik kültürünün bir parçasıdır. Düşmanlarına ve rakiplerine yönelik doğrudan bir saldırı gerçekleştirmek yerine vekil örgütleri kullanmayı tercih etmektedir. Çünkü vekil güçler üzerinden yapılan saldırılarda İran olası suçlamaları reddetme ve düşmanın karşılık vermesini engelleme olanağını elde etmektedir. Fakat bu durum bazen İran'ın aleyhine olabilmektedir. Vekil örgütlerle bu tarz ilişkiler yaşanmasıyla İran açısından bazen onları kontrol etmekte güçlüklerle yol açmaktadır. 2007 yılında İran'ın himayesinde yer alan Iraklı Şii milisler karşı

karşıya gelerek çatıştılar ve bu durum İran'ın kontrolündeki merkezi hükümetin gücünde zayıflamaya yol açmıştır(Yegin, 2017, s. 44).

Hizbullah, uzun yıllar boyunca İran'ın İsrail'e karşı geliştirdiği dolaylı caydırıcılık mimarisinin en önemli bileşenlerinden biri olarak öne çıkmıştır. 2006 Temmuz Savaşı sonrasında Hizbullah, caydırıcılık denklemine dayalı bir askerî yapı oluşturmak amacıyla geniş kapsamlı bir füze cephanelisi inşa etmeye yönelmiştir. Bu süreçte Suriye üzerinden sağlanan lojistik hatlar ve Masyaf'taki üretim tesisleri, örgütün asimetrik savaş kapasitesinin sürekliliğini mümkün kılmıştır. Ancak Suriye rejiminin devrilmesiyle birlikte bu stratejik derinlik büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 8 Ekim 2023 ile 27 Kasım 2024 tarihleri arasında yaşanan çatışma süreci, Hizbullah'ın asimetrik kapasitesinin yapısal sınırlarını görünür hâle getirmiştir. İsrail'in askerî stratejisini değiştirerek depoları, füze rampalarını, saha komutanlarını ve örgüt mensuplarının yerleşim alanlarını hedef alması, Hizbullah'ın hem askerî altyapısında hem de toplumsal dayanaklarında ciddi bir yıpranmaya yol açmıştır. İsrail ordusunun Güney Lübnan ve Bekaa bölgelerinde gerçekleştirdiği yoğun saldırılar sonucunda silah ve mühimmat depolarının büyük ölçüde imha edilmesi, Hizbullah'ın uzun yıllar boyunca inşa ettiği saldırı ve savunma kapasitesinin kısa sürede işlevsiz hâle gelmesine neden olmuştur. Bu durum, asimetrik savaşın temel unsurlarından biri olan süreklilik ilkesini zayıflatmıştır(Şarku'l Asvat, 2025).

Ağır füze kapasitesinin azalmasıyla birlikte Hizbullah'ın düşük maliyetli insansız hava araçlarına yönelmesi, örgütün askerî dönüşüm çabasını yansıtmaktadır. Ancak mevcut cephaneliğin sınırlı olması, bu araçların sürdürülebilir bir ateş gücü oluşturmasını engellemiş ve asimetrik kapasitenin yerel ve geçici etkilerle sınırlı kalmasına neden olmuştur. Suriye'deki üretim tesislerinin ve ikmal hatlarının kaybı, Hizbullah'ın İran'dan sağlanan silah, lojistik ve mali destek akışını ciddi biçimde kesintiye uğratmıştır. Bu durum, vekil aktör stratejisinin temel dayanaklarından biri olan dış destek sürekliliğinin zayıfladığını ortaya koymuştur. İsrail ile yürütülen çatışma denkleminde Hizbullah'ın rolünü belirgin biçimde sınırlamıştır. Böylece örgüt, asimetrik savaşın etkin aktörü olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu askerî zayıflamaya paralel olarak Hizbullah'ın toplumsal destek tabanında yaşanan yıpranma ve siyasi müttefiklerin örgütten uzaklaşması, asimetrik savaş kapasitesinin

yalnızca askerî değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal boyutlarda da çözölme sürecine girdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, metinde sunulan veriler Hizbullah'ın uzun yıllar İran'ın bölgesel vekil aktör stratejisinin merkezinde yer alan asimetrik güç unsuru olmaktan uzaklaştığını ve bu kapasitenin hem lojistik hem örgütsel hem de toplumsal düzeyde ciddi biçimde aşındığını ortaya koymaktadır(Şarku'l Asvat, 2025).

Vekil güçler denildiğinde akla gelen ve uluslararası toplum açısından statüsü tartışma konusu olan örgüt *Hamas*'tır. Harakat al Muqawama al İslamiyah veya bilinen adıyla Hamas, Filistin'de Gazze merkezli Sünni İslamcı bir milis ve siyasi partidir. 1990'ların başından beri İran Devrim Muhafızları tarafından silahlandırıldığı, finanse edildiği ve eğitildiği iddia edilmektedir. Hamas, 1990'larda Tahran'da bir ofis açmıştır. ABD hükümeti, 1995'te Hamas'a yaptırım uygulayarak örgütü 1997 yılında Yabancı Terör Örgütü olarak ilan etmiştir. 2001'de Özel Olarak Belirlenmiş Küresel Terörist olarak adlandırıldı. Ayrıca 21 üst düzey lider ve militana yönelik çok sayıda yaptırım uygulamıştır(Lane, 2023).

İran'ın bölgede bağlantılı olduğu Hamas ve İslami Cihat örgütleri de ilişkileri devrinden sonra kesin bir değişikliğe uğramıştır. İran dini lideri olan Humeyni'nin Batı karşıtlığı ve Filistin meselesi konusunda sergilemiş olduğu tutum diğer ülkelerdeki Müslüman kitleleri de etkilemiştir. Şah döneminde İran'ın İsrail'le iyi olan ilişkileri devrinden sonra bozulmuş ve Filistin Kurtuluş Örgütünün lideri olan Yaser Arafat İran'a davet edilerek gösterişli bir şekilde karşılanmıştır(Konukçu, 2018, s. 84). 2012'de İran, Suriye iç savaşında Esad rejimini desteklemeyi reddettiği için Hamas'a sağladığı mali mali desteği kesti. Bu durum birkaç yıl sürmüş olsa da Tahran yönetimi 2017'de Hamas'a mali yardıma yeniden başladı. Hamas'ın üst düzey askeri liderlerinden Yahya Sinwar, 2017'de yaptığı açıklamada, "*İran ile ilişkilerimiz mükemmel ve İran, İzzeddin Kassam Tugayları'nın para ve silahla en büyük destekçisidir*" demişti. ABD Dışışleri Bakanlığı'nın 2020 raporuna göre, İran, Hamas ve Filistin İslami Cihadı da dahil olmak üzere Filistinli gruplara yıllık 100 milyon dolardan fazla yardım yapıyor(Lane, 2023).

İran ve Hamas'ı birbirine bağlayan konular Siyasal İslam ve Filistin sorunudur. Sünni ve Şii mezheplerindeki doktrinsel farklılıklar bu ortak faydalar bağlamında arka planda bırakılmıştır. İran, Filistin davasını sahiplenilen bir İslam devleti profilini ortaya koyarken,

bölgeyi İsrail işgaline karşı kurtarma iddiasındadır. Bu bağlamda Tahran yönetiminin Filistin'e askeri ve mali destek sunması Orta Doğu kamuoyunda Körfez ülkelerinin İran'ın bölgesel faaliyetlerini tamamen radikal gösterebilmesini zorlaştırmaktadır(Al-Smadi, 2015).

Hamas'ın yakın dönemimiz açısından kritik rolü hiç şüphesiz 7 Ekim 2023'te gerçekleştirilen saldırılardaki rolüdür. Bu saldırıların başlamasıyla Ortadoğu'da tehlikeli bir tırmanma döngüsü yaşandı. İran ve vekilleri Lübnan'daki Hizbullah, Irak'taki İslami Direniş ve Yemen'deki Husiler olarak faaliyet gösteren Irak paramiliterleri bölgedeki ABD ve İsrail askeri varlığıyla karşılıklı saldırılarda bulundu. Özellikle 13 Nisan 2024 İran'ın, 1 Nisan 2024'te İsrail'in Suriye'deki İran konsoloslughunu bombalamasına yanıt olarak İsrail'e karşı benzeri görülmemiş doğrudan saldırısından beri daha geniş bir savaşa dönüşme tehlikesini ortaya çıkarmıştır. 7 Ekim saldırılarından önce Irak paramiliterleri Suriye ve Irak'ta ABD askeri üslerine 170'ten fazla saldırı düzenlemişti. Bu saldırılara karşılık olarak ABD güçleri misilleme yaptı. En tartışmalı olanı Bağdat'taki kalabalık bir caddeye düzenlenen drone saldırısıydı. Kızıldeniz'deki Husi saldırılarında olduğu gibi vekiller tarafından gerçekleştirilen bu saldırıları, Tahran yönetimi herhangi bir katılım veya desteği şiddetle reddetmiştir. Fakat vekillerinin ve müttefiklerinin ABD'ye yönelik saldırılardaki başarılarını alenen kutladı. 7 Ekim saldırılarına kadar Iraklılar onlarca yıldır süren huzursuzluğun ardından nihayet normal ve güvenlik duygusu yaşamaya başlamıştı. Ülke içindeki kaygılar işgal, ayrılıkçılık ve terörizm gibi varoluşsal meselelerden yolsuzluk, işsizlik ve iklim değişikliği gibi daha az şiddet içeren meselelere kaymıştı. Bu gelişmeler doğrultusunda ne Irak hükümeti ne de Irak halkı topraklarında bir ABD ve İran çatışmasına taraf olmak veya daha geniş bir bölgesel çatışmayla karşı karşıya kalmak istemiyorlar. Ancak Filistin davasına yönelik gelişmelerde bu davayı tutarlı bir şekilde desteklediler. İsrail'in Gazze'deki şiddet eylemlerine şiddetle karşı çıktılar(Hadad, 2024, ss. 3-4).

İran'ın bölgedeki diğer önemli bir vekil gücü *İslami Cihad* Örgütü'dür. Bu örgüt 1980'lerin sonlarından itibaren İran tarafından eğitilen, silahlandırılan ve finanse edilen bir örgüttür. Daha çok Gazze'de faaliyet gösteren Sünni İslamcı bir militan grup olan İslami Cihad örgütün merkezi Şam'dadır. Aynı zamanda uzun süredir Tahran'da da bir ofisi bulunmaktadır. ABD Filistin İslami Cihad'ına ilk olarak 1995 yılında Ortadoğu barış sürecini

bozduğu gerekçesiyle yaptırım uygulamıştır. 1997 yılında ABD ulusal güvenliğini ve çıkarlarını tehdit eden terör eylemleri gerçekleştirdiği gerekçesiyle Yabancı Terör Örgütü olarak ilan etmiştir. Genel Sekreter Ramazan Şallah 2002 yılında, "Filistin İslami Cihadı, Ayetullah Humeyni'nin verimli ağacının bir başka meyvesidir" demişti. Bu ifadeler ikili ilişkilerin boyutunu özetler niteliktedir. Tahran tarafından Yemen'e yönelik gerçekleştirilen müdahaleyi desteklemediği gerekçesiyle Mayıs 2015'te bu gruba İran tarafından sağlanan fonlar kesintiye uğramış, fakat Mayıs 2010 altıda finansal desteğini yeniden başlatıldığı bildirildi(Al-Smadi, 2015)

İslami Cihad Örgütü, Filistin'i Siyonist işgalden kurtarmayı amaçlayan bağımsız bir Filistin İslami direniş hareketi olarak tanımlanmaktadır. Hareket, bu hedef dışında herhangi bir siyasi veya ideolojik gündem taşımadığını vurgulamaktadır. İran ile İslami Cihad arasındaki ilişki, ortak düşman algısı ve Filistin meselesi temelinde şekillenmiş asimetrik bir iş birliği örneği olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişki, mezhepsel farklılıklara rağmen İslam ve Filistin ortak paydası üzerinden meşrulaştırılmıştır. İslami Cihad'ın kurucusu Fatih Şakaki'nin Humeyni'nin devrimci düşüncesinden etkilenmiş olması, iki taraf arasındaki entelektüel yakınlığın temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte hareket, kuruluşundan itibaren Sünni kimliğini koruma konusunda kararlı bir tutum benimsemiştir. Bu durum, asimetrik ittifakın yapısal sınırlarını belirgin hâle getirmiştir. İslami Cihad, İran ile İsrail'e karşı mücadele konusunda iş birliği yürütürken, mezhepsel kimliğini ve örgütsel bağımsızlığını zedeleyecek taleplere mesafeli yaklaşmıştır. Zamanla İran'ın bölgesel krizlerde, özellikle Yemen meselesinde, siyasi tutum talep etmesi, iki taraf arasındaki ilişkilerde gerilimi artırmıştır. İslami Cihad'ın tarafsızlık ilkesini gerekçe göstererek bu talepleri reddetmesi, asimetrik ittifakın sürdürülebilirliğini zayıflatmıştır. Bu süreçte İran'ın mali desteğini kesmesi, onlarca yıllık iş birliğine rağmen ilişkinin kırılğan yapısını ortaya koymuştur. Hizbullah'ın arabuluculuk girişimleri dahi bu ayrışmayı engelleyememiştir(Al-Smadi, 2015). İslami Cihad örneği, asimetrik ittifakların yalnızca ortak düşman algısına dayanmasının uzun vadede yeterli olmadığını göstermektedir. Mezhepsel kimlik, siyasi tarafsızlık ve örgütsel özerklik konularındaki farklılıklar, bu tür ittifakların doğal sınırlarını belirleyen temel unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

İran'ın yakın ilişkileri olduğu *Ensarullah* diğer bilinen adıyla *Husiler* örgütü literatürde sponsor-vekil²⁹ olarak tanımlanmaktadır. Yemen'in kuzeyinde ortaya çıkan ve süreçle bölgesel güç dengelerinde etkili bir hareket haline gelen Zeydi bir harekettir. Kimi kaynaklarda bu hareketin kökenini 1990'lara kimi kaynaklar da sürecin 1980'lerde başlamış olacağını göstermektedir(Duman, 2025, ss. 259-260). Fakat genel kabul görülen kuruluş tarihi 1990'ların başıdır.

Ensarullah, 1990'ların başında kurulan ve Zeydi Şii kimliğine sahip bir Yemen hareketi olarak 2004 yılından itibaren Yemen hükümetiyle silahlı çatışma hâlinindedir. Husiler, 2014 yılında Yemen'in başkenti Sana'yı ele geçirmiş ve 2015'te Cumhurbaşkanı Abed Rabbo Mansur Hadi hükümetinin devrilmesinde etkili olmuştur. Şii olmalarıyla İran ile yakın ilişkiler kurulmuş ve en az 2011 yılından itibaren İran Devrim Muhafızları tarafından desteklendiği bilinmektedir. Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyonun 2015'te Yemen savaşına müdahalesinin ardından, İran ve Lübnan Hizbullahı tarafından sağlanan eğitim faaliyetleri genişletilmiş; silah sevkiyatı ve askeri teçhizat desteği artırılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, 2014 yılında iki üst düzey Husi askeri komutanına, 2015 yılında ise Ensarullah'ın lideri Abdül Malik el-Husi'ye yaptırım uygulamıştır. Ayrıca Trump yönetiminin, İran üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla Kasım 2018 ve Eylül 2020 tarihlerinde Husileri Yabancı Terör Örgütü olarak ilan etmeyi değerlendirdiği bildirilmiştir(Lane, 2023).

Arap yarımadasının en yoksul ülkesi konumunda olan Yemen, topraklarının kuzeyinde yaşayan Şii Husi hareketi 2014 yılının Eylül ayında başlatmış olduğu ayaklanmayla Arap Ayaklanmaları döneminde devrilen eski Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e bağlı birliklerinde desteğini alarak kısa sürede Yemen genelinde hakimiyet kurdu. Bu ayaklanmanın giderek yayılmasıyla 2014 yılının sonlarına doğru başkent Sana'ya kadar

²⁹ Bu kavram uluslararası ilişkiler literatüründe bütün vekil gruplar için kullanılabilir. Soğuk Savaş bağlamında şekillenen ve devletlerin müttefik güçlere sağladığı desteklerle doğrudan çatışmalardan kaçınmalarını açıklayan kavram uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir konumdur. Kavramın ilk kullanıldığı Soğuk Savaş Dönemi'nde daha çok büyük güçlerin vekalet ilişkisini diğer devletler aracılığıyla yürütmesine odaklanmaktaydı. Güncel anlamda yapılan kimi araştırmalar vekalet savaşlarının sadece büyük güç rekabetinin yan ürünleri olarak varsayımların ötesine geçtiğini, geline nokta devlet dışı aktörlerin vekil olarak rolünü kabul etmekte ve bu bağlamda sponsor vekil dinamiğinin müzakereye dayalı ve ilişkisel doğasını vurgulamaktadır(Duman, 2025, s. 256).

ulaşmıştır. Başkentin ele geçirilmesinden sonra Husiler, Cumhurbaşkanı Abdurrabu Mansur Hadi'yi görevden aldıklarını ve parlamentoyu feshettiklerini ilan ederek kendi kontrollerinde olan 'Devrim Komitesi'ni kurmuşlardır. Ülkenin kuzey bölgesinde yaşayan ve toplam nüfusun yaklaşık %35-40'ını oluşturan Husiler, Yemen merkezi otoritesiyle daha önce de benzer sorunlar yaşamış ve bir çok defa çatışmıştır(Tinas, 2020, ss. 117-118).

İran ve Suudi Arabistan arasında 2003 sonrası dönemde bölgesel nüfus mücadelesi bölgenin farklı ülkelerinde yoğun yansımalarıyla yerel aktörleri önemli düzeyde etkileyen ve sınırlayan boyutlara ulaşmıştır. Yemen ne devletleşme neden ulusallaşma süreçlerini tamamlayabilmiş bir ülke değildir. Tarihsel olarak bir çok kez dış müdahalelere açık olmuştur. Bu durum 2011 yılından sonra daha da belirgin gözükmeye başlamıştır. Yemen ile ilgili diğer bir önemli husus ise tarihsel etkileşim ve siyaseten aktif ve yoğun müdahil olma geleneği bakımından Suudi Arabistan İran'dan daha etkin olmuştur. İran'ın Yemen'deki etkinliği geçmişten günümüze daha çok Şiiliğin merkezi konumunda olmasından kaynaklanmaktadır(Tinas, 2020, s. 127).

Husi hareketi zamanla İran'ın ideolojik etkisi ve Yemen yönetiminin ayrımcı politikaları nedeniyle askeri bir yapıya dönüşerek Yemen iç savaşında önemli bir aktör haline geldi. Yemen hükümeti topraklarındaki Zeydi hareketi sorununu görmezden gelmesiyle bu topluluğun radikalleşme esinde önemli bir katkıya yol açmıştır. Suudi Arabistan'ın kışkırtmasıyla 2004 yılında Yemen güçleri ile Husiler arasında ciddi çatışmalar başlamış ve Husilerin lideri Hüseyin el Husi Yemen güçleri tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra Yemen'in kuzey bölgelerindeki çatışmalar kitlesel bir isyan niteliği kazanmış ve Husileri destekleyen aşiret ve grupların sayısı oldukça artmıştır. 2010 yılına kadar düzenli aralıklarla devam eden çatışmalarda Suudi Arabistan'da bu örgüte karşı askeri müdahalede bulundu. Arap Baharının başlamasıyla birlikte Yemen'deki bu iç çatışmalar bir nevi ikinci raunda girmiş oldu. Suudi Arabistan, İran destekli milis güçler olarak nitelendirdiği Husileri Yemen'in tek meşru temsilcisi olan ve uluslararası tanınmış hükümetine baş kaldırmış muhalif silahlı bir devlet dışı aktör olarak tanımlamıştır. 2014 yılında Husiler tarafından başkent Sana'nın ele geçirilmesiyle İran'ın bu harekâtı desteklediği iddiası üzerine Suudi

Arabistan'ın Mart 2015'te başlattığı askeri müdahalesini meşrulaştırmasında kilit bir rol oynamıştır(Sarı, 2023a, ss. 3-4).

Yemen iç savaşı, İran'ın bölgesel vekil aktör stratejisinde önemli bir cephe olarak ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Abed Rabbo Mansur Hadi'nin çağrısı üzerine 26 Mart 2015'te Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan uluslararası koalisyon, Husilerin kontrolü altındaki stratejik noktaları hedef alarak Yemen sahasında doğrudan askerî müdahaleye girişmiştir. Bu müdahale, İran'ın bölgesel nüfuzunu sınırlandırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir. “Kararlılık Fırtınası Operasyonu” kapsamında yürütülen hava saldırıları, ABD, Avrupa ülkeleri ve Türkiye tarafından desteklenmiştir. Buna karşılık Umman, İran'ın Yemen'e yönelik tehditkâr olmayan tutumu ve Hürmüz Boğazı'nın paylaşımı gerekçeleriyle operasyona katılmadı. Operasyon, Rusya ve Çin'in olası veto tehditleri ile Husilerin ilerleyişini durdurma ihtiyacı nedeniyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde önceden görüşülmeden uygulanmıştır. Yemen hattında İran destekli Husiler, asimetrik savaş yöntemleri çerçevesinde füze ve silahlı insansız hava araçlarını yoğun biçimde kullandılar. Bu kapasite, 14 Eylül 2019'da Suudi Arabistan'ın en büyük petrol üretim tesisleri olan Aramco'ya yönelik saldırıyla somut biçimde ortaya çıktı. Saldırılarda çok sayıda füze ve SİHA kullanıldığı bildirilmiştir. Husilerin Askerî Sözcüsü Yahya Seri, Sana'ya yönelik geniş çaplı bir askerî saldırının püskürtüldüğünü, başkentin doğusundaki Nehm bölgesinde kontrolün sağlandığını ve Suudi Arabistan'ın güneyindeki Cazan'daki Aramco tesisleri ile Ebha ve Cizan havaalanları, Hamis Muşayt'taki bir askerî üs ve bazı hassas noktaların hedef alındığını açıkladı. Aramco saldırısı, Husilerin asimetrik harp kapasitesini ve İran'dan sağlanan desteğin boyutlarını görünür kılmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nin İngilizce yayın yapan *The National* gazetesi, ABD ve Suudi Arabistan'a yönelik saldırın İran tarafından organize edildiğini hatta saldırıların İran topraklarından gerçekleştirildiğini ve insansız hava araçlarına ek olarak seyir füzelerinin de kullanıldığını ileri sürmüştür. İran yönetimi kendisine yöneltilen iddiaları reddetmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler bağımsız uzmanlarının Güvenlik Konseyi Yemen Yaptırımları Komitesi'ne sunduğu raporda, saldırının Husiler tarafından gerçekleştirilmediği tespit edilmiş ve İran bağlantısına dikkat çekilmiştir(Sarı, 2023a, ss. 12-13). Bu çerçevede Yemen sahası, İran'ın vekil aktörler aracılığıyla doğrudan

çatışmaya girmeden, İHA ve füze temelli asimetrik kapasite üzerinden bölgesel güç dengelerini etkilemeye çalıştığı bir alan olarak öne çıkmıştır.

7 Ekim 2023'te başlayan Aksa Tufanı Operasyonu buna bağlı olarak başlayan Gazze savaşı, İran liderliğindeki direniş eksenli grupların tedricen bu çatışmalara dahil olduğu bir süreci başlatmıştır. Süreçte en dikkat çekici hususlardan birisi de Husiler olmuştur. Husiler, Gazze savaşında İsrail'e doğrudan saldırılar düzenleyerek aynı zamanda Kızıldeniz'de İsrail ile bağlantısı olan gemileri hedef almasıyla bölgesel deniz ticaretini sekteye uğratmıştır. Ensarullah'ın bu saldırıları bir taraftan Gazze'deki savaşa yönelik misilleme kabiliyetini gösterirken diğer taraftan küresel deniz ticareti bakımından kritik bir geçiş noktası olan Babu'l Mendeb Boğazı'nda kriz yapabilme potansiyelini ortaya çıkartmaktadır. Husiler, gerçekleştirdiği saldırılarla uluslararası ticaret rotaları ve askeri denklemleri doğrudan etkileyerek bulunduğu topraklardaki jeopolitik konumunun önemini artırmıştır. Askeri saldırıların hedeflerini ve ölçeğini Gazze'deki gelişmelere paralel olarak belirleyen Ensarullah, zamanla yalnızca İsrail'e değil, aynı zamanda Batılı askeri varlıklara da yönelerek bölgesel güvenlik dinamiklerinde önemli bir aktör konumuna gelmiştir(Duman, 2025, s. 266).

Ensarullah(Husiler) hareketi, Ekim ve Kasım 2023 döneminde İsrail'e karşı sınırlı sayıda füze ve insansız hava aracı saldırısı gerçekleştirerek ilk aşamada temkinli bir askerî strateji benimsemiştir. Bu süreçte saldırıların ölçeği ve yoğunluğu görece sınırlı tutularak, doğrudan geniş ölçekli bir askerî tırmanmadan kaçınılmıştır. Fakat ABD donanmasına ait savaş gemilerinin, Yemen'den İsrail'e doğru fırlatılan seyir füzeleri ile çok sayıda İHA'yı engellemesi, Ensarullah'ın askerî yaklaşımında önemli bir kırılma noktası oluşturmıştır. Bu müdahalenin ardından Ensarullah, saldırı stratejisini yalnızca İsrail topraklarıyla sınırlı tutmamış aynı zamanda deniz taşımacılığı hattına yöneltmiştir. 19 Kasım 2023 tarihinde İsrail bağlantılı *Galaxy Leader* adlı kargo gemisinin ele geçirilmesi ve mürettebatın rehin alınması, Ensarullah'ın deniz ticaretine doğrudan müdahil olduğu yeni bir boyutu göstermektedir(The Guardian, 2023). Bu gelişme, hareketin çatışma alanını kara ve hava boyutundan deniz güvenliği eksenine doğru genişlettiğini ortaya koymaktadır. Aralık 2023 tarihinden itibaren Ensarullah hareketi, sadece İsrail'e ait ya da İsrail ile doğrudan bağlantılı

gemileri değil, aynı zamanda İsrail limanlarına uğramış hatta geçmişte İsrail ile ticari ilişkileri bulunan ticari gemileri bile hedef almaya başlamıştır. Bu süreçte Kızıldeniz’de üç ayrı ticari gemiye balistik füze düzenlendi. Daha sonra kısa süre içinde iki Liberya bayraklı tanker, İHA ve balistik füzelerle vuruldu. Bu saldırıların akabinde ABD öncülüğünde oluşturulan ve çok uluslu bir deniz görev gücü olarak düzenlenen Refah Muhafızı Operasyonu, Yemenli Husiler’in faaliyetlerini durdurmakta caydırıcı bir etki ortaya koyamamıştır(Wilson Center, 2024).

Operasyonun sınırlı caydırıcılık kapasitesi, asimetrik aktörlere karşı konvansiyonel deniz gücünün etkinliğine yönelik tartışmaları derinleştirmiştir. Ocak 2024 itibarıyla Husiler, bölgedeki saldırılarını daha geniş bir çerçeveye taşıyarak sadece İsrail’i değil, aynı zamanda İngiltere ve ABD’ye ait ticari ve askerî varlıkları da doğrudan hedef almaya başlamıştır. Bu durum, Ensarullah’ın askerî faaliyetlerinin bölgesel bir çatışma alanından çıkarak uluslararası deniz güvenliğini etkileyen bir noktaya taşındığını göstermektedir(United States Central Command, 2024). Bu bağlamda Yemen hattı, İran’ın vekil aktör stratejisinde asimetrik ittifakların hangi noktada kontrol edilebilir olmaktan çıkabildiğini ve vekil aktörlerin çatışma alanını genişleterek ittifak ilişkilerinin sınırlarını zorlayabildiğini ortaya koyan güncel bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

İran-Irak Savaşı’nın (1980-1988) ardından İran İslam Cumhuriyeti’nin benzer bir savaşın kendi topraklarında bir daha yaşanmaması için komşu bölgelerde ABD ve İsrail’e karşı *direnış eksen*i adı altında geniş çaplı bir milis ağı kurdu. Irak ve Suriye İslam Devleti (İŞİD) radikal cihatçıların 2014 yılından itibaren Irak ve Suriye’nin belli bölgeleri ve şehirlerini işgal etmesinin akabinde Irak’ın Necef kentindeki ruhani lider Ayetullah Sistani’nin fetvası doğrultusunda Heyet’ul Haşdi Şabi(Halk Seferberlik Güçleri) kurulmuş oldu. Bu askeri oluşumun bir kısmı 1980’lerde Saddam Hüseyin yönetimine karşı mücadele eden Iraklı muhalif Şii parti ve hareketlerden oluşurken diğer bir kısmı ABD’nin Irak’ı işgal ettiği 2003 yılından itibaren sahaya çıkmıştır. İŞİD’e yönelik başlatılan mücadelede başlangıçta “gönüllü birlikler” adıyla ortaya çıkan Haşdi Şabi Nuceba Hareketi, Asaibu Ehlil Hak, Hizbullah Tugayları gibi İran destekli birçok örgüt ve oluşum Amerikan birliklerine direndikleri

için "*terör örgütü*" listesine dâhil edildiler. 2016 yılının Kasım ayında Irak parlamentosunda çıkarılan bir yasa ile Haşdi Şabi, Irak ordusuna katıldı. Dönemin Cumhurbaşkanı Fuad Masum'un yasayı 19 Aralık 2016'da onaylamasıyla Haşdi Şabi, Irak'ın milli silahlı kuvvetlerinin en üst komutanlığına bağlandı. Örgüt üyeleri çoğunlukla Şii milislerden oluşmakla birlikte Sünni, Hristiyan, Türkmen, Ezdî ve Şabak topluluklarına mensup toplulukları da bünyesinde barındıran yarı askerî bir yapıdır. Yaklaşık 76 farklı grubun birleşmesiyle oluşan bu yapı, Haziran 2014'te Irak İçişleri Bakanlığı'na bağlı Halk Seferberlik Komitesi'ne dâhil edildi. Bu süreçte aşiret unsurları da Haşdi Şabi içerisinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kurumsallaşma sürecine paralel olarak Haşdi Şabi, alt kollara ayrılmış ve özellikle İran'a yakın grupların etkisi belirginleşmiştir. Nuceba Hareketi, Hizbullah Tugayları ve Seyyid Şuheda Tugayları gibi oluşumların büyük bölümü İran tarafından yönlendirilen yapılar arasında yer almıştır. 2024 yılı itibarıyla Irak silahlı kuvvetlerinin yüzde 52'sini oluşturan Haşdi Şabi bünyesinde toplam 238 bin asker ve subay bulunmaktadır(F. Bulut, 2024). Haşdi Şabi'nin ana gövdesi Şii milislerden oluşmakla birlikte, yapı bünyesinde Sünni milisler de yer almaktadır. Ayrıca sınırlı sayıda Hristiyan ve Yezidi silahlı unsurların da Haşdi Şabi'ye dâhil olduğu bilinmektedir. Economist dergisinin doğruluğu teyit edilmemiş verilerine göre, Haşdi Şabi saflarında savaşan milislerin yaklaşık 120 bini Şii, 16 bini ise Sünni Iraklılardan oluşmaktadır(BBC NEWS TRÜKÇE, 2020).

Haşdi Şabi bünyesinde yer alan örgütlerin büyük bölümünün İran ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. BBC Farsça Servisi'nden Kasra Naji'ye göre bu örgüt, İran Devrim Muhafızları tarafından örgütlendirilmiştir. Haşdi Şabi'ye bağlı grupların liderleri çoğunlukla Tahran'la ve İran'daki Kum kentiyle yakın ilişkileri bulunan din adamlarıdır. Bu liderlerin İran'ı düzenli olarak ziyaret ettikleri, silah desteğinin ve mali kaynakların bir bölümünün İran'dan sağlandığı ifade edilmektedir. Bu durum, Haşdi Şabi ile İran arasındaki ilişkinin yalnızca askeri değil; ideolojik, örgütsel ve mali boyutlarda da güçlü olduğunu göstermektedir. Haşdi Şabi bünyesindeki Şii grupların doğrudan İran tarafından eğitildiği, bu eğitim sürecinin özellikle İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü tarafından yakından takip edildiği belirtilmektedir. Bu süreçte, ABD tarafından öldürülen Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'ye bağlı birliklerin belirleyici rol üstlendiği ifade edilmiştir. Bununla

birlikte Haşdi Şabi içindeki Şii gruplar kendi aralarında ideolojik ve siyasi tercihler bakımından üç farklı gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan biri İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'i desteklerken, ikinci grup Irak'ın önde gelen Şii otoritesi Ayetullah Ali Sistani'ye bağlılık göstermektedir. Üçüncü grup ise Irak'taki Sadr hareketinin lideri Mukteda es-Sadr'ı desteklemektedir(BBC NEWS TRÜKÇE, 2020).

2016 yılında Haşdi Şabi bünyesindeki el Horasani Tugayları Komutanı Hamdi el-Ceziri, örgütün gelecekte İran Devrim Muhafızları modeline benzer bir yapıya dönüşebileceğini ifade etmiştir. Ocak 2018'de Irak'ın Şii nüfusun yoğun olduğu bazı bölgelerinde polis güçlerinin günlük güvenlik denetimlerinin Haşdi Şabi'ye devredilmesi, bu yöndeki eleştirilerin artmasına yol açmıştır. 2019'un ikinci yarısından itibaren Haşdi Şabi, ABD hava operasyonlarında daha sık hedef alınmaya başlamıştır. 22 Ağustos 2019'da Haşdi Şabi, ABD ve İsrail'i Irak'taki silah depoları ve üsleri hedef almakla suçlamıştır. 23 Ağustos 2019'da ise Ayetullah Kazım el-Hairi, Irak'taki ABD askerlerinin hedef alınması çağrısında bulunan bir fetva yayımlamıştır. 29 Aralık 2019'da ABD, Haşdi Şabi bünyesindeki Hizbullah Tugayları'nı Irak'ın Kaim kenti ile Irak ve Suriye'deki çeşitli noktalarda düzenlediği hava operasyonlarıyla hedef almıştır. Son olarak 3 Ocak 2020'de ABD tarafından gerçekleştirilen hava saldırısında İran Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ile birlikte Haşdi Şabi Komutanı Ebu Mehdi el-Mühendis öldürülmüştür(BBC NEWS TRÜKÇE, 2020).

Irak topraklarında İran'ın asimetrik güç yeteneğini gösteren diğer bir vekil örgüt olan *Bedir Örgütü*(*Bedir Tugayları*), 1982 yılında Ayetullah Seyyid Muhammed Bakır el-Hakim tarafından kurulan Bedir tugayları Irak'taki en büyük ikinci İran destekli vekil gruptur. Örgütün 20.000 civarında milis gücü olduğu tahmin edilmektedir(Rezaei, 2019, s. 189). Örgüt İran Devrim Muhafızları tarafından finanse edilen, eğitilen ve silahlandırılan Şii bir milis yapılanmadır. Irak'ta İran'ın en eski ve en güçlü vekil güçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Saddam Hüseyin döneminde İran'da faaliyet gösteren örgüt, 2003 yılında ABD işgaliyle Baas rejiminin devrilmesinin ardından Irak'a geri dönmüştür. 2014 yılında Halk Seferberlik Güçleri'ne (PMF) katılan Bedir Örgütü, 2014–2017 yılları arasında IŞİD'le mücadelede etkin bir rol üstlenmiştir. Örgütün ayrıca parlamentoda sandalye kazanan bir siyasi kanadı da bulunmaktadır. ABD hükümeti Bedir Örgütü'nü yaptırım listesine almamış;

ancak ABD Hazine Bakanlığı, 2008 yılında örgütün eski liderlerinden Ebu Mustafa el-Şeybani'ye Irak ve ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerine yönelik saldırılarla bağlantısı gerekçesiyle yaptırım uygulamıştır. El-Şeybani, 2003 yılında Bedir Örgütü'nden ayrılmıştır(Lane, 2023).

Şekil 3. İran'ın Bölgesel Milis Güçleri

ÜLKE	MİLİS GÜÇLER	İRAN ETKİSİ	TAHMINİ MİLİS SAYISI
Afganistan	Taliban Fatimiyyun Tugayları	Zayıf Güçlü	30.000-60.000 10.000-15.000
Bahreyn	El-Aştar Tugayı	Güçlü	Bilinmiyor
Irak	Ketaib Hizbullah Bedir Örgütü Asaib Ehli'l-Hak	Güçlü Güçlü Güçlü	20.000-30.000 10.000-30.000 5.000-15.000
Lübnan	Hizbullah	Güçlü	30.000-45.000
Pakistan	Zeynebiyyun Tugayı	Güçlü	2.000-5.000
Filistin	Hamas Filistin İslami Cihad Harekât el-Sabirin	Zayıf Orta Güçlü	25.000 1.000-8.000 400-3.000
Suriye	El-Rıza Kuvveti El-Bakır Tugayı	Güçlü Güçlü	3.000-3.500 3.000
Yemen	Husi Hareketi	Orta	10.000-30.000

Kaynakça: New York merkezli Council on Foreign Relations(CFR), ABD'nin dış politikasını ve dünyadaki siyasi ortamı analiz etmek için 1921 yılında kurulmuş bir düşünce kuruluşudur. Aktaran:(İRAM, 2021).

"*Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran*" (İran İslam Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürü) adlı eserde yazar Michael Eisenstadt, İran'ın devlet yönetimi, strateji ve güç kullanımı konusundaki benzersiz yaklaşımını bazı temel unsurlara odaklanarak ele almaktadır. Bu unsurlar aşağıdaki tabloda daha sistematik ve bütünlük içinde belirtilmiştir(Eisenstadt, 2015);

Tablo 7 İran'ın Devlet Yönetimi, Strateji ve Güç Kullanımı Konusundaki Benzersiz Yaklaşımının Bazı Temel Unsurları³⁰

Düzy	Tanımlama
Doktrinsel Yapı	Pragmatizm ile katı "direniş" doktrininin eş zamanlı varlığı(Heydemann, 2010)
Politik Temel	Devletin varlığının korunmasına dayalı pragmatik yaklaşım
Güç Kullanımı	Yumuşak ve sert gücün birlikte kullanımı
Çatışma Tercihi	Konvansiyonel çatışmadan kaçınma veya caydırma
Öncelik	Geleneksel olarak yumuşak güce öncelik
Temel Yöntem	Vekâlet savaşları ve bilgi (psikolojik savaş) operasyonları
Caydırıcılık Unsurları	Vekâlet güçleri, gerilla donanması, roket ve füze kuvvetleri
Operasyonel Özellik	Taktik esneklik
Savaş Biçimi	Dolaylılık, belirsizlik ve stratejik sabır
Stratejik Hedef	Düşman koalisyonlarında ayrılık yaratma
Normatif İlkeler	Karşılıklılık, orantılılık, ölçülü şiddet
Dönüşüm Eğilimi	Suriye ve Irak müdahaleleri sonrası olası değişim

Kaynakça:(Celso, 2024; Eisenstadt, 2015, 2021; Heydemann, 2010)

İran'ın vekil güçleriyle ilgili yukarıda yapılan açıklamalar gösteriyor ki bu vekiller İran'ın bölgedeki hem çıkarlarını hem de güvenliğini sağlamak açısından önemli rol

³⁰ Bu tablo oluşturulurken ifadelerin daha sistematik ve bütünlük kazanması, yazım ve noktalama hatalarının için yapay zeka uygulaması ChatGPT'den yararlanılmıştır.

oynamaktadır. İran'ın kontrol ettiği vekil gruplar aracılığıyla gerçekleştirmiş olduğu saldırılar bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır. Özellikle Hürmüz Boğazı gibi dünya ticaretinde büyük önem arz eden yerlerin bu tarz saldırılar ve güvenlik sorunu teşkil eden olaylarla gündeme gelmesi hem bölgesel hem de küresel ekonomik ve güvenlikte sıkıntılara yol açmaktadır. Bu vekil grupların İran'a mutlak bir bağlılığın olmadığı altını çizmek gerekir. Genelde mezhep anlayışı üzerinden İran'a bağlı olsalar da özellikle devrim muhafızları ordusunun aracılığıyla bu vekil gruplara sağlanan ekonomik destek ve askeri eğitim ve silah teminatı daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu eylemler yaptırımlara maruz kalan ve kırılğan bir yapıya sahip olan İran ekonomisi için daha büyük maliyetlere yol açmaktadır. Bu da İran iç siyasetinde muhaliflerin sesini ve sayısını arttırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gelen temel sorun şudur: kimi kaynaklarda 300.000 civarı olarak belirtilen bu vekil grupların üzerinde İran'ın hakimiyetinin kırılmasıyla nasıl bir sonuç doğuracağıdır. Yani bölgede doğrudan bir devlete bağlı olmadan radikalleşen ve ellerinde ciddi yankı uyandıracak silahların bulunması bu örgütleri hem bölgesel hem küresel güvenlik açısından ciddi bir tehdit konumuna getirmektedir. 2012 sonrası Amerika'nın Irak'taki varlığının azalması İran için Irak ve Suriye'de önemli bir etki sahasına olanak tanımıştır. Aralık 2024'te Esad rejiminin dağılmasına kadar Irak ve Suriye başta olmak üzere bölgede varlığını ciddi hissettiren İran, büyük miktarda ekonomik harcamalar yaparak bölgedeki nüfusunu güçlendirmiştir. Fakat Esad rejimin dağılması, Türkiye'nin Suriye'deki varlığının giderek artması, İsrail'in Gazze saldırıları gibi etmenler İran'ın bölgedeki varlığını büyük oranda olumsuz etkilemiştir. İsrail'in Hamas'a ve Hizbullah'a yönelik saldırıları bu örgütleri ciddi anlamda zayıflattı. Esad rejimin dağılmasıyla İran'ın özellikle Hizbullah'a ile olan kara bağlantısı kopmuş ve örgüte gerekli lojistik desteği sağlayabilmesi güçleşmiştir. İsrail saldırıları sonrasında Hizbullah'ın yönetim kadrosundaki kişilerin öldürülmesiyle örgütün harekât kapasitesini kısıtlamıştır.

Son olarak Tahran yönetimi İsrail ve ABD başta olmak üzere rakip gördüğü güçlere karşı boy ölçecek konvansiyonel askeri güce sahip olmadığı müddetçe Devrim Muhafızları üzerinden Tel Aviv'e baskı yapmak ABD topraklarını tehdit etmek ve caydırıcılık denklemi eşitlemek için Proxy güçlere ihtiyaç duyacak ve bu güçlere yönelik desteğini sürdürmeye devam edecektir. Kudüs Gücü, Asya, Afrika, Latin Amerika ve Avrupa'da yeni operasyonel

kapasiteler yaratmak için genellikle Lübnan Hizbullah'ını kullanmaktaydı. Fakat Suriye ve Irak'taki savaşlar İran'ın büyük kayıplar yaşamasına neden olmuş ve bölgede yeni ağlar oluşturma becerisini zayıflatmıştır. Ortadoğu'da çatışmaların azalmasıyla İran'ın küresel vekil erişiminin artırılmasına yeniden vurgu yapılabilir. Ancak çatışmaların giderek devam etmesi ekonomik anlamda ciddi zorluklar yaşayan İran için bölgedeki hem yumuşak hem sert gücü oldukça olumsuz etkilenecektir. Tüm bu gelişmeler İran'ın asimetrik savaş yeteneğini zayıflatacak ve zaten zayıf olan konvansiyonel askeri gücüyle birlikte orta güç konumu da sorgulanacak bir duruma gelebilir. Unutulmamalıdır ki İran'ın bölgedeki varlığı sadece ekonomik ve askeri değerler üzerinden şekillenmemektedir. Şii mezhebinin merkezi olarak görülmesinden Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan gibi bölge ülkelerindeki Şii alimlerinin İran'a bağlılığını devam ettirmekte ve genel anlamda potansiyel bir yumuşak güç sahası olarak devam edecektir.

5.4.1.6. Nükleer Enerji Çalışmaları (Gelişim, Yaptırımlar, Bölgesel ve Küresel Yansımaları)

İran'ın nükleer enerji çalışmaları 1950'li yılların sonlarına dayanmaktadır. Yapılan çalışmalar hem bölgesel hem de küresel ölçekte yankı uyandırmıştır. İlk dönemlerde Batılı devletlerin özellikle de ABD'nin önemli oranda desteği oldu. İran'ın nükleer enerji çalışmalarına yönelik başlangıç sürecinde Batı ve ABD ile yakın ilişkilerin olması İran'ın yapmış olduğu nükleer enerji çalışmaları bu ülkeler için bir tehdit oluşturmamaktaydı. Fakat bölge ülkeleri ve diğer küresel güçler için bu durum aynı değildi. ABD, kendisine yakın olan İran'ın nükleer enerji çalışmalarına ön ayak olmuş gerekli ekipman ve teknolojiyi Almanya ve Fransa gibi Avrupalı ülkelerle desteklemiştir. İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik Batı'nın desteği ve diğer bölgesel ve küresel aktörlerin ciddi bir tepki vermemeleri, sürecin çok büyük bir tehdit algısına yol açmadığını göstermektedir. Çalışmaların doğrudan bir tehdit algısına yol açmamasıyla İran'a yönelik herhangi bir yaptırıma yol açmamıştır. Fakat bölgesel anlamda özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri için nükleer güce sahip bir İran tedirginlik ve kaygıya yol açmaktaydı.

İran'ın yapmış olduğu nükleer enerji çalışmaları, özellikle devrimden sonraki süreç, asıl kırılma noktasını oluşturmaktadır. Çünkü 1979 devrimiyle yönetimin değişimiyle iktidarı

devralan yeni Molla rejiminin ABD, Sovyet Rusya ve İsrail karşıtı olması hem bölgesel hem de küresel anlamda tehdit ve kaygılara yol açmıştır. Ayetullah Humeyni'nin "ABD büyük şeytan Sovyetler Birliği ve İsrail küçük şeytandır" şeklindeki ifadesi durumu özetler niteliktedir. Devrimden sonraki süreçte nükleer enerji çalışmalarının sadece teknik bir enerji meselesi değil, doğrudan bölgesel ve uluslararası güvenliği etkileyen stratejik bir güvenlik sorunu haline gelmesi hem bölgesel hem de küresel anlamda kaygılara yol açmıştır. Tahran yönetiminin nükleer faaliyetleri Ortadoğu'da halihazırda kırılgan olan güç dengelerini daha da hassas bir noktaya taşımıştır. Çalışmalar bölgesel bir güvenlik ikilemi anlayışını tetikledi. Bu gelişmeler aynı zamanda bölgesel bağlamda karşılıklı tehdit algılarını artırarak askeri caydırıcılık endeksli merkezi bir güvenlik anlayışını da güçlendirdi. İran'ın nükleer enerji çalışmaları bölgede dolaylı bir nükleer yayılma riskini de gündeme getirmiştir.

Aşağıda İran'ın nükleer enerji çalışmaları tarihsel süreçteki gelişimi ve bu gelişmeler bağlamında bölgesel ve küresel ölçekteki yansımaları ele alınmaktadır. Daha sonra nükleer enerji çalışmalarının bölgesel ve küresel güvenlikte nasıl bir etkisinin olduğu İran'ın orta güç konumu üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

5.4.1.6.1. İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarının Kısa Geçmişi

İran'ın 1955 yılında Bağdat Paketi'ne katılmasıyla Batı yanlısı politikalarda yeni bir adım atılmış oldu. Bununla birlikte Şah Rıza Pehlevi Döneminde ABD ile İran arasında stratejik bir ortaklık gerçekleşmiştir. Şah yönetiminin AB ve ABD'nin desteğini almasıyla nükleer enerji çalışmalarına yönelik ilk girişimler bu dönemde başlamış oldu. Şah Pehlevi, kendi iktidarına yönelik ortaya çıkabilecek tehditlere karşı ancak bu iki büyük gücün vereceği silah ve destekle ayakta kalacağı düşüncesiyle politikalar geliştirdi(Ürküt, 2013, s. 35).

İran'ın Batı'yla olan ilişkileri Şah döneminde, bilhassa ABD ile olan ilişkileri, en üst düzeyde yaşanmıştır. İlişkilerin bu denli iyi olmasının nedeni SSCB tehlikesine karşı İran'ın bir tampon konumunda olması ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. ABD'nin İran'ı bu dönemde nükleer güçle/silahla donatma çabasında ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası etkili olmuştur. Bu ilişkiler doğrultusunda ABD İran'a 5 MW'lık ilk hafif su araştırma reaktörünü 1967 yılında satmıştır. Bununla birlikte

1958’de ABD’nin desteğiyle İran Uluslararası Atom Enerji Ajansı’na üye oldu(Birdişli, 2012, s. 38).

İlerleyen yıllarda İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önleme Antlaşması’nı (NPT) 1968’de imzaladı. İran’ın bu antlaşmayı imzalamasının nedeni ABD’nin baskısı mı yoksa kendi politikasının bir sonucu olarak mı imzaladığı hala bir muammadır. İran’ı bu dönemde nükleer enerji elde etme çabalarına iten diğerk bir etken ise 1973 yılında OPEC petrol krizinin yaşanmasıdır. Bu kriz petrol fiyatlarında yüksek artışa neden olmuştur. En büyük gelir kaynağı petrol olan İran için bu durum büyük bir kazanç elde etmek anlamına gelmektedir. Nitekim Tahran yönetimi petrol fiyatlarındaki bu artıştan önemli kazanç elde etmiştir. Bu durum İran’ın nükleer enerji elde etme konusundaki çabalarını hızlandırmıştır. Diğerk bir etkende İran’ın tarih boyunca var olan İran milliyetçiliğı fikridir. İslam Devrimi sonrasındaki süreçte nükleer enerjinin elde etme çabasında İslami fikir ve milliyetçilik önemli rol oynarken, Şah döneminde nükleer enerji arayışına iten en önemli etken İran milliyetçiliğı olmuştur. Şah, yaşanan kriz sonucu Batılı devletlerin de desteğini alarak 1974 yılında nükleer enerji çalışmalarına hız vererek bu alanda ciddi çalışmaların yapılacağını da ifade etmiştir. İran’ın Buşehr şehrinde 1974 yılında İran-Almanya arasında yapılan anlaşma sonucu 1200 megavatlık bir santralin kurulması kararı alındı. Nükleer faaliyetlerini hızlandıran Şah, 1976 yılında *Eurodiff*’in uranyum zenginleştirme fabrikasının yüzde 10 hissesine 1 milyar dolar ödedi. Güney Afrika’dan sarı pasta almak için ise 700 milyon dolarlık bir sözleşme imzaladı. 1977’de ABD Başkanı Carter ilişkilerin daha da gelişmesi için İran’a ziyarette bulunmuş ve ertesi gün kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesi hususunda ABD tarafından İran’a “en çok gözetilen ulus statüsü” verilmiştir. İran bu dönemde ABD için vazgeçilmez stratejik bir müttefikdir. Bunun bir işareti olarak 1970’li yıllarda ABD’nin yapmış olduğı silah ihracatının üçte birini İran’a yapmış olmasıdır(Akarsu, 2017, ss. 37-39).

İlerleyen yıllarda İran halkı Şah’a karşı bazı tepkiler göstermeye başladı. Bunun ilk nedeni ülkede gittikçe artan yabancı nüfusun toplum nezdinde tedirginliğe yol açmasıdır. Zira Şah, bu dönemlerde Batı’ya yönelme anlamında bazı politikalar izlemiştir. Uygulanan politikaların taklitçilikten öteye gidememesi halkın tepkisine neden oldu. Petrol fiyatlarındaki artış İran’a önemli gelirler sağlamış; ancak bu gelirlerin büyük bir bölümünün

silahlanma ve nükleer faaliyetlere yönlendirilmesi nedeniyle halk bu ekonomik kazanımlardan yeterince yararlanamamıştır. Bu süreçte İran ekonomisi de ciddi yapısal ve mali krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu gelişmeler, İslam Devrimi'ne giden süreci hızlandıran temel etkenler arasında yer almıştır.

İran'da yapılan nükleer çalışmaların bir dönüm noktası da 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'dir. Devrimden önce Batı yanlısı politikalar ağırlıklı olurken devrim sonrası tamamen Batı ve ABD karşıtı söylemler öne çıkmaktadır. İran'da yaşanan rejim değişikliği ile ABD ve AB ile olan ilişkiler giderek bozulmuştur. Devrimin lideri Humeyni'nin ABD'yi "büyük şeytan", Avrupa Birliği'ni ise "küçük şeytan" olarak nitelendirmesi, karşılıklı ilişkilerin olumsuz yönde şekillenmesine yol açmıştır. Ayetullah Humeyni'nin bu yöndeki politik tercihleri, nükleer enerji alanındaki çalışmaların ilerlemesini de olumsuz etkilemiştir. Ayrıca nükleer faaliyetlerin Batı'ya olan bağımlılığı artırdığı düşüncesiyle, bu çalışmaların durdurulmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Nükleer çalışmaları etkileyen bir diğer unsur, Humeyni'nin devrimin ilk yıllarında bu tür faaliyetlerin ahlaki ve dinsel açıdan İslam'a uygun olmadığı yönündeki yaklaşımıdır. Bu görüş, kitle imha silahlarının geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin askıya alınmasına yol açmıştır. Ancak İran yönetiminin benimsediği bu politikalar uzun süre devam etmemiştir. 1980 yılına gelindiğinde Irak, Batı'nın kışkırtması ve İran ordusunun devrim sonrası zayıfladığını düşünmesi nedeniyle İran'a savaş açmıştır. Savaş sürecinde Irak'ın yoğun hava saldırıları ile modern konvansiyonel ve kitle imha silahlarını kullanması, çatışmanın Irak lehine önemli kazanımlar doğurmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda geçen dört-beş yıl içinde İran'ın dini liderleri, modern askeri silahların gerekliliğini acı bir deneyimle kavramıştır. Yaşanan bu süreç, İran yönetiminde nükleer silah ihtiyacının ciddi biçimde hissedilmesine yol açmıştır. Nükleer çalışmaları teşvik eden bir diğer etken ise devrim sonrasında ortaya çıkan enerji krizi olmuş; bu durum, üst düzey dini liderlerin nükleer projelere yönelik tutumlarında değişikliğe neden olmuştur. Nükleer programın yeniden başlatılmasında Haşimi Rafsancani'nin ve onunla benzer görüşleri paylaşan milliyetçi çevrelerin önemli katkıları olmuştur. 1980'lerin sonlarında Arjantin, İspanya ve Almanya'dan oluşan bir konsorsiyum, Buşehr-1 reaktörünün tamamlanması için İran'a teklif

sunmuştur; ancak ABD'nin bu girişime karşı uyguladığı baskılar sonucunda anlaşma durdurulmuştur. 1987 yılında İran ile Pakistan arasında nükleer iş birliği gerçekleştirilmiş, 1989'da ise Gorbaçov yönetimiyle nükleer alandaki iş birliğinin ilerletilmesi yönünde karar alınmıştır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması bu sürecin ertelenmesine yol açmıştır. 1991'de Çin, İran'a uranyum hekzaflorid sağlamış; 1995 yılında ise İran, Buşehr'deki reaktörlerin tamamlanması amacıyla Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya'nın dört yıl içinde reaktörü tamamlaması öngörülmüş olsa da çeşitli ertelemeler nedeniyle Buşehr reaktörü ancak 21 Ağustos 2010 tarihinde devreye alınabilmektedir(Akarsu, 2017, ss. 41-42).

İran, Çin'in de desteğiyle yaklaşık 18 yıl uluslararası kamuoyundan gizlice sürdürdüğü nükleer çalışmaların 2002 yılında ortaya çıkmasıyla yaşanacak büyük krizlerin ve yaptırımların fitilini ateşleyen hadise olmuştur. İslam Devrimi'yle birlikte ABD ve AB ile olan ilişkilerin sürekli olumsuz ilerlemesi, nükleer çalışmaların gizliliğinin ortaya çıkmasıyla daha da olumsuz bir tablo halini almıştır. Ahmedinejat'ın iktidara gelmesiyle karşılıklı sert söylemlerin olması ilişkileri daha da bozmuştur. Bütün bu olaylar ABD'nin öncülüğünde 2006(2),2007,2008(2) ve 2010 yıllarında İran'a yönelik BM Güvenlik Kurulunun yaptırım kararlarının uygulanmasına neden oldu.

5.4.1.6.2. İran'ın Nükleer Enerji Çalışmaları İçin Öne Sürdüğü Nedenler

Tarih boyunca varlık gösteren tüm devletler, kendi mevcudiyetlerini ve egemenliklerini korumak, diğer devletlerden gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı koymak ya da kendi hedeflerine ulaşmak amacıyla daha güçlü olma ve dönemlerinin en üstün silah gücüne sahip olma arayışı içinde olmuşlardır. İran İslam Devleti de bu doğrultuda nükleer güce ihtiyaç duymuştur. Bu nedenlere kısaca değinilecek olursak(Atasoy, 2008, s. 61):

- a. İlk olarak aklımıza İran'ın her devlet gibi egemenliğini devam ettirme çabası, İran'ı nükleer çalışmalara yönelten temel nedenlerdendir. Özellikle II. Dünya savaşında uğradığı istilanın etkisi önemli rol oynamıştır.
- b. Diğer bir neden **Milli itibar kazanma arzusu** denilebilir. Zira tarih boyunca İran Devletinde daima bir milliyetçilik fikri olmuştur.

- c. İran, Sovyetler Birliği'nin Hürmüz Boğazındaki kontrolünü sarsmak ve komünist rejimlerden gelebilecek tehditlere karşı önlem alma çabası nükleer çalışmalara yönelmesine neden olmuştur.
- d. Hindistan ile Pakistan arasında yaşanan güç denge problemi ve bu doğrultuda meydana gelen nükleer güç yayılımı sebebiyle Hint denizinde ortaya çıkan güç bunalımı İran'ın nükleer çalışmalarına iten diğer bir etken olmuştur.
- e. İran'ın 1980'lerde Irak ile yapılan savaş sonucu Irak'ı bir tehdit olarak görmüş olması..
- f. İsrail'in nükleer silahlara sahip olması ve sahip olunan gücün belirsizliği İran'ın güvenlik kaygısına düşmesine neden olmuş. Bu durum nükleer enerjiye olan ihtiyacı ciddi manada artırmıştır.

Yukarıda sıralanan nedenlerin yanında İran'ın gelişmiş nükleer silahlara sahip olması kendisine bazı konularda avantajlar sağlayacaktır bu avantajlar(Erdurmaz, 2003, s. 142) ;

- a. Nükleer güce sahip olan bir İran devletinin Müslüman ve Arap dünyasında önemli bir prestije sahip olması
- b. Körfez ülkelerinin sahip olduğu petrol kaynaklarında İran'ın başat rol oynayıp hem fiyatların hem de üretilecek miktarın belirlenmesinde İran'ın lider konumunun kabullenilmesi
- c. İran'a yapılacak olası bir askeri müdahaleye karşılık verebilmek. Özellikle de Irak ve İsrail'den gelecek tehditler açısından nükleer güç önem arz etmektedir.
- d. Bölgede İran karşıtı hareketlerin engellenmesi
- e. Sahip olunan petrol kaynaklarının ihracatlarını güvence altına almak şeklindedir.

Yukarıda belirtilen nedenlere ek olarak, İran'ın gizli yürüttüğü nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması uluslararası kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. İran, bu tür çalışmaların gerekçesi olarak tıp ve tarım alanlarında duyulan enerji ihtiyacını ileri sürmüştür. Kitle imha silahlarının İslam dünyasında kabul görmediği ve yetkililer tarafından İran'ın bu tür silahlara ihtiyaç duymadığı yönünde açıklamalar yapılmasına rağmen, petrol ve doğalgaz kaynakları açısından sahip olunan gücün korunabilmesi için nükleer teknolojinin geliştirilmesinin

gerekliliği de nükleer çalışmalara gösterilen gerekçeler arasında yer almıştır(Birdişli, 2012, s. 38).

5.4.1.6.3. Batı'nın İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarına Yönelik Argümanları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, Batılı devletler açısından büyük kayıplara ve ekonomik alanda ciddi krizlere yol açmıştır. Bu koşullar altında Batılı ülkeler, kendi aralarında iş birliğinin gerekliliğini benimsemiş ve bunun sonucunda Avrupa Topluluğu (AT) kurulmuştur. AT'nin kurulmasıyla birlikte Batılı devletler ağırlıklı olarak ekonomik alanlara yönelmiş, bu yönelimler ise siyasi alandaki iş birliğini görece geri planda bırakmıştır.

Sovyetler'in dağılması, yeni ülkelerin kurulması, Almanya'nın birleşmesi gibi nedenler AB'de dış politikada ortak hareket etme bilincini ortaya çıkarmıştır. 1993'te imzalanan Maastricht anlaşması sonucu Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın amaçları belirtilmiştir. Bu amaçlar aynı zamanda İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik AB'nin argümanları olarak da nitelendirilebiliriz(Alakuş, 2014, s. 39);

- a) Topluluğun bağımsızlığını, çıkarlarını ve değerlerini korumak
- b) Üye devletlerin güvenliğini her alanda korumak
- c) Barışın korunması ve diğer devletlerle ilişkilerde güvenliğin sağlanması
- d) Devletler arasında işbirliğini sağlamak

1979 İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan yeni rejim, Avrupa Birliği açısından yukarıda belirtilen nedenler doğrultusunda bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu tehdit algısı ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Oysa devrim öncesi dönemde Avrupa Birliği ile İran arasındaki ilişkiler olumlu bir seyir izlemiş ve İran'ın nükleer çalışmalarına bazı AB ülkeleri tarafından destek de verilmiştir. Birliğin çıkarlarına ya da daha önce belirtilen argümanlara yönelik bir tehdit veya engelleme söz konusu olduğunda ise, ilişkilerde ve nükleer çalışmalara yönelik tutumda olumsuz bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Her şeyden önce, İran'ın nükleer enerji çalışmaları adı altında yürüttüğü faaliyetlerin olası bir kitle imha silahı üretimine yol açabileceği endişesi Batı'yı tedirgin etmektedir. Bunun

yanı sıra, konunun psikolojik arka planında Batı dünyasının İslam'ı Hristiyanlığa karşı ciddi bir alternatif olarak algılaması da yer almaktadır. Samir Amin'e göre ise Batı'nın diğer devletlere karşı sergilediği bu tutum, elinde bulundurduğu beş tekelin güvence altına alınmasına yöneliktir. Bunlar; (aktaran: Birdişli, 2015, 42)

- a. İleri teknoloji tekeli
- b. Finans akımlarını denetleme tekeli
- c. Kritik öneme sahip doğal kaynaklara ulaşma ve denetleme tekeli,
- d. Kitle iletişime ve medya alanında tekeli,
- e. Kitle imha alanında tekeli.

İran'ın Aynı zamanda yeni rejimini yaymaya çalışması, terör örgütlerine destek vermesi özellikle Hizbullah'a verdiği desteklerden ötürü ikili ilişkiler olumsuz etkilenmiştir (Akbaş, 2014, 42). *“Dahası, İran'ın petrol ve doğalgaz zengini olan bir ülke olmasına rağmen uranyum zenginleştirme konusunda ısrarcı bir tavır sergilemesi kuşkuları artırmaktadır.”* (Doğan, 2012, 35). Bu tür tehdit ve endişe uyandırıcı girişimlerin olmasına rağmen AB, İran ile ilişkilerin olumlu ve diplomatik yollarla devam etmesini arzulamıştır. Çünkü İran'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları AB için vazgeçilmez bir önem arz etmektedir. Bir taraftan ABD şirketlerinin bu rezervlerle ilgilenmemesi bir taraftan Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak açısından vazgeçilmez bir durum olmuştur (Alakuş, 2014, s. 43).

ABD'nin İran ile yürütülen müzakerelerde sert bir tutum sergilemesi, Avrupa Birliği'ne arabuluculuk rolü üstlenme imkânı tanımıştır. İran'ın AB açısından hem önemli bir pazar olması hem zengin doğal kaynaklara sahip bulunması hem de jeopolitik konumu itibarıyla büyük avantajlar sunması, ikili ilişkilerin daha olumlu bir seyir izlemesine katkı sağlamıştır (Alakuş, 2014, s. 47). Ahmedinejad'ın 2005 yılında iktidara gelmesi, AB-İran ilişkilerinin yeniden olumsuz bir seyre girmesine yol açmıştır. Hem 2002'de İran'ın gizli yürüttüğü nükleer enerji faaliyetlerinin ortaya çıkması hem de Ahmedinejad'ın ABD ve AB'ye yönelik sert söylemleri, 2006–2010 döneminde uygulanacak yaptırımları tetikleyen gelişmeler olmuştur.

5.4.1.6.4. Uluslararası Hukuk ve BM Kararlarına Göre Nükleer Enerji

İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni teknolojik silahların kullanılması büyük yıkımlara ve çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bu dönemde nükleer silahların ortaya çıkması ise çok daha büyük kayıpları ve yıkımları beraberinde getirmiştir. 1945 yılında ABD'nin Japonya'ya atom bombası atması, nükleer silahların yol açabileceği tahribatın boyutunu açık biçimde ortaya koymuştur. Özellikle Soğuk Savaş döneminde nükleer silahlanma yarışının hız kazanması ve nükleer silaha sahip devletlerin sayısının giderek artması, uluslararası kamuoyunda ciddi endişelere neden olmuştur. Nükleer enerjinin askerî amaçlarla kullanılması, olası rekabetten kaynaklanan anlaşmazlıklar nedeniyle çatışmaların geri dönüşü olmayan bir noktaya taşınmasına yol açabilecektir. Buna karşılık nükleer enerjinin askerî olmayan, daha çok enerji ve ekonomik amaçlarla kullanılması ve nükleer faaliyetlerin açık ve şeffaf biçimde yürütülmesi, uluslararası kamuoyunda kabul görmektedir. Nükleer silah üretim yarışını dengelemek ve dünya barışının sürdürülmesini sağlamak açısından uluslararası hukuk kuralları ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede nükleer faaliyetlerin olumsuz amaçlarla kullanılmasını engellemek için Birleşmiş Milletler bünyesinde çeşitli kararlar alınmış ve buna yönelik bazı somut adımlar atılmıştır. Bu adımlarla(Doğan, 2012, s. 68);

- a. BM Genel Kurulu 24 Ocak 1946 tarihli kararıyla *Atom Enerji Komisyonu* kurulmuştur.
- b. 1947'de de Konvansiyonel (Geleneksel) Silahlar Komisyonu
- c. 1952 yılında *Silahsızlanma Komisyonu*
- d. Ekim 1956 tarihinde BM Merkezinde *Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu*
- e. Nükleer silahların üretiminin ve kullanımının tamamen yasaklandığı ilk sözleşme 14 Şubat 1967 tarihinde *Tlatelolco Antlaşması'nın* imzalanması.
- f. 1968 yılında NPT'nin imzalanması (*Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması*) bu anlaşmaya 190 devlet taraf olmakla birlikte nükleer silah üreten İsrail, Pakistan ve Hindistan taraf değildir

Yukarıda belirtilen ve BM tarafından nükleer çalışmalara yönelik atılan somut adımların nükleer silah çalışmalarını tamamen durdurmak veya mevcut silahları ortadan kaldırmaya yönelik pek bir etkisi olmamıştır. Yapılan düzenlemelerle daha çok bu minvaldeki çalışmaların engellenmesi ve bu tür girişimlere giren devletlere yaptırım uygulanması açısından önemli başarılar sağlanmıştır. Ama şu bir gerçektir ki ne BM ne de uluslararası hukuk açısından nükleer silahların üretilmesinde ve kullanılmasında bir rıza yoktur. Dünya barışının korunması, yeni bir dünya savaşının çıkmaması ve olası devletler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların askeri çatışma yollarıyla değil de demokratik ve müzakere yöntemlerine başvurulması esas alınmıştır.

Devletlerin sahip olduğu nükleer silahların oluşturduğu tehdit veya bu silahların olası kullanımı, uluslararası hukuk kuralları ve özellikle insan hakları hukuku açısından genel olarak hukuka aykırı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası hukukun günümüzde ulaştığı düzey ve mevcut olgusal veriler dikkate alındığında, bir devletin bekasının ciddi biçimde tehdit altında olduğu meşru savunmanın olağanüstü durumlarında nükleer silah tehdidi ya da kullanımının hukuka uygun mu yoksa hukuka aykırı mı olduğu konusunda kesin bir sonuca varılamamaktadır(Doğan, 2012, s. 71)

5.4.1.6.5. İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarına Yönelik Yapılan Denetimler ve Yaptırım Kararları

29 Temmuz 1957 tarihinde kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) kendi tüzüğünün ikinci maddesi gereğince atom enerjisinin dünyada barışın, sağlığın ve yaşam kalitesinin artmasını hedeflemiştir (Akarsu, 2017, 44). İran, UAEA'ya 1958 yılında üye olmuştur. Böylece İran bu üyelikle UAEA'nın denetimine uyacağını taahhüt etmiş oldu(Kuloğlu, 2010, s. 60). 1 Temmuz 1968 yılında SSCB, ABD ve İngiltere arasında imzalanan NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) günümüzde ise 189 üyesi bulunmaktadır ve İran, NPT'yi 1970'te onaylamış ve taraf olmuştur(Sandıklı ve Emeklier, 2012, s. 8). İran, nükleer silahsızlanma ve kısıtlamaya yönelik iki kuruluşa üye olmasına rağmen, nükleer faaliyetlerini bu kuruluşlara bildirmesi gerekirken Çin'in de desteğiyle çalışmalarını gizli biçimde yürütmüştür. 2002 yılında bu faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla, diğer devletlerde İran'a yönelik ciddi bir güvensizliğe yol açtı. Buna karşılık

Tahran yönetimi, nükleer çalışmalarıyla ilgili yöneltilen suçlamaları reddetmiştir. Ancak bu reddiyeler inandırıcı bulunmamış ve ABD'nin öncülüğünde, UAEA'nın ilgili anlaşma maddeleri çerçevesinde gerekli denetimlerin yapılmasına karar verilmiştir.

UAEA, Eylül 2002 tarihinde İran hükümetiyle bağlantıya geçmiş ve İran hükümetinden Natanz'daki yeraltı tesisi ve Arak'taki ağır su üretim tesisi inşaatıyla ilgili haberleri şeffaf bir şekilde açıklamasını talep etmiştir. Bunun üzerine İran Atom Enerji Kurumundan bir açıklama yapılarak uzun vadede 6000 MW kapasiteye sahip olan nükleer enerji santralleri inşaatı ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra dönemin UAEA Başkanı El-Baradei İran'a 21-22 Şubat 2003 tarihinde yaptığı ziyaretle bu nükleer santrallerde incelemelerde bulundu. Böylece UAEA, bahsi geçen iki tesisten ilk defa haberdar olmuştur(Ekinci, 2008, s. 52). UAEA inceleme yetkilileri, İran'ın Natanz şehrinden alınan örneklerde yapılan incelemeler sonucu zenginleştirilmiş uranyum tespit ettiklerini açıklamışlardır. Çıkan sonuç, İran'ın nükleer silah çalışmalarını gizlediği şüphesini daha da artırdı. Bunun sonucunda da 2003 yılının sonuna kadar yapılan tüm çalışmaların eksiksiz bir şekilde ifşa etmesi istenilmiştir(Akarsu, 2017, s. 44). UAEA 2003 raporunda da İran'ın 1991 yılında Çin'den ithal ettiği uranyumu bildirmemiş olmasına; zenginleştirme programına ve Arak reaktöründeki ağır su programına dikkat çekilmiştir(Uzun, 2013, s. 63). Diğer taraftan İran'ın gizli nükleer çalışmalarda bulunabileceği endişesi AB üçlüsü(İngiltere, Fransa ve Almanya) İran ile diplomatik görüşmeler aracılığıyla bir takım girişimlerde bulundu. Böylece; Batı İran'dan iki şeyin talebinde bulunmuştur: birincisi, uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını ve nükleer program noktasında şeffaf davranarak gizli faaliyetlerde bulunmaması. İkinci olarak da İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olduğuna dair UAEA'yı ikna edebilmesi için NPT'ye taraf olmakla birlikte aynı zamanda en kısa zamanda NPT ek protokolünü onaylamasını belirtmiştir. Protokole göre, antlaşmayı imzalayan devletler nükleer çalışmalarını daha önceden UAEA'ya bildirmek zorundadır. NPT ek protokolü ise daha ayrıntılı bir karar getirerek devletlerin UAEA'nın ilgili devletlere yönelik denetimlerine haber vermeden yapılacak çalışmalara izin verilmesini sağlamaktadır(Akarsu, 2017, s. 43). İran, yapılacak denetimlere izin vereceğini belirtse de tam anlamıyla bir izin verme eğiliminde olmamıştır. Kolayca tesisine yönelik yapılan denetim

soruşturmalarını engellediği UAEA tarafından bildirilmiştir. Gelişmeler neticesinde İran 16 Kasım 2003 tarihinde NPT ek protokolünü imzaladı. Bunun nedende iki faktör etkili olmuştur. İlki ABD’den gelebilecek bir askeri müdahalenin önünü kesmek ve ikinci neden olarak da AB ile olan ilişkilerin kopması endişesi olmuştur.

UAEA 24 Şubat 2004 tarihli raporunda, UAEA Başkanı’nın 24 Şubat 2004 tarihli raporunda; İran’ın işbirliği ve faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmasının takdir edilmesinin yanı sıra halen belirsiz olan ve aydınlatılması gereken konular sıralanmıştır. Üzerinde önemle durulan konular şunlardır(Ekinci, 2008, s. 61):

a. İran’ın 2003 tarihinde nükleer faaliyetlerin kapsamını açıklayan raporunda P2 santrifüj tipi planlarının olduklarına dahil ibarenin bulunmaması

b. Kalaye elektrik ve Natanz’daki tesiste yapılan araştırmalarda bulunan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum bulaşma yoluyla ülkeye girdiği konusunda UAEA tatmin olduysa da bahsi geçen santrifüj parçalarının menşei ve taşıdıkları diğer yerler konusunda bilgi verilmemiş olması

c. İran’ın hem P2 hem de lazer izotop zenginleştirme ve araştırma faaliyetlerine yönelik kapsamlı bilgi vermemesi gibi belirsiz ve aydınlatılması gereken konular üzerinde durulmuştur

UAEA, 2004 yılının 13 Mart, 1 Haziran ve 1 Eylül raporlarında İran’ın uranyum çalışmalarını gönüllü olarak durdurması olumlu bir adım olarak görülmüş olmasına rağmen 18 Eylül 2004 raporunda ise beklentilerin altında iş birliği yaptığı için eleştirilmiştir(Akarsu, 2017, s. 45).

15 Kasım 2004 Tarihli Paris Antlaşması bağlamında denetimlerin devam etmesi ile İran’ın AB üçlüsüyle müzakereleri yürütmesi ve Ek Protokolün hükümlülüklerini gönüllü olarak yürütmesi olumlu sonuçlar doğurmuştur(Ekinci, 2008, s. 74). Fakat yapılan denetimler ile nükleer çalışmaların varlığı endişesini daha da artmıştır. Bu doğrultuda yapılan müzakerelerin bir neticeye ulaşamamış olmasıyla daha önce İran’ın denetimlerle birlikte kapısını mühürlemiş olduğu Natanz uranyum zenginleştirme tesislerini yeniden kullanıma açmıştır. Böylece İran ile AB üçlüsü arasında 2005 yılı itibarıyla yürütülmeye çalışılan

müzakereler zorlu bir döneme girmiştir(Uzun, 2013, s. 64). İran'ın nükleer çalışmalarına tekrardan başlaması Avrupa ülkeleriyle olan ilişkiler başka bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde AB üçlüsü ile İran arasında antlaşma imzalanmış ve buna karşılık İran, çalışmalarını iki yıl süreyle askıya alma kararını almasıyla AB üçlüsü de bir öneri paketini İran'a sunmuştur(Ekinci, 2008, s. 73). Buna göre İran'ın uranyum faaliyetlerini durdurması durumunda nükleer çalışmalarında teknoloji ve ticaret açısından gerekli olan yardımların yapılacağı önerisi yapılmıştır(Uzun, 2013, s. 64). Tüm bu gelişmelerin akabinde Ağustos 2005'te Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı seçilmesiyle izlenen politikalarda yapılan sert açıklamalarla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Zira Ahmedinejad nükleer çalışmaların Batı ile yapılacak diplomatik müzakerelerle değil Batı'ya boyun eğmeden başarıya ulaşılacağını vurgulamıştır(Akarsu, 2017, s. 46). 9 Ağustos 2005 yılında dini lider Ali Hameney, nükleer çalışmaların yasaklanması ve üretimin durdurulmasına yönelik fetva yayınladı. Ama bir sonraki gün İran yönetimi uranyum zenginleştirme faaliyetlerine tekrar başladığını duyurmuştur. Bu olay daha önce imzalanan Paris antlaşmasının geçerliliğinin bittiği anlamına gelmekteydi(Ekinci, 2008: s. 76).

UAEA, 24 Eylül 2005 tarihli raporunda İran'ın yaklaşık yirmi yıldır gizli biçimde yürüttüğü nükleer program nedeniyle NPT rejimi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmediğini ileri sürmüştür. Mevcut belirsizliklerin giderilmesi amacıyla İran'dan Ek Protokol'ü meclis onayından geçirmesi istenmiştir. Ayrıca zenginleştirme faaliyetlerine ilişkin durdurma kararını tam ve istikrarlı biçimde yeniden uygulaması talep edilmiştir. Bunun yanında ağır su araştırma reaktörü inşasına ilişkin yaklaşımını yeniden gözden geçirmesi de istenmiştir(Akarsu, 2017, s. 46). Yapılan tüm denetimlere ve UAEA raporlarına rağmen müzakerelerde kalıcı ve somut bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum, İran'ın 3 Ocak 2006 tarihinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamasına yol açmıştır(Ekinci, 2008, s. 80). İran ile yürütülen müzakerelerden olumlu bir başarının sağlanamaması ve sürecin tıkanması ile BM Güvenlik Konseyi krize müdahil oldu. İran'ın yürüttüğü uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması ve kontrol altına alınması için 5+1 ülkelerinin (Rusya, Çin, İngiltere, Fransa, ABD + Almanya) ortak hareket etme kararını almasıyla yapılacak muhtemel yaptırımların yolunu açmıştır. İran, bu duruma sert

tepki göstermekle birlikte yapılan çalışmaların barışçıl olduğunun teminatını vermek üzere 3 teminattan söz etmiştir(Ekinci, 2008, s. 86);

- UAEA'nın mevcut denetim ve incelemelerini kabul etmek,
- Amerikan ve İngiliz bilim adamlarınca önerilen ve sınırlı uranyum zenginleştirmeye olanak tanıyan yeni teknoloji santrifüjlerin kullanılması,
- Konsorsiyum kapsamında yabancı ülkelerin de İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programına katılımının sağlanması.

Bütün bu söylemlere rağmen bu dönemde İran'a yaptırımların uygulanması süreci hızlanmıştır. Yaptırımların uygulanma nedenleri arasında; yapılan nükleer çalışmaların bir bölümünün barışçıl olmaması ve İran'ın terörizmi desteklediği iddiaları etkili olmuştur. Nihayetinde ABD'nin baskılarıyla birlikte İran'ın UAEA ile yeterli iş birliği yapmadığı gerekçesiyle 2006 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine İran dosyasını getirmiş ve Güvenlik Konseyi İran hakkında 5 ayrı karar almıştır (1696, 1737, 1747, 1803, 1835 sayılı kararlar)(Sinkaya ve Yıldırım, 2010, s. 41).

1979'da yılında İran'da gerçekleşen rejim değişikliği başta Amerika ve Batılı Devletler açısından Ortadoğu'da önemli bir müttefik kaybedilmiş oldu. Çünkü oluşan yeni rejim tamamen bu devletlerin politikalarına ters düşecek söylem ve eylemlerde bulunmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde Batılı devletler açısından İran; İsrail karşıtı, terörizme destek veren, insan hakları ihlallerini gerçekleştiren, şer eksenli ve nükleer silah elde etme gibi nedenlerden ötürü mücadele edilecek ilk devlet konumuna geçmiştir(Küpeli, 2016, s. 106). 2000 yılından önceki süreçte yaptırımların çoğu ABD tarafından uygulanmaktaydı. ABD İnsan hakları ihlalleri ve terörizme destek gibi gerekçelerden ötürü bir takım yaptırımları uygulamıştır. 2002'de İran'ın gizli yürüttüğü nükleer faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla yaptırımların boyutu başka bir seyir almaya başladı. Bu konunun kısa bir süre sonra 2006'da BMGK'ya da gelmesiyle çok taraflı yaptırım kararların alınmasına neden oldu. 2010 yılında AB'nin de devreye girmesiyle İran ile daha önce görülmemiş bir izolasyonla karşı karşıya kalınmıştır. Unutulmamalıdır ki yaptırımların bu denli artmasında İran'ın nükleer çalışmalarının ortaya çıkması ve verdiği endişe etkin rol oynamıştır. Uygulanan yaptırımlarda askeri gücün maliyeti ve riskleri hesap edilerek gerçekleştirilmiştir. Zira

yaptırımlar devletler için askeri gücün alternatifi olabilecek bir unsur haline gelmiştir(Küpeli, 2016: s. 99).

İran'a uygulanan yaptırımlar denildiğinde şüphesiz akla ilk gelen ABD'dir. 1979'da İran'da siyasal rejimin değişmesiyle ABD-İran ilişkileri olumsuz yönde gelişmiştir. ABD terörizme destek vermesi ve insan haklarını ihlal etmesi gerekçelerinden ötürü İran'a tek taraflı yaptırımlarda öncü rol oynadı. Hatta bazı Avrupa devletlerinin ve uluslararası şirketlerin nükleer teknoloji ve dokümanları İran'a satışını engelleyici politikalar uygulamıştır. Yaptırımlar özellikle 1990'larda Başkan Clinton tarafından yürürlüğe konulan 'Çifte Kuşatma' stratejisi (1993) ile daha da sertleşti. Bu strateji İran ve Irak'a yönelik askeri ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak dışlamayı hedeflenmiştir. 1995 yılına gelindiğinde ABD, İran'a yönelik ekonomik ambargo kararı aldı. 1996 yılına ise İran'a yatırım yapan şirketler hedef alınmış, onlara yönelik bir takım yaptırımlar da uygulandı (Ürküt, 2013, 57). Yaptırımlardan etkilenen İran ekonomisi en büyük yaptırım, Bush döneminde ABD yönetimi tarafından alınan kararla 2001 yılında yürürlüğe konulan 'USA PATRIOT ACT'(ABD Vatanseverlik Yasası) yasası ile gerçekleşmiştir. Bu yasa ile birlikte İran, "kara para bölgesi" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu durum hem şirket yöneticilerinin hem de bireylerin ABD'ye gittiklerinde sorgulanma, tutuklanma veya para cezasına çarptırılma endişesi taşımalarına yol açmıştır. Bu nedenle birçok aktör İran ile iş birliği yapmaktan kaçınmıştır. Bankalar da benzer gerekçelerle İran ile yapılan ticareti finanse etmekten çekinmiştir. 2012 öncesi dönemde İran, ihraç ettiği petrol karşılığında elde ettiği gelirler dâhil olmak üzere, Merkez Bankası'nın yurt dışındaki hesaplarında bulunan fonlara ve vatandaşlarının yurt dışındaki varlıklarına erişememiştir. Toplamı yaklaşık 130 milyar dolar olan bu tutarlar kara listeye alınmış ve ülkeye transfer edilememiştir. Bu süreçte ABD tarafından çıkarılan "USA Patriot Act" yasası belirleyici bir rol oynamıştır(İRAN DOSYASI, 2015, s. 3). 2010 yılına gelinen süreçte ABD'nin tek taraflı uyguladığı CISADA (Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act) kararları İran'ın enerji ve finans alanlarında ciddi sıkıntılara maruz kalmalarına neden olmuştur. İran Merkez Bankasına ABD'nin tek taraflı yaptırımlar uygulaması ve yabancı bankaların İran ile iş yapmaları halinde kendilerine bazı sınırlamaların getirilmesi İran'ın daha da zor duruma sürüklemiştir(Küpeli, 2016, s. 110).

Avrupa Birliği lkeleri, İran ile ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesi için uzun süre çaba göstermiştir. İran’da gerçekleşen devrim sonrasında ise lke AB karşıtı politikalara yönelmiştir. Özellikle nükleer faaliyetlerde AB’ye bağlı kalınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Rejim değişikliği AB’nin çıkarlarıyla rtşmemesine rağmen, Birlik İran ile ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Bu tutumda İran’ın zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ile jeopolitik konumunun taşıdığı önem belirleyici olmuştur. 2002 yılında İran’ın gizli yürüttüğü nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması, AB dâhil diğer devletlerde de endişe yaratmıştır. 2003–2006 yılları arasında UAEA denetimleri ve özellikle AB ls tarafından yürütülen müzakereler sonuç vermemiştir. Bunun zerine ortaya çıkan kriz Birleşmiş Milletler’e taşınmıştır. ABD’nin de sürece etkin biçimde dâhil olmasıyla Aralık 2006’da BM, İran’a yönelik yaptırım kararı almıştır. Avrupa Birliği ise ilk yaptırım kararlarını 2010 yılında almıştır. Bu kararlar İran’ı küresel finans sistemi açısından ciddi bir tecrit altına sokmuştur(Küpeli, 2016, s. 110). 2012 yılından sonraki süreçte yaptırımların dozu biraz daha artırıldı. Bu seferki yaptırımlarla İran enerji sektörü hedef alınmıştır. İran enerji alanının ilerlemesine katkı sağlayacak teknoloji ve ekipmanların satışı yasaklandı. “Ayrıca bankalar arası elektronik fon transferinin gerçekleştirilmesini sağlayan Belçika merkezli SWIFT (Society for Worlwide Interbank Financial Telecommunication / Küresel Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Kuruluşu) sisteminin İran’ın yaptırım uygulanan bankalarının kullanımına kapatılması kararlaştırılmıştır.” Yaptırımların uygulandığı diğer bir nokta ise İran para birimidir. SWIFT yaptırımlar İran ticaretini kısıtlamış ve petrol gelirlerinde de ciddi oranda bir kısıtlamayı beraberinde getirmiştir. Bu tür kısıtlamalar ve yaptırımlar İran para biriminin değer kaybetmesine neden olmuştur(Küpeli, 2016, s. 112).

2012 yılında önceki yaptırımların beklenen düzeyde caydırıcılık sağlamaması üzerine yaptırımların kapsamı genişletilmiştir. Bu çerçevede özellikle İran’ın enerji ve ticaret sektörleri hedef alınmış, bankacılık faaliyetleri de yaptırımlara dâhil edilmiştir. İran Merkez Bankası’nın AB içindeki varlıkları dondurulmuş, İran petrolünün ihracatı yasaklanmış ve petrol taşımacılığında önemli bir yere sahip olan tanker sigortacılığı durdurulmuştur. Bankacılık işlemlerinin askıya alınmasına ek olarak altın karşılığı ticaretin de yasaklanması, İran ekonomisinin ciddi biçimde kilitlenmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler yabancı

yatırımcıların İran'dan uzaklaşmasına neden olmuş ve ülke ekonomisini ağır zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim Shell ve Total gibi büyük petrol şirketlerinin İran'daki projelerini durdurma kararı bu süreci daha da ağırlaştırmıştır. İran gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan petrol sektörünün yaptırımlara maruz kalması, diğer sektörleri de olumsuz etkileyen bir domino etkisi yaratmıştır(Küveli, 2016, s. 113) . Ayrıca İran'ın küresel bankacılık sisteminden dışlanması hem kamu kurumlarının hem de özel sektörün faaliyet alanlarını ciddi biçimde daraltmış; üretim ve ithalat maliyetlerini artırarak bağlantılı sektörlerde kayıplara yol açmıştır (Küveli, 2016, s.118). ABD ve AB kaynaklı yaptırımlar nedeniyle İran yeni pazar arayışına yönelmiş ve bu süreçte özellikle Asya pazarına ağırlık vermiştir. Bu yönelim, Avrupa'da başta İtalya, Fransa ve Almanya olmak üzere birçok ülke ile ticari ilişkilerin önemli ölçüde azalmasına yol açarken, Çin ve Güney Kore ile yapılan ithalatın artmasına ve üst sıralara yükselmesine neden olmuştur(Küveli, 2016, s. 120).

BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararı, BM üye olan ülkelerin nükleer materyallerin İran'a giriş ve çıkışlarının engellenmesini ve İran ile nükleer çalışmalarda herhangi bir iş birliğinde bulunulmaması belirtilmiştir. Bu karar ile üye devletler kendi toprakları içerisinde İran'ın nükleer programı ve balistik füze programı ile ilişkisi olan kişi ve kuruluşlara ait tüm fonların, mali ve ekonomik kaynakların dondurulmasına, ilgili kişilerin seyahat haklarının kısıtlanmasına karar verilmiştir(Ürküt, 2013, s. 99).

BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 sayılı yaptırım kararın; nükleer ve balistik füze çalışmalarında ilişkisi olan kişilerin listesi genişletilmiş ve onların da seyahatlerine kısıtlama getirilmiştir. Bunun dışında İran'a herhangi bir mali ve ya borç vermek gibi bir girişimde bulunulmaması istenmiştir(Ürküt, 2013, s. 101).

BMKG'nin 1747 sayılı ikinci yaptırım kararıyla da İran kaynaklı silahların ihracatına yasak getirilmiş, füze ve nükleer çalışmalarda ilişkisi olan 15 şahıs ve 13 kuruluşun mal varlıkları durdurulmuştur(Ekinci, 2008, s. 162).

BM Güvenlik Konseyi'nin 1803 Sayılı Kararlar; bütün ülkelerin İran nükleer çalışmalarında katkısı olan bireylerin topraklarına giriş ve çıkışların kısıtlama ve yasaklama çağrısında bulunulmuştur. Aynı zamanda İran bankalarına yönelik bazı kısıtlamalar da

bulunulması çağrısında bulunulmuştur. Diğer bir yaptırım uygulaması da İran'a ait hava ve deniz yollarının araçlarının yasaklı maddelerin olup olmadığı konusunda gerekli şüpheler durumunda denetimlerin yapılması kararı alınmıştır(Akarsu, 2017, s. 53).

BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Kararlar; hiçbir ülkenin İran'a tank, saldırı helikopteri, zırhlı savaş araçları ve füzelerin satılmasını yasaklanmıştır. Uluslararası Deniz Hukuku gereği ülkelerin İran'a gidip gelen ticaret gemilerin açık denizlere de denetlenmesi yetkisi verilmiştir(Atasoy, 2008, ss. 101-102).

Rusya, İran açısından uzun süre bir tehdit olarak görülmüş olsa da konjonktürün değişmesiyle stratejik ortaklığın önemi anlaşılmış ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır. İran'daki yeni rejimin ABD çıkarlarına ters bir politika izlemesi sonucu, nükleer çalışmalarına destek veren Alman Kraft-Werk firması ABD baskıları nedeniyle projeden çekilmiştir. Bunun üzerine İran, Çin ve Brezilya'dan destek talep etmiş ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Nihayetinde 1990 yılında Rusya ile yapılan görüşmeler neticesinde anlaşmaya varılmış ve Rusya, Alman firmasının yarım bıraktığı projeyi tamamlamak üzere 8 Ocak 1995'te bir anlaşma imzalamıştır. Bu çerçevede Rusya, İranlı nükleer uzmanların eğitimlerini Rusya'da tamamlamalarını kabul etmiş, ayrıca nükleer alanda teknolojik iş birliği ve bilgi paylaşımına da onay vermiştir. Bu desteğin arkasında İran'ın Rusya açısından taşıdığı jeopolitik önem ve sahip olduğu yer altı kaynakları etkili olmuştur. Ancak İran'ın gizli yürüttüğü nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması ve ABD'nin sürekli baskıları, Rusya'nın bu sürece daha temkinli yaklaşmasına yol açmıştır. Nitekim 2006 yılında AB üçlüsünün öncülüğünde İran'ın BMGK'ya sevk edilmesine Rusya'da onay vermiştir(Atasoy, 2008, ss. 101-102). Bununla birlikte İran'a yönelik yaptırımlarda Rusya ve Çin daha çok sınırlı ve nispi bir tutum sergilemiştir. ABD baskıları zaman zaman bu iki ülkenin İran aleyhine adım atmasına yol açmış olsa da tam kapsamlı yaptırımlar uygulanmamıştır. BMGK'da alınan yaptırım kararlarında Rusya ve Çin çoğu zaman veto yetkilerini kullanmış, ancak İran'ın nükleer faaliyetlerinde şeffaf davranmaması bazı dönemlerde her iki ülkede de endişe yaratmıştır.

5.4.1.6.6. İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarının Geleceği

İran'ın nükleer enerji çalışmalarına yönelik ilk somut adımlar 1957 yılında, Şah Pehlevi döneminde atılmıştır. Bu dönemde nükleer çalışmalara yönelimi belirleyen başlıca etkenler arasında millî gurur ve bölgede etkin bir güç olma hedefi yer almıştır. ABD başta olmak üzere Batılı devletler bu süreçte İran'a önemli destekler sağlamıştır. “Barış için Atom” sloganı çerçevesinde ABD, İran'ın nükleer enerji kapasitesi kazanması için hem teknik hem de üretim alanında katkı sunmuştur. Bu desteğin arka planında İran'ın Batı yanlısı politikalar izlemesi ile sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ve stratejik konumu etkili olmuştur. Ancak 1979'da İran'da rejim değişikliğinin gerçekleşmesiyle ilişkiler tersine dönmüştür. Yeni rejim, ABD ve AB ile iş birliği yapmak yerine bu aktörleri büyük düşmanlar olarak görmeye başlamıştır. İslam Devrimi ile iktidara gelen Humeyni ve destekçileri, devrim öncesinde izlenen politikalarda önemli değişiklikler yapmış ve farklı bir tutum benimsemiştir. Bu süreçte nükleer çalışmalara kısa süreli bir ara verilmiştir. Irak ile yapılan savaş sonrasında ise nükleer güce duyulan ihtiyaç yeniden hissedilmiş ve faaliyetlere tekrar başlanmıştır. Batı'dan gerekli desteğin sağlanamaması, İran'ı Çin ve Rusya gibi nükleer güce sahip ülkelere yöneltmiştir. 2002 yılında gizli yürütülen nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması ise geniş çaplı tepkilere ve yaptırımlara yol açmıştır(Kıbaroğlu, 2013: ss. 1-2).

Yukarıdaki yaşanan gelişmelere baktığımızda bir dönemde İran'ın nükleer çalışması ABD ve AB gibi güçlü aktörlerden destek görmüş ve gerekli ekipmanlar sağlanmıştır. Fakat başka bir dönemde aynı ülkenin farklı bir rejimle nükleer faaliyetlerde bulunmasına karşı çıkmış, hatta bazı ağır yaptırımlara maruz bırakılmıştır. Bu durum karşısında İran'ın nükleer çalışmaları hali hazırdaki rejim ve izlenilen politikalar devam ettiği sürece sürekli ABD başta olmak üzere batılı devletlerden ve uluslararası kamuoyu(BM) tarafından yaptırımlara maruz kalacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Özellikle de İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf davranmaması UAEA'ya tam denetim serbestiyeti sağlamaması, diğer devletlerin nükleer faaliyetlerin askeri amaçla yapıldığı endişesine kapılmasına neden olmuş ve olacaktır. İran her defasında nükleer çalışmaların barışçıl bir niyetle yapıldığını vurgulamış olsa da bu pek inandırıcı olamamıştır. Bir başka nokta da İran'ın nükleer çalışmalarının BMGK sevk edilmesiyle ABD tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımların çok taraflı bir hale

dönmesiyle ilerleyen yıllarda da nükleer çalışmaların bu tür yaptırımlara maruz kalacağını işaretidir(Akarsu, 2017, s. 43).

15 Temmuz 2015'te İran ile P5+1 arasında nükleer faaliyetlere ilişkin bir anlaşmaya varılmış ve süreç diplomatik bir çözüme bağlanmıştır(Sinkaya, 2016, s. 1). Bu anlaşmanın esasen ABD ile İran arasında şekillendiği ve temel aktörlerin bu iki ülke olduğu söylenebilir. Anlaşma sonrasında tarafların hangi ölçüde kazanç sağladığı ve sürecin gelecekte nasıl ilerleyeceği tartışma konusu olmuştur. ABD açısından kısa ve orta vadede kazançlı bir sonuç ortaya çıkarken, İran açısından anlaşma uzun vadeli hedeflere ulaşmak ve yaptırımların yarattığı ekonomik baskıdan kurtulmak için bir nefes alma imkânı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, uluslararası ilişkilerde uzun vadeli yaptırımların kalıcı bir sonuç üretmediği de göz ardı edilmemelidir. Bu uzlaşma, bu yönüyle bir son değil, daha çok bir erteleme olarak yorumlanabilir(Yalçın, 2015, ss. 8-9). Bu durum, İran'ın önümüzdeki yıllarda da nükleer faaliyetlerini sürdürme eğiliminde olacağını göstermektedir. İran'ın bölgesel güç olma hedefi, milliyetçi yaklaşımı ve sahip olduğu zengin petrol ile doğal gaz kaynaklarını koruma isteği, egemenliğini sürdürmek amacıyla nükleer güce olan ihtiyacını artırmaktadır. Bu nedenle nükleer kapasite elde etme arzusunun gündeminden düşmeyeceği açıktır. Ancak İran'ın bunu tek başına gerçekleştirmesi zor görünmektedir; zira ABD ve AB tarafından uygulanan yaptırımlar karşısında Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim İran'ın nükleer programını uzun süre devam ettirebilmesinde ve uranyum zenginleştirme alanında geldiği noktada bu iki ülkenin önemli katkıları olmuştur. ABD, AB ve BM açısından ise İran ile yaşanan krizde askerî müdahaleye başvurmadan büyük ölçüde istenen sonuca ulaşılması, gelecekteki benzer krizlerde de öncelikli araç olarak özellikle ekonomik yaptırımların kullanılacağını göstermektedir.

Yukarıdaki başlıklarda İran'ın nükleer enerji çalışmalarına yönelik verilmiş olan bilgiler küresel ve bölgesel güvenlik konusunda bazı ipuçları vermektedir. Öncelikle Tahran yönetiminin yapmış olduğu bu çalışmalar Ortadoğu bölgesinde güvenliği artırıcı değil aksine belirsizliği derinleştiren bir etkiye yol açmıştır. Uluslararası nükleer silahlar hızla yayılmasını önlenmesi anlaşmasına üye olmasına rağmen nükleer çalışmaların gizli yürütülmesi rejime yönelik güveni zedelemiştir. İran'ın bu tutumu, anlaşmaya hukuki üyeliğinin olmasına

karşılık fiili uygulama konusunda farklı bir tutum sergilediğini göstermektedir. UAEA'nın sürece dahil olup denetimler gerçekleştirmesine rağmen, nükleer meselenin teknik bir konudan ziyade siyasi bir güvenlik sorununa yol açmıştır. İran'la ilgili bu dosyanın uluslararası güvenlikte denetim mekanizmalarının ancak büyük güçlerin siyasi iradesiyle anlam kazandığını göstermektedir.

Araştırmadaki bulgular, İran'ın nükleer enerji çalışmalarına bağlı olarak izlediği politikaların orta güç kimliğinin hem ürünü hem de üreticisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Çünkü İran'ın nükleer programı İran'a uluslararası sistemde müzakere kapasitesi, stratejik ağırlık ve sistemde görünürlük kazandırmıştır. Fakat bu program çerçevesinde ekonomik kırılganlıklar, diplomatik izolasyon ve ağır yaptırımlar gibi maliyetlerinin etkileri ağır olan bir sonuca da yol açmıştır.

İran'ın nükleer enerji çalışmalarının kendisine bazı hususlarda avantajlar sağladığını söyleyebiliriz. Bunlar; diplomatik izolasyona rağmen sistemden tamamen dış tanınmamış olması, sürekli müzakere edilen bir aktör haline gelmesi ve P5 + 1 gibi üst düzey platformlarda yer alması şeklinde sıralayabiliriz. Bu durum Tahran yönetiminin niş diplomasisini kullandığını da göstermektedir. Sonuç olarak İran'ın nükleer enerji çalışmaları bölgesel güvenlikte belirsizliği artırmış, uluslararası güvenlikte NPT rejimin sınırlarını görünür kılmış ve İran'ı klasik bir bölge devleti olmaktan çıkararak orta güç davranışı sergileyen bir aktöre dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Yine bu çalışmalar İran açısından diplomatik görünürlüğü arttırarak caydırıcılık kapasitesini de güçlendirmiştir. Bunlarla birlikte nükleer enerji çalışmalarına yönelik yapılan yaptırımlar ekonomik ve siyasi maliyetlere de yol açmıştır.

5.4.2. İran'ın Coğrafi Konumu (Jeopolitik Önemi)

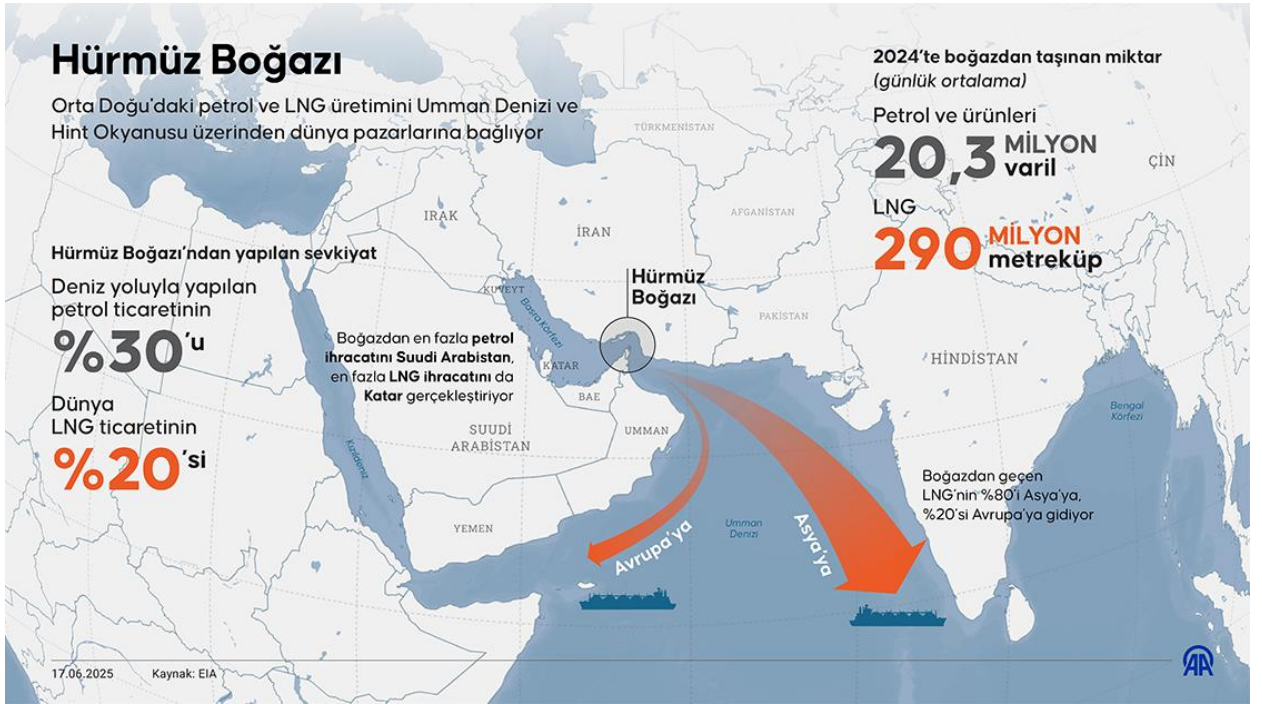
İran, dünyanın en önemli jeopolitik konumuna sahip ülkelerinden birisidir. Zira hem önemli yeraltı kaynaklarına sahip olması hem de dünya ticareti açısından önemli sayılan ticari yolların bazılarına yakın ve sahip olması İran'ın bulunduğu jeopolitik konumunun önemini kat kat artırmaktadır. Geçmiş dönemlerde sahip olduğu önemli jeopolitik konumdan ötürü Arapların, Yunanların, Moğolların, Ruslar ve İngilizlerin işgallerine maruz kalmıştır.

Ülke etrafını saran dağlar ve denizlerden dolayı fitri bir savunma özelliğine sahip olmasına rağmen bu tür işgalleri engellenememiştir. İran'ın jeopolitik konumunu önemli kılan temel hususlar; enerji kaynakları, geçiş güzergâhlarının ortasında bulunması ve nüfus edinebilme imkânının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kendi ulusal güvenliğine yönelik doğrudan oluşacak bir kriz/saldırı durumunda Hürmüz Boğazına olan hâkimiyetiyle boğazı kapatma imkânına sahiptir(Akarsu, 2017, ss. 32-33). Bu durum bölgesel güvenliği açısından önemli avantajlar sağlamaktadır.

Asya kıtasının güney batısında yer alan İran İslam Devleti, 25-39 enlemleri, 44-63 boylamlar arasında yer almaktadır. Yüz ölçümüyle dünyanın en büyük on altıncı ülkesi konumunda olan İran, toplamda 1.064.095 kilometrelik bir toprağa sahiptir. Bu yüzölçümüyle dünyanın en büyük 18. ülkesi konumundadır(Ametbek, 2017, s. 21). Kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahcivan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi, Batısında Türkiye ve Irak ile çevrili bir Ortadoğu ülkesi olan İran, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında yer alan bir köprübaşı konumundadır. Bu yönüyle birlikte İran, dünya petrol sevkiyatının kalbi olarak değerlendirebileceğimiz Körfez Bölgesi ve Hürmüz Boğazını kontrol edebilecek bir coğrafyaya sahiptir(Eryılmaz, 2010, ss. 8-10).

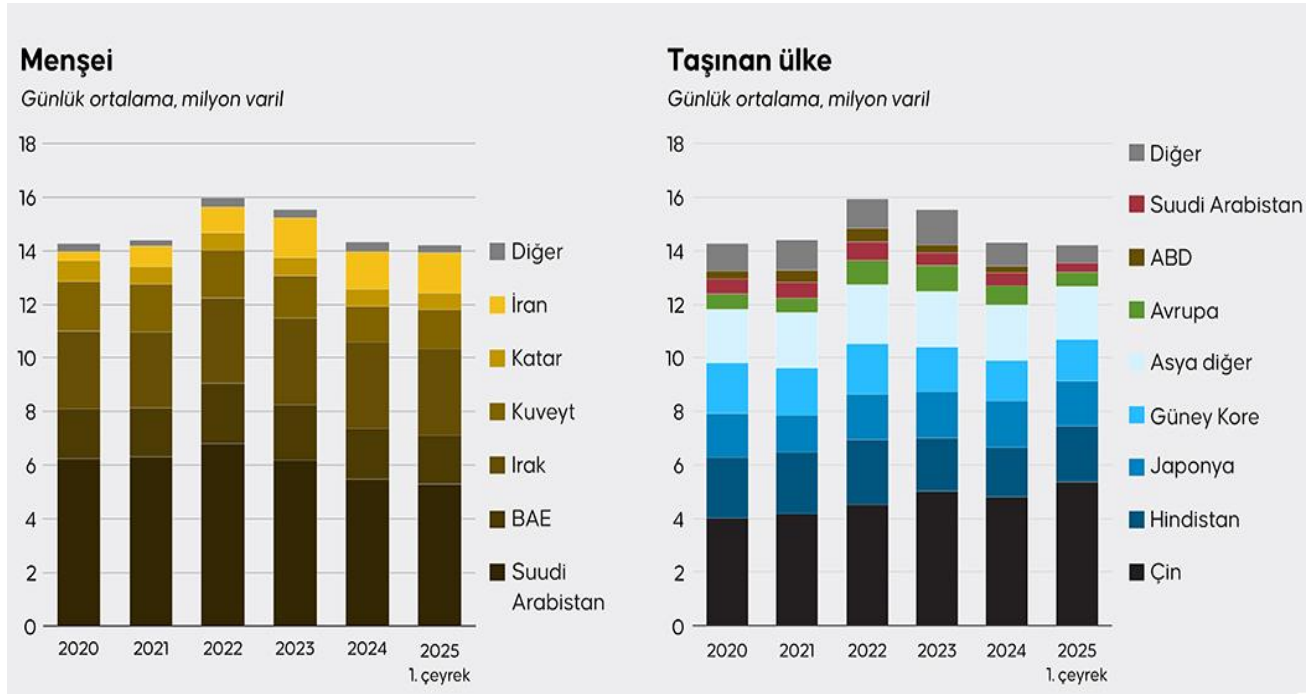
Basra Körfezi'nin ağızındaki dar bir su yolu olan Hürmüz Boğazı, Orta Doğu'daki petrol ve LNG üretimini Umman Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden dünya pazarlarına bağlıyor. İran'ın bu bölgeye sınırının olması dünya ticareti açısından önemli bir etki sunmaktadır(Usubali, 2025).

Harita 3. Hürmüz Boğazı'nın İran ve Dünya Ticareti Açısından Önemi

Kaynakça: Hürmüz Boğazı'nın İran ve Dünya Ticareti Açısından Önemi(Usubali, 2025).

Harita 4. Hürmüz Boğazı'ndan Taşınan Ham Petrol Miktarı

Kaynakça: Hürmüz Boğazı'ndan Taşınan Ham Petrol Miktarı(Usubali, 2025).

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'na olan sınırından ötürü İran'ın coğrafik konumu oldukça önemlidir. Bilhassa uluslararası ticaret, petrol ve doğal gaz taşımacılığı bakımından ele alındığında, İran'ın güvenliği oldukça stratejik bir konumda yer almaktadır. Ülkenin güney sınırları genel anlamda uluslararası ticarete erişimini sağlamaktadır. Bu bakımdan İran'ın bir cephesi denizlere, bir cephesi de Avrasya Kıtası'na bakmaktadır. Dolayısıyla İran hem Avrasya'ya nüfuz etmek isteyen deniz güçleri bakımından hem de uluslararası sulara ulaşmak isteyen kara güçleri bakımından stratejik bir noktadadır. İran'ı ele geçiren güç aynı zamanda Basra Körfezi Ülkeleri'ne, Suriye, Türkiye ve Irak'a, Orta Asya'ya, Kafkaslara, Afganistan ve Pakistan'a ve hatta Hazar üzerinden bütün Avrasya'ya nüfuz edebilir(Ametbek, 2017, s. 23).

Basra Körfezi'nin giriş kısmında yer alan ve dar bir su yolu olan Hürmüz Boğazı, Orta Doğu'daki petrol ve LNG üretimini Umman Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden dünya pazarlarına bağlamaktadır. Boğaz, küresel bağlamdaki petrol ticaretinin yaklaşık olarak üçte

birini karşılayan kritik bir deniz yolu olarak öne çıkmaktadır. Ortadoğu'daki petrol üreticilerinin sağladığı günlük 17-20 milyon varil ham petrol ve kondensat, Hürmüz Boğazı üzerinden küresel piyasalara sevk edilmesi Boğazın hem bölgesel hem de küresel anlamda ne denli önemli olduğu görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın açıklamış olduğu verilerine göre, petrol hacminin yaklaşık yüzde 70'i bu yolla Asya'ya ulaşıyor. Özellikle Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Tayland, Singapur, Pakistan ve Filipinler, Hürmüz Boğazı'ndaki petrol tedarikinin ana alıcıları arasında yer alıyor. Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'ın LNG gemilerinin neredeyse tamamı da küresel LNG ticaretinin yüzde 20'sinin sağlandığı bu noktadan uluslararası piyasalara ulaşmaktadır. Yine dünya ekonomisinde öncülerinden olan Avrupa, Hürmüz Boğazı'ndan sağlanan LNG tedarikinin ana alıcıları arasında yer alıyor. Küresel petrol ve LNG ticareti için kilit önemde olan Hürmüz Boğazı, İsrail'in İran'a saldırmasıyla yeniden piyasaların odak noktasına yerleşti. İran, daha önceki gerilimlerde Hürmüz Boğazı'nı kapatabileceği söylemişti ama böyle bir durum henüz gerçekleşmedi. İngiltere Deniz Ticaret Organizasyonu (UKMTO), Haziran 2.005 tarihinde İsrail-İran arasında yaşanan gerilim Ortadoğu'daki kritik su yollarında askeri faaliyetleri tırmandırabileceği ve deniz taşımacılığını olumsuz etkileyebileceği uyarısında bulunmuştur. Baltık ve Uluslararası Denizcilik Konseyi (BIMCO), analistleri de bu ülkeler arasında gerçekleşecek herhangi bir saldırının bölgedeki gerilimi tırmandırma ve deniz taşımacılığını doğrudan etkileme kabiliyetine sahip olduğunu bildirmektedir. Diğer yandan bazı uzmanlar İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatmaması için güçlü ekonomik gerekçeleri olduğunu düşünmektedir. Çünkü İran'ın neredeyse tüm petrol ihracatı bu boğazdan geçmek zorundadır. Yine Tahran yönetiminin önemli ticaret ortağı olan Çin'in petrol ithalatının da büyük bir kısmı Hürmüz Boğazı'ndan sağlanmaktadır. Küresel Risk Yönetimi Araştırma Başkanı Arne Lohmann Rasmussen, konuyla ilgili yaptığı bir paylaşımda, petrol piyasası açısından "en büyük kâbusun" Hürmüz Boğazı'nın kapanması olacağını belirtmiştir. İran'ın bu dar geçiş noktasını kapatması halinde küresel petrol akışının yüzde 20'sinin etkilenebileceğini kaydeden Rasmussen, boğazın kapanması durumunda petrol fiyatlarının 100 dolara kadar çıkabileceği uyarısında bulundu. Bu durumun somut bir göstergesi de petrol fiyatları İsrail'in İran'a Haziran 2025'te gerçekleştirdiği saldırının ilk gününde yüzde 7'den

fazla yükselerek 73,58 dolara kadar çıktı ve yaklaşık 5 ayın en yüksek seviyesini görmesidir(Kaya, 2025).

İran'ın jeopolitik konumu açısından önem arz eden diğer bir nokta ise Hazar denizidir. Hidrokarbon ihtiyacının karşılanması için Çin ve Hindistan gibi önemli Asya ülkelerinin yanı sıra AB ülkeleri de bu bölgedeki kurulu enerji altyapısıyla önemli bir rol oynamaktadır. Hazar Denizi'ne kıyı şeridi bulunan ülkelerin sahil uzunlukları: Kazakistan- 2320 km, Türkmenistan- 1200 km, Rusya- 695 km, Azerbaycan- 955 km ve İran- 724 km'dir(Aslanlı, 2018, s. 5).

Hazar Denizi'nin petrol ve doğal gaz rezervlerinin olduğu yerler Kazakistan kıyılarına yakın kuzeydoğu ve Türkmenistan-Azerbaycan arasındaki bölgelerdir. Fakat Hazar Denizi'ne kıyısı olan tüm ülkelerin kıyılarında zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmakta ve dolayısıyla bu ülkelerin büyük oranda üretimleri de bulunmaktadır. Ancak her ülkenin rezerv ve üretim kapasiteleri aynı düzeyde değildir. Rusya, Türkmenistan ve İran'ın toplam doğal gaz rezervi dünya piyasasının yaklaşık %45'ine sahiptir. Hazar bölgesinde yer alan ülkelerin bu havzada elde ettikleri petrol ve doğalgaz rezervleri kendi ülkelerinin bütçelerindeki pay oranları farklılık göstermektedir. Azerbaycan'da toplam merkezi bütçe gelirlerinin %40- %50'si Hazar'daki petrol ve doğalgaz satışından elde edilirken bu oran İran açısından çok da büyük bir paya sahip değildir. Kesin ve net rakamlar bilinmemekle birlikte İran'ın Hazar'dan elde ettiği fosil enerji satışı toplam bütçenin yaklaşık %10'nun altındadır(Aslanlı, 2018, ss. 5-6).

Basra Körfezi ile Hazar Havzası arasında kara yoluyla birleştirme özelliğine sahip olan tek ülke İran'dır. İran'ın bu tarz jeostratejik konumu nedeniyle ülkeyi bölgesel işbirliğinde enerji kaynaklarının taşınması için alternatif güzergâh arayışlarında ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde hayati bir konum kazandırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra İran'ın Hazar bölgesindeki dış politikası daha da aktifleşmiştir. Fakat İran Hazar Bölgesi'nde gerek bölge ülkeleriyle gerekse de y küresel boyuttaki anlaşmazlıklardan ötürü Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkelerle enerji kaynakların işletilmesi için sürdürülebilir bir işbirliği kuramamıştır. Aynı zamanda İran'ın bölgede transit ülke olma

emellerini çeşitli bölgesel ve uluslararası faktörlerin etkisiyle bir türlü gerçekleştirememiştir(Aslanlı, 2018, ss. 12-13).

İran, Avrasya merkezli kara gücü ile küresel ölçekte deniz gücü arasında yer alan jeopolitik konumuyla tarihsel olarak büyük güç rekabetinin nesne konumundaki ülkelerdendir. Spykman'ın kenar kuşak ve Mackinder'in iç hilal yaklaşımları İran, Büyük Oyun'dan Soğuk Savaş dönemine kadar Çarlık Rusya'sı, İngiltere, SSCB ve ABD'nin nüfuz rekabetine sahne olmuştur. Her ne kadar tarafsız kalmış olsa da Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda işgale uğramaktan kurtulamamıştır. 20. yüzyılda Batı bloğuna eklenilen İran, Soğuk Savaş boyunca ABD'nin Sovyetleri güneyden çevreleme politikasında kilit bir rol üstlenmiştir. Günümüzde ise hem Rusya hem ABD için vazgeçilmez bir jeopolitik aktör olarak değerlendirilmektedir. Brzezinski İran'ı Türkiye ile birlikte jeopolitik eksen ve bölgesel jeostratejik aktör olarak tanımlarken, Dugin İran'ı Rusya'nın Avrasya güney ekseninin temel ortağı ve İslam dünyasındaki başlıca müttefiki olarak konumlandırmaktadır. Bu doğrultuda İran İslam Cumhuriyeti, Rusya ile yakınlaşırken ABD ile ilişkileri tamamen koparmamaya endeksli bağımsız bir denge politikası izlemektedir. Bu bağlamda İran ekonomisi için büyük önem arz eden Çin'in yükselişi ve Şanghay İşbirliği Örgütü süreci Tahran yönetiminin izlediği bu dengeyi daha da güçlendirmektedir. Kimi araştırmacılara göre çok kutuplu uluslararası sisteme³¹ geçişle birlikte İran'ın jeopolitik ve jeostratejik öneminin artacağı ön görülmektedir. İran'ın Avrasya yönelimli dış politikası Tahran-Moskova-Pekin eksenini üzerinden kurumsallaşma eğilimi göstermektedir(Ametbek, 2017, ss. 36-37).

Jeopolitik, bir dış politika kavramı olarak ülkelerin, coğrafi unsurların dış politikayı nasıl şekillendirdiği ile ilgilenir. Coğrafi unsurlar ve etkenler bir ülkenin milli gücünün ve dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Coğrafi konum bir ülkenin dış politikasının sınırlarını ve mevcut seçenekleri belirleyici bir etkisi vardır. Bu durum İran'ın jeopolitik konumu için düşünüldüğünde jeopolitik konumun belirleyici rolü açıkça

³¹ Burada ifade edilen Çok Kutuplu Sistem vurgusu hali hazırda uluslararası ilişkilerde sistemin bu olduğu veya olacağı anlamında değildir. Esasında uluslararası sistemin bu sisteme evrileceği yönünde beklentileri ve öngörülleri olan düşünürlere atıf yapılmıştır.

görülmektedir. İran dış politikasının tarihi ve kültürel coğrafyasının özelliklerine dayandığı yönündeki düşünce anlayışı hâkim olmakla birlikte bu anlayışa göre İran'ın dış politikası değişmez ve sabit unsurların etkisi altındadır. Bu özellik İran'ın sosyal ve fiziki çevresinden kaynaklanmaktadır. Tahran yönetiminin dış politikasının şekillenmesinde belirleyici unsurlar arasında jeopolitik konumunun önemli ve etkili olduğu genel kabul gören bir fikirdir. Fakat bu konuda çalışma yapan araştırmacılar arasında farklı iki görüş hakimdir. Kimisine göre İran dış politikasının gelişmesi ve şekillenmesinde coğrafi konum ve sahip olunan yeraltı kaynaklarının daha etkili olduğu düşünülürken, diğer bir düşünceye sahip olan araştırmacılara göre de İran'ın sosyal çevresi, tarihi ve kültürel kaynaklarını dış politikanın belirlenmesinde daha öne çıkarmaktadırlar. İran'ın jeopolitik ve jeostratejik konumunu güçlendiren ve bölgesel anlamda önemli bir güç olmasına olanak sağlayan coğrafi imkanlar iki temel alanla ilgili olarak ele alınmaktadır. İlki, İran'ın sahip olduğu uzun sahiller ve bunların stratejik noktaları ile Kafkaslar ve Orta Asya'nın uluslararası ulaşım yolunun üzerinde olması, ikincisi ise iki büyük enerji havzasında yer almasıdır(Yegin, 2017, ss. 32-33).

İran'ın coğrafi konumu, onu küresel bir büyük güç yapmamakla birlikte pasif bir bölgesel aktör haline de getirmemektedir. Hatta jeostratejik açıdan, uluslararası ilişkiler sisteminde onu orta güç kategorisine getirmekte ve yüksek stratejik kaldıraç kapasitesine sahip bir aktör konumuna yerleştirmektedir. İran'ın Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki köprü başı niteliği, Hazar Havzası-Hürmüz Boğazı hattında konumlanması ve iki büyük enerji havzasına aynı anda sınırının olması, ülkeye askeri kapasitesinin ötesinde jeopolitik bir etki alanı kazandırmaktadır. İran'ın bu jeopolitik konumu kendisine uluslararası sistemde doğrudan güç projeksiyonu yerine jeopolitik konumuna bağlı olarak dolaylı etki üretmesini mümkün kılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Avrasya merkezli kara gücü ile küresel deniz gücü arasında yer alan İran, tarihsel olarak büyük güçlerin rekabet ettiği bir ülke olmuştur. Mackinder'in iç hilal ve Spykman'ın kenar kuşak yaklaşımları çerçevesinde İran, küresel güç dengelerinin kesiştiği bir coğrafyada yer almaktadır. Dugin tarafından Avrasya güney hattının temel ortağı ve Brzezinski tarafından da jeopolitik bir eksen olarak

tanımlanan İran'ın jeopolitik konumu uluslararası sistem içerisinde istikrarı bozan değil, daha çok dengelerin şekillenmesinde bir orta güç olarak önem arz ettiğini göstermektedir.

Hürmüz Boğazı'ndaki İran'ın hakimiyeti uluslararası güvenlik açısından en kritik unsurları arasında yer almaktadır. Küresel enerji kaynakları açısından önemli bir konumun olması Tahran yönetimine askeri olmayan ancak yüksek etkili bir caydırıcılık ve stratejik baskı kapasitesi sunmaktadır. İran'ın bu husustaki etkisi uluslararası güvenliği doğrudan tehdit etmesinden ziyade, bölgesel bağlamda oraya çıkacak kriz durumunda küresel piyasaları ve büyük güçleri etkileyebilecek bir jeopolitik avantajı sağlamaktadır. Tabi bu durum bölgesel krizlerde İran'a istediği gibi davranma imkânı sunmamaktadır. Çünkü Çin gibi enerji kaynaklarının ihraç edildiği bir ülkeye bu bölge üzerinden sevkiyat yapılmaktadır. Bölgenin istikrarsızlaşması ve olası krizlerin yaşanması sadece diğer aktörler için değil İran için de ciddi sonuçlara yol açabilir.

Sonuç olarak baktığımızda İran sahip olduğu coğrafi konumu kullanarak uluslararası güvenliği doğrudan şekillendiren bir büyük güç olmamakla birlikte geçiş hatları, enerji akışları ve büyük güç rekabeti üzerinde dolaylı fakat belirleyici bir etki üreten orta güç konumuna sahip olduğunu söyleyebiliriz.

5.4.3. Ekonomik Kapasite ve Küresel Bağlantılar

İran, 2025 yıl sonu International Monetary Fund(IMF) tarafından açıklanan verilerle 356,513 milyar dolar Gayri Safi Yurtiçi Hasılayla(GSYİH)(IMF, 2026) dünyanın en büyük 44. ekonomisi konumundadır(Worldometer, 2025a). Güncel nüfusu 92.882.984 olan İran, ekonomik anlamda önemli bir potansiyele sahiptir(Population Today, 2026). Bir zamanlar ekonomik bir güç merkezi olma yolunda önemli ilerlemeler kaydeden İran'ın, küresel konumu dini lider Ayetullah Ali Hamaney'in yönetimi altında geçen son 36 yılda Pehlevi döneminde görülen büyümenin aksine bir durum ortaya çıkarak, istikrarlı bir şekilde geriledi³². 1960'lı yıllarda İran'ın GSYİH'sı dünya sıralamasında 33. sırada yer almaktaydı.

³² Devrim öncesi İran ekonomisi pek de iç açıcı değildi. Burada belirtilen Pehlevi döneminde ABD'nin de desteklemesiyle İran ekonomisi az da olsa gelişim trendinde olmasıdır. Fakat devrim sonrası İran-Irak savaşının yaşanması ve ABD öncülüğünde başlayan yaptırımların etkisiyle zaten pek iyi olmayan ve kırılgan olan İran ekonomisi oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir.

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde Muhammed Rıza Şah döneminde sanayinin genişlemesi, artan petrol gelirleri ve altyapı yatırımları sayesinde dünyanın en büyük 20 ülkesi arasına girdi. İran-Irak savaşı (1980-1988) sırasında İran strateji kültürü açısından önemli bir kırılmaya yol açmış, fakat bu dönemdeki zor şartlara rağmen petrol fiyatlarındaki artış ve ekonomideki temellerin etkisiyle de kısa bir süreliğine de olsa İran ekonomisi, küresel anlamda 13. sıraya kadar yükselerek direncini korudu (Iran Open Today, 2025). 1980'lerin Sonlarından günümüze değin İran ekonomisi dalgalı bir grafik sergileyerek, genel anlamda sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. 2000'li yılların başında nükleer enerji çalışmalarının gizli yürütüldüğüne dair delillerin ortaya çıkmasıyla ABD ve Batılı ülkelerin öncülüğünde İran ekonomisine yönelik sert yaptırımlar başlatılmıştır. 2005 yılında radikal söylemleriyle ön plana çıkan Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle Batıyla olan ilişkiler daha da kötüleşmiş ve yaptırımların etkisi giderek arttırılmıştır. Bu şartlar İran ekonomisinde ciddi daralmalar ve sıkıntıları beraberinde getirdi.

İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomik yaklaşımında devletçi politikaların yoğun olduğu, petrol ve doğalgaz ihracatının ekonominin performansında önemli bir yer ettiği görülmektedir. Devletin bünyesinde 400 civarında bulunan fabrikalar İran'ın ekonomik aktör konumunu güçlendirmektedir. GSMH içindeki sektör payları 2018 verilerini göre; hizmetler %55, sanayi ve madenler %22, petrol %13 ve tarım %10'dur (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2025).

2024 yılı itibarıyla İran, cari fiyatlarla hesaplanan 416,676 Milyar (kimi kaynaklarda bu miktar 475 milyar) dolar büyüklüğündeki GSYİH'siyle dünya genelinde 193 ekonomi arasında 33. sırada yer almaktadır. Bu konum, İran'ın küresel ekonomik sistem içinde mutlak üretim kapasitesi bakımından orta sıralarda yer aldığını göstermektedir. Buna karşılık, kişi başına düşen GSYİH³³ açısından 193 ekonomi içinde 123. sırada bulunması, toplam ekonomik büyüklüğün toplumsal refah düzeyine sınırlı ölçüde yansıdığını ortaya koymaktadır. İhracat sıralamasında 226 ekonomi arasında 94. sırada yer alması ise İran'ın küresel ticarete belirli bir varlık gösterdiğini, ancak ekonomik ağırlığını ticaret performansı yoluyla tam olarak dönüştüremediğini göstermektedir. Bu göstergeler birlikte

³³ İran'ın 2025 yılı verilerine göre kişi başına düşen milli geliri 4.074 dolardır (Worldometer, 2025a).

değerlendirildiğinde, İran'ın ekonomik büyüklük bakımından orta güç kategorisiyle uyumlu bir konumda bulunduğu, ancak kişi başına gelir ve ihracat performansının bu kapasiteyi sınırlayan unsurlar olarak öne çıktığı görülmektedir(OEC World, 2026).

İran ekonomisinin özellikle devrimden günümüze büyümesinde engel olan en büyük faktör şüphesiz ABD önceliğinde Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi tarafından uygulanan yaptırım kararlarıdır. Bu konu “İran'ın Nükleer Enerji Çalışmalarına Yönelik Yapılan Denetimler ve Yaptırım Kararları” başlığında ayrıntılı ele alındığından burada kısaca değinilecektir. İran'a yaptırımların uygulanması söz konusu olduğunda şüphesiz akla gelen ilk ülke ABD'dir. 1979 İran İslam devrimiyle birlikte ABD-İran ilişkileri önceki dönemin tam tersine bir değişimle bozulmuş ve ABD, İran'ı, terörizme destek vermesi ve insan haklarını ihlal etmesi gerekçelerinden ötürü tek taraflı yaptırımlarla baskılamıştır. Benzer durum Avrupa Birliği ülkeleri tarafından da görülmekte olup, bu ülkeler kendi bünyesinde yer alan uluslararası şirketlerin İran'a nükleer teknoloji ve dokümanları satışını engelleyici politikalar uygulamıştır. Yaptırımların ilk ağır dozajı ABD Başkanı Bill Clinton tarafından 1993 yılında yürürlüğe konulan “Çifte Kuşatma” stratejisi ile görülmektedir. 1995 yılına gelindiğinde ABD yönetimi İran'a yönelik ambargo kararı alması ve 1996 yılında da İran'a yatırım yapan şirketler hedef alınmış hatta bu şirketlere bir takım yaptırımlar dahi uygulanmıştır(Ağır & Ayık, 2019, s. 691).

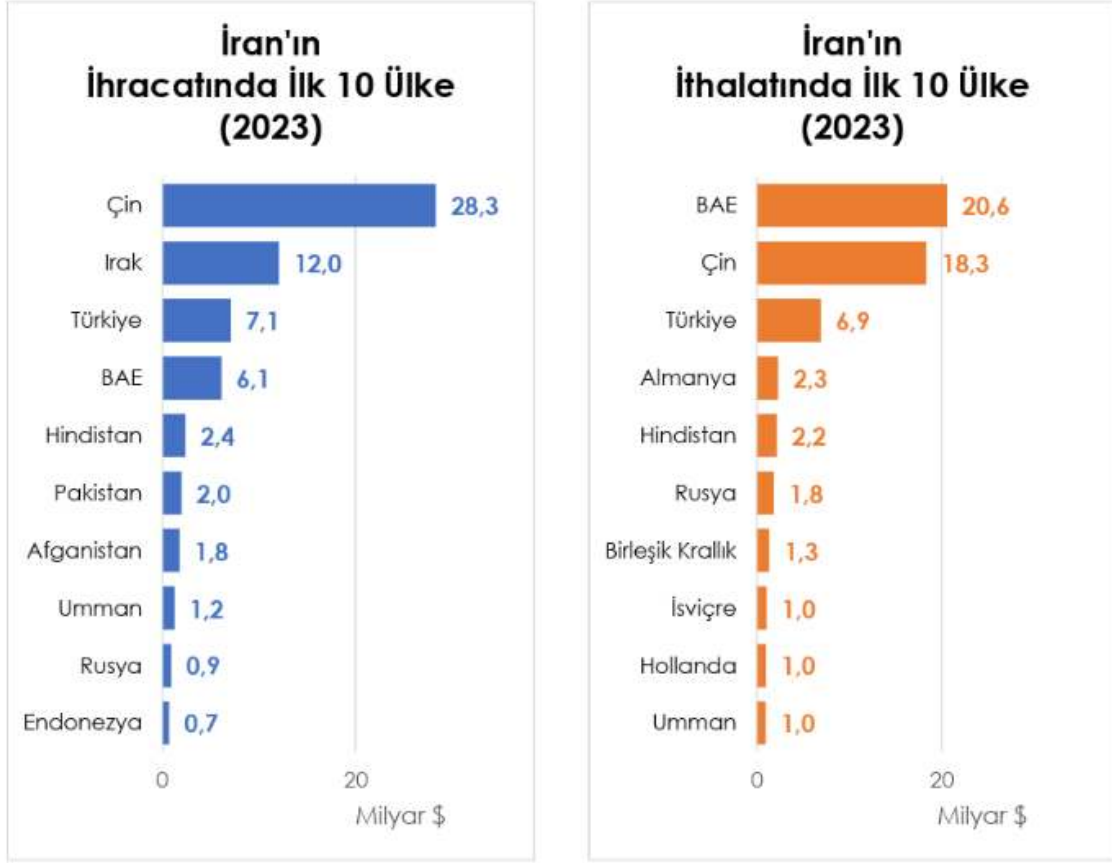
Yaptırımlardan etkilenen İran ekonomisi en ağır olan yaptırımları dönemin ABD Başkanı George W. Bush döneminde görmüştür. 2001 yılında yürürlüğe konulan “USA POTRIOT ACT”(ABD Vatanseverlik Yasası) ile yaptırımların etkisi İran ekonomisinde oldukça ağır sonuçlara yol açtı. ABD'de çıkarılan bu yasayla İran'ın “*kara para bölgesi*” söylemlerine maruz bırakılması gerek şirket yöneticilerinin gerekse insanların ABD'ye gittiklerinde sorgulanmaktan, para cezası almaktan ve tutuklanmaktan çekindiklerinden İran'la işbirliği yapmak istememektedirler. Aynı durum bankalarda da görülmekte olup bu gerekçelerden dolayı yapılan ticareti finanse etmekten çekilmektedir. 2012 yılı öncesi İran'ın ihraç ettiği petrolün karşılığında tahsil etmesi gereken para dahil İran Merkez Bankası'nın yurt dışındaki bankalarda bulundurduğu paraların ve kendi vatandaşlarının yurtdışındaki

paralarının(yaklaşık 130 milyar dolar) belirtilen kara para listesine dahil edilmesinden ülkeye girişini engellemektedir(Ağır & Ayık, 2019, s. 691).

AB ülkeleri İran ile genelde olumlu ilişkiler geliştirmek istese de İran'daki gelişmeler iki taraf arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Devrim sonrası İran'ın, AB politikalarına karşıt bir yaklaşım sergilemesi ve nükleer enerji çalışmalarında AB'ye bağımlılığın azaltılması bu durumun bir tezahürüdür. Her ne kadar İran'da gerçekleşen rejim değişikliği AB çıkarlarına ters düşmüş olsa da AB, İran ile ilişkilerini olumlu anlamda sürdürmeyi istemişlerdir. Bu durumda etkili olan İran'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ve sahip olduğu coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Fakat tüm bu çabalara rağmen 2002 yılında İran'da nükleer faaliyetlerin gizli yürütüldüğüne dair güçlü kanıtların ortaya çıkmasıyla birlikte AB ile olan ilişkilerde güvenlik tedirginliği ön plana çıkmıştır. Bu durumdan endişelenen AB, İran ile ilişkilerini askıya almayı ve temkinli davranmayı yeğlemiştir(Küpeli, 2016, s. 120).

Belirtilen nicel veriler doğrultusunda İran'ın yaptırımlara maruz kalmasından ötürü ithalat ve ihracatında dünya ekonomisinde ciddi bir etkiye sahip olmamasına yol açmaktadır. Tüm ambargolara rağmen İran, sahip olduğu önemli yeraltı rezervlerinden ötürü bölgesel ve küresel anlamda ithalat ve ihracatını gerçekleştirmektedir. Aşağıdaki tabloda ülkenin en çok ithalat ve ihracatta bulunduğu ülkeler belirtilmektedir.

Tablo 8 İran'ın İhracat ve İthalatında Yer Alan İlk 10 Ülke

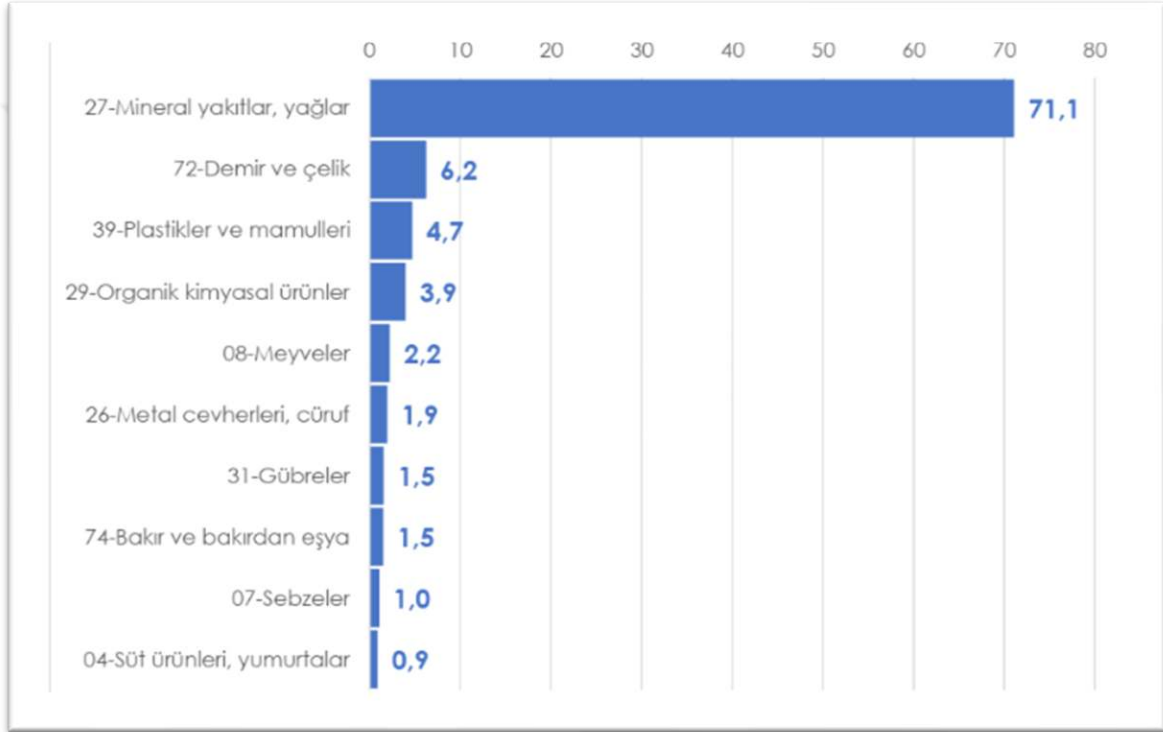

Kaynakça: İran'ın Dış Ticareti(TİM, 2026, s. 5).

Çin, Rusya, Türkiye ve Hindistan gibi ülkeler İran dış ticaretinde önemli rol oynamaktadır. Bu ülkelerle olan ilişkileri yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere İran ekonomisinde önemli paya sahiptir. Belirtilen bu ülkeler sadece belli bir dönemde değil özellikle devrimden günümüze geçen süreçte İran dış ticaretinde her zaman önemli pay sahibi olan devletlerdir. Dolayısıyla bu ülkelerin İran ile ilişkileri önemli ticari ortaklıklara yol açmaya bağlı olarak vazgeçilmesi zor olan ülkeler konumundadır. Fakat karşılıklı ilişkilerde bu ülkeler İran için alternatifi pek olmayanlardır. İran'ın bu ülkelere bağımlılığı bu ülkede İran'a olan bağımlılığından daha fazladır.

İran'ın ekonomik anlamda bir orta güç statüsünde değerlendirilmesi için dış ticaretinde öne çıkan ürünlere ve bu ürünlerin küresel piyasadaki etkisine de bakmak gerekir. Aşağıdaki tabloda İran dış ticaretinde öne çıkan ürünler nicel verilerle belirtilmektedir.

Tablo 9. İran'ın İhracatında İlk 10 Ürün

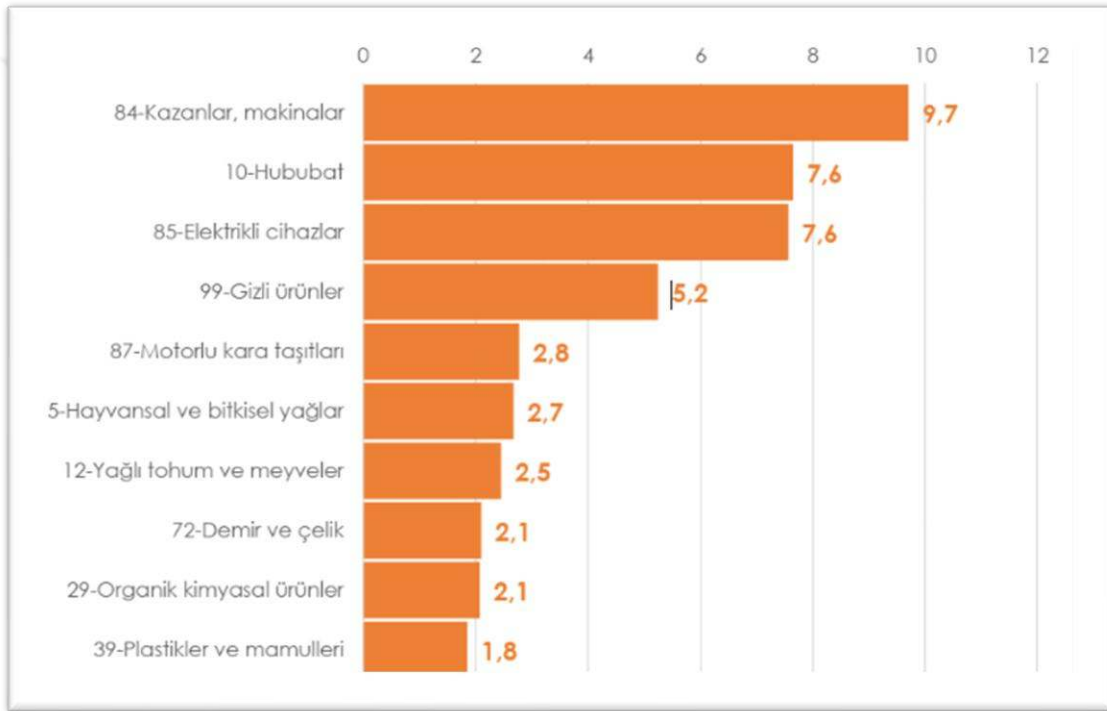

Kaynakça: İran'ın İhracatında İlk 10 Ürün(TİM, 2026, s. 4).

İhracat ürünlerine baktığımızda İran açısından öne çıkan ve yüzdeler olarak büyük pay sahibi ürünler daha çok petrol ve petrol ürünlerinden oluştuğunu görmekteyiz. Bu durum İran'ın dış ticaretinde bu tür ürünlere ne denli bağımlı olduğunu ve ekonomisi açısından kırılganlık kaynağı olabileceğini göstermektedir. Zira İran'ın bulunduğu coğrafya çatışma risklerinin yüksek olduğu özellikle Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı gibi jeopolitik konumu önemli olan alanlara sınırının olması, olası bir çatışma krizinde petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar İran'ın, büyük bir ekonomik gelir kapısı olan bu ürünler üzerinden zarar

görmesine neden olabilir. Tabii kimi durumlarda krizler İran'ın lehine de olabilir. Fakat nükleer enerji çalışmalarından dolayı ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin yaptırımlarına maruz kalınması ve petrol satışının küresel alanlardaki ihracatını sınırlandırmaları İran ekonomisi için önemli sıkıntılara yol açabilmektedir.

Tablo 10. İran'ın İthalatında İlk 10 Ürün

Kaynakça: İran'ın İhracatında İlk 10 Ürün(TİM, 2026, s. 4).

İthalat ve ihracat verilerindeki dalgalanmalar İran'ın GSYİH'nde da benzer bir durumu ortaya koymaktadır. Belli dönemlerde ekonomik anlamda gelişme kaydedilmiş olsa da yaptırımlar ve ambargoların etkisinin arttığı dönemlerde İran'ın ekonomik büyümesinde ve GSYİH'de düşüşlere yol açmıştır. Aşağıdaki tablo belirtilen ifadeleri nicel verilerle göstermektedir.

Tablo 11 İran'ın 2016–2025 Dönemi Makroekonomik Göstergeleri

Yıl	Nominal GSYİH (Cari ABD Doları)	GSYİH Büyümesi	Kişi Başına GSYİH	Nüfus Değişimi
2016	477,575 Milyar\$	%6,5	\$5.975	%1,44
2017	507,800 Milyar\$	%3,0	\$6.264	%1,45
2018	343,713 Milyar\$	%-3,7	\$4.187	%1,28
2019	252,142 Milyar\$	%-2,4	\$3.035	%1,08
2020	209,510 Milyar\$	%4,4	\$2.493	%0,77
2021	307,337 Milyar\$	%4,1	\$3.656	%0,83
2022	403,254 Milyar\$	%4,4	\$4.750	%1,21
2023	421,547 Milyar\$	%5,3	\$4.915	%1,21
2024	416,676 Milyar\$	%3,7	\$4.810	%1,06
2025	\$356,513 Milyar\$	%0,6	\$4.074	%0,93

Kaynakça: İran GSYİH(2025)(Worldometer, 2025).

İran'ın GSYİH'nde istikrarlı bir büyüme söz konusu olmadığını yukarıdaki tabloda görülmektedir. Bir devletin ekonomisindeki istikrarsızlığın tek bir nedene indirgenmesi sağlıklı olmayacaktır. İran ekonomisi için de tek bir nedenden ötürü ekonomide dalgalanmaların yaşandığını ifade etmek mümkün değildir. Esas itibariyle gerek iç politikadaki yanlış uygulamalar gerek dış politikadaki ve gerekse de uluslararası ilişkiler bağlamında yaşanan krizler ülke ekonomisindeki istikrarsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Ama ekonomideki bu istikrarsızlığın veya dalgalanmanın en önemli nedenlerden bir tanesi de İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar ve ambargolardır.

Yaptırımlara rağmen petrol ve doğal gaz üretimi üzerine kurulu bir ekonomik yapıya sahip olan İran için petrol fiyatlarındaki yükseliş ülkenin milli gelirini de arttırmaktadır. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere İran'a yönelik gerçekleştirilen yaptırım kararları ülke ekonomisinde ciddi küçülmelere yol açmıştır(Sanyürek, 2018, s. 321). Günümüzde de hâlâ yaptırımların etkisi devam etmekle birlikte, yaptırımlar İran'ın uluslararası ticaretteki aktifliği sınırlandırılmakta uluslararası finans sistemine erişimi, bankacılık işlerini ve petrol ihracatını kısıtlanmaktadır. İran bu yaptırımlara karşı her ne kadar petrol ihracatında başarılı

olabilse de döviz erişimi genellikle engellendiği için geciktirilmekte veya yurt dışında tutulmaktadır(Avcıoğlu, 2026). Dünyanın en büyük üçüncü petrol rezervlerine sahip olan İran petrol üretiminde ise dördüncü sıradadır. Günlük ortalama 4.000.000 varil üretimle Petrol İhraç Eden Ülkeler(OPEC) örgütünün en büyük ikinci petrol üreticisidir. Doğal gaz rezervleri noktasında Rusya'dan sonra dünyanın en büyük ikinci rezervlerine sahiptir. Bunların yanında Hazar Havzasının enerji kaynaklarına ve komşu Bağımsız Devletler Topluluğuna kolay erişim imkanına sahip olan İran, G-20'de yer almamakla birlikte Goldman Sachs'ın "Next Eleven"(Mısır, Meksika, Bangladeş, Endonezya, İran, Pakistan, Nijerya, Filipinler, Türkiye, Vietnam ve Güney Kore) olarak adlandırdığı gruba dahil edilmiştir. Sözü edilen bu ülkeler BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) dışında kalan 2050'li yıllarda dünyanın büyük ekonomileri olma potansiyeline sahip ülkelerdir(Gaffar, 2015, s. 72).

Petrol İran ekonomisinde en önemli ve stratejik ihrac maddesi olmaya devam ettiği müddetçe petrol sahalarının konumu İran için kritik önemde olmaya devam edecektir. Jeoekonomik bakımından İran'ın konumu küresel enerji kaynaklarının merkezinde yer almaktadır. Güneyde Basra Körfezi, kuzeyde Hazar Denizi petrol rezervlerinin iki ana kaynağıdır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaları göre bu bölgede petrolün nispeten ucuz olması Çin ve Hindistan gibi sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bu bölge önemli bir konuma sahip olacaktır. Bölgenin bu denli zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması ilerleyen yıllarda da büyük güçlerin rekabet sahası olmaya devam edecektir(Gaffar, 2015, s. 72).

Tablo 12. Ülkelere Göre Petrol Rezervleri (2025)

	Ülke	2025 Yılında Petrol Rezervleri (varil)	Dünya Payı
1	Venezuela	303.008.000.000	%17,17
2	Suudi Arabistan	267.230.000.000	%15,14
3	İran	208.600.000.000	%11,82
4	Kanada	163.108.000.000	%9,24
5	Irak	145.019.000.000	%8,22

6	Birleşik Arap Emirlikleri	113.000.000.000	%6,40
7	Kuveyt	101.500.000.000	%5,75
8	Amerika Birleşik Devletleri	83.729.430.000	%4,74
9	Rusya	80.000.000.000	%4,53
10	Libya	48.363.000.000	%2,74
11	Nijerya	37.500.000.000	%2,12
12	Kazakistan	30.000.000.000	%1,70
13	Çin	28.182.000.000	%1,60
14	Katar	25.244.000.000	%1,43
15	Brezilya	15.894.160.000	%0,90

Kaynakça: Ülkelere Göre Petrol Rezervleri (2025)(Worldometer, 2025b)

Tablo 13'te gösterildiği gibi İran'ın dünya petrol rezervlerinde %11,82'lik payıyla üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu veriler, İran'ın küresel petrol rezervleri bakımından üst sıralarda yer aldığını ve dünya toplam rezervleri içinde kayda değer bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, ülkenin ekonomik kapasitesi açısından önemli bir potansiyel barındırdığını ve enerji temelli fırsatlar sunduğunu da ortaya koymaktadır. İran'ın sahip olduğu yüksek petrol rezervleri ve dünya toplam rezervleri içindeki payı, jeopolitik konumuyla birlikte değerlendirildiğinde, ülkeye orta güç statüsü açısından önemli bir yapısal avantaj sağlamaktadır. Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi ve Hazar havzası arasında konumlanması; enerji üretimi ile enerji geçiş yollarını aynı stratejik çerçevede birleştirmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, enerji arz güvenliği, transit kapasite ve bölgesel bağlantısallık üzerinden İran'a pazarlık gücü kazandırmaktadır. Enerji kaynaklarına sahiplik ile kritik jeostratejik geçiş noktalarına hâkimiyetin aynı devlette birleşmesi, uluslararası sistemde nadir görülen bir kombinasyondur. Bu yapı, İran'ın enerji diplomasisini bir niş diplomasi aracı olarak kullanabilmesine imkân tanımaktadır. Enerji güvenliği, LNG taşımacılığı, boru hattı projeleri ve transit güzergâh alternatifleri gibi alanlarda uzmanlaşmış diplomatik girişimler, orta güç davranış repertuarıyla uyumludur.

Dolayısıyla, doğru politikalar ve kurumsal kapasite ile desteklendiğinde, enerji rezervleri ile jeopolitik konumun birleşimi İran'a hem bölgesel güvenlik mimarilerinde hem de küresel güç dengelerinde daha etkili bir konum sağlayabilecek stratejik avantajlar sunmaktadır. Fakat bu fırsatlar Amerika öncülüğünde uygulanan yaptırımlarla fazla da bir avantaj sağlayamamıştır. Her ne kadar İran ekonomisinde bu rezervler can damar hükmünde olsa da İran açısından olması gerektiği kadar faydalar sağlayamamaktadır.

ABD liderliğinde İran'a uygulanan yaptırımlar, paradoksal biçimde Çin başta olmak üzere Hindistan, Güney Kore ve Japonya gibi Asya ülkeleri için stratejik fırsatlar üretmiştir. İran'ın geniş petrol ve doğalgaz rezervleri ile savaş ve yaptırımlar nedeniyle yıpranmış enerji altyapısını yeniden inşa etme konusundaki acil ihtiyacı, Çin açısından İran'ı enerji güvenliği denkleminde kilit bir aktör hâline getirdi. Özellikle 1990'lı yıllarda ABD-Çin ilişkilerinin kötüleşmesi ve Çin'in ithal petrole bağımlılığının hızla artması, Pekin yönetiminde enerji arzının dış şoklara ve ABD nüfuzuna açık olduğu yönündeki endişeleri derinleştirmiştir. Çinli karar alıcılar, enerji güvenliğini sağlamanın en etkili yolunun üretici ülkelerde doğrudan varlık edinmek veya uzun vadeli tedarik anlaşmaları yoluyla petrol ve doğalgaz üzerinde fiili kontrol sağlamak olduğu kanaatine varmıştır. ABD yaptırımları sonrasında İran, bu stratejiye uygun bir ortak olarak öne çıkmış; Çin, İran'ın enerji sektöründeki eksikliklerini gidermeye yönelik adımlar atarken aynı zamanda artan petrol ve doğalgaz ihtiyacını güvence altına almayı hedeflemiştir. Günümüze kadar Çin-İran enerji ilişkileri bu karşılıklı ihtiyaçlar temelinde şekillenmiş ve Çin, İran petrolü ve doğalgazının en büyük ithalatçısı konumunu sürdürmektedir(Hong, 2014, s. 413). Tablo 9'da iki ülkenin ekonomik ilişkilerine yönelik belirtilen veriler bu durumu özetler niteliktedir.

İran Nisan 2024 tarihinde İsrail'e yönelik 300'den fazla füze ve insansız hava aracı ile saldırı düzenledi. İran'ın bu saldırıları yapabilmesi için önemli bir ekonomik gelire ihtiyaç duyulmaktadır. Tahran yönetimi bu ekonomik kaynağını petrol ihracatından elde ettiğini açıklamaktadır. 2024 yılının ilk çeyreğinde yaptırımlara rağmen 35,8 milyar dolara yakın petrol ihracatının gerçekleştiği resmi olarak açıklandı. Burada sorulması ve dikkatlerin çekilmesi gereken husus İran, tüm bu yaptırımlara rağmen petrol ihracatını nasıl ve kime yapabilmektedir? ABD Temsilciler Meclisi Finansal Hizmetler Komitesi tarafından

hazırlanan bir raporda İran'ın günlük yaklaşık olarak 1,5 milyon varillik ihracatının %80'ninin varış noktasının İran'ın en büyük petrol alıcısı olan Çin'e yapıldığı belirtilmiştir. Bu hususta akla gelen diğer önemli bir soru ise Çin'in İran'dan neden petrol almayı tercih ettiğidir. Bu sorunun basit bir cevabı bulunmaktadır: İran petrolü ucuz ve kaliteli. Küresel petrol fiyatlarında uluslararası çatışmalardaki nedenlerden dolayı yükselmeler görülürken, İran, kendisine yönelik uygulanan yaptırımlar nedeniyle petrolünü satabilmek için fiyatlarda indirim uygulamaktadır. Çin'in Rusya, Venezuela ve İran'dan indirimli fiyatta petrol almasıyla büyük tasarruf sağlamaktadır. Sadece 2023 yılının ilk 10 aylık süre zarfında Çin'in bu ülkelerden almış olduğu ucuz petrolden dolayı yaklaşık 10 milyar dolar tasarruf etti(BBC NEWS TÜRKÇE, 2024).

Çin hükümeti yaptırımlara maruz bırakılan İran petrolünü satın almasının getireceği risklerin farkındadır. Bunun için petrol alımında büyük ve önemli bankalar üzerinden işlem yapmaktansa daha çok küçük Çin bankaları aracılığıyla ödemeler ve işlemler yapılmaktadır. Çünkü bu küçük bankaların uluslararası etkisi azdır ve olası yaptırımlardan dolayı etkilenme söz konusu olduğunda ortaya çıkabilecek riski en aza indirmek hedeflenmektedir(BBC NEWS TÜRKÇE, 2024).

Çin ile birlikte İran ekonomisi açısından kilit bir role sahip olan diğer bir ülke Rusya'dır. Rusya federasyonunda Vladimir Putin'in başkan seçilmesiyle birlikte Rus dış politikasında iki kavram ön plana çıkmıştır: realizm ve pragmatizm. Dış politika ve dış ticareti önceleyen bir yaklaşım sergileyen Putin, ülkesinin yeni dış politikasını bu ana temeller üzerine inşa etmiştir. Vladimir Putin'in ülkesinin ekonomik konularında pragmatist yaklaşımı benimsemesi 2000'li yılların başlarında petrol ve doğalgaz fiyatlarının artmasıyla Rus ekonomisi büyük bir sıçramayı yakalamıştır. Bu durum Rus dış politikasında enerjiyi bir dış politika aracı haline getirdi. ABD tarafından 1995' yılında İran'a uygulanan yaptırımlar Rusya için önemli bir fırsat sunmuştur. Aynı yıl Rus ve İranlı yetkililer arasında bir çok alanı kapsayan geniş ölçekli bir ticaret anlaşması imzalandı. Fakat iki ülke arasında yapılan ekonomik anlaşmalar sınırlı sayıda ürünü kapsamaktadır. Bu durum iki ülkenin hem gelişmişlik düzeyiyle hem de küresel sermayeyle ilişkilerinde yaşanan krizlerle orantılıdır. Batılı devletlerce Rusya'nın yayılma politikası endişesi ve İran'ın nükleer enerji

alışmalarına yönelik oluşan tedirginlikten ötürü bu iki ülkeye bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bundan dolayı da Rusya ve İran'ın ekonomik ilişkileri stabil bir grafik sunmamaktadır. Diğerk bir husus ise İran'a yönelik uygulanan yaptırımların etkisiyle iki ülke ilişkileri de dalgalı bir seyir izlemiştir(Ayık, 2020, ss. 81-82).

Yakın dönemde İran ile Rusya Federasyonu arasındaki ticari ilişkiler, her iki ülkenin ekonomik politikalarının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Bilhassa İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar ile Rusya'nın bölgesel pazarlara açılma isteği dikkate alındığında, ikili ticaret anlaşmaları ihracatı kolaylaştırmada ve artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu anlaşmalar yalnızca finansal ve idari engellerin azaltılmasına yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda İran'ın petrol dışı ihracatının Rusya'nın geniş pazarlarına geliştirilmesi için yeni fırsatlar yaratmıştır(Vizheh, 2026).

Son dönemlerde Rusya-İran ilişkilerine bakıldığında bilhassa Rusya-Ukrayna savaşının da etkisiyle ikili ilişkilerin giderek arttığı görülmektedir. İran'ın devrim kodları doğrultusunda doğu veya batı bloklarından herhangi birisine taraf olmaması düşünülürken son zamanlarda "Doğu'ya Bakış" sloganıyla Çin ve Rusya'ya yakın politikalar izlediği görülmektedir. Bu hususta İran'ın Çin'le yapmış olduğu anlaşmalar ağırlıklı olarak ekonomik alanlarda olurken, Rusya'yla yapılan anlaşmalar ise daha çok askeri alanda gerçekleşmiştir. Hem İran'ın hem de Rusya'nın uzun süredir Batı yaptırımlarına maruz kaldığı aşıkardır. Öte yandan İran ve Rusya'nın geçmiş zamanlarına bakıldığında, yukarıda da ifade edildiği gibi, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında ise İran halkı nezdinde Rusya'ya karşı bir güvensizlik hakimdir. Bu durum yakın dönemde yaşanılan olaylardan ötürü tersine farklı bir boyut kazanmıştır. İran'da gerçekleşen İslam devriminin kodlarına baktığımızda "Ne Doğu Ne Batı, İslam Cumhuriyeti" (Ne şarki Ne Garbi, Cumhuri-yi İslami) sloganı önemli bir unsur olarak gözükmektedir. Yine son dönemlerde iki ülkeye uygulanan ve giderek etkisini arttıran ABD ve Batı yatırımları, Rusya ve İran'ı adeta "düşmanımın düşmanı dostumdur" mantığıyla yaklaştırmıştır(Horasanlı, 2025).

Ekonomik güç kapasitesi bağlamında yukarıda verilen nicel ve nitel verilere baktığımızda İran'ın ekonomik kapasitesi, uluslararası güvenliği etkileme gücünün asimetri üreten ancak yapısal olarak sınırlı bir nitelik taşıdığını görmekteyiz. 2025 yılı itibariyle

yaklaşık olarak 356 milyar dolarlık Gayrisafi Yurtiçi Hasılasıyla dünya ekonomileri arasında orta sıralarda yer almaktadır. Ekonomik büyüklük bakımından belirli bir güç kapasitesine sahip olmakla birlikte İran'da kişi başına düşen gelir ve ihracat performansı bakımından daha alt basamaklarda konumlanmaktadır. Bu durum aynı zamanda İran açısından, ekonomik gücünün toplumsal refaha ve sürdürülebilir kalkınmaya tam anlamıyla yansımadığını göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik kapasitesinin dış politika araçlarına dönüştürülmesinde yapısal anlamda bazı kısıtlar doğurmuştur. Bununla birlikte İran'ın küresel enerji sistemindeki konumu, ekonomik kapasitesini uluslararası güvenlik bağlamında stratejik bir araca dönüştürebilmektedir. Dünya petrol rezervlerinin %11,82'sine sahip olması ve üretim kapasitesi bakımından üst sıralarda yer alması, İran'a enerji arz güvenliği üzerinden dolaylı fakat etkili bir güvenlik kaldıraç gücü sağlamaktadır.

Hazar havzası, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı arasındaki jeostratejik konumu, enerji üretimi ile enerji geçiş yollarını aynı jeoekonomik çerçevede birleştirmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, olası kriz dönemlerinde petrol fiyatları ve arz güvenliği üzerinden küresel ekonomik istikrara etki edebilme kapasitesi anlamına gelmektedir. Nitekim İran'a uygulanan yaptırımlara rağmen Çin başta olmak üzere Türkiye, Hindistan ve Rusya üzerinden Batıya sevk edilen petrol ihracatının sürdürülmesi ve bu gelirlerin askeri operasyon kapasitesine katkı sağlaması, ekonomik kaynakların güvenlik politikasına dönüştürülebilirliğini göstermektedir. Fakat İran İslam Cumhuriyeti ekonomisinin petrol ve doğalgaz ihracatına yüksek derecede bağımlı olması, ABD öncülüğünde uygulanan yaptırımlar karşısında kırılganlık sorununu doğurmuştur. ABD öncülüğündeki yaptırımların bankacılık işlemlerini, finansal sistem erişimini ve petrol gelirlerinin tahsilini kısıtlaması, İran'ın ekonomik kapasitenin tam anlamıyla stratejik avantaja dönüşmesini engellemektedir. Ayrıca dış ticaretin belirli ülkelere (özellikle Çin ve Rusya gibi) yoğunlaşması, İran'ın ekonomik manevra alanını daraltmaktadır. Bu durum İran açısından asimetrik karşılıklı bağımlılık üretmektedir. Bu çerçevede İran'ın ekonomik kapasitesi, mutlak büyüklüğüne rağmen küresel sistemde otonom bir dönüştürücü güç olmaktan ziyade, belirli aktörlerle sınırlı bir etkileşim alanında yoğunlaşmaktadır.

Orta güç literatürü bağlamında değerlendirildiğinde İran'ın ekonomik dinamiklerinin kapasitesi karma bir tablo sunmaktadır. Ekonomik güç kapasitesi açısından sağlanan avantajlar; (a) zengin enerji rezervleri, (b) jeoekonomik geçiş yolları üzerindeki konumu, (c) enerji diplomasisini niş diplomasi aracı olarak kullanabilme potansiyeli ve (d) yaptırımlara rağmen sürdürülebilir ticari ağlar, İran'a yapısal bir orta güç zemini sağlamaktadır. Bilhassa enerji güvenliği eksenli diplomatik açılımlar, İran'ın bölgesel güvenlik mimarilerinde pazarlık gücünü artırabilecek unsurlar taşımaktadır. Buna yönelik olumsuzluklar ise; (a) ekonomik büyümede istikrarsızlık, (b) ihracatın düşük çeşitliliği ve petrol bağımlılığı, (c) yaptırımların kronikleşmesi, (d) kişi başına gelir düzeyinin görece düşüklüğü ve (e) küresel finans sistemine sınırlı entegrasyon şeklinde sıralayabilir. Burada belirtilen faktörler İran'ın ekonomik kapasitesinin klasik orta güç davranış kalıplarına dönüşmesini zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak baktığımızda İran'ın sahip olduğu ekonomik kapasitesi uluslararası güvenlik doğrudan belirleyen bir büyük güç ölçeğinde değildir. Fakat bölgesel çatışma dinamikleri. Enerji piyasaları ve yaptırım rejimleri üzerinden küresel güvenlik ortamını dolaylı ancak stratejik bağlamda etkileyebilecek bir potansiyele de sahiptir. İran'ın bu kapasitesi sürdürülebilir ekonomik çeşitlenme ve küresel sistemle daha dengeli entegrasyon sağlamadığı sürece yapısal kırılگانlıklarla sınırlı kalmaya devam edecektir. Dolayısıyla İran'ın mevcut ekonomik göstergeleri yeni yükselen orta güç sınıfına pek uymamaktadır. Daha çok kısıtlı bir orta güç profilini sergilediği söylenebilir.

5.5. Diplomasisi ve Uluslararası Kurumlarla İlişkiler

Uluslararası ilişkiler, toplumları, kurumları ve hükümetleri uluslar arasındaki etkileşimlerin küresel boyutta incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu çok yönlü alan, sistemde yer alan ülkelerin birbirleriyle nasıl etkileşim kurduklarını, aralarındaki anlaşmaları nasıl müzakere ettiklerini, çatışmaları nasıl yönettiklerini ve acil küresel sorunları birlikte nasıl ele aldıklarını ayrıntılı inceler. Başka bir deyişle uluslararası ilişkilerin özü, devletler arasındaki resmi diplomatik ilişkileri ve uluslararası dinamikleri etkileyen gayri resmi ağları anlamakta yatmaktadır. Uluslararası ilişkilerin işleyişinde büyük önem arz eden diplomasi kavramının özü ise, uluslararası ilişkilerin kalbinde yer alan ve ulusların, anlaşmaları müzakere ettiği, mevcut çatışmaları yönettiği ve küresel zorlukların üstesinden ortak bir çaba

sonucu geldiklerini ifade eden kritik bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Uluslararası sistemde gerçekleşen değişikliklere uyum sağlayarak zaman içinde önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu bağlamda diplomasi sadece bir müzakere eylemi değildir. Aynı zamanda devletler arası etkileşimleri şekillendiren stratejik iletişim ve ilişki kurma sanatını da içermektedir. Uluslararası ilişkiler ve diplomasi incelenirken, bu etkileşimleri yöneten kompleks bir tarihsel, küresel ve siyasi faktörler ağı olduğu aşikâr bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Her devlet, masaya kendine özgü bakış açıları ve çıkarlarını getirir. Bu durum devletler arasında hem işbirlikçi ilişkilere hem de rekabetçi çekişmelere yol açabilir. Bu alan, devletlerin ikili ve çok taraflı müzakereler, ittifak kurma çabaları ve antlaşma oluşturma da dahil olmak üzere diplomatik stratejiler aracılığıyla, bu ilişkileri nasıl yönettiklerini inceler(Diplo, 2025).

Uluslararası sistemde orta güçler olarak sınıflandırılan devletler için diplomasi kullanılması büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü orta güçler başta büyük güçlerle olan ilişkilerinde ve olası rekabetlerinde de diplomasi en önemli silahlarından. Büyük güçlerin büyüklüğü karşısında askeri ve ekonomik kapasite bakımından genelde daha zayıf olmaları, olası krizlerde ve iş birliklerinde diplomasi hayati rol oynar. Orta güçlerin bölgesel ilişkilerinde de çıkarlarını korumak için diplomasi oldukça önemli bir yere sahiptir. Aslında orta güçlerin küresel sistemdeki etkilerini artırmaları ve konumlarını sürdürebilmeleri adına diplomasi göz ardı edilemeyecek bir argümandır. Bu durum, İran gibi bölgesel ve küresel anlamda bazı krizler yaşayan bir ülke için de geçerlidir. Hatta İran'ın dış ilişkilerinde diplomasiye olan ihtiyacı normal bir orta gücün diplomasi olan ihtiyacından daha fazladır denilebilir. Çünkü nükleer çalışmalar başta olmak üzere bölgedeki vekalet güçleri üzerinden ortaya çıkan tablo İran'ın kendince haklı gerekçeleri olsa da hem bölgesel hem de küresel güvenlik konularında sıkıntılı bir aktör olarak gözükmeye yol açmaktadır. Böyle bir anlayış içerisinde İran'ın diplomasi kullanması kendi çıkarları açısından daha faydalı olacaktır. İran'ın diplomasi yaklaşımı ve diplomaside kullanmış olduğu yöntemleri çözümleyebilmek için İran stratejik kültürüne ve tarihsel tecrübelerine bakmak gerekir.

Ulusal gücün en önemli faktörlerinden birisi diplomasi kalitesi ve kullanım biçimidir. Diplomasi ulusal gücün bir nevi beyni hükmündedir. Devletler güçlerini oluşturan

çeşitli faktörler için bir katalizör olarak diplomalarının kalitesine güvenmek zorundadır(Strategic, 2011). İranlılar, diplomatik yeteneğini etkin bir şekilde kullandıklarına inanmaktadırlar. İran diplomasisini kısaca ifade etmek için İran halkı arasında sıkça anlatılan bir fıkrada bu durumu şöyle ifade etmektedirler: bir Afgan, bir Arap ve bir İranlı olmak üzere üç sosyoloğun ABD'nin işgalinden hemen sonra Irak'ta saha araştırması yürüttüklerinden bahsedilmektedir. Bu üç sosyolog saha araştırması yaptığı sırada ABD askerleri tarafından tutuklanarak casusluk yaptıkları gerekçesiyle idam edilmesi kararı verilmiştir. Kararın uygulanmasından önce sosyologlara son bir dileklerinin olup olmadığı sorulmuştur. Arap araştırmacı *"ABD'lilerden İyilik istemek tense ölmeyi tercih edeceğini"* söyler ve hemen idam edilir. İranlı *"araştırmasını neden yürüttüğünü, bu araştırmanın ne kadar önemli olduğunu, ABD'lilerin onu tutuklamakla hata yaptığını ve ölümünün sosyal bilimler açısından büyük bir kayıp olacağını açıklamak için bir fırsat istediğini"* söyler. Ardından Afgan sosyolog ise hemen, *"İranlı konuşmaya başlamadan beni vurun"* der. Fıkra, İranlıların kendileri nasıl gördükleriyle ilgili pek çok anlam taşımaktadır. Öncelikle bir miktar kazanç elde edebilmek için İranlıların sürekli müzakere ve diyalog arzusunu vurgulamaktadır. Yine İranlıların diplomasi dilini kendi çıkarları doğrultusunda etkin kullandıklarını ve diplomasi dili ile bir çok algıyı yönlendirebileceklerine inandıklarını da göstermektedir(Mecdi, 2023).

İran İslam Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafya çelişkili ve karmaşık bir ortam profili sunmaktadır. Bu bağlamda İran'ın bulunduğu coğrafyada kalkınmacı bir dış politika uygulamak zorunda olduğunu söyleyebiliriz. İran'ın mevcut ve gelecekteki hükümetlerinin anayasa ilkeleri kalkınma programları ve yirmi yıllık vizyon belgesinin incelenmesiyle belgelerde geçen hedeflere ulaşmak için kalkınmacı bir politikaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Konu olan kalkınmacı hükümet anlayışına kısaca yer verecek olursak: bu konuya dair birçok tanım yapılmıştır. Fakat yapılan tanımda birçok benzer ve aynı özellikler vurgulanmaktadır. Amiyakumar Bagchi, küresel arenada kalkınmacı bir hükümeti ekonomik kalkınmayı hükümetin en yüksek önceliği ve politikası haline getiren ve bu hedefi ilerletmek için etkili altyapı oluşturabilen bir hükümettir. Chung da kalkınmacı bir hükümeti, uzun vadeli büyüme ve yapısal değişiklik hedeflerini dikkate alan ve aynı zamanda sanayileşme

için gerekli siyasi ve ekonomik ilişkileri yaratma ve düzenleme gücüne sahip bir hükümet olarak tanımlar(Mohsenzadegan ve Rassoul, 2011).

Tahran yönetimi, izlediği yol(a) bağımlı dış politika yaklaşımı doğrultusunda şekillendirdiği diplomatik tercihler, kalkınmacı bir hükümet uygulamasının hayata geçirme kapasitesini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Devrimle birlikte benimsenen devrimin korunması, devamı ve ihracı yönündeki stratejik kültür, İran'ın diplomatik anlamdaki yaklaşımını da sınırlamaktadır. Yol(a) bağımlı yaklaşımı, belirlenen hedeflerin dışına çıkılmaması yönünde katı bir anlayışı içermektedir. İran'ın başta nükleer enerji çalışmalarına yönelik bölgesel ve küresel alanlarda karşılaştığı krizlerde ve sorunlarda diplomatik çözümler üretmekte bazı güçlüklerle zemin oluşturmaktadır.

İran'ın dış politikası İslam, Şiilik ve İranlılık gibi belli kimlikler üzerine inşa edilmiştir. Dönemsel olarak kimlikler arası geçişlerin mümkün olduğu bir ülke özelliği de görülmektedir. Kimlikler bağlamında temellendirilen dış politika ve diplomasi anlayışı konstrüktivist yaklaşım bağlamında açıklanmaktadır(Rigiderakhshan, 2020, s. 391). İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte İran'ın dış politika kimliğinde köklü dönüşümler meydana geldi. Devrimle birlikte devrim ideallerinden ve Şii İslam düşüncesinden beslenen bir dış politika anlayışı hüküm sürmeye başladı. Bu yönelim İran diplomasi anlayışını da şekillendirmiştir. Böylece dış politikada hem bölgesel hem küresel ilişkilerde yürütülen diplomatik faaliyetler İslami norm ve ideoloji çerçevesinde oluşmaya başladı. Dini lider Ayetullah Humeyni devrim ihracındaki asıl gayelerinin küresel güçler karşısında mücadele alanı oluşturmak olduğunu belirterek tüm dünyayı kapsayan bir yaklaşım benimsemiştir(Rigiderakhshan, 2020, s. 405).

İran dış politikasını ve diplomatik anlayışını temellendiren faktörler, İran'ın uluslararası sistemde etkileşime geçtiği diğer ülkelerle nasıl ve hangi yöntemlerle diyalog kurmasını belirlemektedir. Dış politikasında genelde realist ve pragmatist bir yaklaşım benimseyen İran her ne kadar ilişkilerinde bu iki kavramla bilinse de aslında İslami normlar, Şiilik ve İranlılık anlayışı diplomatik ilişkinin şekillenmesinde önemli etkiye sahiptir.

Kimi İran uzmanları İslam devriminin zaferiyle birlikte İran'ın dış ilişkilerinde yeni bir paradigma oluşturduğunu belirterek dış politika anlayışında “Batıya bağımlılıktan ‘ne doğu ne batı’ politikasına geçiş İran’ı küresel denklemlerde etkili ve kimlik oluşturunca bir oyuncu haline getirdiği” savunulmaktadır(Hawzahnews Agency, 2021). Önemli bir etkisi olan “Ne Doğu Ne Batı” anlayışı ve romantizmin günümüz İran diplomasisi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. İran dış politikasının belirleyicileri olarak kabul edilen kişilerin - Humeyni, Hamenei, Rafsancani, Hatemi, Ahmedinejad, Ruhani, İbrahim Reisi ve Mesut Pezaşkiyan- hepsi İran çıkarları açısından diplomasiin farkındaydılar(Aslan, 2021).

Bu liderler döneminde diplomasi yaklaşım anlayışı farklılık göstermektedir. Bunda iç siyasetteki dinamikler ve bölgesel ve küresel devlet ilişkilerinde İran’a yönelik sergilenen tutum, önemli oranda etkili olmuştur. Tabii sadece bu faktörler değil aynı zamanda liderlerin yetişmiş olduğu toplumsal dinamikler de onların diplomasi yaklaşımlarını şekillendirmektedir.

Humeyni döneminde İslami öğretilerin ağırlıkta olduğu bir diplomasi anlayışı hakimdi. Zira bu durum Humeyni’nin devrim öncesi süreçte uzun yıllar İslami konularda yapmış olduğu çalışmalar ve yetişmiş olduğu ortamın tezahürü olmuştur. Bu dönemde diplomasi dili Batıya karşı sert bir dil sergilerken, diğer böle ülkelerinde yaşayan Şii toplulukların desteklenmesi anlayışına odaklanmıştı. Humeyni’nin “ABD büyük şeytan, İsrail ve SSCB küçük şeytandır” söylemi İran’ın Batıya yönelik diplomasi dilini ve yaklaşımını özetlemektedir. Ali Hamaney döneminde Humeyni dönemindeki öne çıkan radikal İslami söylemlerde kısmen de olsa bir yumuşama yaşanmıştır. İç politikada halka yönelik baskının az da olsa azaltılması anlayışı, halkı bütün bütün sistemden koparmamak için geliştirilen stratejik bir anlayışın sonucudur. Humeyni döneminde “İslam için İran anlayışı” hakimken Ali Hamaney döneminde “İran için İslam” anlayışı hâkim olmuştur. Bu iki yaklaşım arasındaki fark İran’ın diplomatik anlamda izleyeceği yolun habercisi konumundaydı. Yine Ali Hamaney döneminde İran’ın daha pragmatist ve realist bir yaklaşım benimsediğini de söyleyebiliriz. Haşimi Rafsancani döneminde, devrimden sonra Batı’nın dışlayıcı tutumu ve Irak-İran savaşının getirmiş olduğu zorluklarla birlikte uluslararası ilişkilerde bir iyileştirme anlayışını öne çıkardı. Ekonomide büyük problemlerin olmasından

ötürü iç siyasette de ciddi tepkiler oluşmaya başlamıştı. Bunu fark eden Rafsancani yönetimi uluslararası toplumda iyi ilişkiler geliştirip ekonomik anlamda bir rahatlama anlayışı benimsedi. Daha sonra iktidarı devralan Muhammed Hatemi döneminde daha ılımlı ve diyalog endeksli bir dış politika öne çıkmıştır. Bu dönemde de her ne kadar ılımlı ve diyalog bazlı reformlar geliştirilmeye çalışılsa da istenilen düzeyde bir muvaffakiyet sağlanamamıştır. Reformların istenilen düzeyde olmaması Batıyla olan krizleri daha da derinleştirmiş ve Batıya duyulan güvensizlik anlayışı daha hakim hale geldi.

İran diplomasisinde radikalleşmenin en üst düzeye çıktığı dönem Mahmut Ahmedinejat dönemedir. Ahmedinejat döneminde nükleer programının kararlılıkla yürütüleceği söylemi ve Batıya karşı sert söylemler, İran'ın diplomasi anlayışındaki yaklaşımı krizleri çözmekten ziyade daha da derinleştirmiştir. Böylece ABD öncülüğünde İran'a yönelik ağır yaptırımlar uygulanmaya başlandı. Tahran yönetimi bu dönemde Batıdan uzaklaşarak Çin, Rusya ve Hindistan ile işbirliği içerisinde oldu. Ahmedinejat dönemi ideolojik anlayışın hakim olduğu ve İran'ın uluslararası sistemden giderek izole olduğu bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Diplomatik yöntemler bu dönemde adeta rafa kaldırılmıştır. Daha sonra Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran dış politika anlayışında ılımlı bir diplomatik anlayış öne çıktı. Önceki dönemde sert söylemlerin öne çıkması ve buna bağlı olarak Batının bu söylem ve eylemlere yönelik sert yaptırımlar uygulaması, İran'ın acil bir ılımlaşma yoluna girmesini zorunlu kılmıştır. Hasan Ruhani ve ekibi bu bağlamda diyalog ve diplomasi yöntemlerini kullanarak Batıyla nükleer enerji çalışmalarında yaşanan krizleri çözebileceklerini ve böylece İran halkının uzun yıllardır ekonomik anlamda yaşamış olduğu sıkıntıları hafifleteceklerini düşünmüşlerdir. 2015'te JCPOA'nın imzalanması İran açısından tarihi bir nitelikteydi. Dini lider Ali Hamaney başlangıçta bu anlaşmaya destek vermiş olsa da 2018 yılında Trump'ın ABD'de başkan seçilmesiyle anlaşmanın hükmü geçersiz olmuş ve Hamaney de tüm sorumluluğu Ruhani'ye yüklemiştir.

Aslında 2015'te JCPOA anlaşması İran'ın uluslararası ilişkilerde diplomasiyi bu denli etkin kullanmasıyla geleneksel bir orta güç profilini sergilemiştir. Fakat diplomatik yöntemlerle elde edilen bu başarı kısa sürmüş, Tahran yönetimi Batıyla diyalog kurup yakınlaşmayı rafa kaldırarak tekrar doğuya yönelmiştir. Avrupa devletleri aslında İran'ın

masadan kalkmasını ve Batı'dan uzaklaşmasını istememektedir. Hatta mümkün mertebe diplomasi yoluyla İran ile ilgili krizlerin çözülmesini arzulamaktadırlar. Trump'ın seçilmesiyle bu süreç sekteye uğrayarak İran'ın doğuya olan ilgisini daha da artırmış ve yönlendirmiştir. İran'da İbrahim Reisi'nin seçilmesiyle bu politika hız kazandı. Hatta kısa sürede Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olunması Batı'dan Doğu'ya hızlı dönüşünün bir tezahürüdür. Tarihsel süreç içerisinde İran'ın yönetim anlayışında, başta Batı olmak üzere herhangi bir aktörle yürütülen diplomatik yakınlaşma ya da kriz dönemlerinde devlet adına bir başarısızlık algısı ortaya çıktığında, içe kapanma eğiliminin güçlendiği ve dış aktörlere yönelik güvensizlik duygusunun arttığı gözlemlenmektedir. Aşağıda dönemler halinde İran devlet liderlerinin diplomasi anlayışları, yöntemleri ve yaklaşımları konunun daha net anlaşılacağı düşüncesiyle tablo halinde sunulacaktır. Burada yer alan bilgiler tez çalışmasında geçen İran Dış Politikası başlığında geçen bilgilerden esinlenmiştir.

Tablo 13. İran Siyasi Liderlerinin Diplomasi Yaklaşımı

Cumhurbaşkanı (Lider)	Diplomasiye Yaklaşımı	Temel Dış Politika Anlayışı	Büyük Güçlerle İlişkiler	Diplomatik Yansımalar
Rıza Pehlevi ve Muhammed Rıza Şah	Askerî konularda modernizasyon ve büyük güçlerle denge arayışı	Almanya ve SSCB ile yakınlaşma; askerî güç kapasitesine ağırlık	İngiltere ve özellikle de ABD ile yakın askeri işbirliği	İran'ın bölgesel ve küresel değerinin artması; büyük ölçüde askeri silah alımı
Humeyni Dönemi	İdeoloji temelli, çatışma odaklı ve devrim ihracını esas alan	Devrim ihracı Batı karşıtlığı, ümmetçilik anlayışı	ABD "büyük şeytan" olarak tanımlayan söylem. Hizbullah'a yardım; Irak ile çatışma	İran'ın teröre destek veren devlet olarak nitelendirilmesi; ideolojik dış politika
Ali Hameney	Daha pragmatik ve esnek yaklaşım	"İran için İslam" ve Fars milliyetçiliği öne çıkarma	Ekonomik toparlanma odaklı temkinli yaklaşım	Ekonomik hedeflerin ön plana çıkması
Haşimi Rafsancani	Ekonomik çıkar odaklı diplomasi	Uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi	İngiltere ile yaşanan kriz (Salman Rüşdi); ABD liderliğinde 1995'te yaptırım uygulamaları	Uygulanan yaptırımlar ekonomik reform girişimlerini kısıtladı

Muhammed Hatemi	Şeffaf yönetim anlayışı ve Batı'ya yönelik ılımlı yaklaşım	Reformist ve uzlaşma odaklı anlayış	11 Eylül saldırıları ardından ABD tarafından “kötülük eksenli” söylemi	Reformların beklenen düzeye ulaşamaması; Batı ile güvensizliğin artması
Mahmut Ahmedinejad	Radikal söylem ile pragmatik politikaların eş zamanlı yürütülmesi	Nükleer programın ettirilmesi; Batı karşıtı söylemler	BMGK yaptırımları uygulamaları; Çin, Rusya ve Hindistan ile ortaklık	Uluslararası yalnızlaşma; sert yaptırımlar, ideoloji-strateji arasında dengenin gözetilmesi
Hasan Ruhani	Diyalog, ılımlı ve diplomasi odaklı yaklaşım; yapıcı etkileyici girişimler; çok taraflı diplomatik görüşmelere katılım; nükleer krizin diplomatik ve diyalog bazlı yöntemlerle çözümü kavuşturulması	Güvenlik odaklı sert söylemden uzaklaşma; pragmatik ve normatif unsurların öne çıkması, çok taraflılık; barışçıl dış politika yönelimi	P5+1(BMGK 5 daimi üyesi ve Almanya) ile yoğun diplomatik müzakereler; 2015'te; ABD'ye yönelik güvensizliğin devam etmesi; ABD'nin Trump'ın tekrar gelmesiyle anlaşmadan çekilmesi; AB ile diplomatik müzakere girişimi	JCPOA'nın imzalanması; kısa vadeli uluslararası bütünleşme ve sert yaptırımların hafiflemesi; Fakat ABD'nin anlaşmadan ayrılmasıyla sürecin kesintiye uğraması; iç politikada Dini Lider ve DMO'nun kısıtlayıcı etkisi; geleneksel orta güç özelliklerine yaklaşım fakat kurumsal sınırlılıklar
İbrahim Reisi (2021–2024)	Pragmatik devrimcilik anlayış; revizyonist söylem ile çok taraflı diplomasinin aynı anda yürütülmesi; Batı'dan kopuş, Doğu'ya dönüş; bölgesel normalleşme yönelimleri	Güvenlik eksenli yapılanma ve yönetimin merkezileşmesi ve ideolojik devamlılık; Doğu odaklı dış politika; stratejik pragmatizm; bölgeselcilik	Çin ve Rusya ile ilişkilerin güçlendirilmesi; ŞİÖ üyeliği; Suudi Arabistan ile yakınlaşma; ABD ile nükleer müzakerelerde anlaşmazlığın derinleşmesi; yaptırımların uygulanmaya devam etmesi	ŞİÖ'ye tam üyelik; bölgesel yakınlaşma girişimleri (Suudi Arabistan, BAE); nükleer anlaşmazlıkların çözümüne yönelik ilerleme sağlanamaması; ekonomik kriz; revizyonist fakat çok taraflı diplomasi arayışı içinde yeni yükselen orta güç profili

Kaynakça: Bu tablo tez çalışmasında yer alan İran Dış Politikası başlığında bilgilerden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur. Tablo oluşturulurken ifadelerin akademik yazıma uygunluğu, yazım ve noktalama hatalarının düzenlenmesi için yapay zeka ChtaGPT uygulamasından yararlanılmıştır.

İran'ın iç siyasetindeki istikrarsızlığı ve yıllardır yaşadığı ekonomik sorunlar dış politikanın şekillenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Bu durum devlet politikasını daha pragmatist ve ideolojik olarak daha az katı bir duruşa yönlendirmektedir. Ekonomik alandaki sorunların etkisini giderek artması ve uluslararası izolasyon nedeniyle ülke halkında oluşan memnuniyetsizlik ekle karşı karşıya kalan Tahran yönetimi çatışmacı politikalarını yeniden değerlendirmektedir. Bu yönelimin ortaya çıkmasında Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinin dini temelli politikalardan ticaret odaklı politikalara yönelmesi ve küresel olarak entegre stratejilerine odaklanmaları önemli rol oynamıştır. Çünkü bu devletler küresel güçlerle ekonomik alanda diplomasiye öncelik vererek ve büyük güçlerle ittifaklar kurarak bölgesel alandaki etkilerini arttırmışlar ve İran'ın da bu hususta geride bırakmışlardır. İran'daki kimi araştırmacılar Tahran yönetiminin ideolojik anlamdaki yönetim anlayışının sürdürülmesiyle küresel alanda İran'ı izole ettiğini ve bu durumun İran'ın rakipleri olan Arap devletlerini ekonomik merkezler haline getirdiğini savunmaktadırlar(Vatanka, 2025).

Tahran yönetimi her defasında bölgesel ve küresel meselelerde diplomasinin önemine vurgu yapmaktadır. Yakın dönemde İsrail'in Gazze saldırıları bağlamında bölgesel anlamda artan gerilimde İran ile İsrail ve ABD üçgeninde bir gerilime yol açmıştır. İran'ın dışişleri bakanlığı sözcüsü İsmail Bağhay tarafından 2 Şubat 2026 tarihinde düzenlenen bir basın toplantısında “İran İslam Cumhuriyeti diplomatik yaklaşımında ve ulusal çıkarlarını ilerletmek ve bölgesel kolektif barışı korumak için diplomasi kullanmada kararlı olduğunu göstermiştir” şeklinde bir demeç verdi. Bağhay açıklamalarının devamında “Geçtiğimiz hafta, ABD ve Siyonist rejimin bölgede kışkırtıcı söylemlerinin devam ettiğine şahit olduk ve aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti diplomasisi, İran'ın çıkarlarını güvence altına almak ve bölgede barış ve istikrarı sağlamak için ciddi bir şekilde çalıştı. Bu bağlamda, çeşitli ülkelerin devlet başkanları ülkemizin Cumhurbaşkanı ile üst düzey temaslarda bulundu ve aynı zamanda muhalif ülkelerin Dışişleri Bakanları ile temaslar kuruldu ve Türkiye ile Rusya'ya geziler düzenlendi. Bu, diplomatik mekanizmanın İran'ın ulusal çıkarlarını koruma çabalarının bir parçasıydı” ifadelerine yer verdi(Iran Press News Agency, 2026).

İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan, Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde Bölgesel bağlamda artan gerilimlerin azaltılmasına

yönelik diplomatik çabaların önemine dikkat çekilmiştir. Görüşmede İran'ın ulusal uzlaşmayı güçlendirme ve İslam ülkeleriyle dostane ilişkileri geliştirme odaklı dış politika ilkeleri vurgulanmıştır. Bölgesel gerilimlerin azaltılması için diplomasiye önemine değinen Pezeşkiyan, muhtemel bir savaşın taraflara ve bölgeye fayda sağlamayacağını belirterek; müzakerelerin yapıcı bir atmosferde yürütülmesi gerektiğini ve İran'ın tehdit veya güç kullanımıyla müzakereye zorlanamayacağını ifade etmiştir(Sondakika.com, 2026).

Tarihsel olarak edinilen tecrübeler İran'ın kimliğini şekillendirmiş ve ülkenin stratejik kültürü ve aynı zamanda diplomasiye olan yaklaşımı bu kimlik çerçevesinde oluştuğunu söyleyebiliriz. Stratejik kültürde yer alan dışa karşı güvensizlik, diplomatik ilişkilerde de kendisini hissettirmektedir. Aynı zamanda pragmatist ve realist bakış açısının hakim olduğu İran stratejik kültüründe diplomatik müzakereler de bu kavramların gölgesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla İranlılar için müzakere bir kazanç elde etme aracı ve algı yönetimi olarak görülmektedir. Diplomasi, İran için ulusal gücün beyni ve bir katalizör hükmündedir. Genel anlamda ülkenin diplomasi dili; İslami normlar, Şiilik ve İranlılık gibi kimliklerin üzerine inşa edilmiştir. Yine devrim sonrası “Ne Doğu Ne Batı” ilkesiyle şekillenen İran diplomatik anlayışı, liderlere göre farklılık göstererek sertlik veya yumuşama arasında dalgalanmıştır.

İran dış politikasında ve diplomatik ilişkilerinde üç temel eksen yer almaktadır. Bunlar: Rejim ve ulusal çıkarların korunması, ekonomik kalkınma ve bölgesel yakınlaşmadır. Tarhan yönetimi, ulusal çıkarlarını ve bölgesel güvenliğini korumak açısından diplomasi dışındaki seçeneklerin kendisine büyük ölçüde zarar verdiğinin farkındadır. Fakat iç dinamikler bu farkındalığı dönemsel olarak gölgelemektedir. Özellikle Mesut Pezeşkiyan'ın iktidara gelmesiyle, bu konu, İranlı yöneticiler tarafından ilk defa bu kadar açıkça ifade edilmektedir. Aslında bu ifadeler İran'ın yola bağımlı yaklaşımının İran çıkarlarını ve güvenliğini kısıtladığı düşüncesini pekiştirmektedir.

Büyük güçlerin askeri ve ekonomik kapasitesindeki gelişmişliklerine karşı orta güçler, diplomasiyi en önemli silah olarak kullanırlar. Bu hususta İran'ın devrimden sonra genelde diplomasi yerine askeri ve sert söylemler geliştirmesi geleneksel anlamda bir orta güç profiline uyuşmamaktadır. Hatta İran'ın bu tutumu ABD gibi büyük bir güce karşı sürekli

mücadeleye girmesi başta ekonomik hususlar olmak üzere birçok konuda büyük kayıplar vermesine yol açmıştır.

Nükleer çalışmalar ve vekalet güçleri üzerinden İran'ın küresel güvenlikte sıkıntılı bir aktör olarak algılanmasına yol açmaktadır. Savaşın hiçbir tarafa fayda sağlamayacağını ve sorunların diplomasi yoluyla çözümünün öncelikli olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü İran'ın, bu husustaki gerilimi artıracak eylemleri hem kendi güvenliğini hem bölgesel güvenliği zedeleyeceği hakikatini göstermektedir. İran, belli alanlardaki avantajlarını kullanarak bu avantajları niş yeteneği olarak kullandığında ve diplomasiyle ilişkileri düzenlediğinde önemli kazanımları olacaktır. Kısaca İran büyük bir güç değildir. Dolayısıyla büyük güçlerle olan ilişkilerinde diplomasiyi aktif kullanması ve çatışmadan sakınması kendi faydasına olacaktır.

5.5.1. İran'ın Çok Taraflı Diplomasiye Yaklaşımı

Orta güçlerin geleneksel anlamda önemli bir özelliği, çok taraflı diplomasiye dahil olmalarıdır. Çok taraflı diplomasiye üye olmakla hem dünya barışını koruma hem de büyük güçlere karşı çıkarlarını dengelemek için onların davranışlarını etkileyebilecek en önemli bir diplomatik silah olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında İran'ın bölgesel ve küresel alanda üye olduğu bazı öne çıkan örgütleri/kurumları ele alıp, bu kurumlar içerisinde üstlenmiş olduğu rolün hem kendi orta güç statüsü üzerindeki etkisi hem de uluslararası güvenlik boyutundaki katkısı analiz edilecektir.

20. yy uluslararası ilişkiler açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu yüzyılda uluslararası kurum ve örgüt sayısında yaşanan artış söz konusu kuruluşların kapsam ve faaliyetlerini önemli ölçüde artırdı. En önemli dönüm noktalarından birisi Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi iki uluslararası örgütün kurulmasıdır. Küresel yönetim ve uluslararası ekonomik kalkınmada önemli rol oynayan bu örgütler uluslararası sistemin işleyişinde önemli etkileri bulunmaktadır. İran'ın bu tarz örgütlerin bazılarına üye olması kendisi için hem bölgesel hem küresel konularda fayda sağlamaktadır (Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs, 2023). İster geleneksel ister yeni yükselen orta güç olarak değerlendirecek bir devletin bu tür değerlendirmeye alınabilmesi için öncelikle bölgesel veya küresel kuruluşlarda aktif rol alması gerekmektedir. Aksi halde siyasi, askeri veya ekonomik

anlamda hiçbir örgüte veya kuruluşa üye olmadan kendi içine kapanık, uluslararası toplumdan izole bir devletin modern uluslararası ilişkiler tarihinde orta güç olarak değerlendirilmesi pek mümkün değildir. Büyük güçler bile hegemonyalarını kurmak veya sürdürmek için bölgesel ve/veya küresel ittifaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Hal böyleyken orta güç olarak nitelendirilen bir devletin herhangi bir kuruluşa/örgütte üye olmadan var olması neredeyse imkansızdır. Uluslararası kuruluşlara üye olmanın orta güçler açısından sağladığı ve önemli olan diğer bir avantaj ise niş diplomasisinde etkinliklerini arttırması hususudur. Belli bir alanda uzmanlaşmayı ifade eden niş diplomasisi orta güçlerin uluslararası sistemde başta kendi çıkarlarını ve hukukunu korumasında önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Orta güç olarak değerlendiren İran için yukarıda belirtilen ifadeler daha da büyük bir önem taşınmaktadır. Özellikle İslam devriminden sonra Batıyla ilişkilerin bozulması ve akabinde nükleer enerji çalışmalarının gizli yürütüldüğüne dair iddialarının ortaya çıkması, bölgesel ve uluslararası örgütlere üye olmanın önemini daha da arttırmıştır. Bu tür krizlerin diplomatik yöntemlerle çözülmesi İran gibi orta güçlerin seçebileceği en makul yollarındandır. Bu bağlamda İran'ın üye olduğu ve öne çıkan bazı kuruluşlar ve örgütlere kısaca değinmek gerekiyor.

İran'ın üye olduğu bölgesel ve küresel düzeydeki örgütlerin önde gelenleri ve üyelik tarihleri şu şekildedir: Birleşmiş Milletler(BM) 1944, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 1948, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) 1958, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 1960, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 1969, Bağlantısızlar Hareketi (NAM) 1979, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) 1985, Gelişen Sekiz Ülke (D-8) 1997, Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu (GECF) 2001, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 2023 ve BRICS 2024³⁴. Tüm bu örgütlere olan üyelik İran'ın uluslararası sisteme dahil olan bir ülke profilini göstermektedir. Her örgütün kendi içerisinde önem arz eden bir konumu vardır. Fakat biz burada İran'ın üyesi olduğu birkaç tane örgütün içerisindeki konumuna ve örgütün kapsamı hakkında kısaca değineceğiz. Genel perspektifte İran'ın üyesi olduğu en önemli örgütlerin başında BM

³⁴ Burada belirtilen örgüt ve İran'ın üye olduğu tarihlerle ilgili bilgiler her örgütün kendi sayfasında belirtilen üyelik bilgileri veya web sayfalarında belirtilen bilgilerden faydalanmıştır. Hepsinin kaynakçasını ayrı ayrı belirtmek zor ve karmaşık olacağından belirtilmedi.

gelmektedir. Bununla birlikte Uluslararası Atom Enerji Ajansı, Şangay İşbirliği Örgütü ve BRICS gibi örgütler bu hususta önem arz etmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti yaklaşık olarak kırkın üzerinde uluslararası örgüte üyedir. Bu örgütlerin başında Birleşmiş Milletler(BM) gelmekte olup örgütün çatısı altında faaliyet gösteren uzmanlık kuruluşları ve diğer ekonomik ve stratejik kuruluşlardır. İran için uluslararası kuruluşların başında gelen en önemli örgüt olan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne, 1944'te işgale uğradığı müttefik güçlerin İran'dan geri çekilmesiyle 24 Ekim 1945'te bir ulus-devlet olarak üye olmuştur. BM üyesi olan İran'ın, komşu ülkelerle yaşadığı sınır sorunları dışında, ulusal sınırlarını kabul ederek dönemin mevcut hükümetini meşru saymıştır. Tarhan'ın BM statüsündeki kırılma noktası 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam devrimidir. Bu dönemde İran, ulus devlet konseptinin dışına çıkarak farklı bir argüman aramaya başlamış ve devrim ihracı politikasıyla dış politika hedeflerini yeniden şekillendirmiştir. Devrim lideri olarak nitelendirilen Ayetullah Humeyni tarafından Soğuk Savaş döneminde kurulan uluslararası ilişkilerde kurulan sistemin iki önemli kurucu aktörü olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin "şeytan" olarak ilan edilmesi, mevcut sistemin dışında bir yol izlenildiği algısını ortaya çıkardı. Hatta Humeyni'nin kendisini İslam dünyasının lideri olarak ilan etmesi ve Sovyetler Birliği bünyesindeki Müslümanların uyanışına yönelik söylemleri, uluslararası kamuoyundaki endişeleri artırmıştır. Söz konusu tutumun Birleşmiş Milletler Şartı ile bağdaşmaması, komşu ülkeler nezdinde de huzursuzluk yaratmıştır. İran'ın yeni dış politika konseptinin uluslararası düzenin normlarıyla çatışan bir mahiyet arz etmesi, mevcut sistemin kurucu aktörleriyle olan ilişkilerde krizlere yol açarak ülkeyi bu aktörlerin hedefi haline getirmiştir. Uluslararası sistemin kurallarını yapısal olarak dönüştürebilecek kapasiteden yoksun olan İran; hem sistem içerisinde meşru bir aktör olarak varlık gösterebilmek hem de ideolojik ilkelerini muhafaza edebilmek amacıyla, diplomatik araçlar vasıtasıyla bir orta yol bulma arayışına girmiştir(Askeroğlu, 2020, s. 4).

İran'ın Birleşmiş Milletler'e olan üyeliği, uluslararası sistem içerisinde resmi devlet statüsü ve devlet egemenliği tanınırlığını pekiştirmektedir. Bu durum İran'ın uluslararası normlara uygun bir aktör olarak tanınmasını sağlar ve diğer ülkelerle olan diplomatik kanalları meşrulaştırır. Birleşmiş Milletler'deki süreçlere İran'ın katılım sağlaması,

uluslararası ilişkilerdeki gündemlere dahil olmasına olanak tanıyarak, İran'ın uluslararası güvenlik konularında söz hakkını doğurmaktadır. Yine bölgesel veya küresel bir krizin yaşanmasıyla, muhatap alınacak bir konumda olmak ve çözümler üretebilmek adına gerçekleşecek diplomatik faaliyetlerde birleşmiş milletlere olan üyelik İran'a meşru diplomatik sahası sunar.

İran'ın üye olduğu fakat uzun süre İran'ın nükleer enerji çalışmalarında gündemde yerini koruyan ve 29 Temmuz 1957 tarihinde kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kendi tüzüğüne ikinci maddesi gereğince atom enerjisinin dünyada barışın, sağlığın ve yaşam kalitesinin artmasını hedef ittihaz etmiştir(Akarsu, 2017, s. 44). İran, IAEA'ya 1958 yılında üye olmuştur. İran bu üyelikle IAEA'nın denetimine uyacağını da taahhüt etmiş oldu(Kuloğlu, 2010, s. 60). 1 Temmuz 1968 yılında SSCB, ABD ve İngiltere arasında imzalanan NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) günümüzde 189 üyesi bulunmaktadır. İran da NPT'yi 1970'te onaylamış ve taraf olmuştur(Sandıklı ve Emeklier, 2012, s. 8). İran'ın, üyesi olduğu nükleer silahsızlanma ve denetim kuruluşlarına karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyerek nükleer faaliyetlerini Çin'in de desteğiyle gizli bir şekilde yürütmesi ve bu çalışmaların 2002 yılında ifşa edilmesi, uluslararası toplumda ülkeye yönelik ciddi bir güven bunalımı doğurmuştur. Nükleer çalışmalarından dolayı kendisine yöneltilen suçlamaları her ne kadar kabul etmese de ABD'nin öncülüğünde IAEA'nın anlaşma maddesi gereğince gerekli denetimlerin yapılması kararı alınmıştır.

IAEA, Eylül 2002 tarihinde İran hükümetiyle bağlantıya geçmiş ve İran'dan Natanz'daki yer altı tesisi ve Arak'taki ağır su üretim tesisi inşaatıyla ilgili haberleri açıklamasını istemiştir. Bunun üzerine İran Atom Enerji Kurumundan bir açıklama yapılarak uzun vadede 6000 MW kapasiteye sahip olan nükleer enerji santralleri inşaatı ile ilgili bilgi verildi. Daha sonra IAEA Başkanı El-Baradei İran'a 21-22 Şubat 2003 yılında yaptığı ziyarette bu nükleer santrallerde incelemelerde bulundu. Bu incelemelerden sonra IAEA, bahsi geçen iki tesisten ilk defa haberdar olmuştur(Ekinci, 2008, s. 44). IAEA inceleme ekibi İran'ın Natanz şehrinden alınan örneklerde yapılan incelemeler sonucu zenginleştirilmiş uranyum tespit ettiklerini açıkladılar. Çıkan sonuç, İran'ın nükleer silah çalışmalarını

gizlediği şüphesini daha da artırmıştır. Bunun sonucunda da 2003 yılının sonuna kadar yapılan tüm çalışmaların eksiksiz bir şekilde ifşa etmesi istenildi(Akarsu, 2017, s. 44).

UAEA 2003 raporunda da İran'ın 1991 yılında Çin'den ithal ettiği uranyumu bildirmemiş olmasına; zenginleştirme programına ve Arak reaktöründeki ağır su programına dikkat çekmiştir(Uzun, 2013, s. 63). Diğer taraftan İran'ın gizli nükleer çalışmalarda bulunabileceği endişesi AB üçlüsü, İran ile diplomatik görüşmeler aracılığıyla bir takım girişimlerde bulundu. Böylece; Batı, İran'dan iki şeyin talebinde bulundu; birincisi, uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını ve nükleer program noktasında şeffaf davranarak gizli faaliyetlerde bulunmaması. İkinci olarak da İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olduğuna dair UAEA'yı ikna edebilmesi için NPT'ye taraf olmakla birlikte aynı zamanda en kısa zamanda NPT ek protokolünü onaylamasını belirtmiştir. Protokole göre, antlaşmayı imzalayan devletler nükleer çalışmalarını daha önceden UAEA'ya bildirmek zorundadır. NPT ek protokolü ise daha ayrıntılı bir karar getirerek devletlerin UAEA'nın ilgili devletlere yönelik denetimlerine haber vermeden yapılacak çalışmalara izin verilmesini sağlamaktadır(Akarsu, 2017, s. 43). İran, yapılacak denetimlere izin vereceğini belirtse de tam anlamıyla bir izin verme eğiliminde olmamıştır. Hatta Kolaye tesisine yönelik yapılan denetim soruşturmalarını engellediği UAEA tarafından bildirilmiştir. Gelişmeler neticesinde İran 16 Kasım 2003 tarihinde NPT ek protokolünü imzaladı. Bunun nedenin de iki faktör etkili olmuştur. İlki ABD'den gelebilecek bir askeri müdahalenin önünü kesmek ve ikicisi AB ile olan ilişkilerin kopması endişesi olmuştur.

Farklı bir alanda işbirliğini ifade eden ve İran'ın üye olduğu diğer bir örgüt ise İslam İşbirliği Teşkilatı'dır. Bu örgüt 25 Eylül 1969 yılında kurulmuş ve 57 tane üyesi bulunmaktadır. Temel amacı üye devletler arasında dayanışmayı ve işbirliğini güçlendirmek ve Müslüman ülkelerin çıkarlarını ve haklarını korumaktır. İslam Birliğini hedefleyen ideolojisi İran'ın İslam devriminden sonraki beklentileriyle örtüşmekteydi. Örgütte dikkat çeken önemli bir husus bulunmaktadır. Normalde Müslüman ülkeler arasında İslam Birliğini sağlamak olsa da üye ülkelerin Müslüman ve Müslüman olmayan ülkelerle olan yakın ilişki ve ortaklıkları İslami ilkelerden ziyade ulusal çıkarlara dayanmaktadır. Bu durum doğal olarak teşkilatın işlevini uluslararası siyasi sistemin kurallarına göre belirlemektedir. Tüm bu

durumlara rağmen İran'ın teşkilata üye olması kendisine önemli avantajlar sağlamaktadır. Müslüman ülkeleri ilgilendiren uluslararası konuların ele alınması ve üye ülkeler arasındaki diyalog, Şii-Sünni ayrışması ve farklı ideolojik bakış açılarının azaltılması bakımından teşkilat bir platform niteliği taşımaktadır. İran'ın teşkilat çevresinde bulunmaktan dolayı elde etti diğer önemli bir avantaj ise teşkilat içerisinde yer alan ve bölgesel anlamda sorun yaşadığı bazı Arap ülkelerine karşı Arap olmayan Müslüman ülkelerle yakınlaşıp Arap ülkelerine karşı dengeleyici bir etki imkanının olmasıdır. Yine İran'ın Filistin meselesinde savunucu rol üstlenmesi, Müslüman halklar arasında saygınlık kazanmasına ve Müslüman ülkelerin de İran'a yönelik bakış açısını olumlu etkilemektedir(Askeroğlu, 2020, s. 8).

İslam İşbirliği Teşkilatı İran'a genel anlamda avantaj sunmuş olsa da teşkilatın uluslararası ilişkilerde etki kapasitesinin yetersiz olmasından ötürü çok büyük bir katkısı olduğunu söylemek zordur. Teşkilat üyelerinin ağırlıklı olarak Ortadoğu bölgesinde ve İran'a yakın coğrafyalarda bulunması, İran'ın bölgesel meselelerde bu ülkelerle gerekli diplomatik diyalogu kurmasına stratejik bir katkı sunmaktadır.

Hasan Ruhani döneminde Batıyla müzakere yolunun yoğunlaştığı politik bir anlayış hâkim oldu. Nükleer enerji krizlerine bağlı olarak Batının Tahran yönetimine karşı uygulamış olduğu yaptırımlar, İran ekonomisini oldukça zor bir duruma koymuştu. 2013 yılında iktidara gelen Hasan Ruhani ve ekibi İran'ın bu alandaki sorunlarını Batıyla müzakere ve diplomatik yollarla çözüleceğine olan inançları doğrultusunda politikalar geliştirdi. Bu yöneliminde 2015 yılında nükleer müzakerelere yönelik Ortak Kapsamlı Eylem Planı anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Batı ile olan ilişkilerde olumlu bir eğilim yaşanmaya başlandı. Fakat 2018 yılında ABD'de Trump'ın iktidara gelmesiyle ABD, bu anlaşmadan tek tarafı olarak çekilmiş ve İran ile Batı arasında kısa süreliğine başlayan müzakereler yolu tekrardan askıya alındı. Böylece Ali Hamaney ve İranlı bazı önde gelen bürokratlar Batıyla nükleer çalışmalara yönelik bir anlaşmanın sağlanacağı inancı azaldı. Bunun üzerine 2021 seçimlerinde her ne kadar halkın çok az bir kısmı seçime dahil olsa da seçimleri dini lider Ali Hamaney'in desteklemiş olduğu İbrahim Reisi kazandı. İbrahim Reis'i ve ekibi Batıyla olan müzakereleri askıya almış ve İran'ın doğuya yönelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Böylece

Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin yer aldığı Şangay İşbirliği Örgütü'ne(ŞİÖ) tam üyelik için girişimler başlatıldı.

2000'li yılların başlarında Afganistan ile Irak'ın işgal edildiği ve aynı zamanda İran'ın da hedef hâline geldiği bir dönemde Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin desteğini almak için Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olmanın İran açısından büyük bir avantaj sağlayacağı beklentisi vardı. İran'ın bu örgüte üye olma çabasında güvenlik, siyasi ve stratejik faktörler öne çıkmaktadır. Daha sonra Hindistan ve Pakistan'ın 2005 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'ne gözlemci statüsünü alınmalarıyla birlikte İran da bu örgüte aynı statüde yer almıştır. 2001 yılında kurulan ŞİÖ'nün kurucu ilkeleri arasında yer alan ayrılıkçılık, aşırıçılık ve terörizmle mücadele anlayışı İran'ın kendi topraklarındaki güvenlik politikalarıyla örtüşmektedir. Örgüte üye olmakla ülkedeki karmaşık etnik ve mezhepsel iç yapısı ve ayrılıkçılık benzeri iç tehditlerle mücadele etmede yönteminde uluslararası bir meşruiyet kazandıracaktır. İran'ın nükleer enerji politikalarına yönelik 2000'ler boyunca etkili olan dış müdahale riskleri, ülke içindeki ayrılıkçı grupları tetiklediği gibi ayrılıkçı hareketler de dış müdahalelerin önünü açmaktadır. Bu durum İran'ın parçalanma riskini arttırmaktadır. Tahran yönetimi ŞİÖ'ne üye olmakla bu tür risklerin bir miktar olsa da azalmasını beklemektedir. ŞİÖ'ye Üye olmak İran'a Çin ve Rusya gibi silah üreticisi ve ihracatçısı ülkelerle işbirliği geliştirme fırsatı da sunmaktadır. Üyeliğin gerçekleşmesiyle askeri sanayi komplekslerinin yetersiz olduğu İran için silahlı kuvvetlerinin modernizasyonuna ve yeniden yapılandırılmasına önemli katkılar sunacağı öngörülmektedir. Yine silah üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerinden Rusya ve Çin ile ortak bir bölgesel örgütte yer almak İran'ın ihtiyaç duyduğu silah ve silah teknolojisinin daha makul fiyatlardan alma beklentisini de ortaya koymaktadır. Tahran'ın ŞİÖ'ye üye olmasındaki en önemli hedeflerden bir tanesi de stratejik çıkar elde etme amacıdır. Çünkü örgüte üye olmak, üye ülkelere yönelik herhangi bir dış müdahale söz konusu olduğunda bu ülkelere karşı bir kalkan rolü görmektedir. ŞİÖ, NATO gibi bir kollektif savunma örgütü olmasa da üyelerinin güvenliğini ve çıkarlarını koruma hususunda işlevsiz kalacağı düşünülmemelidir. Herhangi bir durumda üye ülkelere yönelik gerçekleştirilen bir saldırıda örgütün sessiz kalması öncelikle varlığını değersiz kılacaktır. Bundan dolayı İran tarafından örgüte üye olmak, kendisine yönelik herhangi bir

dış müdahaleye karşı caydırıcı bir rol oynayacağı beklenilmektedir. Tahran yönetiminin ŞİÖ'ye üye olmasındaki amaçlardan bir diğeri de uluslararası ekonomik izolasyondan kurtulma çabasıdır. Zengin rezervlere sahip olsa da nükleer programından dolayı kendisine yönelik uygulanan yaptırımlarla uğrayan İran, öncelikle uluslararası enerji projeleri bağlamında kendisine uygulayan sınırlamaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Böylece enerji projelerinde yer almakla iki şey hedeflenmektedir: birincisi, Çin ve Hindistan gibi enerji tüketicisi konumunda olan ülkelerin iç pazarına girerek bölgede önemli enerji üreticisi olmak, ikincisi ise Hazar Havzası ülkeleriyle geliştireceği işbirliği politikalarıyla Hazar Havzası'nda yer alan enerji kaynaklarına kendi ülke toprakları üzerinden güneye ulaştırarak transit ülke konumuna gelmektir. Bu durum aynı zamanda İran'a Hazar Havzası enerji kaynaklarının akışını kontrol etme imkânı da sunmaktadır. Her iki durumda da İran'ın stratejik konumu yükselecek ve uluslararası izolasyonun etkileri hafiflemiş olacaktır(Askeroğlu, 2020, ss. 8-9).

İran, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Türkmenistan'ın yanı sıra Orta Asya ülkelerinin de üye olduğu Şangay İşbirliği Örgütü'ne 4 Temmuz 2023 tarihinde üye olmuştur. 15 yıl gözlemci olarak yer alın İran'ın, 16-17 Eylül 2021 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen ŞİÖ'nün 21. zirvesinde üyeliği açıklanmış olsa da bazı teknik prosedürlerin yerine getirilmesi için bekletilmişti. Uzun yıllara yayılan İran'ın gözlemci statüsünün ardından Rusya ve Çin'in desteğiyle tam üyelik statüsü kesinleşmiş ve bilhassa küresel anlamda artan Doğu-Batı gerilimi bağlamında önem kazanmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü'nün en temel önceliği, örgüte üye olan ülkeler arasında ekonomik bütünleşmeden ziyade öncelikli olarak bu üye devletlerin toprak bütünlüklerini ve ulusal güvenliklerine yönelik oluşacak tehditlere karşı işbirliği yapmaktır. Rusya ve Çin ile son zamanlarda derinleşen ilişkiler, ABD öncülüğünde Batı yaptırımlarının devam etmesi, Rusya ile Ukrayna savaşıyla artan askeri işbirliği Tahran'ın ŞİÖ dahilindeki konumunun daha çok güvenlik eksenli bir zeminde geliştiğini ortaya koymaktadır(Uygur, 2023).

İran'ın ŞİÖ'ye üyeliği Batı'yla devam eden sorunlu ilişkilere karşı Doğu eksenli bir blok içerisinde yer edinmesini sağlamaktadır. Ayrıca yaptırımların da etkisiyle uluslararası izolasyona maruz kalan İran üyelikle bu izolasyonu kırma ve Rusya-Çin hattıyla birlikte

stratejik konumunu kurumsallaştırmak çabasının bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken husus Şangay İşbirliği Örgütü'nün ekonomik kapasiteyi dönüştürücü bir etki oluşturmamasının sınırlı olmasından ve serbest ticaret bölgesinin bulunmamasından, İran'ın örgüte üye olması kısa vadede ekonomik kapasiteyi dönüştürücü bir etki oluşturmamasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla İran'ın ŞİÖ'ye üyeliğinin orta güç konumuna olan katkısı daha çok siyasi ve askeri görünürlüğü'nün artması ve doğu bloku içerisindeki konumunu güçlenmesi bağlamında şekillenmektedir. Yine Çin-Rusya eksenini ve batı ile jeopolitik rekabetin keskinleştiği bir dönemde İran'ın bu örgüte üye olması uluslararası güvenlik merkezi bloklaşma ayı derinleştiren bir gelişme olarak nitelendirilmektedir (Uygur, 2023).

İran'ın BRICS'in gerçekleşen 15. Zirvesi'nde üyeliğe davet edilmesi ve bu davet sonrasında 1 Ocak 2024 tarihinde örgüte tam üyeliği gerçekleşti. Dönemin İran Cumhurbaşkanlığı Ofisi Siyasi İşlerden Sorumlu Yardımcısı Muhammed Cemşidi, İran'ın BRICS'e üye olmasını "tarihî bir gelişme" ve "stratejik başarı" olarak nitelendirmiştir. Yine dönemin Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan ise, ülkesinin üye olarak kabul edilmesinin çok taraflılığı güçlendireceğini belirtmiştir. İran'ın özellikle bölgesel örgütlere üyeliğinde olduğu gibi BRICS'le de kendi çıkarlarının uyuşmasından dolayı üyeliğin gerçekleşme sürecinin hızlandığı görülmektedir. Genel anlamda bu örgütlerin Batı ve özellikle ABD karşıtı olmaları İran açısından dikkat çekicidir. Yani BRICS'in güçlendirilmesi ile İran'ın kendi çıkarlarını gözetmesi hususunun bir uyum içerisinde olması İran'ın bu örgüte üye olma isteğini artırmıştır. İki aktörü tarafından küresel anlamda çok kutuplu bir dünya düzeninin teşvik edilmesi, ABD'nin hegemonyasının zayıflatılması anlayışı, BM Güvenlik Konseyi ve G7 gibi kurumların eşitsiz yapısı ve uygulamalarına yönelik eleştirel bir yaklaşımın benimsenmesi, ekonomik konularda ABD ekonomisine olan bağımlılığın azaltılması düşüncesi ve ABD dolarının uluslararası işletmelerden çıkarılması gibi benzer konularda iki aktör arasında büyük oranda uyuşma söz konusudur. İran'ın bu tarz örgütlere üye olmasındaki diğer bir önemli etken ise Şangay İşbirliği Örgütü ve BRICS gibi örgütlerin Batı dışı örgütler olmaları ve bu hususun İran dış politikasında önemli bir stratejik kültür olmasıdır (Sarı, 2023b).

İran'ın bölgesel ve küresel örgütlere üye olma hususunu yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda değerlendirdiğimizde iki önemli durum karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, İran, uluslararası örgütlere üye olmaya meyilli ve bu doğrultuda girişimleri olan bir ülke konumundadır. Kendisini uluslararası ilişkilerde izole eden ve soyutlayan bir politika yerine iş birliği ve diplomatik ilişkiler geliştirmek için bölgesel ve küresel örgütlere/kuruluşlara üye olmayı öncelemektedir. İkincisi ise İran her ne kadar bölgesel ve küresel örgütlere/kuruluşlara üye olma eğiliminde ise de hem stratejik kültürü hem de çıkarları doğrultusunda daha çok “batı karşıtlığı doğu yakınlığı” bir anlayışla bu örgütlere/kuruluşlara yönelmektedir. Yani Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların dışında kalan ve daha çok ekonomik ve askeri işbirliklerini içeren örgütlere üye olma hususunda Batı ülkeleriyle ittifak ve işbirliği yapmak yerine daha çok Doğu yani Asya ülkelerine yönelmektedir. Bu durum özellikle devrimden sonraki süreçte başta ABD olmak üzere Batıyla yaşanan krizler ve anlaşmazlıklar doğrultusunda ortaya çıkan güvensizlik durumundan kaynaklanmaktadır.

Orta güç statüsü üzerinden İran'ın bölgesel ve küresel örgütlere olan yönelimi yeterli düzeyde değerlendirilmemektedir. Çünkü orta güçlerin(özellikle geleneksel orta güçlerin) en önemli özelliklerinden birisi olan çok taraflı diplomasiye yönelmedeki amaç daha çok uluslararası güvenliği sağlayacak ve barışın devamlılığını koruyacak anlayışı üzerine şekillenmektedir. Fakat İran'ın bu husustaki yönelimi daha çok kendi pragmatist çıkarları ve ulusal güvenliği doğrultusunda şekillenmekte olup uluslararası güvenliği korumak önceliği ve barışın devamlılığını sağlama hususları ikinci planda kalmaktadır. Elbette her devlet iş birliklerinde öncelikle kendi ulusal çıkarlarını gözetmek eğiliminde olacaktır. Fakat burada ifade etmeye çalıştığımız nokta, orta güçlerin kendi çıkarlarını ve güvenliklerini korumak için uluslararası güvenliğin sağlanması ve barışın sürekliliğinin devam etmesi için çok taraflı bir diplomasi ihtiyacı olduğuna inanılmasıdır. Yani orta güçler, önce çok taraflı diplomasiyle olası kriz ve çatışmaları diplomatik yöntemlerle çözmek ve daha sonra(buna bağlı olarak) kendi çıkarlarını ve güvenliklerini sağlama eğilimindedirler. İran'daki temel eğilim ise öncelik kendi ulusal çıkarlarını sağlanması ve buna hizmet edecekse çok diplomasi ve barış süreci devam etmesi gerektiği anlayışında olmasıdır. Burada görüldüğü üzere İran'ın birincil amacı bölgesel veya küresel barışı korumak için çok taraflı diplomasiye yönelmiyor. Daha

çok kendi çıkarlarına ve güvenliğine hizmet edebileceği anlayışı benimsendiğinden dolayı bu tür diplomasiye yöneldiği görülmektedir. Tabi ki bu durum İran'ın geleneksel orta güç konumundan ziyade daha çok yeni yükselen orta güç statüsünde olan bir ülke profilini yansıtmaktadır.

5.5.2. İran'ın Bölgesel ve Küresel Krizlerdeki Arabuluculuk Rolü

İran'ın dış politikasında arabuluculuk (mediation) faaliyetleri hem ideolojik kimliği hem de bölgesel bir orta güç olarak var olma stratejileri ile şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle akademik literatür bağlamında İran'ın arabuluculuk faaliyetleri kendisini bölgesel bir güç olarak konumlandırması, dış politikasındaki pragmatik dönüşümler ve devrimden sonra ABD ile yaşanan gerilimler bağlamında ele alınmaktadır. Öncelikle İran'ın arabuluculuk rolüyle ilgili şu hususu ifade etmek gerekir: İran, genellikle doğrudan bir arabulucu rolünde olmaktan ziyade daha çok kendi çıkarlarını koruma ve oluşan krizleri yönetme odaklı bir taraf olarak öne çıkmaktadır. Kriz durumlarında ya kriz yöneticisi olarak ya da dolaylı müzakerelerde taraf olarak yer almaktadır. Bilindiği üzere bölgesel veya küresel bir olayda arabulucu rolünü üstlenmek için öncelikle arabulucu olacak olan aktörün tarafsız olması beklenir. Aksi halde tarafsız olmayan bir aktör hakemliği veya arabuluculuk rolü taraflar arasında bir güvensizliğe yol açabilir. Bu tarafsızlık özelliği İran'ın dış politikasında ve stratejik kültüründe genellikle bir tarafa meyiletmekten ötürü pek de mümkün olmamaktadır. Özetle İran genel olarak(daha çok bölgesel konularda) krizin çıktığı taraflar arasında ya birinin tarafı ya da doğrudan krizdeki taraflardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İran'ın arabuluculuk rolü üstlenmesi oldukça sınırlıdır. Fakat tüm bu sınırlamalara rağmen İran'ın tarafsızlık rolü üstlendiği bazı olaylar da bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'daki birçok devlet bağımsızlığına kavuşmaya başlamıştı. Bu ülkelerden biri olan Tacikistan'ın da bağımsızlığını kazanması sonrası komünizm döneminden kalan idareciler ve İslami kesim arasında iç savaş patlak verdi. Bu dönemde Tacikistan'ın yerel komünist yöneticileri, halktan gelen yoğun baskılarla karşı karşıya kaldı. Gelen bu baskılar sonucunda 9 Eylül 1991'de Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tacikistan adıyla bağımsız olduğunu ilan etmek zorunda kaldı. Yapılan seçimle birlikte 24 Kasım 1991 tarihinde Sovyet dönemindeki Tacik yöneticisi olan

Rahman Nebiyev Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Fakat yapılan bu seçim halkın büyük tepkisine yol açtı. Çünkü Sovyet döneminden kalan idarecilerin yeni dönemde de tekrardan yönetimde yer alması, halkın tepkisini büyük oranda arttırdı. Böylece halk sokaklara dökülerek birçok protestolarda bulundu. Nisan 1992 yılında Nebiyev rejiminin protestocuların üzerine ateş açması üzerine, muhalefetin de rejim güçlerine silahla karşılık vermesine yol açtı. Bu durum Tacikistan iç savaşını resmen başlatmış oldu. Başkent Duşanbe'de süren çatışmalar ise halkın büyük kısmının muhalefeti desteklemesi nedeniyle Nebiyev rejiminin yenilgisiyle devam etti. Fakat bu durum Orta Asya'daki diğer devletleri tedirgin etmiştir. Çünkü bu devletlerdeki yönetimler Nebiyev rejimi gibi Sovyet döneminden kalma isimlerdi. Rusya ve Orta Asya rejimleri özellikle Özbekistan Tacikistan'daki bu halk ayaklanmasına yönelik askeri operasyon düzenleme kararı aldı. Askeri hareketin başlamasıyla, Tacikistan'daki muhalefet başkent Duşanbe'den çekilmeye başladı. Dönemsel olarak taraflar arasında birbirlerine yönelik üstünlükler kurulmuş olsa da günün sonunda Tacikistan'daki muhalefet gruplar Rus ordusuna karşı çatışmalarda mağlup olmuştur. Mayıs 1996'da BM Tacikistan'daki iç savaşın anlaşmayla bitirilmesi çağrısında bulundu. Barış görüşmelerine Afganistan'daki Tacik liderler Burhaneddin Rabbani ile Ahmet Şah Mesut gibi isimler de aracılık etti. Yine 1996'da Tacikistan'daki bu iç savaşta İran yoğun biçimde savaşın anlaşma yoluyla bitirilmesi yönünde bu krize müdahil oldu. Tahran yönetiminin Tacikistan'daki bu çatışmalara müdahil olmasındaki zamanlaması Afganistan'daki gelişmelerle ilgiliydi. Zira 1996 yılında İran ile ters politikalara sahip olan Taliban, Afganistan'da yönetimi ele geçirmişti. Taliban'la olası bir mücadele için Afganistan'da oluşturulan ve İran'ın desteklediği Kuzey İttifakı'nın en güvenli ikmal rotası Tacikistan olabilirdi. Tacikistan'daki bu savaş ve bu savaşın ortaya çıkarmış olduğu cephele Kuzey İttifakı'nın ikmalini imkânsız bir hale getiriyordu. Böylece İran 1996'dan itibaren Tacikistan'daki muhalefeti ikna etmeye özel çaba sarfetmiştir(Mepa News Akademi, 2021).

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterme hususunda sadece bazı söylemlerle yetinen İran yönetimi Dağlık Karabağ soruna yönelik izlemiş olduğu siyaseti nedeniyle kimi yöneticiler tarafından eleştirilmektedir. Yaklaşık olarak 40 yıldır Ermenistan'la yakınlaşma politikası izleyen Tahran yönetimi, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerilimlerde

genellikle Ermenistan yanlısı politikalar izlemektedir. Yapılan bu eleştirilere yönelik İranlı bazı yetkililer Tahran yönetiminin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda arabuluculuk rolünde tarafları uzlaşmaya çalıştıklarını ifade etmektedirler. İranlı Uluslararası ilişkiler uzmanı ve İran'ın eski Bakü Büyükelçisi Dr. Efşar Süleymani, *"Tahran yönetiminin yürüttüğü Azerbaycan-Ermenistan barış görüşmelerini Rusya'nın baltaladığını"* söyledi. Bu husustaki açıklamalarına devam eden Süleymani, *"Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a saldırısı Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin AGİT Minsk Grubu'nun çabalarıyla 1994'te imzalanan ateşkes anlaşmasını ihlaldir."* dedi. Süleymani devamında, *"İran 28 yıl önce Bakü-Erivan arasındaki görüşmelere ev sahipliği yaptı. Bu görüşmelerin sonunda, ateşkesle ilgili üçlü bildiri yayınlanırken diğer bir yandan Azerbaycan'ın Şuşa şehri Ermenistan güçleri tarafından işgal edildi. Bu olay Rusya'nın işiydi. Çünkü Rusya bu bölgede etkin güç olmak istiyordu. Rusya, İran'ın arabuluculuk çabalarının boşa çıkmasına neden oldu."* diye konuştu(Poor & Ahışhalı, 2020).

Jeopolitik konumu sebebiyle hem riskler hem de fırsatlar yönünden İran dış politikasında önemli bir yere sahip olan Afganistan yönetiminde Taliban'ın giderek etkinliğini artırması İran'ın, Afganistan politikasında bazı dönüşümlere yol açmıştır. Ortaya çıkışından beri Şia düşmanı bir anlayışa sahip olan Taliban'ın Afganistan'da güçlenmesi İran'ın bölgesel çıkarlarına yönelik ciddi bir engel oluşturmaktadır. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve Taliban'ın da Afganistan'daki yönetimden uzaklaşması İran'ın Afganistan politikasında bir dönüşüme yol açmış olsa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. Çünkü ilk başta Tahran yönetimi ABD öncülüğünde kurulan Kabil hükümetini desteklemiş olsa da ABD'nin bölgede daha uzun kalması durumuna yönelik İran'ın duymuş olduğu endişeler Tahran'ın Taliban karşısında çekimser kalmasına yol açmıştır. İran'ın bölgesel güvenlik riski endişesi bakımından en önemli konular arasında yer alan Afganistan'daki Fars ve Şii azınlıklarla Şii olmayan azınlıkların oluşturduğu mülteci sorunudur. Yine aynı şekilde Pakistan'ın Orta Asya'nın doğal kaynaklarına daha kolay ulaşabilmek için Taliban'ı desteklemesi de İran'ın Afganistan'a yönelik kaygılarını daha da derinleştirmektedir(K. Yılmaz, 2021, ss. 1-2). İran hükümeti 2009 yılına kadar Taliban ile herhangi bir diyalogun kabul edilemez olduğunu açıkça ifade etmiştir. Fakat bölgede hızla

değişen konjonktür ve yaşanan gelişmeler Taliban politikasına yönelik Tahran yönetimini köklü bir değişime yöneltmiştir. ABD güç unsurlarının Afganistan'da uzun süreli kalma ihtimalleri ve DAESH'in Afganistan'da giderek ciddi bir tehdit unsuruna dönüşmesi Tahran yönetiminin Taliban'a yönelik politikalarını değiştirmek zorunda bıraktı. Tahran, Afganistan'da kalıcı barışın sağlanmasını ve dahası kendi ulusal güvenliğini ancak Afganistan'da ilk çatışmaya dahil olan tüm grupların askeri değil siyasi bir süreçle uzlaşarak yönetimde yer almalarıyla güvence altına alacağını anlamıştır. Bunun için Afganistan'daki Yüksek Barış Konseyi ve onun Taliban ile diyalogunu desteklediğini resmi bir dille ifade etmiş ve hatta Afgan gruplar arasında bir arabuluculuk toplantısına ev sahipliği yapmayı teklif etti(Koepke, 2013: s. 13).

İran'ın arabulucu rolüyle ilgili yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere İran'ın doğrudan bir arabulucu olmaktan ziyade kendi çıkarlarını korumak ve krizleri yönetme odaklı davranışlar sergilediği görülmektedir. Orta güçlerin arabuluculuk faaliyetleri genellikle bölgesel ve küresel krizlerde barışı sağlama ve taraflar arasında çatışmayı önlemeye yönelik adımlar olarak görülmektedir. Fakat İran'ın burada üstlenmiş olduğu rol daha çok küresel ve bölgesel barışı sağlamaktan ziyade kendi pragmatist çıkarları doğrultusunda adımlar attığını ve bu minvalde arabuluculuk faaliyetlerini gerçekleştirildiği görülmektedir.

6. ORTA GÜÇLERLE İLGİLİ YENİ TİPOLOJİ ARAYIŞI ve İRAN'IN ORTA GÜÇ KONUMUNUN DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmada şu ana kadar yapılan literatür taramasında, orta güç olarak tanımlanan İran'ın yeni yükselen orta güç sınıfında yer aldığı belirtilmektedir. Bu başlıkta ise elde edilen bulgular doğrultusunda, orta güçler üzerine yeni bir sınıflandırma ve değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Bu amaçla, çalışmada daha önce kısmen değinilen "Neo-orta Güçler" kavramı kullanılmaktadır. Neo-Orta Güçler tabiri ilk olarak 2022 yılında Stephen R. Nagy'nin "Middle-Power Alignment in the Free and Open Indo-Pacific" adlı çalışmasında yer verilmektedir. Yazar bu kavramı, ABD'nin Pasifik bölgesindeki liderliğine ilişkin belirsizliklerin ve Çin'in özellikle denizcilik alanında yarattığı spesifik zorlukların arka planında yer alan başta Japonya, Avustralya, Hindistan ve Kanada olmak üzere orta güçlerin, Hint-Pasifik'teki değişen dinamiklere uyum sağlamak amacıyla bir araya gelerek iş birliklerini ve diplomasiyi Neo-Orta Güç Diplomasisine dönüştürmesi gerektiği bağlamında kullanmaktadır(Nagy, 2022, s. 162). Aslında Stephen R. Nagy burada Neo Orta Güç tabirinin kısıtlı ve spesifik bir alan için kullanılmaktadır. Çalışmada savunulan ise orta güçleri tanımlamak için genel bir perspektif sunmaktadır. Yani orta güçlerle ilgili ortaya koymak istediğimiz yeni kavram olan Neo Orta Güçler'den kastedilen özellikler;

- Coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olma
- Sınır ötesi askeri operasyon yapabilme
- Büyük güçlerin kararlarını etkileyecek(ekonomik, siyasi ve askeri) güce sahip olmak
- Niş diplomasisini kullanabilecek yeteneklere sahip olma(uluslararası sistemde diğerlerinin davranışlarını etkileyebilecek bir üretim gücüne sahip olmak)
- Uluslararası anlaşma veya örgütlerde aktif rol oynama
- Bölgesel güç olma
- Bölgesel ve küresel bağlamda ortaya çıkan krizlerde arabuluculuk yapabilme saygınlığında olma

Şeklinde sıralanabilir. Burada Neo-Orta Güçlerle ilgili bahsedilen özellikler henüz yeni geliştirilmektedir. İlerleyen dönemlerde bu kavram daha ayrıntılı ve daha sistematik bir çalışma yapılarak geliştirilebilir.

Orta güçlerle ilgili böyle bir sınıflandırma veya değerlendirme yapılmasının en önemli nedenlerinden birisi hangi ülkenin neye göre bir orta güç olarak nitelendirileceğinin yanıtını bulmaktır. Çünkü her devlet kendini güçlü görmek ve göstermek arzusunda olabilir. Fakat uluslararası ilişkiler disiplininde kimin ne kadar güçlü olduğu aktörlerin kendi söylemleriyle değil nitel ve nicel veriler bağlamında belirlenmektedir. İşte böyle bir balamda orta güçleri günümüz konjonktüründe değerlendirmek için neo-orta güç tipolojisi geliştirildi. Çalışmanın temel faktörü olan İran'ın orta güç konumunu belirlemek için bu tipoloji kullanılmaktadır.

Neo-orta güç olarak tanımlanan bu yeni sınıflandırmayla İran'ın konumu nitel ve nicel verilerle tablo şeklinde belirlenmektedir. Tablolarda ilk olarak orta güçlerle ilgili yapılan sınıflandırmaları ve uluslararası güvenlikteki rolleri değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirmede orta güçler üç sınıf üzerinden ele alınmıştır. Bunlar; Geleneksel Orta Güçler, Yeni Yükselen Orta Güçler ve Neo Orta Güçler şeklindedir. Belirtilen orta güçlerin, güvenlikteki rolleri, ekonomik yapıları, diplomasi odağı, ittifak yapısı, yönetim biçimi, askeri güç kapasitesi ve sınır ötesi operasyon yeteneği gibi özellikleri tablolaştırılarak yeni bir değerlendirme tipolojisi geliştirilmek amaçlanmıştır.

Neo-orta güçler üzerine yeni bir tipoloji geliştiren ve gelecekteki çalışmalar için de referans olabilecek bu çalışma, aşağıda bir tablo üzerinden belirtilmektedir. Böylece uluslararası güvenlik konularında ileride orta güçler ile ilgili yapılacak çalışmalar için hangi devletin orta güç konumunda olup olmadığı burada belirtilen nitel ve nicel veriler bağlamında değerlendirilerek bir sonuca varılacaktır.

Tablo 14 Orta Güçler: Sınıflandırma ve Uluslararası Güvenlikteki Roller

ÜÇ FAKLI KATEGORİDE ORTA GÜÇLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ BÖLGESEL VE KÜRESEL BAĞLAMDA			
DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTÜ	GELENEKSEL ORTA GÜÇLER	YENİ YÜKSELEN ORTA GÜÇLER	NEO-ORTA GÜÇLER
Barış ve İstikrar Yaklaşımı	Barışı koruma gayretinde ve çatışmaya karşıtı tutum	Barışı koruma çabası olduğu gibi ulusal çıkarları doğrultusunda çatışma riskini artırabilir	Esas olan barışı korumak değil, çıkarlarını sağlamadır (diğer orta güçlere göre daha çatışmacı bir eğilim)
Yönetim Şekli	Genelde demokratik yönetimler hakim	Farklı yönetim şekilleri görülebilir	Farklı yönetim şekilleri görülebilir(Uzun dönem iktidarda olan lider eğilimli)
Coğrafi Konumlanma	Genelde Batı merkezli	Herhangi bir bölgede	Herhangi bir bölgede (Daha çok Batı dışı))
Diplomasi Yaklaşımı	Ekonomik temelli, Niş diplomasisi hâkim	Ekonomik temelli, Niş diplomasisi hâkim	Niş tedarikçiliği eğilimli (yani askeri güç yeteneği)
Askeri Güç Yeteneği	Gelişmiş savaş teknolojisine sahip	Kapasiteler gelişim eğiliminde	Gelişmekte veya gelişmiş askeri güç kapasitesi
Ekonomik Kapasite	Gelişmiş ekonomi	Gelişmekte olan ekonomi	Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler
Sınır Ötesi Operasyon Yeteneği	Sınırlı ölçüde operasyon kapasitesi	Tek başına sınır ötesi operasyon kabiliyeti kısıtlı, ancak müttefikleriyle sınır ötesi operasyon yeteneği etkili olabilir	Tek başına sınır ötesi askeri operasyon kabiliyetine sahip
İttifak Anlayışı	Küresel ve bölgesel ölçekli ittifaklara bağlı	Küresel ittifaklara bağlı, ancak bölgesel ittifaklarda esnek	Genel olarak ittifaklarda esnektir
Stratejik Müttefikler	ABD ve Müttefikleriyle İşbirliği	Batılı büyük güçlerle işbirliği ağırlıklı olmakla birlikte herhangi bir büyük güç ve uluslararası kuruluşla işbirliği yapılabilir	Batılı aktörlerden ziyade daha çok Rusya ve Çin başta olmak üzere gelişen ve geliştirmekte olan küresel ve bölgesel aktörlerle işbirliği

Uluslararası toplumun mobilizasyonu	Kriz ve çatışma risklerinde uluslararası toplumu harekete geçirebilir	Uluslararası toplumu sınırlı düzeyde harekete geçirebilir	Uluslararası toplumu çeşitli kanallar aracılığıyla harekete geçirme kapasitesi var
--	---	---	--

Kaynakça: Burada belirtilen Tablo 15 yazar tarafından hazırlanmıştır. Tablonun ve içinde yer alan cümlelerin akademik yazım kurallarına uygunluğunu sağlamak adına yapay zeka uygulamasından yararlanılmıştır.

Aşağıdaki Tablo 16’da orta güçlerin uluslararası güvenlikteki rolleri ve etkileri karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Bu sayede, orta güç sınıflandırmasında yer alan devletlerin güvenlik konularındaki rolleri, yeni tipoloji çerçevesinde sistematik bir şekilde değerlendirilmektedir.

Tablo 15 Orta Güçlerin Uluslararası Güvenlikteki Roller ve Etkileri

Güvenlik Boyutu	Geleneksel Orta Güçler	Yeni Yükselen Orta Güçler	Neo-Orta Güçler
Barışı Koruma Operasyonları	BM barışı koruma operasyonlarına aktif ve düzenli bir katkı sağlar. Ayrıca norm belirleyici rol üstlenir	BM barışı koruma operasyonlarına katkı sağlar. Ancak çıkarları bağlamında katılım seçici olabilir.	Barışı koruma operasyonlarına katılım kapasitesi yüksek; ancak stratejik çıkar odaklı seçicilik baskın
Çok Taraflı Güvenlik Kurumları	BM, NATO, AB gibi çok taraflı güvenlik kurumlarını aktif biçimde destekler ve güçlendirir.	Bölgesel güvenlik örgütlerine katılır; küresel kurumlara katılımda seçici davranabilir	Çok taraflı kurumlara seçici katılım sağlar. Zaman zaman paralel yapılara yönelebilir.
Arabuluculuk ve Çatışma Yönetimi	Çatışma yönetiminde arabuluculuk rolü üstlenir; meşruiyet ve tarafsızlığa dayalı diplomatik araçlar kullanır	Bölgesel çatışmalarda arabuluculuk kapasitesi gelişmektedir ve bir prestij meselesidir; müdahale seçici olabilir	Hem arabuluculuk hem de doğrudan müdahale kapasitesi mevcuttur; güvenlik sağlayıcısı rolü üstlenebilir
Norm Üretimi ve Yayılımı	İnsani hukuk, silah kontrolü, insan hakları normlarının	Mevcut normlara kısmen uymakla birlikte bölgesel	Mevcut uluslararası güvenlik

	geliştirilmesinde öncü rol oynar	norm alternatifleri üretebilir	normlarını seçici biçimde benimser; alternatif normlar önerebilir
İnsancıl Yardım ve Kriz Müdahalesi	İnsancıl yardım operasyonlarında kapasiteli ve düzenli aktör; uluslararası kriz müdahalesinde önemli katkı sağlar	İnsancıl yardım kapasitesi gelişmekte; bölgesel krizlere müdahale ön plana çıkmaktadır	İnsancıl yardımı stratejik bir araç olarak kullanabilir; böylece geniş coğrafyalara müdahale kapasitesi artar
Silah Transferi ve Savunma Sanayii	Savunma sanayii kapasitesi görece sınırlı; silah transferleri uluslararası rejimlerle uyumlu	Savunma sanayii gelişmekte; bölgesel silah transferlerinde artan rol üstleniyor	Gelişmiş savunma sanayii kapasitesi; uluslararası silah transferlerinde önemli aktör olabilir
Koalisyon ve İttifak Yönetimi	Mevcut büyük güç liderliğindeki koalisyonlara sadık; ittifak yükümlülüklerine bağlı	Koalisyon seçiminde esneklik; çatışan büyük güç ittifaklarına eş zamanlı yakınlık izleyebilir	Kendi koalisyonlarını kurabilir ya da mevcut koalisyonlar içinde belirleyici aktör olabilir
Siber Güvenlik ve Hibrit Tehditler	Siber güvenlik normları ve uluslararası siber işbirliğini destekler; NATO siber çerçevesiyle uyumlu	Siber kapasite gelişmekte; hibrit tehdit algısı bölgesel güvenlik gündemine girmektedir	Gelişmiş siber kapasite; hibrit savaş araçlarını uluslararası güvenlik rekabetinde kullanabilir
Büyük Güç Rekabetine Etkisi	Büyük güç rekabetini yumuşatıcı rol; diplomatik köprü kurma işlevi baskın	Büyük güçler arasında manevra alanı arayışı; denge politikası izleyebilir	Büyük güç rekabetinin şekillenmesine doğrudan katkı sağlayabilir; bölgesel güç dengelerini

			dönüştürme kapasitesi
--	--	--	--------------------------

Kaynakça: Bu tablo (Tablo 16) yazar tarafından Cooper, A. F., Higgott, R. A., ve Nossal, K. R. (1993). Relocating Middle Powers., Holbraad, C. (1984). Middle Powers in International Politics., Jordaen, E. (2003). The Concept of a Middle Power in International Relations., Chapnick, A. (1999). The Middle Power., Flandes, D. (2007). Conceptualising Regional Power in International Relations. ve BM Barışı Koruma Operasyonları Raporları (2000–2024)’ın yer alan bilgilerden ve konuyla ilgili kendi bilgi birikimi tarafından hazırlanmıştır. Tablonun ve içinde yer alan cümlelerin akademik yazım kurallarına uygunluğunu sağlamak adına yapay zeka uygulaması ChatGPT’den yararlanılmıştır.

Yukarıda geçen Tablo 15 ve Tablo 16’da Neo-orta güçlerin, geleneksel ve yeni yükselen orta güçlerle ortak veya farklı olan özellikleri değerlendirilmiştir. Böylece neo-orta güçlerin ne oldukları veya ne olmadıkları daha net belirtilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki Tablo 17 ve Tablo 18’de de İran’ın neo-orta güç konumunu nitel ve nicel veriler ile değerlendirmesi yapılmaktadır.

İran’ın neo-orta güç konumu belli bir puanlama üzerinden hangi düzeyde olduğu ortaya koymak için belli bir puan aralığı oluşturulmuştur. Yani özetle, İran eğer bir neo-orta güç ise hangi düzeyde bir neo-orta güç olduğunu nicel verilerle hesaplanıp ortaya koymak amaçlanmaktadır. Böylece İran’ın konumu zayıf, orta, güçlü veya hegemonik eğilimli bir neo-orta güç olduğu saptanacaktır.

Tablo 16 Neo-orta güçlerle ilgili kategorik puanlama

Kategori	Genel Puan
Neo-Orta Güç (zayıf)	%45–54
Neo-Orta Güç (orta)	%55–69
Neo-Orta Güç (güçlü)	%70–84
Hegemonik eğilimli	≥%85

Kaynakça: Bu tablo(Tablo 17) yazar tarafından hazırlanmıştır.

Aşağıdaki tablo 18’de birinci sütununda orta güçlerin güvenlik boyutu özellikleri belirtilmiştir. İkinci sütunda, neo-orta güçlerin güç tanımı yapılarak üçüncü sütunda İran’ın neo-orta güç tanımı bağlamında ölçüm ve değerlendirmesi belli sorular üzerinden yapılmaktadır. Burada her ölçüm ve değerlendirme kısmında üç adet soru hazırlanmış. Bu

sorularda verilen değer aralıklarına istinaden belli puanlar yer almaktadır. Hangi aralıkta yer alınmışsa İran'a ait veri/bulgular bağlamında puan verilmektedir. En fazla 10 puan verilen her güvenlik boyutunun üç sorusunda İran'ın puanı belirlenerek yüzdelik dilimi ve değer aralığı bulunmaktadır. Belirtilen hesaplama her güvenlik boyutu için aynı yöntemle hesaplanmıştır. Tüm sorular sorulup puanlamalar yapıldıktan sonra toplanmaktadır. Elde edilen puanlar doğrultusunda İran'ın kaç puan aldığı, hangi neo-orta güç kategorisine girdiği, güçlü ve zayıf yönleri belirlenmektedir. Tablo 18 bu işlemleri sistematik olarak açıklamaktadır.

Tablo 17 İran'ın Neo-Orta Güç Olarak Değerlendirmesi

Güvenlik Boyutu	Neo-Orta Güçlerin Tanımı (Kaynak Tablo)	Ölçüm ve Değerlendirme Soruları	En Yüksek sek	İran Verisi / Bulgusu	İran'ın Puanı	Yüzde	Değ.
1. Siber Güvenlik ve Karma Tehditler	Siber kapasite, karma savaş araçlarını uluslararası güvenlik mücadelesinde kullanabilir	S1.1. İran tarafından yapıldığı düşünülen siber saldırılar 2010-2024 arası: ≥20 = 4 puan 10-19 = 2 puan 1-9 = 1 puan S1.2. Kullanılan hibrit araçların türü: (proxy güç, siber, dezenformasyon, sabotaj): 4 tür = 4 puan 2-3 tür = 2 puan 1 tür = 1 puan S1.3. Siber güvenlik ölçütlerini baz alan anlamalar: ≥3 = 2 1-2 = 1 puan 0 = 0 puan	10	İran iltisaklı grupların 30'dan fazla siber operasyonu tespit edilmiştir(S. Bulut, 2020, ss. 181-185) (4 puan). Kullanılan hibrit araçlar: Dezenformasyon, proxy güçler, sabotaj ve siber saldırılar(4 puan). Yapılan siber güvenlik anlaşmaları: 0 (0 puan).	8 / 10	%80	Yüksek
		S2.1. İran'ın savunma sanayii ürünleri ihraç ettiği ülke sayısı(2000-2024): ≥10 ülke = 4 puan 5-9 = 2 puan 1-4 = 1 puan	10	İran'ın füze ve İHA sistemlerinin bazılarını Ukrayna Savaşı'nda Rusya'ya ve Hizbullah gibi Ortadoğu'daki müttefiklerine gönderdiği tespit edilmiştir.			

2. Savunma Sanayii	Savunma sanayii yeterlilik düzeyi	0 = 0 puan S2.2. Savunma sanayii kapasitesi (İnsansız Hava Araçları, füze sistemleri, zırhlı araçlar) ≥3 sistem kategorisinde üretim = 4 puan 1-2 = 2 puan Yok = 0 puan S2.3. Uluslararası hukuka uygun savunma sanayii ürünlerinin satışı Tam uygunluk = 2 puan Sınırlı uygunluk = 1 puan Uluslararası hukuka aykırılık = 0 puan		En az 6 ülke. (George vd., 2025, s. 11) (2 puan). İran, İHA, füze sistemleri ve zırhlı araçları üretmektedir (4 puan). BM kararlarına aykırı olarak Rusya'ya ihracat yapılmıştır (0 puan).	6 / 10	%60	Orta - Yüksek
3. Normların Gelişim Süreci ve Yaygınlık Kazanması	Uluslararası güvenlik normlarının bazılarını kabul eder, bazı seçeneklerde ileri sürebilir.	S3.1. İran'ın taraf olduğu silahsızlanma anlaşma sayısı: ≥10 = 3 puan 5-9 = 2 puan 1-4 = 1 puan S3.2. İran, bölgede kendisine yakın bir güvelik eksenini oluşturmuş mudur? Düzenli oluşum = 4 puan Sınırlı oluşum = 2 puan Oluşum yok = 0 puan S3.3. NPT (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) yükümlülüklerine uyum? Uyum var = 3 puan Sınırlı uyum var = 1 puan Uyum yok = 0 puan S4.1. İran'ın BM veya bölgesel güvenlik gibi oluşumlara aktif üyeliği var mıdır? BM aktif + bölgesel = 3 puan	10	İran'ın taraf olduğu sınırlı sayıda uluslararası silah kontrol anlaşmaları mevcuttur. Ancak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın faaliyetleri sınırlandırılmıştır (0 puan). Ortadoğu'daki vekil güçlerine yaptığı askeri yardımlar normların yaygınlık kazanmasıdır (4 puan). Anlaşmalara taraflılık 1 puan.	5 / 10	%50	Orta
		S4.1. İran'ın BM veya bölgesel güvenlik gibi oluşumlara aktif üyeliği var mıdır? BM aktif + bölgesel = 3 puan		İran, 2023 yılında ŞİÖ'ye tam üye olmasından 4 puan. BM üyesi olmasına rağmen nükleer enerji çalışmalarına			

4. Çok Taraflı Güvenlik Kurumları	Çok taraflı işbirliklerinde seçici katılım gösterilmekte; çıkarları doğrultusunda pragmatist bir yaklaşımla paralel oluşumlara yönelebilirler	Yalnızca BM üyesi= 2 puan Kısıtlı ise = 1 puan S4.2. İran, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), CSTO gibi benzer güvenlik oluşumlarına üye ya da işbirliği içinde mi? Tam üye = 4 puan Gözlemci/ortak = 2 puan Üyeliği yok ise = 0 puan S4.3. BM Güvenlik Konseyi kararlarına hangi ölçüde uymaktadır (2000–2024, ihlal edilen karar sayısı)? İhlal yok ise = 3 puan 1–3 arası ihlal = 1 puan 4+ ihlal var ise= 0 puan	10	yönelik alınan kararlara uyumsuzluğu nedeniyle Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 6 ayrı kararına aykırı davranmıştır (Ayık, 2020; Danon, 2020; Küpeli, 2016; Sinkaya, 2010, 2016; Sinkaya & Yıldırım, 2010, s. 41)0 puan. BM'deki üyelik statüsündeki katılımı aktif fakat seçicidir 2 puan.	6 / 10	%60	Orta
5. Sınır Ötesi Operasyon Kabiliyeti	Ulusal güvenliği için tek başına sınır ötesi askeri operasyon yapabilme yeteneği vardır	S5.1. Bulunduğu bölgede yer alan başka ülkelerin sınırlarında askeri harekât gerçekleştirebilir mi? ≥3 ülke ise= 8 puan 2 ülke ise = 3 puan 1 ülke ise = 1puan S5.2. Bölge sınırlarının dışında küresel ölçekte askeri harekât düzenleyebilir mi? ≥2 ülke ise = 2 puan 1 ülke ise = 2 puan	10	Bölgesel anlamda Suriye, Irak ve Yemen'de asker bulundurmasından 8 puan Küresel ölçekte askeri harekât yeteneği olmadan 0 puan	8/10	%80	Yüksek
		S6.1. İran, BM kapsamında sürdürülen barışı koruma operasyonlarına son 25 yılda gönderdiği personel sayısı Puanlama: Eğer 10 misyondan ≥ ise= 4 puan 5 ile 9 arası= 2 puan 1 ile 4 arası = 1 puan 0 ise = 0 puan S6.2. katılım		BM raporlarına göre(Nejad, 2025, ss. 1-3; The Peacekeeping Unit, 2025) İran 2000–2024 tarihleri arasında sadece 1–2 misyona sembolik			

6. Barış Koruma Misyonları	Katılım kapasitesi yüksek; ancak stratejik çıkar temelli bir yönelim	sağlayan saha personel sayısı Puanlama: Eğer 2.000'den $\geq$ ise = 3 puan 500 ile 1.999 arası = 2 puan 1 ile 499 arası = 1 puan 0 ise = 0 puan S6.3. Katıldığı misyonlar coğrafi olarak çeşitliliği yansıtır mı (3 veya daha fazla farklı kıta)? ³⁵ Puanlama: Evet = 3 puan Sınırlı = 1 puan Hayır = 0 puan	10	katkı sağlamış ³⁶ ve toplam personel sayısı 100'ün altında kalmıştır. Coğrafi çeşitlilik bulunmamakta. BM PKO (Peacekeeping Operations) misyonlarına katılmak yerine daha çok Suriye, Irak ve Yemen'de doğrudan yapılan operasyonları tercih etmiştir.	2 / 10	%20	Düşük
7. Arbululuk Girişimleri	Doğrudan müdahale ve arbuluculuk yetkinliği	S7.1. Son 25 yılda İran'ın arabuluculuk rolü üstlendiği çatışma sayısı $\geq 5 = 3$ puan 2-4 = 2 puan 1 = 1 puan 0 = 0 puan S7.2. İran'ın doğrudan dış askeri müdahale sayısı ≥ 4 ülke = 4 puan 2-3 = 2 puan 1 = 1 puan 0 = 0 puan S7.3. Güvenlik katkısı verdiği devlet sayısı $\geq 5 = 3$ puan 2-4 = 2 puan 0-1 = 0 puan	10	İran sistem dışı bir devlet olduğu için arabuluculuk rolü pek yoktur. Ancak Irak, Suriye, Yemen ve Lübnan gibi ülkelerde doğrudan müdahil olduğu çatışmalar vardır. (≥ 4 ülke = 4 puan). Dış müdahale anlaşmaları: Suriye, Irak, Rusya ile bulunmaktadır 2 puan.	6 / 10	%60	Orta - Yüksek

³⁵ Bir devletin farklı kıtalarda aktif ve etkili rol üstlenebilmesi, küresel güç kapasitesinin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

³⁶ İran 1979-2025 yılları arasında yaklaşık 60 tane BM Barışı Koruma Operasyonlarına katılım sağlamıştır. Fakat bu katılımlar sembolik olmuştur. Bunda devrimden sonra İran'a yönelik BMGK tarafından uygulanan yaptırımların etkisi büyüktür(Nejad, 2025, s. 2).

8. İnsani Yardım ve Uluslararası Krizlere Müdahale Kapasitesi	İran kendisine yakın ülkelere diplomatik araç olarak insani yardımlarda bulunmaktadır.	S8.1. İran'ın son 25 yılda katıldığı insani yardım faaliyeti sayısı? $\geq 10 = 4$ puan $5-9 = 2$ puan $1-4 = 1$ puan $0 = 0$ puan S8.2. İran'ın yaptığı insani yardımların stratejik hedefleri bulunmakta mıdır? Yardımlar stratejik hedeflerle uyumlu = 4 puan Her ikisi = 2 puan Salt insani boyut = 0 puan S8.3. BM isyonlarıyla uyumlu mu? Uyumlu = 2 puan Kısıtlı = 1 puan Uyumsuz = 0 puan	10	İran; Lübnan, Suriye ve Irak'ta insani yardımları DMO kanalıyla stratejik araç olarak kullanmaktadır. (ALI-Tamimi, 2024; IRNA, 2024) (4 puan). BM ile koordinasyon sınırlı (1 puan). En fazla 4 ülkeye insani yardımda bulunduğu için coğrafi olarak geniş alanlara erişememektedir (1 puan).	6 / 10	%60	Orta
9. İttifaklar	İran bölgedeki müttefikleri aracılığıyla bölgesel aktör haline gelmiştir.	S9.1. İran'ın, bölgede başat konumda olduğu ittifak sayısı $\geq 3 = 5$ puan $2 = 3$ puan $1 = 1$ puan $0 = 0$ puan S9.2. Proxy güçlerin coğrafi genişliği ≥ 5 ülke = 3 puan $3-4 = 2$ puan $1-2 = 1$ puan S9.3. Rusya ve Çin ile yürüttüğü askeri tatbikat sayısı (son 10 yıl)? ≥ 5 tatbikat = 2 puan $2-4 = 1$ puan $0-1 = 0$ puan	10	Hamas, Hizbullah, Haşdi Şabi ve Husiler gibi bölgesel aktörlerle faaliyette bulunduğu ülke sayısı 5'ten fazla ülkede etkili olduğundan (3 puan). Koalisyon yönetiminde etkileyici aktördür (5 puan). Rusya-Çin ile tatbikatlar: 2019, 2021, 2022 Hint Okyanusu tatbikatları (1 puan).	9 / 10	%90	Yüksek
	Büyük güçlere yönelik rekabette	S10.1. İran, ABD-Rusya-Çin üçgenindeki rekabette hangi büyük güce yakın konumlanmakta ve İran'ın bu tercihi stratejik dönüşümlere neden olmuş mudur? Belirleyici rol oynamış ise = 4 puan Yönlendirici olmuş ise = 2 puan		İran, Rusya ve Çin ile Ocak 2019 ve 2021'deki deniz tatbikatları ile savunma anlaşmalarıyla "Anti-ABD" bloğunda belirleyici bir rol oynamaktadır			

10. Büyük Güçlere Karşı Rekabet Kapasitesi	doğrudan etki kapasitesi bulunmaktadır. Bölgesel bağlamdaki güç dengelerini şekillendirme kapasitesine sahiptir.	Etkisiz olmuş ise = 0 puan S10.2. İran'ın faaliyetlerine bağlı olarak bölgesel güç dengesinde ölçülebilir değişim yaşanan ülke sayısı? ≥4 ülke = 4 puan 2-3 = 2 puan 0-1 = 0 puan S10.3. ABD'nin bölgeye sürdüğü ek askeri kapasite (İran kaynaklı tehdit gerekçesiyle, 2000-2024)? Belgelenmiş 3+ konuşlanma varsa = 2 puan 1-2 = 1 puan Yok = 0 puan	10	(4 puan). Suriye, Irak, Yemen, Lübnan'da güç dengesi dönüşümü yaşanmıştır (4 puan). ABD, körfez ülkelerine 2019'da Patriot, 2020'de hava savunma sistemleri konuşlandırmıştır -İran tehdidi gerekçesiyle (2 puan).	10 / 10	%100	Çok Yüksek
Değerlerin Genel Toplamı- İran'ın Neo-Orta Güç Puanı			100	10 boyut değerlendirildi	66 / 100	%66	Orta - Güçlü ü Neo - Orta Güç

İran'ın tablo 18'de yer alan verileri değerlendirildiğinde 100 üzerinden 66 puan aldığı görülmektedir. Bu puan İran'ın Orta-Güçlü aralığında yer alan Neo-Orta Güç olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 19'da ise İran'ın aldığı puanlar üzerinden özet değerlendirmesi yapılmıştır.

Tablo 18 İran'ın Neo-Orta Güç Konumunun Özet Değerlendirmesi

Güvenlik Boyutu	Puan	Görsel	Değerlendirme	Neo-OG Profiliyle Uyum
1. Barışı Koruma	2/10		Düşük	BM mekanizmaları yerine doğrudan operasyon tercih edilmiş- Neo-Orta Güç tanımından kısmen sapma
2. Çok Taraflı Kurumlar	6/10		Orta	ŞİÖ üyeliği güçlü; fakat BM normlarının ihlal edilmesi puanı düşürüyor
3. Arabuluculuk	6/10		Orta-Yüksek	Doğrudan müdahale kapasitesi güçlü; arabuluculuk rolü zayıf — neo tanıma tam uyumlu
4. Norm Üretimi	5/10		Orta	Alternatif norm ihracı güçlü; standart rejim uyumu çok düşük-karışık profil
5. İnsancıl Yardım	6/10		Orta	Stratejik araçsallaştırma belirgin; neo-orta güç tanımıyla uyumlu
6. Silah Transferi	6/10		Orta-Yüksek	Yerli üretim kapasitesi güçlü; ancak ambargoyla kısıtlı - neo-orta güç tanımına yakın
7. Koalisyon Yönetimi	9/10		Yüksek	Direnış eksenine neo-orta güç tanımının en güçlü karşılığı - belirgin uyum
8. Siber/Hibrit	8/10		Yüksek	Çoklu hibrit araç kullanımı - neo-orta güç tanımıyla güçlü örtüşme
9. Büyük Güç Etkisi	10/10		Çok Yüksek	Tam örtüşme mevcut ve bölgesel dengeleri dönüştürme kapasitesi doğrulanmış
10. Sınır Ötesi Askeri Harekat	8/10		Yüksek	Bölgesel alanda sınır ötesi harekat yapabilen, fakat küresel ölçekte yapamayan
TOPLAM	66/100		%66	Orta-Güçlü Neo-Orta Güç: Stratejik alanlar güçlü; kurumsal uyum zayıf

Kaynakça: Bu tablo(Tablo 19) yazar tarafından hazırlanmıştır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, Soğuk Savaş sonrasında çeşitlenen/değişen uluslararası güvenlik konularında belirleyici rol oynayan kavramlar ile aktörler ele alınmıştır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenliğin konuları daha çok devleti temel alan ve askeri güvenlik konularının ön plana çıkarılmasıyla diğer güvenlik meseleleri ikinci planda kalmıştır. Fakat yapılan literatür taramasında Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenliğin öznesi sadece devlet ve konu başlığı da sadece askeri meselelerden ibaret değildir. Çünkü güvenlik kavramı bu dönemde farklı olgu ve olayları da kapsayacak şekilde çeşitlenmiştir. İşte burada sözü edilen farklı olgu ve olayların açıklanması için orta güçler ve İran üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Ancak buradaki amaç uluslararası güvenliğin değişen yapısını ve konu başlıklarını anlatmak için orta güçler ve İran örneği verilmemiştir. Asıl odak noktası uluslararası güvenliğin değişen yapısında ve güvenliğin sağlanmasında orta güçlerin ne tür bir katkı sunduğu ve etnik kapasitelerinin sınırlarını belirleyerek, İran üzerinden örnek bir model oluşturulmaktadır. Yani uluslararası güvenlik bağlamında orta güçlerin ne oldukları, nasıl sınıflandırıldıkları ve güvenliğe etki ve katkı düzeylerinin hangi boyutta olduğu açıklanmaktadır. Bununla birlikte orta güç olarak nitelendirilen İran gibi devletlerin klasik orta güç teorileriyle açıklanması yetersiz kalmaktadır. Bunun için orta güçlerle ilgili yeni bir tipolojinin gerekliliği çalışmada ele alınmış ve neo-orta güçler adında yeni bir tipoloji geliştirilmiştir. Bu ifadelerden hareketle tez çalışmasının üzerinde en çok durduğu üç kavram bulunmaktadır; uluslararası güvenlik, orta güçler ve İran.

Araştırmada yukarıda da işaret edildiği gibi bu üç temel nokta şöyle açıklanmaktadır:

Birincisi, uluslararası güvenlik: Burada, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik konularındaki algılamalarda yeni konular ve olaylar etkili olmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle güvenliğe yönelik klasik yaklaşımlar giderek daha fazla sorgulanmaya başlandı. Bunun için araştırmacılar geleneksel güvenlik yaklaşımlarının yerine modern bir güvenlik vizyonu arayışına yöneldi. Bu dönemde akademik anlamda çalışma yürütenler, askeri alandaki güvenlik konularına odaklanmak yerine daha çok güvenliğin askeri olmayan boyutlarına güçlü bir şekilde vurgu yapmışlardır. Çünkü güvenlik konularının

sadece askeri temelli olmadıkları bununla birlikte siyasi, ekonomik, kültürel, çevresel, sosyal ve toplumsal boyutlarının da değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda uluslararası güvenliğin değişen yapısında bu dönemde ortaya çıkan ve önemli katkılar sunan eleştirel güvenlik teorileri, farklı bir perspektif sunmaktadır. Çünkü yaklaşımın bu dönemde odaklandığı konu başlıkları hem daha kapsayıcı hem de daha spesifik konulara yoğunlaşmaktadır. Başka bir ifadeyle eleştirel yaklaşım, fiziksel ve askeri güvenlik konularının dışında çevre sorunları, ekonomik faaliyetler, insan hakları ve sağlık felaketleri gibi konuların ulusal ve uluslararası güvenliğin başlıklarından olduğunu savunmaktadır(Morgan, 2003: s. 59).

Uluslararası ilişkiler disiplinde ‘uluslararası güvenlik’ olgusu merkezi bir konumdadır. Fakat realist, liberal ve eleştirel düşünürler tarafından uluslararası güvenliğe yönelik yapılan tanımlamalar birbirinden oldukça farklı uluslararası güvenlik yaklaşımlarını geliştirmeleri, uluslararası toplumda güvenliğe yönelik meselelerde önemli teorik tartışmalara yol açmaktadır. Uluslararası güvenliğin yapısında algılanan güvensizlik tehditlerinin orijininde etkili olan bazı konulara da yer verilmiştir. Bu konular, nükleer silahların yayılması, ulus ötesi terörizmin güçlenmesi ve klasik devletler arası savaştan yeni savaşlara geçilmiş olması şeklinde sıralanmaktadır. Uluslararası güvenliğin anlaşılması ve Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen konu başlıklarının hangi boyutlarda değerlendirileceği hususunda, bu çalışmada bazı kavramların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Uluslararası ilişkilere dair kavramsal tanımlamalarda epistemolojik bir olgunlaşmadan söz etmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla, kavramlara yönelik tanımlamalar mutlak bir ifadeden ziyade, konuya ilişkin bir çerçeve belirlemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, bu minvalde ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik, küresel güvenlik, bölgesel güvenlik gibi kavramlar tanımlanmaktadır. Buradaki amaç, uluslararası ilişkiler alanında güvenlikle ilgili kavramları açıklayarak orta güçlerin güvenlik konularındaki yaklaşımlarını ve rollerini bu kavramlar üzerinden belirlemektir. Alanda öncü konumunda olan bazı araştırmacıların da tanımlamalarına yer verilmiştir. Bu konuda Andrew Heywood’un(2021, s. 587) çalışmanın ana başlıklarından olan uluslararası güvenliği

“Genelde kurallara göre yönetilen uluslararası bir düzen içinde devletlerin bekalarının ve güvenliklerinin, saldırganlığı önleme ya da cezalandırma amacıyla alınan tedbirlerle sağlanması” şeklinde yaptığı tanımlama kavramın ne olduğu ile ilgili önemli katkılar sunmaktadır. Araştırmanın birinci ayağı olan uluslararası güvenliğin kuramsal çerçevesi, çeşitlenen konu başlıklarını açıklamak için realist paradigma ve eleştirel güvenlik yaklaşımları üzerinden oluşturulmuştur. Orta güçlerin ve İran’ın güç hinterlandının daha çok bölgesel boyutta kalmasından bölgesel güvenlik yaklaşımı ve bölgesel güvenlik kompleks teorisinin öğretilerinden faydalanmıştır.

İkincisi, orta güçlerdir. Yapılan literatür taraması uluslararası ilişkiler disiplininin ekserisi büyük güçler hakkında olduğunu göstermektedir. Böylece bu konuda yapılan çalışmalarda ister analitik olsun ister betimleyici olsun genel anlamda devletler sisteminin baskın üyelerine odaklanılmış ve daha küçük devletlere çok az ilgi gösterilmiştir.

Araştırmanın en önemli kavramlarından olan orta güçlerin uluslararası sistemdeki varlıkları modern anlamda İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar götürülebilmekle birlikte, önceki yüzyıllarda yaşamış bazı Avrupalı yazarlar da kavrama değinmişlerdir (Holbraad, 1971: s. 78). Orta güçlerle ilgili, araştırmada, öncelikle kavramın ortaya çıktığı dönem ve daha sonra kavramla ilgili yapılan tanımlamalara odaklanılmıştır. İyi anlaşılması için hem yakın dönemde hem de eski dönemlerde yapılan tanımlamalar ve kavrama atfedilen anlamların günümüz konjonktüründe nasıl bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Bunun için tarihsel araştırma yöntemi, literatür taraması, etimolojik analiz ve doküman analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırma açısından önemli olan kavramın modern uluslararası ilişkiler açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktır. Bunun için orta güçler kavramının ortaya çıkmasında akademik anlamda önemli katkıları olan; Carsten Holbraad 1971 yılında “The Role of Middle Powers” adlı çalışması, Andrew F. Cooper 1997 yılında “Niche Diplomacy Middle Powers after the Cold War” adlı kitabı, David A. Cooper 2011 yılında Challenging Contemporary Notions of Middle Power Influence: Implications of the Proliferation Security Initiative for “Middle Power Theory” adlı çalışması, Andrew F. Cooper 2016 yılında “Testing Middle Power’s Collective Action In A World Of Diffuse Power” adlı çalışması,

Emel Parlar Dal 2018 yılında yayınladığı “Middle Powers in Global Governance The Rise of Turkey” adlı çalışması, Eduward Joordan tarafından 2003 yılında yazılan “The Concept Of A Middle Power İn İnternational Relations: Distinguishing Between Emerging And Traditional Middle Powers” ve yine Eduward Joordan tarafından 2017 yılında yazılan “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” adlı çalışmaları bu araştırmanın önemli referans kaynakları olmuşlardır³⁷.

Yukarıda ismi geçen araştırmacılar orta güç kavramının modern uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer edinmesinde büyük katkıları olmuştur. Çalışmada bu akademisyenlerin çalışmalarına yer verilerek orta güç kavramının modern uluslararası ilişkiler literatüründe nasıl konumlandırıldığı hakkında bilgi sunulmuştur. Orta güç kavramıyla ilgili elde edilen bulgularda, uluslararası ilişkiler alanında yapılan çalışmalar her ne kadar uzun yıllara dayanmış olsa da özellikle Türkiye’de yapılan akademik çalışmalarda fazla yer bulamadığı görülmektedir. Bundan ötürü, orta güçlere yönelik yapılan tanımlamalar ve değerlendirmeler kavramın özellikle orta güç olarak tanımlanan Türkiye’nin dış politikası ve konuyla ilgili ilerleyen dönemlerde çalışmalar yapacak araştırmacıların çalışmaları için katkı sunması hedeflenmektedir.

Orta güçler ile ilgili yapılan açıklamalar öncelikle kavramın ortaya çıkış dönemine ve kavrama yönelik tanımlamalara odaklanılmıştır. Kavramın tanımıyla ilgili yapılan literatür taramasında elde eden bulgular uluslararası ilişkiler literatüründe, kavramın oldukça belirsiz olduğu görülmektedir. Daha çok büyük güç sayılacak kadar güçlü olmayan fakat yine de önemli etkiye ve stratejik öneme sahip olan ülkeler için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu güçler tipik olarak demografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açıdan belli bir ağırlık düzeyi olan devletlerle karakterize edilmektedir(Sweijjs ve Mazarr, 2023, s. 1). Kimi akademisyenler orta güçler kavramına şüpheyle yaklaşmışlardır. David Black’e göre kavramda; “İndirgenemez bir eksiklik var”, Andrew Hurrell, bu kavramı bir çıkmaz sokak olarak görmektedir(Jordaan, 2017, s. 2). Buna ek olarak hem orta güç kavramına hem de orta güç

³⁷ Bu isimleri ve eserlerini burada ifade etmemizin nedeni, çalışmanın ana omurgası konumunda olan orta güçler ile ilgili ismi geçen araştırmacıların yaptığı çalışmaların bir dönüm noktası hükmünde olmasıdır. Zira orta güçlerle ilgili sınırlı sayıda çalışmaların olması bu araştırmacılara ayrı bir yer atfedilmiştir.

teorisine yönelik önemli eleştirileri olan Jeffrey Robertson ve Andrew Carr: “orta güç kavramının İkinci Dünya Savaşı’ndan sonrası için 20. yüzyıl uluslararası yapısına analitik bir faydası vardı, fakat yeni ortaya çıkan 21. yüzyıl uluslararası yapısına analitik bir faydası yok ve büyük olasılıkla da olmayacaktır”. Dolayısıyla bu iki akademisyen orta güçler kavramının tarihselleştirilmesini savunmuşlardır((Robertson ve Carr, 2023: s. 380). Bu görüşlerin aksine kimi akademisyenler de kavramı kullanışlı bulmakta ve bu araştırmacılarla aynı fikirde olmamışlardır. Yine kavramla ilgili araştırmaları olan Daniel Flemes, orta güç kavramını dış politika stratejilerindeki ortak kalıpları açıklamak için faydalı bulmaktadır. Dahası Güney Kore gibi bazı devletler dış politikalarını yönlendirmek için orta güç fikrini bilinçli olarak kullanmaktadırlar. Andrew Cooper ise orta güç modelini tek kutupluluğun sarsılması karşısında yenilik ve uyum sağlama kapasitesini göstermesi açısından etkileyici olduğunu belirtmektedir(Aktaran: (Jordaan, 2017, s. 2). Robert Cox ise orta güç kavramını uluslararası sistemin değişen durumu bağlamında sabit bir evrensel kavram olmadığı ve sürekli yeniden düşünülmesi gereken bir kavram olarak nitelendirmektedir(Cox, 1989: ss. 825-826).

Bir yandan merkezi veya büyük güçlere diğer yandan küçük güçlere eşit uzaklıkta olan fakat yine de dünya sisteminin önemli bir unsuru olan orta güç fikri Thomas Aquinas(1225 - ö. 7 Mart 1274) zamanından beri teorik düşüncede yerini almıştır. Ancak orta güç kavramının popüler hale gelmesi 1945’te San Francisco Konferansında Başbakan W.L.M. King liderliğindeki Kanada delegasyonu, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden düzenlenmesine ve Birleşmiş Milletler’in kurulmasına katılma iddiasını haklı çıkarmak için bu kavramı kullanmasıyla olmuştur((Zhukovskaya, 2018: s. 172)

Fakat Carsten Holbranad orta güç kavramının popüler olmasının çıkış noktasını bu olaya bağlamamaktadır. Yazar orta güç teriminin ilk kez İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Kanada ve diğerlerinin o zamanlar kurulmakta olan Birleşmiş Milletler’de etkili pozisyonlar almak için baskı yaptıkları sırada ortaya atıldığını doğru bulmamaktadır. Bu terim daha önceki yüzyılların siyasi yazılarında özellikle de Alman yazarlar tarafından da kullanılmıştır. Kavram 19. yüzyıl yazılarında da yer almaktadır. Ancak 19. yüzyılın başlarında ve ortalarında Alman siyasi literatüründe orta güçler(miltelmacht) farklı anlamlara

gelmekteydi. Alman birliği için çabalayan yazarlardan bazıları bu kelimeyi merkezi güç anlamında kullanmışlardır. Burada miltelmacht, devletler sisteminin güç yapısında ara bir konumda bulunan bir devlete değil, coğrafi olarak ortada yer alan bir güce atıfta bulunuyordu. Gerçekten de Herder'in orta güç fikrini ortaya atanlar hiç de ikinci bir devlet değil aksine doğuda Rusya ile batıda Fransa arasında kendi başına ayakta durabilecek kadar güçlü bir güç düşünüyörlerdi. Carsten Holbranad, orta güç terimini güce dayalı bir hiyerarşide ara konumda yer alan bir devlete, devletler sisteminin başlıca büyük üyelerinden oldukça zayıf olsa da küçük uluslardan çok daha güçlü bir ülkeye atıfta bulunarak tanımlamaktadır(Holbraad, 1971: s. 78). Literatür taramasındaki bu bulgular, orta güç kavramının uluslararası ilişkiler disiplini için zorunlu bir kavram olduğunu göstermektedir. Çünkü orta güç kategorisi ne olduklarından çok ne olmadıklarıyla ayırt edilen bir devletler yığıdır. Bu devletler ne büyük güçler ne de küçük güçler olarak adlandırılabilirler. Büyük güçler her zaman gelişmiş ülkelerdir. Küçük güçler ise çoğunlukla küçük toprak ve nüfusa sahip gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdir. Orta güçler ise nüfus ve toprak bakımından küçük olsa da gelişmiş ülkelere(İsrail, Danimarka, Singapur Finlandiya gibi ülkeler) Orta büyüklükte gelişmiş ülkelere(İspanya, Kanada, Güney Kore, Avustralya) ve gelişmekte olan ülkelere(Mısır, Meksika, Endonezya, İran) kadar uzanmaktadır((Schweller, 2017: s. 4). Burada da görüldüğü üzere orta güçlerle ilgili yapılan tanımlamalar kavramın net bir çizgisini ifade etmemiş olsa da genel anlamda kavramla ilgili zihinde bazı olguların yerleşmesine olanak sağlamaktadır.

Orta güç kavramı tanımlandıktan sonra kavrama yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır. Her ne kadar orta güç kavramıyla ilgili birçok yaklaşım geliştirilmiş olsa da bunlar arasında dört tanesinin öne çıktığı vurgulanmıştır: İşlevsel yaklaşım, davranışsal yaklaşım, kimliksel yaklaşım ve konumsal yaklaşım. Bu yaklaşımlara göre hangi devletin orta güç olarak belirleneceği hususunda önemli argümanlar içermektedir. Yani uluslararası ilişkiler sisteminde bir devlete orta güç deniliyorsa bu dört yaklaşımdan birisi üzerinden konumlandırılması daha sistematik olacaktır. Yoksa uluslararası sistemde her devlet kendisini güçlü görebilir ve bölgesel ve küresel meselelerde söz hakkı iddia edebilir. Çünkü uluslararası ilişkilerde kabul görmüş ve mutlak yaptırım etkisi olan küresel ölçekte bir hukuk

sisteminin varlığından bahsetmek mümkün değildir(bu hususta realist paradigmanın öğretileri referans alınmıştır). Dolayısıyla her devlet kendi çıkarları doğrultusunda pragmatist davranarak kendisini daha güçlü göstererek caydırıcı bir aktör olarak görünmek isteyebilir. Yani burada ifade edilen her isteyen devlet kendisini orta güç veya büyük güç olarak ifade ettiğinde ya da uluslararası toplum tarafından böyle kabul edildiğinde bu tarz söylemlerin akademik ve sistematik bir zemine oturtulması için böyle yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Özellikle son yıllarda orta güç olarak tanımlanacak devletlerin kendilerini orta güç statüsünde olduklarını resmi kaynaklarca ifade edip, böyle bir değerlendirme yapmaları popüler hale gelmiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe bu tarz açıklamaların analitik bir zeminde sunulması açısından çalışmadaki bulguların literatürde katkılar sunması beklenmektedir.

Orta güç kavramı 20. yüzyılın ortalarında öne çıktı ve sonraki birkaç on yıl boyunca etkili bir kavram oldu. Aynı zamanda bu kavram önemli bir uygulayıcı-akademisyen bağlantısı kurdu. Bu dönemde prestijli bir tarihe sahip olan orta güçler çok taraflı, uluslararası ilişkilerde iyi davranış sergileyen bir vatandaş, barışı korumak ve uluslararası normlara azami dikkat eden özellikleriyle ön plana çıkmaktaydı. Fakat Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte orta güçler önceki dönemde sahip oldukları bu özelliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Haliyle bu durum orta güçlerin davranışlarını ve karakteristik özelliklerini tanımlayan Orta güç teorisinin de artık önemini yitirmesine yol açtı. Bu dönemde orta güçlerle ilgili tanımlamaların yetersiz ve eksik kalmasının önemli bir nedeni ise orta güçlerle ilgili teoriler ve belirleyici özellikler daha çok 1940-1960 yılları kapsayan dönemde orta güç olan Kanada ve Avustralya gibi devletler baz alındığından günümüzde etkili olan yeni yükselen orta güçleri tanımlamanın yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır(Robertson ve Car, 2023: s. 379).

Araştırmada da yer verildiği üzere modern uluslararası ilişkiler açısından orta güç kavramının iki kırılma noktası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Eduard Jordaan(2003 yılında yazılan “The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing Between Emerging and Traditional Middle Powers” adlı çalışmasıyla konuyla ilgili çalışmalarda

bulunup özellikle de daha geniş sayıda devlete uygulanması ışığında incelemeler yapmıştır. Orta güç olarak tanımlanan devletlerin sayısındaki artış ve bu devletlerin kendi arasındaki karakteristik ve dış politika uygulamalarındaki farklılıklar tek başlık altında yapılacak bir tanımlamanın imkansızlığına işaret etmektedir. Hollanda, Kanada, İsveç, Avustralya ve Norveç gibi ülkeler geleneksel orta güç olarak kabul edilirken, Meksika, Malezya, Mısır, Brezilya, Pakistan, Türkiye, İran, Nijerya, Hindistan ve Vietnam gibi ülkeler yeni yükselen orta güç olarak kabul edilmektedir. Burada sayılan devletler incelendiğinde aralarında ekonomik askeri ve siyasi olarak önemli farklılıkların olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda bunları orta güç olarak kabul ettiğimizde karakteristik özelliklerinin çoğunlukla birbirine yakın olması gerekir. Fakat bu kadar farklı ülkeyi aynı çizgide birleştirip böyle bir tanımlamayı yapmak hiç de kolay bir şey değildir (Jordaan, 2003: s. 166, 2017: s. 2). Elde edilen bu bulgular, kavramın dönemsel bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini ve geliştirilmesi için de yeni tanımlamalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Orta güçler ilgili araştırmada elde eden en önemli bulgulardan bir tanesi de klasik anlamda orta güç olarak bilinen devletler Batılı, demokratik yönetim ve liberal ekonomik anlayışına sahip olmalarıdır. Fakat bu özellikler giderek değişkenlik göstermiştir. Bundan dolayı Soğuk Savaşın bitimiyle orta güçlerin sınıflandırmasına yönelik bazı eleştiriler yapılmaya başlandı. Çünkü orta güçler olarak sınıflandırılan devletler sadece Batılı değil aynı zamanda Batı dışındaki, demokratik olmayan ve liberal ekonomik sistemini benimsemeyen devletlerin de yer aldığı bir tanımlamaya evrilmiştir. Böylece kimi araştırmacılar orta güçlerin mevcut tanımlamasının yetersiz kaldığı, bunu için yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç olduğunu savunurken kimi araştırmacılar da kavramın geçerliliğini yitirdiği ve altın çağının Soğuk Savaş dönemiyle bittiği savunmuşlardır. Yapılan tartışmalar kavramla ilgili yeni arayışlara itmiştir. Böylece yukarıda da belirtildiği üzere Eduard Jordaan tarafından 2003 yılında yazılan “The Concept Of A Middle Power In International Relations: Distinguishing Between Emerging And Traditional Middle Powers” adlı çalışma orta güçlerle ilgili tanımlamalardaki ilk kırılmayı oluşturmuştur. Bu kırılmayla orta güçler; geleneksel orta güçler ve yeni yükselen orta güçler olarak iki sınıfta değerlendirilmeye başlandı.

Orta güç kavramının ikinci kırılma noktası ise yine Eduard Jordaen tarafından 2017 yılında yazılan “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” adlı çalışmasında dile getirdiği düşüncelerdir. Jeffrey Robertson ve Andrew Carr gibi akademisyenler orta güç teorisinin karşılığının pek olmadığını bunu da orta güçler üzerine önemli çalışmaları olan Eduard Jordaen’in 2017 yılında konuyla ilgili yaptığı çalışmaya dayandırmaktadırlar. Hatta bunlara göre orta güçler kavramının bile pek bir anlam ifade etmediği iddia edilmektedir. Fakat çalışmada elde edilen bulgular bu düşünceleri kabul etmemekle birlikte orta güçlerin giderek daha önemli hale geleceğini savunulmaktadır. Buradaki temel sorun orta güç konumundaki devletlerin farklı kimlik ve politika anlayışına sahip olmasına rağmen bütün bu güçleri tek bir kavramla tanımlamaya çalışmaktır. Aslında epistemolojik olarak bu kadar farklı ülkenin tek bir tanımla veya tek bir teoriyle ya da tek bir yaklaşımla ifade etmek hiç de kolay olmamaktadır. Bunun için Eduard Jordaen’in 2003 yılında kaleme aldığı çalışmasında orta güçlere yönelik ifade ettiği geleneksel orta güçler ve yeni yükselen orta güçler şeklinde iki yeni sınıflandırma önermiştir. Fakat yazar daha sonraki çalışmasında bu iki sınıflandırmanın orta güçleri açıklamada yetersiz kaldığını ve bu durumu orta güçlerin, orta güç teorisinin dışında davranışlar sergilemesine bağlamaktadır. Bundan dolayı araştırmada orta güçler üzerine yeni bir tipolojiye gereksinim duyulduğu, Eduard Jordaen’in yapmış olduğu sınıflandırmanın üzerine yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Akademik anlamda yapılacak olan çalışmalarda orta güçler kavramını ortadan kaldırmak veya anlamını yitirdiğini savunmak yerine kavramı geleneksel anlamdaki özelliklerini de gözeterek yeni bir tanımlama ve sınıflandırmaya gerek duyulmaktadır. Orta güç kavramının modern anlamda kullanılmaya başladığı dönemdeki anlamı günümüz konjonktüründe geçerliliğini kısmen yitirmiştir. Çalışmada, orta güçlerle ilgili yapılan önceki araştırmaların kavrama yüklemiş oldukları anlamlar Soğuk Savaş sonrası dönemde belli oranda dönüşüm geçirmiştir. Yeni özellikleri bünyesinde barındıran, belli bir bölgeyi değil küresel ölçekte yayılan, bütün bölgelerde yer alan orta güçler olarak adlandırılan devletler için kullanılmaktadır. Kavramda dönüşüme uğrayan özellikler kavramın sıfatlarıyla ilgilidir. Kendisiyle ilgili değildir. Yani isim olarak aynı sıfat olarak farklı bir boyut kazanan orta

güçler olgusu uluslararası ilişkilerdeki güç tanımlamalarında zorunlu bir kavramdır. Çünkü literatürde hala güçlü bir şekilde büyük güçler ve küçük devletler vurgusu yapılmakta ve kabul görülmektedir. Böyle bir durumda Kanda, Brezilya, Güney Kore, Türkiye ve İran gibi devletlerin sadece bu iki sınıfta değerlendirilmesi akademik realiteye uygun olmayacaktır. Bunun için akla şöyle bir soru gelebilir; bu tarz ülkeleri sınıflandırmak için daha uygun bir kavram geliştirilebilir mi? Uluslararası ilişkiler literatüründe bu tür devletler için elbette farklı kavramlar ve tanımlamalar yapılabilmektedir. Yapılan literatür taramasında bu tarz ülkeler için alternatif isim olarak, muhalif orta güçler, yükselen güçler, bölgesel güçler, niş tedarikçileri vb. kavramlar kullanıldığı görülmektedir. Fakat analitik olarak değerlendirdiğimiz zaman sistemde ve literatürde vurgulanan büyük güçler ve küçük devletler anlayışının dışında kalan ülkeleri büyük ve küçüğün dışında bir isim vermek pek de uygun olmayacaktır.

Bir sistemde büyük güç olarak sınıflandırılan aktörler varsa mantıken bu tarz aktörlerin büyüklüğünü ifade etmek için küçük sayılan aktörlere ihtiyaç vardır. Her şey zıddıyla bilinir kaidesiyle büyük güçlerin ne kadar büyük olduklarını küçük güçlerin zayıflıkları üzerinden açıklayabiliriz. Büyük güçlerin etki ettikleri alanlarda küçük güçlerin etki etmemesi gerekir ki büyük güçlerin ne kadar büyük oldukları anlaşılsın. Fakat bu durumda yapılan ikili sınıflandırma uluslararası ilişkiler bağlamında paradoksal bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü uluslararası sistemde büyük güçler kadar büyük olmasa da küçük devletler kadar etkisiz olmadığı gerçeğiyle ve daha fazla etki kapasitesine sahip ülkeler bulunmaktadır. İşte böyle bir paradoksal duruma düşmemek için orta güçler kavramının geçerliliğini sürdürmesi gerektiğini ve yeni bir sınıflandırma ve tanımlamayla kavramın kullanılmasını önermekteyiz.

Bu araştırmada, orta güçlere yönelik geleneksel ve yükselen orta güçler sınıflandırmasından hareket edilmiş; İran'ın genel ve güncel bağlamda "yükselen orta güç" niteliği taşıdığı bulgusu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda, orta güç kavramına yönelik eleştirilere, kavramın önemini kaybettiği veya işlevsizleştiği argümanlarına katılmamakla beraber, yeni bir kavramsal arayışın gerekliliği savunulmaktadır. Uluslararası sistemde orta güçlerin öneminden yola çıkarak, gelinen son

aşamada bu devletler için "Neo-Orta Güçler"³⁸ tabirinin kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın son bölümünde neo-orta güçler kavramına değinilmiş; kavramın İran ile bağlantısı tablolar vasıtasıyla açıklanarak yeni bir tipoloji geliştirilmiştir. Bu noktada çalışmanın literatüre iki önemli katkısı bulunmaktadır: Birincisi, orta güç kavramının tamamen gözden çıkarılması yerine yeni ve alternatif bir kavramsal tanımlamanın sunulması; ikincisi ise bir devletin orta güç olma niteliğinin, nitel ve nicel verileri içeren bir tablo ve puanlama sistemiyle belirlenmesidir. Bu iki husus, çalışmanın özgün değerini oluşturan en temel katkılar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü temel odağını, İran'ın orta güç konumu ve uluslararası güvenliğe yönelik etkileri oluşturmaktadır. Araştırmanın bu kısmında öncelikle İran dış politikası dönemsel olarak incelenmiştir. Bu sayede, farklı dönemlerde cumhurbaşkanlığı görevini yürüten liderlerin dış politika pratiklerinin orta güç konseptiyle ne derece örtüştüğü analiz edilmektedir. Araştırma sonucunda, İran'ın genel olarak geleneksel orta güç tanımıyla bağdaşmayan davranışlar sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Çünkü devrimden sonraki süreçte Batıyla ilişkiler oldukça kötüleşmiş ve ülke, izole bir politika anlayışına yönelmiştir. Ayetullah Humeyni ve Ahmedinejad dönemlerinde Batıya yönelik sert söylemler bölgesel ve küresel güvenlik açısından kaygılara yol açmıştır. Yine nükleer enerji çalışmalarına yönelik

³⁸ Neo-Orta Güçler tabiri ilk olarak 2022 yılında Stephen R. Nagy'in "Middle-Power Alignment in the Free and Open Indo-Pacific" adlı çalışmasında yer verilmektedir. Fakat yazar kavramı daha çok ABD'nin Pasifik bölgesindeki liderliğine ilişkin ortaya çıkan soru işaretlerine karşılık, Çin'in özellikle denizcilikte yarattığı spesifik zorluklar karşısında gelişmekte olan ülkelerin yani orta güçlerin(Avustralya, Japonya, Kanada ve Hindistan) "Hint-Pasifik'in bu değişen dinamiklere uyum sağlamak için bir araya gelmesi ve diplomasi ve işbirliklerini Neo Orta Güç Diplomasine dönüştürülmesi gerektiği" şeklinde kullanmaktadır(Nagy, 2022, s. 162). Aslında Stephen R. Nagy burada Neo Orta Güç tabirini kısıtlı ve spesifik bir alan için kullanmaktadır. Bizim savunduğumuz ise orta güçleri tanımlamak için genel bir perspektif sunmaktadır. Yani orta güçlerle ilgili ortaya koymak istediğimiz yeni kavram olan Neo Orta Güçler'den kastedilen özellikler;

- Coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olma
- Sınır ötesi askeri operasyon yapabilme
- Büyük güçlerin kararlarını etkileyecek(ekonomik, siyasi ve askeri) güce sahip olmak
- Niş diplomasisini kullanabilecek yeteneklere sahip olma(uluslararası sistemde diğerlerinin davranışlarını etkileyebilecek bir üretim gücüne sahip olmak)
- Uluslararası anlaşma veya örgütlerde aktif rol oynama
- Bölgesel güç olma
- Bölgesel ve küresel bağlamda ortaya çıkan krizlerde arabuluculuk yapabilme saygınlığında olma

Şeklinde sıralanabilir. Burada Neo Orta Güçlerle ilgili bahsedilen özellikler henüz taslak konumunda olup ilerleyen dönemlerde daha ayrıntılı ve daha sistematik bir çalışma yapılarak geliştirilebilir.

girişimlerin ilgili uluslararası kurumlardan gizlenmesiyle İran'a yönelik güvenlik tedirginliklerini daha da arttırmış oldu. Bu durum, orta güçlerin barışı koruma ve çatışmadan kaçınma gibi özellikleriyle uyuşmamaktadır. Fakat Hasan Ruhani döneminde İran'ın Batıyla müzakere ve diplomatik ilişkilere önem vermesi geleneksel orta güçler anlayışına uygun bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Nükleer enerji çalışmalarına yönelik diplomatik girişimlerle, ülkeye uygulanan yaptırımların kaldırılması hedeflenmiş ve Tahran yönetimi bu alandaki çalışmaların tamamen enerji ihtiyacını karşılamaktan kaynaklandığını savunmuştur.

2015 yılında bu minvalde imzalanan anlaşmalar İran'ın tekrardan Batıya yüzünü döndürmesiyle diplomatik girişimlerin sonuç vereceği düşüncesini pekiştirmiştir. Ancak, 2018 yılında ABD de Trump yönetiminin iktidara gelmesiyle anlaşma askıya alınmış ve daha sonra Trump'ın yapmış olduğu açıklamalarla ABD anlaşmadan tek taraflı olarak çıkmıştır. Bu durum İran içerisinde de ciddi bir muhalefete yol açmakla birlikte İran'ın stratejik kültüründe yer alan Batıya yönelik güvensizlik anlayışını daha da pekiştirdi. Hasan Ruhani'den sonra nükleer müzakereler doğrultusunda yapılan girişimlerin sonuç itibarıyla başarısız olması İran'ın tekrar içine kapanık ve izole bir devlet olacağı düşüncesini güçlendirdi. Fakat İbrahim Reisinin İran Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte beklenenin aksine ülke daha çok içine kapanmaktansa, yüzünü Asya ülkelerine yani Şangay İşbirliği Örgütü'ne çevirmiştir.

İran'ın Şangay İşbirliği Örgütü'ne bu şekilde bir yönelmesini tanımlamak ve konumlandırmak için ülkenin stratejik kültürüne değinilerek dış politika ve güvenlik konularında nasıl bir reaksiyon sergileyeceği saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgularda, İran'ın stratejik kültüründe ciddi bir güvensizliğin hakim olduğu hem bölgesel hem de küresel ilişkilerde kendini yalnız hissettiği görülmektedir. Özellikle, İran'ın günümüzdeki stratejik kültürünün şekillenmesinde 1980-1988 yılları arasında Irak ile yapılan savaşın çok derin izlerinin olduğunu söylemek gerekir. 1979 Devrimi'yle birlikte Batı dünyasıyla olan ilişkilerin bozulması ve Irak ile yapılan savaş sırasında hem bölgesel hem de küresel anlamda yalnız bırakıldığı düşüncesi, İran'ın stratejik kültüründe güvensizlik anlayışını hakim kılmıştır. Tarihsel olarak baktığımızda İran stratejik kültürü, şehitlik, milliyetçilik ve Şiilik kavramları bağlamında şekillenmektedir. Dış politikada da stratejik

kültür hedefleri arasında rejimin devamını sağlamak, caydırıcılık, pragmatizm ve Arap kamuoyu üzerinde etki oluşturma yer almaktadır.

İran'ın yumuşak güç unsurları arasında dini ve ideoloji yayma stratejisi yani devrimin ihracı önemli bir argüman olarak kullanılmaktadır. Propaganda, İtibar ve imaj yönetimi yumuşak güç kapasitesini artırmada önemli parametreler olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar yumuşak güç unsurları kısmen de etkili olsa da İran'ın orta güç statüsü, yumuşak güç unsurlarından ziyade daha çok sert güç unsurlarıyla değerlendirilmesi gereken bir ülkedir. Çünkü İran'ı bölgesel ve küresel güvenlik konularında ön planda tutan ve orta güç konumunu pekiştiren unsurlar daha çok sert güç unsurlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda nükleer enerji çalışmaları, asimetrik savaş yetenekleri arasında yer alan balistik ve seyir füze programı ile proxy savaşları, coğrafi konumun sağlamış olduğu jeopolitik önem, ekonomik kapasite ve küresel bağlantılar (özellikle zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olunması) İran'ın önemli sert güç unsurları arasında yer almaktadır.

Uluslararası güvenlik bağlamında İran'ın konumu değerlendirildiğinde hem Bölgesel Güvenlik Yaklaşımı hem de Yola Bağımlı Teorisi İran'ın davranışlarını çözümlemeye önemli bir argümandır. Uluslararası kuralları değil daha çok alternatif güç ağlarını kullanması, diplomasiden ziyade güç alternatiflerini kullanması İran'ın yükselen orta güç konumunda olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Asimetrik savunma stratejisi İran-Irak savaşından sonra zorunlu bir yönelime girmesi yani belli bir stratejiye kilitlenmesi(yola bağımlı teorisi bağlamında) bu doğrultuda verilebilecek örneklerdendir.

Uluslararası güvenlik ve orta güç statüsü bağlamında İran'ın konumunu belirleyen ve sert güç unsurlarından olan askeri yetenekleri ve doktrini çalışmada incelenen diğer başlıklar arasında yer almaktadır. Irak ile yapılan savaşın derin izleri kalmakla birlikte İran askeri ilkeleri bazı hususlarda değişime uğrayarak güncel halini almıştır. 1992 yılında bu ilkeler bazı değişikliklere uğramış ve bugün hala geçerli bir belge olan İran Silahlı Kuvvetleri düzenlemesinde konuşlandırılmaktadır. Bu doktrinin iki boyutu bulunmaktadır: *ideolojik-politik* ve *askeri-teknik*. Birinci boyut olan ideolojik-politik, Velayet al Faqih ilkesine nihai manevi-askeri rehber olarak inancı, başka bir deyişle İslam Cumhuriyeti'nin İslam'ın özellikle muhtazafların(ezilenlerin) koruyucusu olduğu fikrini ve İslamcı Devrimi ihraç etme

görevi duygusunu kapsamaktadır. İkinci boyut olan askeri-teknik ise bu siyasi hedefleri ve toprak bütünlüğünü koruma ve ulusal bağımsızlık gibi daha geleneksel görevleri yerine getiren bir stratejinin ve askeri gücün oluşturulmasına rehberlik yapar. Elde edilen bulgular gösteriyor ki İran, kendi topraklarını korumaya odaklanan ve sadece ulusal güvenliğe önem veren bir ülke değildir. Yine kendi iddiası olan muhtazafların (ezilenlerin) koruyucusu olduğu fikriyle kendi çıkarları için özellikle vekil güçlerle bölgesel güvenlik konularında aktif bir rol oynama imkanı bulmuştur.

Richard Bitzinger'in kavramsallaştırmısından yola çıkarak İran'ın askeri endüstrisini, teknolojik ve finansal kaynaklarının çoğunu karadan karaya hassas güdümlü mühimmat geliştirmeye yoğunlaştırdığı için bir “niş tedarikçisi” olarak nitelendirebiliriz. Richard Bitzinger'e göre niş tedarikçisi: “*Bunlar ya zorunluluktan ya da bilinçli olarak belirli silah üretim alanlarında uzmanlaşmayı seçmiş ve daha sonra diğer silah üretim alanlarını terk etmiş veya hiç bu alanlara yönelmemiş silah üreticileridir*”. Çalışmada İran'ın özellikle balistik ve seyir füze programlarına odaklanmasıyla caydırıcılık yönünü pekiştirerek güvenlik ihtiyacın sağlamaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, Richard Bitzinger'ın yapmış olduğu niş tedarikçisi tanımına uyushmaktadır. Böylece İran'ın niş tedarikçisi olduğunu söyleyebiliriz.

Uluslararası güvenlik bağlamında İran'ın orta güç konumu değerlendirildiğinde, Ortadoğu'daki vekil güçleri üzerindeki etkisi, nükleer enerji çalışmaları ve füze programları bölgesel ve küresel güvenlik açısından güvensizliğe yol açmaktadır. Burada İran'ın sahip olduğu bu güç konseptlerine odaklanmasının haklı ve haksızlığı değil, bu tür girişimlerin ortaya çıkarmış olduğu sonuç vurgusu üzerinden güvensizliğe yol açtığı belirtilmektedir. Çünkü İran'ın bu tarz girişimleri bazı bölge ülkeleriyle güvenlik ikilemine ve güvenlik paradoksuna yol açmaktadır. İran'ın bölgesel güvenlik alanında etkisinin artması, Yemen'deki Husilere destek vermesi ve Şii mezhepçiliğini öne çıkarması Suudi Arabistan ilişkilerinde güvenlik ikilemine yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda Suudi Arabistan'ın İran'ın düşman olarak gördüğü ABD ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Çünkü Riyad yönetimi, İran'ın nükleer enerji çalışmalarının iyi niyetli olmadığını ve bu tür çalışmaların kendi güvenlikleri açısından kaygıya yol açtığını düşünmektedirler. Bundan dolayı askeri

harcamalarına büyük yatırımlar yapmaktalar. İran, bölgedeki güvenlik ikilemi sorununu sadece Suudi Arabistan ile yaşamamaktadır; benzer bir durum, diğer Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerinde de görülmektedir(Ayık, 2025: ss. 117-118). Bölge ülkeleriyle bu tarz sorunların yaşanması Tahran yönetimi için ekonomik alanda da zorluklara yol açmaktadır.

İran ekonomik güç konusunda kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu durumun yaşanmasında ABD öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi tarafından uygulanan yaptırımların büyük etkisi bulunmaktadır. İran'ın ekonomik anlamda en büyük getirisi, sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerinden elde edilmektedir. Dünya petrol rezervlerinde %11,82'lik payıyla üçüncü sırada yer alması, İran'ın küresel petrol rezervleri bakımından üst sıralarda yer aldığını ve dünyadaki toplam rezervleri içinde kayda değer bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum İran'ın jeopolitik konumuyla birlikte değerlendirildiğinde, ülkeye orta güç statüsü açısından önemli bir yapısal avantaj sağlamaktadır. Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi ve Hazar Havzası arasında konumlanması; enerji üretimi ile enerji geçiş yollarını aynı stratejik çerçevede birleştirmesine imkân tanımaktadır. Enerji arz güvenliği, transit kapasite ve bölgesel bağlantısallık üzerinden İran'a pazarlık gücü kazandırmaktadır.

28 Şubat 2026 tarihinde ABD ve İsrail'in İran'a yönelik başlatmış olduğu saldırılar, İran'ın enerji arz güvenliğinde ne denli bir avantaja³⁹ sahip olduğunu göstermektedir. İran'ın Hürmüz Boğazı'ndan düşman olarak nitelendirdiği hiçbir ülke gemilerinin geçmesine izin vermemesiyle bölgesel ve küresel bağlamda ekonomik bir krizi tetiklemektedir. Bu olay göstermektedir ki, İran'ın enerji diplomasisini bir niş diplomasi olarak kullanabilme imkânına sahiptir. Niş diplomasisi siyasi, ekonomik veya askeri bir alanda caydırıcı bir güce sahip olunup, bu gücü çıkarları doğrultusunda diğer aktörlerin davranışlarını etkileyecek şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatabilmesi enerji güvenliği, LNG taşımacılığı, boru hattı projeleri ve transit güzergâh alternatifleri gibi alanlarda uzmanlaşmış diplomatik girişimlerinin olması, orta güç davranış repertuarıyla ve niş diplomasisiyle uyumaktadır.

³⁹ İran'ın jeopolitik konumunun en önemli avantajlarından birisi Hürmüz Boğazı gibi dünyanın en önemli petrol kaynaklarına sınırının bulunmasıdır. ABD ve İsrail saldırılarının başlamasıyla İran, dünyanın önemli enerji arzını sağlayan Hürmüz Boğazı'nı kapatması kendisine avantaj sağlamıştır.

Dolayısıyla doğru politikalar ve kurumsal kapasite ile desteklendiğinde, enerji rezervleri ile jeopolitik konumun birleşimi İran’a hem bölgesel güvenlik dinamiklerinde hem de küresel güç dengelerinde daha etkili bir konum sağlayabilecektir. İran açısından enerji rezervleri ile jeopolitik konumunun sağladığı stratejik avantajlar dönemsel olarak öne çıksa da ABD öncülüğünde uygulanan yaptırımlardan dolayı fazla da bir avantaj sağlayamamıştır. Yani avantaj fırsatları yüksek potansiyelde olsa da bu fırsatlar yaptırımların gölgesinde kalmaktadır.

Son olarak, araştırmanın “Soğuk Savaş sonrası dönem, orta güçler açısından önemli fırsatlar sunmakta ve politik önemleri giderek artış eğilimindedir.” Şeklindeki birinci hipotezi doğrulanmıştır. Çünkü büyük güçler her ne kadar hala çok büyük olsalar da giderek eski gücüne nazaran bir düşüş trendinde oldukları görülmektedir. Nicel veriler özellikle askeri ve ekonomik alanlardaki harcamalar büyük güçlerin etkinliğinin azaldığını göstermektedir. Buna karşılık büyük güçlerin kısmi zayıflamasıyla, sistemde oluşan boşluk orta güçler için daha rahat bir hareket ortamı sunmaktadır. Böylece orta güçlerin uluslararası güvenlik konuları başta olmak üzere önemleri her geçen gün daha da artmaktadır.

İkinci hipotez olan “Soğuk Savaş sonrası dönemde orta güçlerin uluslararası güvenlik konularında barışı koruma, arabuluculuk faaliyetleri ve olaylara müdahil olma etkinliği giderek artmaktadır.” İbaresini kısmen doğrulanmıştır. Bu konuda verilebilecek örnek sayısı sınırlı düzeyde olsa da Türkiye’nin Rusya-Ukrayna Savaşı’nda yapmış olduğu arabuluculuk faaliyetleri dikkate değerdir. Ancak orta güç olan İran’ın arabuluculuk faaliyetleri hem sınırlı hem de dünya barışını sağlamaktan ziyade daha çok kendi pragmatist politikaları için kullanılmaktadır. Orta güçler, Arap Baharı, Rusya-Ukrayna Savaşı ve çevresel konularda giderek artan oranda müdahil olmaktadır. Hem barışı koruma hem de kendi güvenliklerini sağlamak için bu tarz girişimler yapılmaktadır. Görüldüğü üzere özellikle yeni yükselen orta güçler uluslararası güvenliği korumak için klasik anlamda bilinen diplomatik faaliyetlerle birlikte askeri müdahaleler ve yaptırımları da kullanmaktadır. Bu tarz özellikler Neo-Orta Güçler’in sergilemiş oldukları davranışlardır.

Üçüncü hipotez olan “İran, bir orta güç olarak nitelendirilse de uluslararası güvenliğin tesisinde istikrarı zayıflatan, çatışma riskini artıran ve diplomatik yöntemlerden ziyade

gerilimi tırmandırıcı söylemleri esas alan bir tutum sergilemektedir. Bu durum bölgesel ve uluslararası güvenlikte çatışma riskini artırmaktadır.” İbaresini doğrulanmıştır. Son olarak İran’ın Nükleer enerji çalışmaları, vekalet güçler ve radikal söylemler bölgesel ve küresel güvenlikte güvensizliği artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2019). *Modern İran Tarihi*: 6. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Acar, Ü. (2019). “Küresel Güç Mücadelesi ve Ulus-Devletin Geleceği”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 22-34. <https://doi.org/10.20875/makusobed.448139>
- Agius, C. (2017). Sosyal İnşacılık. A. Collins (Ed.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. Baskı, ss. 87-103). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi
- Ağır, B. S. (2015). “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri* yıl:11 sayı: 22, ss:97-130. 11(22), 97-130.
- Ağır, O., ve Ayık, Ö. (2019). “Rusya ve İran Arasındaki Siyasi İşbirliğinin İki Ülke Dış Ticaretin Etkileri”. *II. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi* 11- 12 Nisan 2019 Kahramanmaraş, syf: 688-698.
- Akarsu, H. (2017). *İran ’ın Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aksu, F. (2024). Temel Kavramlar Kendine Yardım. Secopedia, *Global Academia*, <https://www.secopedia.org/kavramlar/temel-kavramlar/kendine-yardim/> Erişim Tarihi:23.11.2024.
- Alakuş, İ. (2014). *Avrupa Birliğinin İran Nükleer Krizine Yaklaşımı: Amerika Birleşik Devletleri ile Karşılaştırmalı Bir Analiz* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aljazeera. (2024). Iran plans to increase military budget by 200 percent. *ALJAZEERA*, 29 Ocak 2024, <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/29/iran-plans-to-increase-military-budget-by-200-percent>.
- ALl-Tamimi, A. J. (2024). İran’ın Suriye’deki Faaliyetleri ve Stratejisi. *MEPA NEWS*, 13 Haziran 2024, <https://www.mepanews.com/iranin-suriyedeki-faaliyetleri-ve-stratejisi-14287yy.htm>, Erişim Tarihi: 15.04.2025
- Alpar, G. (2023). Avrasya’da Küresel Güç Mücadelesinin Geleceği ve Türk Dünyası. *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*. 7 Şubat 2023, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70270/avrasyada_kuresel_guc_mucadelesinin_gelecegi_ve_turk_dunyasi, Erişim Tarihi: 17.01.2025
- Al-Smadi, F. (2015). Analysis: Hamas, Islamic Jihad Redefining Relations with Iran. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2015/09/201592084340199169.html>, Erişim Tarihi: 14.12.2025

- Ametbek, D. (2017). İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları. Ankasam, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları*, Yayın No: 11, Balgat Çalışmaları No: 3, <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2021/12/Jeopolitik-metin-04.10.2017.pdf>,
- Anadolu Ajansı Web Sitesi, A. (2013). İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani oldu. *Anadolu Ajansı web sitesi AA Haber Akış Sistemi (HAS)*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-hasan-ruhani-oldu/238312>
- Arı, T. (2009). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği (C. 8). MKM Yayıncılık.
- Ashley, R. P. (2019). "Iran military power : ensuring regime survival and securing regional dominance". *Defense Intelligence Agency*.
- Askeroğlu, S. (2020). "İran'ın Uluslararası Örgütler Politikası". *İran Araştırmaları Merkezi(İRAM)*, *Perspektif*, https://iramcenter.org/uploads/files/YranYYn_UluslararasıY_Orgutler_PolitikasY.
- Aslan, M. (2021). "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası: İdeoloji ve Pragmatizm Arasında". *İran Araştırmaları Merkezi(İRAM)*, <https://iramcenter.org/kitabiyat-detay/iran-islam-cumhuriyeti-dis-politikasi-ideoloji-ve-pragmatizm-arasinda-102>
- Aslanlı, K. (2018). "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları". *İran Araştırmaları Merkezi(İRAM)*, https://www.researchgate.net/publication/344688296_Hazar_Denizi'nin_Jeopolitik_ve_Jeoekonomik_Konumu_Enerji_Tasimacilik_Hukuk_ve_Cevre_Boyutlari
- Atasoy, D. (2008). *İran'da Şah Sonrası Nükleer Enerji Politikası* [Yüksek Lisans Tezi]. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcıoğlu, M. (2026). Yükselen Fiyatlar, Düşen Para Birimi: İran Ekonomisi Zorlu Bir Yolla Karşı Karşıya. *AA (Anadolu Ajansı)*, <https://www.aa.com.tr/en/economy/explainer-rising-prices-falling-currency-iran-s-economy-faces-rocky-road/3800027>, Erişim Tarihi: 02.02.2026.
- Aydın, N., ve Geçener, T. (2021). İslam Devrimi ve Humeyni Dönemi Türkiye-İran İlişkileri. İçinde O. Karacan (Ed.), *Modern İran Tarihi Kaçar Hanedan'ından İslam Devrimi'ne* (1. bs, C. 131, ss. 431-454). Selenge Yayınları.
- Ayık, Ö. (2020). *Putin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikasında İran'ın Önemi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ayık, Ö. (2025). Orta Güçlerin Bölgesel Güvenlik Yaklaşımlarında Güvenlik İkilemi ve Güvenlik Paradoksunun Kavramsal Analizi. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 108-123. <https://doi.org/10.58618/igdiriibf.1789025>
- Azhar, Z. (2023). "Leadership In Modern Shī'ī Thought: Examining The Theory Of Imam Khomeini". *Australian Journal of Islamic Studies*, 8(2), 55-75.
- Azizi, H. (2024). "Iran's Evolving Foreign Policy Structure: Implications On Foreign Relations". *The Middle East Council on Global Affairs*, 1-12.
- Balcı, Ç. (2025). "Kudüs Gücü: Ortadoğu'nun Değişen Denkleminde Yeniden Konumlanma Arayışı". *İRAM (İgran Araştırmaları Merkezi)*. 25 Eylül 2025 <https://www.iramcenter.org/kudus-gucu-ortadogunun-degisen-denkleminde-yeniden-konumlanma-arayisi-2667>
- Baldwin, D. A. (1997). "The Concept of Security". *Review of International Studies*, 23(1), 5-26.
- Bardakçı, S. (2011). "Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde Asean Örneği". *TUİC Akademi*, <https://tuicakademi.org/bolgesel-guvenlik/> ERIŞİM 04.07.2025.
- Barnett, J. (2017). "Çevre Güvenliği", A. Collins (Ed.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. bs, ss. 190-207). Röle Akademik Yayıncılık.
- Barzin, M. Z. (2020). "Iran's Military Power 2020: A Review of Missile, Drone, and Defense Capabilities". *Madresema.ir* <https://madresema.ir/iran-military-power-1404/>.
- Baylis, J. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 5(18), 69-85.
- BBC NEWS TRÜKÇE. (2020). Haşdi Şabi: ABD'nin hedef aldığı İran destekli Şii Örgüt. *BBC NEWS TRÜKÇE*, 3 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37778936>, Erişim Tarihi: 28.01.2026.
- BBC NEWS TÜRKÇE. (2024). Çin, İran'ın Batılı Yaptırımları Aşmasına Nasıl Yardım Ediyor? *BBC News Türkçe*, 3 Mayıs 2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/ceve8ve9en1o>, Erişim Tarihi: 06.02.2026.
- Behrami-rad, P. (2021). "The foreign policy of the Raisi government is cooperation with neighbors, agreement with the West and a smile to the East". *Parstoday Russian*. 12 Ekim 2021
- Behringer, R. M. (2005). "Middle Power Leadership on the Human Security Agenda". Cooperation and Conflict: *Journal of the Nordic International Studies Association*, 40(3), 305-342.

- Behringer, R. M. (2013). "The Dynamics of Middlepowermanship". *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 14(2), 9-22.
- Birdişli, F. (2011). "Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 149-169.
- Birdişli, F. (2012). "İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar". *Güvenlik Stratejileri*, 8(15), 33-54.
- Birdişli, F. (2020). *Bölgesel Güvenlik. İçinde Güvenlik alışmaları* (C. 1, ss. 311-335). Hiperayın.
- Birdişli, F. (2022a). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavram-Teori-Uygulama*, Fidan Yayın.
- Birdişli, F. (2022b). *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak: Geneloji-Kuram-Analiz: Sekin Yayınevi*.
- Bitzinger, R. A. (2015). "New Ways of Thinking About the Global Arms Industry Dealing With 'Limited Autarky'". *ASPI (Australian Strategic Policy Institute)*, https://www.files.ethz.ch/isn/194689/SI98_Global_arms_industry.pdf, Erişim Tarihi: 27.09.2025
- Bulut, F. (2024). "İrak'ta İran Destekli Milisler: Jeopolitik Oyunun Ayrıntıları". *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/708416/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/irakta-i%C3%87ran-destekli-milisler-jeopolitik-oyunun-ayr%C4%B1nt%C4%B1lar%C4%B1-1>, Erişim Tarihi:28.01.2026.
- Bulut, S. (2020). "İran'ın Siber Alan Faaliyetleri: Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Sürecine Dair Bulgular". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(1), 166-191.
- Bunyan, J., Edwards, J., Loud, W., Cartwright, T., ve Foxe, J. (2025). "Puritanism. The Editors of Encyclopaedia Britannica".
- Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., Reus-Smit, C., ve True, J. (2019). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Küre Yayınları.
- Buzan, B. G., Wæver, O., ve de Wilde, J. H. (1998). "Security: A New Framework for Analysis". *Lynne Rienner*. <http://www.jstor.org/stable/2586187>, ss:240
- Buzan, B., ve Wæver, O. (2003). "Regions and powers: The structure of international security". *Cambridge University Press. Regions and Powers: The Structure of International Security*, <https://ir101.co.uk/wp-content/uploads/2018/11/Buzan-Waever-2003-Regions-and-Powers-The-Structure-of-International-Security.pdf>

- Buzan, B. (2003). Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World. "Theories of New Regionalism" (ss. 140-159). Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. (2007). "People, states and fear: an agenda for international security studies in the post-Cold War era". *ECPR Press*.
- Celso, A. (2024). "Iran's Proxy War Strategy." *ORBIS ScienceDirect*, 68(3), 416-437.
- Cha, V. D. (2000). Globalization and the Study of International Security. *Journal of Peace Research*, 37(3), 391-403.
- Chapnick, A. (1999). "The middle power". *Canadian Foreign Policy Journal*, 7(2), 73-82.
- Cooper, A. F. (1997). Niche Diplomacy (A. F. Cooper, Ed.; 1. bs). *Palgrave Macmillan UK*. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-25902-1>
- Cooper, A. F. (2006). "Middle Power Leadership in Global Governance". *International Affairs*, 82(2).
- Cooper, A. F. (2016). "Testing middle power's collective action in a world of diffuse power". *International Journal*, 71(4), 529-544.
- Cooper, A. F., ve Dal, E. P. (2016). "Positioning the third wave of middle power diplomacy". *International Journal*, 71(4), 516-528.
- Cooper, A. F., ve Flemes, D. (2013). "Foreign Policy Strategies of Emerging Powers in a Multipolar World: an introductory review". *Third World Quarterly*, 34(6), 943-962.
- Cooper, D. A. (2011). "Challenging Contemporary Notions of Middle Power Influence: Implications of the Proliferation Security Initiative for "Middle Power Theory"". *Foreign Policy Analysis*, 7(3), 317-336. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2011.00140.x>
- Cordesman, A. H. (2004). "Iran's Developing Military Capabilities". *Center for Strategic and International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/irans-developing-military-capabilities-1>, Erişim Tarihi: 15.01.2026
- Cox, R. (1989). "Middle Powermanship, Japan, and Future World Order". *International Journal*, 44(4), 823-862.
- Dağ, A. E. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*: Anka Yayınları. ss:731
- Dalby, S. (2020). "National Security in a Rapidly Changing World". *Balsillie Papers*. <https://doi.org/10.51644/bap32>
- Danon, D. (2020). "Identical letters dated 28 June 2020 from the Permanent Representative of Israel to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council".

- Davis, M. (2020). "Australia As A Rising Middle Power". *Source Rajaratnam School of International Studies*, 328, 1-34. <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2020/04/WP328.pdf>, Erişim Tarihi:28.04.2024
- Davutoğlu, A., Bishop, J., Natalegawa, M., Meade, J. A., ve Yun, B. (2014). "MIKTA as a Force for Good". *Daily Sabah*, 17(2), 145-150.
- Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Yeni Yüzyıl Yayınlar. ss:392
- Defense Intelligence Agency. (2025). "Golden Dome for America: Current and Future Missile Threats to the U.S. Homeland". *Defense Intelligence Agency(DIA)*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://www.dia.mil/Portals/110/Documents/News/golden_dome.pdf Erişim Tarihi:24.01.2026.
- Dinç, C. (2017). *Küresel ve Büyük Güçlerin Stratejileri* (C. Dinç ve B. Akkuş, Ed.; 1. Bs). Orion Kitabevi.
- Diplo, (2025). "International Relations and Diplomacy". *Diplo*, <https://www.diplomacy.edu/topics/international-relations-law-and-politics/>, Erişim Tarihi:08.02.2026.
- Doğan, Ş. (2012). *İran'ın Nükleer Programı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Drew, D. M., ve Snow, D. M. (1988). "Making Strategy: Introduction to National Security Processes and Problem" (C. 1). *Maxwell AFB, AL: Air University Press*.
- Duman, T. İ. (2025). "Aksa Tufanı Bağlamında Husilerin İran'la İlişisini Yeniden Okumak: Sponsor-Vekil Modeline Eleştirel Bir Değerlendirme". *İran Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 249-282. <https://doi.org/10.33201/iranian.1656783>
- Eckersley, R. (2021). Yeşil Teori. İçinde T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik* (1. bs, C. 13, ss. 347-372). Felix Kitap.
- Edström, H., ve Westberg, J. (2020a). "The defense strategies of middle powers: Competing for security, influence and status in an era of unipolar demise". *Comparative Strategy*, 39(2), 171-190. <https://doi.org/10.1080/01495933.2020.1718992>
- Edström, H., ve Westberg, J. (2020b). "The defense strategies of middle powers: Competing for security, influence and status in an era of unipolar demise". *Comparative Strategy*, 39(2), 171-190. <https://doi.org/10.1080/01495933.2020.1718992>
- Efstathopoulos, C. (2018). "Middle Powers and the Behavioural Model". *Global Society*, 32(1), 47-69.

- Ehteshami, A. (2014). "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 42 (Summer 2014), p. 29-49.
- Eisenstadt, M. (2015). "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change". *MES Monographs* No. 7, Middle East Studies Monograph Series.
- Eisenstadt, M. (2021). "Iran's Gray Zone Strategy: Cornerstone of its Asymmetric Way of War", *National Defense University Press*, <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2541911/irans-gray-zone-strategy-cornerstone-of-its-symmetric-way-of-war/>
- Ekinci, A. C. (2008). *İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliği'nin Rolü* [Doktora]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elhan, N. (2016). "İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları: "İrancılık" ve "İrancı" İslamcılık". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 28-57.
- Emeklier, B. (2017). 21. "Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri", *The Journal Of Social Sciences Institute- Afro-Eurasia Special*, (1302), 56-63.
- Erçandırılı, Y. (2017). Yeşil Teori. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (4. bs, ss. 529-552). İletişim Yayıncılık.
- Erdurmaz, A. S. (2003). *Orta Doğu'daki Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye*. Ümit Yayıncılık.
- Ergül, E. (2024). "İran, 100 bin dolarlık füze attı". *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/dunya/iran-100-bin-dolarlik-fuze-atti-haberi-723244>
- Eryılmaz, R. (2010). *ABD-İran Nükleer Gerilimi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Farzam, R. (2024). "İran'daki Helikopter Kazası: Sabotaj, İhmal ve Gelecek Senaryoları". *İRAM (İran Araştırma Merkezi)*. <https://iramcenter.org/irandaki-helikopter-kazasi-sabotaj-ihmal-ve-gelecek-senaryolari-2492>
- Fawcett, L. (2015). "Iran and the regionalization of (in)security". *International Politics*, 52(5), 646-656. <https://doi.org/10.1057/ip.2015.21>
- Foltz, R. (2021). *İran Tarihi*. İnkılap Kitapevi. Çeviri: Hüseyin Gökalp, ss:148,
- Forough, M. (2021). "Raisi's Foreign Policy: Pragmatic Revolutionism and the Iranian Pivot to Asia". *German Institute for Global and Area Studies (GIGA)*, 7, 1-12.
- Freeman, C., ve Soete, L. (2013). "Economics of Industrial Innovation. Routledge". <https://doi.org/10.4324/9780203064474>

- Fuller, G. E., ve Arquilla, J. (1996). "The Intractable Problem of Regional Powers". *ORBIS*, 40(4), 609-621.
- Gaffar, M. A. (2015). "Iran As A Regional Power In West Asia". *The Journal of International, Published by: Kapur Surya Foundation*, 19(3), 64-83.
- Garthwaite, G. R. (2021). *İran tarihi: Pers İmparatorluğu 'ndan günümüze* (F. Aytuna, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- George, M., Djokic, K., Hussain, Z., Wezeman, P. D., ve Wezeman, S. T. (2025). "Trends in International Arms Transfers", 2024. *SPRI Fact Sheet*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2025-03/fs_2503_at_2024. Erişim Tarihi: 21.05.2026, 1-12.
- Gettinger, D. M., ve Clayton, T. (2025). "Iran's Ballistic Missile Programs: Background and Context". *CONGRESS.GOV Defense and Intelligence; Foreign Affairs*.
- GFP (Global Fire Power). "2025 Iran Military Strength". *Global Firepower*. (2025) https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=iran
- Giacomello, G., ve Verbeek, B. (2024). "Foreign policy of middle powers. İçinde The Oxford Handbook of Foreign Policy Analysis", (ss. 519-537). *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198843061.013.29>
- Gilley, B., ve O'neil, A. (2014). "China's Rise through the Prism of Middle Powers.". B. Gilley ve A. O'neil (Ed.), *In Middle Powers and the Rise of China* (ss. 1-22). Georgetown University Press.
- Gordon, J., Button, R., Cunningham, K., Reid, T., Blickstein, I., Wilson, P., ve Goldthau, A. (2008). "Strategic Trends in Iran". J. Gordon, R. Button, K. Cunningham, T. Reid, I. Blickstein, P. Wilson ve A. Goldthau (Ed.), *Domestic Trends in the United States, China, and Iran* (ss. 97-124). RAND Corporation.
- Guimaraes, F. S., ve Almedia, M. H. T. (2017). "From Middle Powers to Entrepreneurial Powers in World Politics: Brazil's Successes and Failures in International Crises". *Latin American Politics and Society*, 59(4), 26-46.
- Guzaerov, R. I. (2023). Turkey as Middle Power in System of International Relations. Institute of Scientific Information for Social Sciences of the Russian Academy of Sciences, 3(3), 97-112.
- GZT. "Hizbullah'ın Asker ve Silah Kapasitesi" (2024). *GZT, Anadolu Ajansı* <https://www.gzt.com/dunya/hizbullahin-asker-ve-silah-kapasitesi-3788681>, Erişim Tarihi: 27.01.2026.

- Hadad, H. (2024). "Proxy Battles: Iraq, Iran, and the Turmoil in the Middle East". *European Council On Foreign Relations*. <https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/>
- Harrison, E. G. (2020). "How strong is Iran's military?", *The Guardian*. 11 Ocak 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/11/how-strong-is-irans-military>
- Hawzahnews Agency. (2021.). "The Islamic Revolution Of Iran, A Turning Point In Diplomacy And The Transition From Dependency". *Hawzahnews Agency*, 16 Şubat 2021, <https://www.hawzahnews.com/news/1345235/>, Erişim Tarihi:08.02.2026
- Heydemann, S. (2010). "Iran's Alternative Allies, United States Institute of Peace", https://iranprimer.usip.org/resource/irans-alternative-allies?utm_source=chatgpt.com, Erişim: 16.07.2026
- Heywood, A. (2016). *Küresel Siyaset*. Adres Yayınları (4. Baskı).
- Heywood, A. (2020). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (A. Heywood, Ed.; 5. bs, C. 9). Felix Kitap.
- Heywood, A. (2021). *Siyaset*. Çevirmen: Nasuh Uslu, Felix Kitap. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kitaplığı 2
- Holbraad, C. (1971). "The Role of Middle Powers". *Sage Publications, Ltd.*, 6(2), 77-99.
- Holloway, S. (2000). "U.S. Unilateralism at the UN: Why Great Powers Do Not Make Great Multilateralists". *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations* 6, 6(3), 361-381.
- Hong, Z. (2014). "China's Dilemma on Iran: between energy security and a responsible rising power". *Journal of Contemporary China*, 23(87), 408-424. <https://doi.org/10.1080/10670564.2013.843880>
- Horasanlı, İ. (2025). "İran ve Rusya Arasında İmzalanan Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması'nın Analizi". *KRİTER Aylık Siyaset Toplum ve Ekonomi Dergisi*, <https://kriterdergi.com/dis-politika/iran-ve-rusya-arasında-imzalanan-kapsamlı-stratejik-ortaklık-anlaşmasının-analizi>, Erişim Tarihi:07.02.2026, 9(98).
- IMF. (2026). "International Monetary Fund". *International Monetary Fund*, 5 Şubat 2026, <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/IRN?zoom=IRN&highlight=IRN>, Erişim Tarihi:05.02.2026.
- İRAM. (2017). "Ruhani'nin Yeni Dönemi". *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Analiz*, 1-23. <https://www.iramcenter.org/ruhaninin-yeni-donemi-921>

- İRAM. (2021). “CFR’a Göre İran’ın Bölgesel Milis Güçleri”. *İRAM (İran Araştırmaları Merkezi)*, <https://iramcenter.org/cfra-gore-iranin-bolgesel-milis-gucleri-2060>, Erişim Tarihi:30.01.2026.
- İran Dosyası. (2015). “Her Yönüyle İran Dosyası”. *Türkisch Menkul Değerler*. <https://www.turkiyearastirmalari.org/iran-dosyasi/>
- Iran Open Today. (2025). “Iran’s Economy: From Top 20 to Long-Term Decline Under Khamenei”. *Iran Open Today*, <https://iranopendata.org/en/article/268-iran-economy-top-20-to-decline-under-khamenei/>, Erişim Tarihi:05.02.2026.
- Iran Press News Agency. (2026). “Baqaei: Iran is steadfast in its diplomatic approach to advancing national interests”. *Iran Press News Agency*, <https://farsi.iranpress.com/content/315057/>, Erişim Tarihi:05.02.2026.
- IRNA. (2024). “İran’dan Lübnan’a Üçüncü İnsani Yardım Sevkiyatı”. *IRNA (The Islamic Republic News Agency)*, <https://tr.irna.ir/news/85621494/%C4%B0ran-dan-L%C3%BCbnan-a-%C3%BC%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-insani-yard%C4%B1m-sevkiyat%C4%B1>, Erişim Tarihi:21.05.2026.
- Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs. (2023). “International and Regional Economic Blocs”. *Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs*, https://en-economic.mfa.ir/en/general_content/45038-International-and-Regional-Economic-Blocs.html.
- Jordaan, E. (2003). “The concept of a middle power in international relations: Distinguishing between emerging and traditional middle Powers”. *Politikon*, 30(2), 165-181. <https://doi.org/10.1080/0258934032000147282>
- Jordaan, E. (2017). “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” *South African Journal of International Affairs*, 1-18.
- Kadivar, M. A. (2017). “The Ayatollahs and the Republic: The religious establishment in Iran and its interaction with the Islamic Republic”. M. Lynch (Ed.), *Islam in a Changing Middle East New Analysis of Shia Politics* (ss. 6-10). The Project on Middle East Political Science (POMEPS).
- Kantarcı, Ş. (2012). “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 47-85.
- Karakoç, J. (2013). “Konstruktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 131-160.
- Kardaş, Ş., ve Balcı, A. (2017). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*: Küre Yayınları.

- Karnap, A., ve Çağla, C. (2022). “Hasan Ruhani Dönemi İran-Abd İlişkileri” 6. 3. *Sektör Ekonomi Dergisi*, 1375-1390. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.06.1760>
- Kaya, N. E. (2025). “İsrail’in İran’a Saldırısının Ardından Gözler Ticaretin Kilit Noktası Hürmüz Boğazı’na Çevrildi”. *Anadolu Ajansı (AA)*, (<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/israilin-irana-saldirisinin-ardindan-gozler-ticaretin-kilit-noktasi-hurmuz-bogazina-cevrildi/3596786#>, Erişim Tarihi: 01.02.2026.
- Kennedy, P. (2023). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: Türkiye İş Bankası Y (Birtane Karanakçı)*.
- Kıbaroğlu, M. (2013). “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 5(9), 1-8.
- Kim, S. E., ve Urpelainen, J. (2015a). “Rising regional powers meet the global leader: A strategic analysis of influence competition”. *International Political Science Review*, 36(2), 214-234.
- Kim, S. E., ve Urpelainen, J. (2015b). “Rising regional powers meet the global leader: A strategic analysis of influence competition”. *International Political Science Review*, 36(2), 214-234.
- King-Kaveh. (2017). “4 İran Destroyeri ve Köpekbalığının Acı Kaderinden 30 Yıldır Haber Alınamıyor”. *Military.ir*; <http://www.military.ir/forums/topic/14069-3-> ErişimTarihi: 05.12.2025.
- Kiraz, E. (2019). *İran İslam Cumhuriyeti’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikası* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü.
- Koca, N. (2020). “Devrim Muhafızları: İran’ın Düalist Sisteminde Yeri ve Etkisi Nedir?” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1735-1755.
- Koç, E. (2022). “Konstruktivist Bağlamda Devrim Öncesi ve Sonrası İran’da Devlet ve Dış Politika Oluşumunu Etkileyen Faktörler”. *Düşünce Dünyasında Türkiz (Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı)*, (54), 71-97.
- Koepke, Bruce. (2013). “Iran’s policy on Afghanistan: the evolution of strategic pragmatism”. *SIPRI*.
- Konukçu, Y. (2018). “İran’ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi”. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3), 74-91.
- Kopalyan, N., ve Asatryan, G. (2023). “Hard Power and Its Limits”. *EVN Port*, <https://evnreport.com/magazine-issues/hard-power-and-its-limits/>

- Kříž, Z., Urbanovská, J., ve Brajerčíková, S. (2019). "The Middle Power Concept: Presenting a Complex Approach". *Politické vedy*, 22(4), 33-56.
<https://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.4.33-56>
- Kuloğlu, A. (2010). "İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler ve Türkiye". *Ortadoğu Analiz*, 2, 59-67.
- Küçük, M. (2021). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (3. Baskı, ss. 361-414). İletişim Yayınları.
- Küpeli, M. Ş. (2016). "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 97-135.
- Lamrani, Ö. (2020). "Iran's Conventional Military Capabilities". *New Lines Institute*.
<https://newlinesinstitute.org/middle-east-center/irans-conventional-military-capabilities/>
- Lane, A. (2023). *Part of The Hamas-Israel War and Regional Security in MENA Iran's Islamist Proxies in the Middle East*. Wilson Center.
- Lee, K., ve Lim, C. (2001). "Technological regimes, catching-up and leapfrogging: findings from the Korean industries". *Research Policy*, 30(3), 459-483.
[https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(00\)00088-3](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(00)00088-3)
- Levi, M. (1997). "A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis". *Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure*, Cambridge University Press, 19-41.
- Mager, J. (2024, Şubat 21). The Great Power of the "Middle Powers". *Kazakh Gazetteri LLP*.
- Maloney, S. (2017). "The roots and evolution of Iran's regional strategy". *Atlantic Council Brent Scowcroft Center On International Security*, 1-14.
- Mares, D. R. (1988). "Middle Powers under Regional Hegemony: To Challenge or Acquiesce in Hegemonic Enforcement". *Wiley on behalf of The International Studies Association*, 32(4), 453-471.
- Masoud, A., Zakeiarn, M., Ghavam, A. A., ve Ahmadi, H. (2016). "Reflections of the continuity of Iran's strategic culture on construction and foundation of regional policies of the Islamic Republic of Iran". *International Research Quarterly Journal*, 17(2/66), 97-114.
- McInnis, J. M. (2017). Iran's Global Arm and Frontline Deterrent. İçinde K. H. Hicks ve M. G. Dalton (Ed.), *Deterring Iran after the Nuclear Deal* (ss. 22-33). Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2017).
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton ve Company.

- Mecdi, İ. (2023). “İran diplomasisi nasıl anlaşılabilir?” *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/661811/d%C3%BCnya/i%CC%87ran-diplomasisi-nas%C4%B1l-anla%C5%9F%C4%B1labilir>, Erişim Tarihi:08.02.2026.
- Mepa News Akademi. (2021). “Tacikistan İç Savaşı Dosyası (1992-1997)”. *Mepa News*, <https://www.mepanews.com/tacikistan-ic-savasi-dosyasi-1992-1997-47815h.htm>, Erişim Tarihi:29.03.2026.
- Morrow, W., ve Bricknell, M. (2025). “The Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC)”. *Council on Foreign Relations (CFR)*. https://www.unitedagainstnucleariran.com/report/irgc-islamic-revolutionary-guard-corps?gad_source=1&gad_campaignid=15852252442&gbraid=0AAAAAoODiYikmcV6qGDosvO0M7Wyx-mdH&gclid=CjwKCAjwyOzSBhBTEiwAmxvJ-lEVplKZ4-mj40bu8kTf2BrZ1nJF3vvVwVqGRb853fDmuqiVAErqhoCjjwQAvD_BwE
- Mevlütöğlü, A. (2025). “İran’ın Balistik Füze Programı ve Kabiliyetleri”. *İRAM (İran Araştırmalar Merkezi)*, <https://www.iramcenter.org/iranin-balistik-fuze-programi-ve-kabiliyetleri-2684>
- Milevski, L. (2014). “Asymmetry is Strategy, Strategy is Asymmetry”. *National Defense University Press, The Premier Professional Military And Academic Publishing House*, 75.
- Mohsenzadegan, A., ve Rassoul, H. (2011). “The Effect of Diplomacy over Iranian National Power in Global area”. *Strategic Studies of public policy*, 2(3), 131.
- Morgan, P. M. (2003). “National and international security: Theory then, theory now”. *Asian Journal of Political Science*, 11(2), 58-74. <https://doi.org/10.1080/02185370308434227>
- Morgenthau, Hans J. (1948). *Politics among nations. The struggle for power and peace*. New York, Knopf.
- MPR RANK. (2025). Iran Military Power Ranking 2025. [militarypowerrankings](https://www.militarypowerrankings.com/military-power/iran), <https://www.militarypowerrankings.com/military-power/iran>.
- Muxagato, B. (2015). “Annuaire Français De Relations Internationales”. *Publication Couronnée Par L’académie Des Sciences Morales Et Politiques*, 16, 75-89.
- Naghiloo, H. (2025). “A Look at the Current State of Foreign Policy Iran, Snacks, and Pressure”. *Iran Diplomacy*.
- Nail, İ. (2019). “Hizbullah-İran İlişkileri”. *İRAM(İran Araştırmaları Merkezi)*, 1-15. <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpegclefindmkaj/https://iramcenter.org/uploads/files/hizbullah-iran-iliskileri.pdf>

- Nejad, H. N. (2025). "Representative of the Islamic Republic of Iran before the United Nations Peacekeeping Ministerial 2025". *Representative of the Islamic Republic of Iran before the United Nations Peacekeeping Ministerial 2025*, 1-3.
- Nye, J. S. (2017a). *Yumuşak Güç* (2. bs, C. 19). BB101 Yayınları.
- Nye, J. S. (2017b). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Barışın Araçları*. BB101 Yayınları.
- OECD World. (2026). "İran (İRAN) İhracat, İthalat ve Ticaret Ortakları". *OECD World*, <https://oec.world/en/profile/country/irn>, Erişim Tarihi:03.02.2026.
- Oğuzlu, T. (2021). *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya* (İ. Sağsen & N. Uçgan, Ed.; 1. Basım). Nobel.
- Olson, E. A. (2016). "Iran's Path Dependent Military Doctrine". *Strategic Studies Quarterly*, 10(2), 63-93.
- Osisenya, S. (2014). "National Security versus Global Security,". *UN Chronicle*, <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-versus-global-security>.
- Öniş, Z., ve Kutlay, M. (2017). "The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey". *Australian Journal of International Affairs*, 71(2), 164-183. <https://doi.org/10.1080/10357718.2016.1183586>
- Özbek, C. (2020). *Stratejik Kültür ve Ülke İncelemeleri* (A. Keser, Ed.; 1. bs). Berikan Yayınevi.
- Özcan, A. B. (2011). "Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD'nin Güvenlik Stratejileri". *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 445-465. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/289003>
- Özer, A. İ. A. (2016). "Iranian Strategic Culture". *Ortadoğu Etütleri*, 8(2), 44-67.
- Page, S. E. (2006). "Path Dependence". *Quarterly Journal of Political Science*, 1(1), 87-115.
- Parlar Dal, E. (2018). "Profiling Middle Powers in Global Governance and the Turkish Case: An Introduction". *Middle Powers in Global Governance* (ss. 1-31). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72365-5_1
- Pişleag, T. (2016). "The Security between National and International". *Acta Universitatis Danubius*, 9(2), 69-75.
- Pollacak, D. J. (1979). "The Implications of Sino-American Normalization". *International Security*, 3(4), 37-57.
- Poor, A. S., ve Ahışalı, M. M. (2020). "İranlı uzmanlar Tahran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını eleştirdi". *Anadolu Ajansı AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli->

- uzmanlar-tahranin-daglik-karabag-sorununa-yaklasimini-elestirdi/1917236, Erişim Tarihi:29.03.2026.
- Population Today. (2026). “Bugün İran Nüfusu”. *Population Today*, https://populationtoday.com/tr/ir-iran/#google_vignette Erişim Tarihi: 05.02.2026.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Sözlük*: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ciltli. İlk Baskı.
- 1696 s.Rampe, W., ve İbrahim, S. (2025). “The Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC)”. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounders/irans-revolutionary-guards>
- RAND. (2024). *Global Security*. <https://www.rand.org/topics/global-security.html>, 1.
- Rasmussen, K. B. (2009). The Foreign Policy of Iran: Ideology and pragmatism in the Islamic Republic.
- Ravenhill, C. (1998). “Cycles of middle power activism: Constraint and choice in Australian and Canadian foreign policies”. *Australian Journal of International Affairs*, 52(3), 309-327.
- Rezaei, F. (2016a). “Iran’s Ballistic Missile Program: A New Case for Engaging Iran?” *Insight Türkiye*, 18(4), 181-208.
- Rezaei, F. (2016b.). “Iran’s Ballistic missiles program: An overlooked Threat or Part of Its National Defense?”, *ORSAM (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi)*. <https://orsam.org.tr/en/yayinlar/irans-ballistic-missiles-program-an-overlooked-threat-or-part-of-its-national-defense/>
- Rezaei, F. (2019). “Iran’s Military Capability: The Structure and Strength of Forces”. *Insight Turkey*, 21(4), 183-216. <https://doi.org/10.25253/99.2019EV.01>
- Rigiderakhshan, M. (2020). “İran’ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler”. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 391-410.
- Robertson, J. (2017). “Middle-Power Definitions: Confusion Reigns Supreme”. *Australian Journal of International Affairs*, 71(4), 1-16.
- Robertson, J., ve Car, A. (2023). “Is anyone a middle power? The case for historicization”. *Strategic ve Defence Studies Centre*, 15(3), 379-403.
- Roskin, M. G. (2016). *Çağdaş Devlet Sistemleri; Siyaset, Coğrafya ve Kültür*. Liberte Yayın Grubu.
- Sandıklı, A., ve Emeklier, B. (2012). İran nükleer krizinin Türkiye'ye olası etkileri (Rapor No: 47). Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM).

- https://www.academia.edu/2499655/%C4%B0ran_N%C3%BCkleer_Krizinin_T%C3%BCrkiye_Olas%C4%B1_Etkileri.
- Sanyürek, M. B. (2018). “Günümüzde İran: Sosyoekonomik Yapı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(84), 313-335.
- Sarah, T. (2021). “Toward a differentiation-based framework for middle power behavior”. *Published online in International Theory*, 1-34.
- Sarı, İ. (2023a). “Ensârullah Hareketi: Yemen’de Husi-İran İlişkilerinin Geleceği”. *ORSAM, Analiz* 313. <https://orsam.org.tr/yayinlar/ensarullah-hareketi-yemende-husi-iran-iliskilerinin-gelecegi/>
- Sarı, İ. (2023b). “İran’ın BRICS Üyeliği: Fırsatlar ve Zorluklar”. *ORSAM (Ortadoğu Araştırma Merkezi)*, <https://orsam.org.tr/yayinlar/iranin-brics-uyeligi-firsatlar-ve-zorluklar/>
- Schuman, F. L. (1944). The Soviet Union and Future of Europe. *Current History*, 6(34), 465-473.
- Schweller, R. L. (2017). “The Concept of Middle Power. The Korean Pivot”. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, <https://www.jstor.org/stable/resrep23175.4>
- Sinkaya, B. (2010). “BM Güvenlik Konseyi’nin İran’a Karşı Yeni Yaptırım Kararında Ne İsteniyor?” *ORSAM (Ortadoğu Araştırma Merkezi)*, <https://orsam.org.tr/yayinlar/bm-guvenlik-konseyinin-irana-karsi-yeni-yaptirim-kararininda-ne-isteniyor/>, Erişim Tarihi:21.05.2026.
- Sinkaya, B. (2016). “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”. *ORSAM (Ortadoğu Araştırma Merkezi)*, <https://orsam.org.tr/yayinlar/nukleer-anlasma-sonrasi-iran-siyasetinde-sureklilik-ve-degisim/>
- Sinkaya, B., ve Yıldırım, A. K. (2010). “İran Yaptırımlarının Mali Boyutları”. *Ortadoğu Analiz*, 2(13), 40-47. https://www.academia.edu/3169384/%C4%B0ran_Yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1n%C4%B1n_Mali_Boyutlar%C4%B1
- SIPRI. (2023). “SIPRI Yearbook 2023 Armaments, Disarmament and International Security”. <https://academic.oup.com/sipri-yearbook/book/60932>
- Smit, C. R. (2021). Konstrüktivizm. İçinde S. Burchill ve A. Linklater (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (5. bs, C. 1, ss. 285-314). Küre Yayınları
- Snyder, C. A. (2012). “Regional Security and Regional Conflict”. *Contemporary Security and Strategy* (ss. 312-329). Macmillan Education UK. https://doi.org/10.1007/978-1-137-32713-0_15

- Sondakika.com. (2026). “İran ve Mısır Liderlerinden Diplomasi Vurgusu”. *SonDakika.com*, <https://www.sondakika.com/haber/haber-iran-ve-misir-liderlerinden-diplomasi-vurgusu-19524026/>, Erişim Tarihi:08.02.2026.
- Sönmezoğlu, F. (2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (Ü. Arıboğan, G. Ayman, ve B. Dedeoğlu, Ed.; Der Yayınları, C. 184). 184.
- Sperlingi, J. K. E. (1995). “The Changing Definition of Security”. *Paper delivered at the ECSA Conference Charleston*.
- SPRI, S. I. P. R. (2024). “Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity”. *Stockholm International Peace Research Institute*.
- Stanley, W. (2006). “The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran”. *Saic From Science to Solutions*, 1-27.
- Stavljanić, D., ve Baumgartner, P. (2020). “Persian Might: How Strong Is Iran’s Military?”. *Small Wars Journal*.
- Strategic. (2011). “The Impact of Diplomacy on Iran’s National Power in the Global Arena”. *The Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy*, https://sspp.iranjournals.ir/article_920.html, Erişim Tarihi:08.02.2026, 2(3), 131-150.
- Sweijts, T., ve Mazarr, M. J. (2023). “Mind the Middle Powers”. *Warontherocks.com*.
- Şahin, B. (2020). “Değişen Dünya Düzenine Bağlı Olarak Değişen Uluslararası Güvenlik Algısı”. *İNGELEM*, 4(6), 177-204.
- Şahin, K. (2024). “Bölgesel Güçlerin Asimetrik Savaş Taktikleri: Hibrit Savaş Stratejileri ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”. *ULESAM*.
- Şahin, Y. (2020). “Uluslararası İlişkilerde Güce Farklı Yaklaşımlar ve Türkiye’nin Gücü”. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 3(2), 1-22.
- Şahin, M. O., Korkut, Y., ve Kibar, M. V. (2023). “İran’ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye’nin Tutumu”. *Econharan*, 7(11), 33-46. <https://izlik.org/JA79FT87KE>, Erişim Tarihi:05.04.2026
- Şarku’l Asvat. (2025). “Hizbullah’ın Askeri Gücü Zayıflıyor... Çevresi Bunun Bedelini Ödüyor.” *Şarku’l Asvat*. <https://www.indyturk.com/node/765376/d%C3%BCnya/hizbullah%C4%B1n-askeri-g%C3%BCc%C3%BC-zay%C4%B1fl%C4%B1yor-%C3%A7evresi-bunun-bedelini-%C3%B6d%C3%BCyor>
- Şen, G. (2016). “Devrimden Günümüze İran’ın ABD Politikası Tarihsel Bir Analiz” (C. 1). *ODTÜ Yayıncılık*.

- Şen, G. (2017). “Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri”. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 1-18. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iramyayinlari.com/uploads/books/Ruhani_Doneminde_iran-ABD_iliskileri12.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iramyayinlari.com/uploads/books/Ruhani_Doneminde_iran-ABD_iliskileri12.pdf)
- Şengöz, M. (2022). “An Examination of the National Security Paradigms Within the International Relations Discipline as on and Post-Cold War.” *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 182-198.
- The Guardian. (2023). “Yemen’s Houthi rebels seize cargo ship in Red Sea and call Israeli vessels ‘legitimate targets’”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/20/yemen-houthi-rebels-seize-cargo-ship-galaxy-leader-red-sea-israel>
- The Philosophy of “Middle Powers”: Why the new world order will not resemble the Cold War and Russia will not benefit from multipolarity. (2023, Ekim 13). *RE:RUSSIA*.
- Thies, C. G., ve Sarı, A. C. (2018). “A Role Theory Approach to Middle Powers: Making Sense of Indonesia’s Place in the International System”. *Contemp. Southeast Asia, ISEAS- Yusof Ishak Institute* 40, 397–421. doi: 10.1355/cs40-3c
- Thucydides. (2018). *History of the Peloponnesian War/Book 1*. Wukusource. https://en.wikisource.org/wiki/History_of_the_Peloponnesian_War/Book_1
- Tinas, M. (2020). “Yemen İç Savaşı’nda Husiler: Vekâlet İlişkisinin Karmaşık Yapısı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 117-136. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.763491>
- TİM. (2026). İran Ülke Bilgi Notu. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.deik.org.tr/uploads/iran-bilgi-notu-ocak-24.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.deik.org.tr/uploads/iran-bilgi-notu-ocak-24.pdf)
- Toğa, O. (2023). “Iran’s Decentralized Structure and Challenges for Israel”. *The Center for Iranian Studies (IRAM)*, <https://www.iramcenter.org/en/irans-decentralized-structure-and-challenges-for-israel-2431>.
- Tokatlı, S. G. (2023). “Araştırma Makalesi Yeni Dünya Düzeninde Değişen Dinamiklerin Küresel Politikaya Etkisi”. *International Journal of Historical Researches*, Yıl, 8(1).
- TRT Haber. (2020). “ABD’nin İran Çevresindeki Askeri Üsleri”. *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdnin-iran-cevresindeki-askeri-usleri-452934.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2025). İran Ekonomisinin Sektörel Değerlendirilmesi. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/raporlar/musavirlik-raporlari/iran-ekonomisinin-sektorel-degerlendirilmesi>

- UANI(United Against Nuclear Iran). (2023). IRGC (Islamic Revolutionary Guard Corps). United Against Nuclear Iran
- Ulu Savunma. (2025). “İran Balistik Füzeri ve Füze Teknolojisi”. *Ulu Savunma*. <https://www.ulusavunma.com/iran-balistik-fuzeleri-ve-fuze-teknolojisi/>
- United Against Nuclear İran. (2023). “İran’s Ballistic Missile Program”. https://www.unitedagainstnucleariran.com/sites/default/files/UANI_Ballistic_Missile_resource_6.6.23_JC_JMB_CMJ.pdf
- United States Central Command. (2024, Ocak 9). US CENTCOM statement on 26th Houthi attack on commercial shipping lanes in the Red Sea. United States Central Command (USCENTCOM), <https://www.centcom.mil/MEDIA/STATEMENTS/Statements-View/Article/3639970/us-centcom-statementon-26th-houthi-attack-on-commercial-shipping-lanes-in-the/>, Erişim Tarihi: 29.01.2026.
- Usubali, M. (2025). “Hürmüz Boğazı”. *Anadolu Ajansı (AA)*, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/46520> Erişim Tarihi:30.01.2026.
- Uygur, H. (2023). “İran’ın Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği Ne Anlama Geliyor?”, *İRAM (İran Araştırmaları Merkezi)*, <https://iramcenter.org/iranin-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi-ne-anlama-geliyor-2398>
- Uzun, Ö. S. (2013). “İran’a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılğanlaşan Nükleer Program Mı Hükümet Mi?”, *ORSAM-Ortadoğu Analiz*, 5(54), 62-70.
- Ürküt, H. (2013). *İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Vatanka, A. (2025). “5 Key Factors Shaping Iran’s Foreign Policy Calculus”. *Middle East Enstitute*, <https://mei.edu/publication/5-key-factors-shaping-irans-foreign-policy-calculus/>
- Vershinina, V. V. (2020). “Middle Powers in International Relations: Comparative Analysis of Conceptual Approaches.”, *Comparative Politics Russia*, 11(3), 25-40.
- Vizheh, M. (2026). “İran-Rusya Ticaret Anlaşmalarının Analizi ve İhracata Etkisi”. *Şarmarket*, <https://sharmarket.co/tr/blog/review-of-iran-russia-trade-agreements-and-their-impact-on-exports>, Erişim Tarihi:06.02.2026.
- WarPowerIran. (2025). “War Power: Iran Regional Defence Review”. *War Power Iran*. <https://www.warpoweriran.com/>
- Wehrey, F., Thaler, D., Bensahel, N., Cragin, K., Green, J., ve Oweidat, N. (2009). “Assertiveness and Caution in Iranian Strategic Culture, Book Title: *Dangerous But Not Omnipotent* Book Subtitle: *Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the*

Middle East, Stable. İçinde F. Wehrey, D. E. Thaler, N. Bensahel, K. Cragin, J. D. Green, D. D. Kaye, N. Oweidat, ve J. Li (Ed.), *Dangerous But Not Omnipotent Book Subtitle: Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East, Stable* (Wehrey, Frederic, ss. 1-230). RAND Corporation.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics* Theory of International Politics. Addison-Wesley. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/486328/mod_resource/content/0/Kenneth%20N.%20Waltz%20Theory%20of%20International%20Politics%20Addison-Wesley%20series%20in%20political%20science%20%20%20%201979.pdf

Wendt, A. (2021). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. Küre Yayınları (Sayı 3, ss. 1-512). 1.

Wendt, A. E. (1987). “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”. *International Organization*, 413, 335-370.

Wikipedia The Peacekeeping Unit. (2025, Mart 27). Iranian peacekeeping missions. https://en.wikipedia.org/wiki/Iranian_peacekeeping_missions, Erişim Tarihi:21.05.2026.

Wilson Center. (2024). Timeline: Houthi Attacks. Wilson Center, <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-houthi-attacks>, Erişim Tarihi:29.01.2026.

Wolfers, A. (1952). ““National Security” as an Ambiguous Symbol”. *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502.

Wood, B. (1987). “Middle Powers in the International System: A Preliminary Assessment of Potential” . *North-South Institute*, 11, 1-44.

Worldometer. (2025a). İran GSYİH (2025). Worldometer, [https://www.worldometers.info/tr/gsyih/iran-gsyih/#:~:text=IMF%20\(2025\)&text=2025%20GSY%C4%B0H%20b%C3%BCy%C3%BCme%20oran%C4%B1%200,oran%C4%B1nda%20bir%20de%C4%9Fi%C5%9Fimi%20temsil%20eder](https://www.worldometers.info/tr/gsyih/iran-gsyih/#:~:text=IMF%20(2025)&text=2025%20GSY%C4%B0H%20b%C3%BCy%C3%BCme%20oran%C4%B1%200,oran%C4%B1nda%20bir%20de%C4%9Fi%C5%9Fimi%20temsil%20eder).

Worldometer. (2025b). “Ülkelere Göre Petrol Rezervleri (2025)”. *Worldometer*, <https://www.worldometers.info/tr/petrol/ulkelere-gore-petrol-rezervleri/> Erişim Tarihi:06.02.2026.

Yalçın, H. B. (2015). “İran Nükleer Müzakereleri Kim, Neyi, Neden ve Nasıl Aldı?”, SETA, (130), 1-28.

- Yegin, A. (2013a). “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu”. *SETA*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf
- Yegin, A. (2013b). “5 SORU: İran’ın Seçimi: Hasan Ruhani”. *SETA*.
https://www.setav.org/5-soru-iranin-secimi-hasan-ruhani
- Yegin, A. (2017). “İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları” (1. bs). *SETA. Rapor*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf
- Yeğin, A. (2016). “İran’ın Sert Gücü (150)”. *SETA*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf
- Yılmaz, E. (2008). “The New World Order”: An Outline of the Post-Cold War Era. Alternatives: Turkish Journal of International Relations, 7(4), 44-58.
- Yılmaz, K. (2021). “İran ve Taliban”. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*,
https://www.insamer.com/tr/iran-ve-taliban.html
- Yılmaz, Ş. (2017). “Middle Powers and Regional Powers”. *Oxford Bibliographies Online Datasets. Oxford University Press*. https://doi.org/10.1093/obo/9780199743292-0222
- Zaccara, L. (2024). “Raisi’s Foreign Policy: Revitalizing Iran’s International Position with a Non-Strategy”. *Middle East Council on Global Affairs*.
https://mecouncil.org/publication_chapters/raisis-foreign-policy-revitalizing-irans-international-position-with-a-non-strategy/
- Zhukovskaya, N. Y. (2018). ““Middle Powers” As an Element of The Modern World System: on the Theoretical Understanding of The Concept”. *Bulletin of Tambov University. Series Humanities. Tambov*, 1(171), 172-178.
- Zwari, S. A. M. (2025). “Components of National Power and the International System and Analysis of Iran”. *International Relations Think Tank*,
https://www.irthink.com/%D9%85%D9%88%D9%84%D9%81%D9%87%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%82%D8%AF%D8%B1%D8%AA-%D9%85%D9%84%DB%8C-%D9%88-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85-%D8%A8%DB%8C%D9%86%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D9%84/ .